This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

804

UC-NRLF

B 3 448 346

Digitized by Google

81 1958 E
CONVERTED
BERKELEY LIBRARY UNIVERSITY OF CALIFORNIA
1955 SZEP 30
1961 JUN 8

Fejezet	Cim	Rovat	
	12		Magya.
		1	Szemé.
		2	Dologi k.
		3	Rendes fen.
		4	Átalakitási k.
		5	Tüz és elemi k.
	13		M. kir. zálogházak:
		1	Személyi járandós.
		2	Dologi kiadások .
		3	Egyéb üzemi kiad.
		4	Nyugdíjak . . .

Digitized by Google

894 140.000

91000
13514

Digitized by Google

Digitized by Google

Stromfeld Ferencz VII. oszt. tanulónak jutalmul jó magaviseletéért és jeles előmeneteléért.

Budapesten 1900. június 29.

Dr. Szinnyei József
osztályfőnök.

RÉVAI MIKLÓS

ÉLETE ÉS MUNKÁI.

Digitized by Google

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA.

RÉVAI MIKLÓS

ÉLETE ÉS MUNKÁI.

IRTA

BÁNÓCZI JÓZSEF.

BUDAPEST.
1879.

Digitized by Google

894

RÉVAI MIKLÓS ÉLETE ÉS MUNKÁI.

A M. T. AKADÉMIA ÁLTAL A FRAKNÓI-HORVÁTH DIJJAL JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ.

IRTA

BÁNÓCZI JÓZSEF.

BUDAPEST, 1879.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az akadémia épületében).

Digitized by Google

V 6224 - 0638

„Ha valaha a megújúlt Haza tisztelni fogja Nyelve fenntartásáért eleget szenvedett Mártirait, már előre vigasztalódom benne, hogy engem is azoknak számokba helyheztet."

Révai.

13514
91900
VÁROSI KÖNYVTÁR
FIÓKJA
BUDAPEST.
XL 8
12402

Digitized by Google

ELSŐ FEJEZET.

RÉVAI FEJLŐDÉSE.

15965

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

Bevezetés

Megilletődés!

»Azon főképpen Istennek tartozó, közelebb pedig embertársához önként viseltető köteles szeretetét gyakorló Férfi — azon királyához hívséges Személy — azon hazáját szerető Honfi — azon magyar nyelv keletének buzgó, de már elfáradt Tenyésztője — azon borostyán koszorus Verselő — bölcselkedés, tudákosság, rajzolás, csinosodás, és egyéb szabad becsű tudományoknak Üzője s Előmozdítója — azon magyar szó és irás Eleveneknek Remeklője — azon az ájtatos papi rendnek Egyházi Dísze — azon Pesten lévő Tanulmányok közönségének munkás Tagja — azon tudós könyv nyalábóknak Szerzője s Kiadója — azon életében eleven könyvtárnak Foglalatja — azon egyetlenegy, fő tiszteletreméltó *Révai Miklós!* megszűnt fáradságával, virrasztásaival az ideig való élőknek szolgálni; nyugszik zöld, örökös hírű-nevű hantjain termendő virág bokrétái között! De lelke és halhatatlan érdeme a mennyekben, az Isten színe előtt örvendezve énekli soha heverést nem tudó pályájának jó

Digitized by Google

végzését! És áldja a magyarok Istenét nyert kegyelméért, hogy annak hasznos sükere áradhasson a jövendőség magyar szívü ivadékjaira! Kinek, midőn a tehetőseknek értékjei márvány oszlopot eregetnének — én sirmeredékére almányi könnyeknek lepergetése közt ily verseket fakasztok:

Gellért hegyénél a levegő komor
Ködděl borúlt bé, fujja lehelletét
A Rákos elbágyadt lapályán:
Párolog a Tisza a Marossal. –

Kesergi estét mind az öreg Buda
Mind a Dunának nedve leányival
Zokog, de érdemlett nevének
Címe delelni repült fel égre!«

E sorokat olvassuk Budapest első s akkor még egyetlen magyar lapjában, a *Hazai Tudosítások* 1807. május 6-ikán kiadott számában. A sorok irója Perecsényi Nagy László, a *Léta magyar vitéz és Zamira pannoniai kisasszony* könnyű tollú, beszédes szerzője. Mily nehézkesen, mily szaggatottan ír most! Mintha mindezt nem írná, hanem élő reszkető szóval mondaná el, s mondaná mélyen megindúlt szívvel, elfojtott, de ki-kitörő fájdalommal. Önkénytelenül is meghat a vesztesége nagyságával büszkélkedő kesergés. A sebzett szív rajongásának mondanók — ha az ő halotta nem volna a mienk is. De *Révai* neve cseng fülünkbe, s osztozunk tépő fájdalmában, büszkélkedő keservében . . . .

. . . Hetven évvel ezelőtt a hír Magyarországon még nem szárnyalt, csak járt. Egyetlen hirlapunk volt Budapesten, egy volt Kolozsvárott, és egy Bécsben. És ezek közt annyi palástolt versenygés a közönséggel szemben,

Digitized by Google

annyi megoszló rokon- és ellenérzés a személyek körül, akár ma. De Révai halálának híre csakhamar bejárta az egész országot. Ellenei néma hallgatással adóztak emlékének, és barátjai teli kézzel szórták az elismerés virágait a megdicsőült hantjaira.

A kor mozgalmas volt, s az ifjuság meleg érdelődéssel kisérte a haza reményeit s fájdalmasan érezte veszteségeit. Sopronyban, a »hénczek« városában, mint Révai még 1801-ben nevezé, halálának hirére szomorú ünnepet ültek a Magyar Társaság tagjai. Jól esik hallanunk, mily nemes túlzással tolmácsolják a közfájdalmat:

> Hektor elestével nem vesztett Trója felényit:
> S nem vala oly nagy kár Akhilles porba dűlése. —

Nem csak égi ihletés teszi az embert jóssá, hanem a magasztosúlt fájdalom ihlete is. Az éles szem a múltba lát, az éber szem a jelent nézi — a könnyek fátylán keresztűl az elme néha a jövőbe tekint át, a kavargó gomolyban észreveszi a készülő alakulást, s a mit ellesett — félig érzés és félig sejtelem — azt elmondja nekünk; jósol, a nélkűl, hogy tudná.

A Hazai Tudosítások megjegyzés nélkül közlik az előbbi verssorokat, s mindjárt utána egy másik versből e strófát:

> Szánta ő mindig s nem ugarolt vele,
> Melyet a sors rávete, bevétette,
> Ah! de mint látom learatni majd más
> Fogja gyümölcsét.

S valóban úgy történt. Mert, a kik a gyümölcsöt learatták, nem az ő nevében tették. Az ifju szerző nem *költött* hanem *jósolt*. . . .

Digitized by Google

A történeti dicsőség köde borítja el Révait; ideje, hogy eloszlassuk e ködöt. A közelismerés magas talapzatra helyezte őt; léptessük le onnét. Ha élve jár majd az élők között, csak akkor fogjuk látni, mily nagy óriás.

II.

Révai 1752-ben Nagy-Szent-Miklóson született; hogyan hívták; mért másította meg születése helyét.

Révai életéről eddig aránylag kevés adat van megállapítva. Azt sem tudjuk még, mikor született; némelyek szerint még azt sem, hol született. Révai maga az utóbbit tudta, de más helyet nevezett; az előbbit nem tudta, de választott magának időt. Szerető szülék nem számítgatták előtte, mióta lett ő örömük és büszkeségük, önnön élete pedig csupa harcz volt gyermekségétől fogva haláláig. S midőn megirja 1796-ki folyamodását, melyben magát a papi állásával járó teendők alól fölmentetni kéri, *s megtört egészségére* kénytelen hivatkozni [1]) — el sem hiszi magáról, hogy csak negyvennégy éves; három évvel többet mond s ezóta született ő 1749-ben — az irodalom történetében.

Születésének napja február 24-ére esik, ez bizonyos. Nem azért, mert Révai maga állítja, mert hogyan lehetne kétség esetében az ily dologban az illető [2]) az

---

1) Kézirat a Muzeum birtokában, Hung 353, 40. sz. — Révai életrajzára nézve e kézirat-csomag megbecsülhetetlen fontosságú. Ezt idéztünkben *M. S.* rövidítéssel fogunk ezentúl élni.

2) Ezt állítja *Toldy*, Magyar költők élete I. 219 l. R. születése évét és napját illetőleg, ámbár születése *helyét* — és helyesen — tőle elütően állapítja meg ő is.

Digitized by Google

»egyetlen tekintély«? — hanem azért, mert a piarista rend irattára is [3]) ezt bizonyítja volt tagjáról.

Hogy születésének évét illetőleg is az akkori anyakönyveket kell vizsgálni, jól tudta *Horvát István*,[4]) kit Révai maga óhajtott életrajzirójának, tudta *Kazinczy* is, ki először szól hozzá e kérdéshez nyilvánosan.[5]) — Az első azonban az adatot egészen mellőzi, az utóbbi meg félre érti.

Ez az anyakönyvi adat a következő:

»Anno 1752. 23. Julii baptisatus est per Paulum Sándor Parochum Csanádiensem: Mathias Jacobus, filius Nicolai Révai et Annae Consortis. Levantibus ex sacro fonte Domino Mathia Oexl et Conjuge Margaretha.«[6])

Azaz: 1752-ik évben julius 23-án megkereszteltetett Sándor Pál csanádi plébános által *Mátyás Jakab*, fia Révai Miklósnak és házastársának Annának. Keresztvíz alá tartották Oexl Mátyás úr és felesége Margit.

Ez a *csanádi* anyakönyvben áll, és Révai, bár Nagy-Szent-Miklóson született,[7]) mindenütt Csanádot mondja műveiben születése helyének. Latin verseiben[8]) »szülőföldjé«-nek mondja; magyar verseiben fogadja,

---

3) *Történelmi Adattár*, II. évf. II. köt. 461.

4) *M. S.* 1a. »Révairól jegyzések«; a czímlap túlsó oldalán.

5) *Hazai Tudósítások* 1808. 311—12. l.

6) Az anyakönyv szövegét úgy *Kazinczy*, mint a *Történelmi Adattár* egyes kihagyásokkal közli, olyképen azonban, hogy azok egymást kiegészítik. Én e kiegészített vagy, ha tetszik, szerkesztett szöveget idézem.

7) Igy mondá R. Horvátnak. l. *M. S.*, 1a. — és ezt természetesen R. bizonyosan tudhatta; a szerzet irattára szintén N.-Szt.-Miklóst említ; i. h.

8) *Latina* 16 l. jegyzet »natale mihi solum.«

Digitized by Google

hogy »Umbria költőjét fogja mútatni Csanád;«[9]) mathematikai munkájának czímlapjára pedig a neve alá oda teszi »Hungarus Csanádiensis« — csanádi magyar.

Hol született már most Révai és mikor? Az elfogadott adatok szerint 1749-iki február 24-én Nagy-Szent-Miklóson. De e hely anyakönyvében a Révai családot illető legrégibb adat 1754-ből való.[10]) A közlöttük adat is más évet és más napot hoz föl és azon fölül, hogy az csanádi eredetű — *Mátyás Jakab* neveket említ, holott Révai mint tudjuk, *Miklós Istvánnak* nevezte magát.

Igy történt, hogy minél behatóbban vizsgálták a dolgot, annál nagyobb lett a zavar. 1862-ben egész mozgalom indúlt meg Torontál megyében, a Révai születésére vonatkozó adatok megállapítása dolgában,[11]) mely sok érdekes részletet derített napfényre, de egészben eredménytelen maradt. Magok a buzgólkodók nem tudtak megegyezni semmiben. *Toldy* Ferencz pedig e mozgalmat hallgatással mellőzte, s ezzel az egész ügy el volt döntve; a mi annál természetesebb, mert e fáradhatatlan iró hozzá szoktatott bennünket, hogy minden irodalomtörténeti dolgot ő intéz el számunkra.

Az egész kérdés, — az kétségtelen — azon fordúl meg, bebizonyítható e, hogy a csanádi anyakönyv Mátyás Jakabja a mi Révaink?

Igenis, be. Kazinczy 1803-ban látogatta meg Révait Budapesten, s ekkor ez utóbbi ezt mondá neki. »Nem

---

9) *Elegyes versek* 35 l.

10) *Magyar Tudományos Értekező*, I. k. 376 l.

11) *T. Adattár*, 462 l.

Digitized by Google

keresztnevem [a János]; az én keresztnevem *Mátyás;* a *János* bérmálási, s szerzetbéli a *Miklós.* Ez utolsó alatt jutván ismeretességre, megtartottam azt, minek utánna a Piaristák közül kiléptem is: de felvettem mellé a Jánost — inkább kedvelvén azt, mint a *keresztségbelit.*«[12])

Révai Mátyás, utóbb Miklós tehát *1752*-ben *született,* de nem Csanádon s nem is juliusban — mint Kazinczy az anyakönyvi kivonat alapján állítja. A csanádi anyakönyv e pontra nézve nem is nyilatkozik; azt mondja: 23. julii *baptisatus* est, ekkor tehát csak megkereszteltetett, de már febr. 24-én született. — Tudjuk ugyanis, hogy a szülők Mátyás születése után nemsokára Csanádra mentek lakni az odavaló plébánoshoz[13]); a Nagy-Szent-Miklóson született gyermek tehát e szerint csak Csanádon kereszteltetett meg.

Születése helyének öntudatos megmásítása élénk világot vet Révai lényének egyik alapvonására: rendületlen és tüzes hazafiságára. »Könyveiben — ugymond Horvát[14]) — több helyen csanádi magyarnak nevezi magát: azért is, mert csecsemő korában ottan szívta a levegő eget; azért is, *mert e magyar hely lakóit inkább becsülte oláh szomszédainál.*«

A hazaszeretet tüzelte és buzdította már az ifjut, ez vezette a férfiút is törekvéseiben és munkálkodásában, harczaiban és túlzásaiban egyaránt.

---

12) *Hazai Tudósítások*, i. h. — Révai Horvát Istvánnak is elmondotta, hogy »a szent keresztségben Mátyásnak hivatott« Kézirat a Nemzeti Muzeum birtokában, Fol. Hung. 729.

13) *M. S.* 1. a.

14) *M. S* 1. a.

Digitized by Google

III.

Atyja közkatona, utóbb csizmadia volt; testvérei; Mályás Csanádon neveltetik; az apa meghal; a család tönkre megy — egy leánygyermek kivételével.

Szüleiről kevés az adatunk, de a mi van, megható és szomorú képet tár elénk.

Kazinczy tartotta fön számunkra, hogy Révai atyja, *Miklós*, ifjúkorában »végszélbeli ember, azaz katona volt«; de csak közkatona lehetett, »mert a plébános vesztegetve bánván mások eránt a titulusokkal, s még mesteremberek neveik elé is Perill. (nagynevezetű) vagy csak D. (ur) titulust rakván, a Révai atyjáét (az anyakönyvben) a nélkül hagyta.«[15]) Horvát »középértékű nemes háznak« mondja a Révaiét, a mit azonban az adatok megczáfolnak.[16]) Különben hősünk férfikorában egy ideig állandóan használta a *y*-t neve mellett: *Révay*, s hihetőleg csak nyelvtani vizsgálódásai hagyatták el vele ez irásmódot. A későbbi nyelvtudós vélekedése szerint ugyanis az *y* csak gyöngítésre szolgál s e szerint a családnevekben jogtalanúl maradt fön »hibás szokás« ugymond Károly-t, Pesty-t, Tolnay-t irni, vissza kellene helyezni az i-t. »De az ilyenekben bizonyos makacsság uralkodik; a diplomák tekintélye miatt tartják meg az *y*-t, nem pedig grammatikai okból.«[17])

---

15) *H. Tudósít.* i. h.

16) A szerzet irattárában is áll »ignobilis.« *I. h.*

17) *Elab. Grammatica*: »Sed in his quaedam pertinacia regnat, propter diplomatum auctoritatem, non grammatica ratione.« l. k. 171 l.

Digitized by Google

Mátyásunk a szülők első gyermeke volt. A békési születésű apa csizmadia volt fiatal korában, azután elment végszéli katonának. Nagy-Szent-Miklósra jött lakni s elvette *Palásti Annát*. Hogy megélhessen, régi mesterségéhez fogott; csakhogy hihetőleg hamar reáunt: a hosszú katonai szolgálat más foglalkozáshoz, más életmódhoz szoktatta. Csanádra alkalmasint azért ment, hogy más életmódot keressen. Az odavaló plébános közel rokona is volt, s ennél szállott meg családjával. [18]) Úgy látszik azonban, nem talált itt állandó jövedelmező foglalkozást. Visszament Szent-Miklósra csizmadiának.

A család következő történeteit a szent-miklósi anyakönyv mondja el. A család megszaporodott; 1754-ben *Imre* nevű fiuk született, három évvel utóbb *András* s ismét két év múlva egy harmadik gyermekök, kinek nevét és nemét az anyakönyv nem említi. [19]) Valamint Mátyásnak, úgy többi gyermekeiknek is keresztszülői a német sörfőző Öxl és felesége voltak — a kikkel a Révaiak, úgy látszik, igen jó barátságban éltek.

Mátyás Csanádon maradt; a szülők a többi három gyermekkel Nagy-Szent-Miklóson laktak — szegényesen, tán nyomorogva. Egész életképet fest *Szalay* kanonok, a Révay születése idejének a helyszinén buzgó nyomozója ez egyszerű soraiban. »Én egy napon — így ir Szalay 1862-ben [20]) — a csizmadiák legöregebbjét, Szkorán Mitát kerestem föl, tőle némit kitudandó. Az utczán gubbaszkodva találtam a körülbelül 84 éves aggastyánt. A mint

---

18) *M. S.* 1. a.

19) *M. Tudom. Értekező*, I. 376 l.

20) *T. Adattár* II. 462 l.

Digitized by Google

meglát, megijed, de teljes lett zavara, midőn megszólítám. »Uram, azt mondja, én már megfizettem a stájert.« Szegény Mita engem hát, mint afféle uri embert, adószedőnek vélt. De lecsillapítottam aggodalmait s azt kérdeztem: »Emlékezik-e arra, hogy Nagy-Szent-Miklóson bizonyos Révai csizmadia lakott volna?« »Hogyne emlékezném, uram, felelé Mita, arra a büszke tót Révai csizmadiára. Olyan szegény volt, mint a templom egere, és a magamféle csizmadia emberrel még sem akart azért társalogni. Ő mindig urakat keresett. Különösen pedig nagyra tartotta azt a fiát, a kit Csanádon iskolába járatott; Nagy-Szent-Miklóson iskola akkor még nem volt. De az ifiúr bizony maga is gyakran eljárt velünk csizmadia inasokkal a szemétdombokra borítást szedni.«

Nem látjuk-e magunk előtt a katonaviselt csizmadia Révai Miklóst? Világlátott ember lehetett, szolgálta a császárt, és nemcsak büszkeséget, hanem némi műveltséget is hozott magával. Ennek köszönhetni, hogy Mátyást ott hagyta Csanádon. Mily keservesen eshetett az a szerető anyának! Első szülöttét nem ő nevelte — az csak a vakáczióban járt haza öregbíteni a nyomorúságot . . . Pedig hol három gyermek már elél, ellehetne a negyedik is. De a nagyralátó büszke csizmadia nem engedett, s a szegény anya belenyugodott. . . .

Nemsokára azután, 1766-ban[21]) meghal a kenyérkereső családfő. Mit kezdhetett a szegény nő három árvájával? nem tudunk erről semmit, de a valóság szívfacsaró lehetett. Kétségbeesett küzdelem lehetett az a nyomorúság ellen — s e küzdelemben elbuktak. 1773-ban

---

21) *M. Tud. Értek.*, 376 l.

Digitized by Google

Révai már anyjának és fivéreinek is kesergi halálát.[22]) Csak egy maradt meg — az anyakönyvi közlemény harmadik helyén említett gyermek. Hősünk verseiből tudjuk, hogy ez leány volt. Tolnai Pál szathmári alispán özvegye, ki neki is megengedte, hogy »asszony anyámnak« nevezze, árván elmaradott testvérét 1780-ban[23]) »oldala mellé befogadá kegyesen, s tartja leánya gyanánt.« Ez az adat azt is bizonyítja, hogy Révai jó testvér volt; ki más szerezte volna be e házhoz az ekkor 23 éves leányt, mint ő? Mi történt vele tovább, nem tudjuk.

Ime a család szomorú sorsa: az apa elhal; az anyát megöli a bú és nyomor; két fiuk korán száll sirba; 23 éves leányuk még pártás fővel keres magának új anyát — a család egyetlen fönmaradt sarja pedig idegenek közt küzd az idegen élettel és ezer baj és örökös nyomor közt is az apai névnek halhatatlan dicsőséget szerez, a melynek oly nagy a ragyogása, hogy a szentmiklósi puszta sirokat is megaranyozza fényével.

IV.

Mátyás Szegeden tanúl, Karaba latin verselésre buzdítja; szülőföldjének szeretete birja a kún romok megéneklésére.

Révai a csanádi plébános házában nevekedett. Az ő »hazafisággal és dicsérettel teljes beszédei mély tiszteletet öntöttek« hősünk keblébe.[24]) Hogy különben jó dolga

22) *Latina*, 28 l.
23) *Elegyes versek*, 63 l.
24) M. S. 1. a.

Digitized by Google

volt e e házban, alig hihetni. Ő maga azt mondja e korról:

Ki igen idején, mikor *nevelkedni*
Csak kezdettem gyengén életre gerjedni,
Tárgya lettem a vad kegyetlenkedésnek,
S bennem dúló kedve telt az üldözésnek!
Mégis érzem, s mikor jut csak eszembe is,
A sérelmek után hosszabb időre is,
Szakad újra szivem, könnyeim hullanak
S engem zokogó jajra fakasztanak. [25]

Meglehet, hogy e sorok nincsenek minden túlzás nélkül. Gyermekségünk bajait még férfi korunkban is élénkebben érezzük, mint akár a későbbi szenvedéseket. S vegyük tekintetbe az is, hogy a szőke és kék szemű fiú heves és indulatos volt, s hogy a szerető anya helyett hihetőleg papi gazdaasszony állott mellette, ki talán a fegyelmezésben látta a nevelés egyetlen módját.

Mátyás egyébiránt Csanádon sem maradt sokáig. A plébános már elemi iskolára is Szegedre küldé — látni való, szabadúlni akar a fiútól. Itt végezte ő a piaristáknál a gymnásiumot is. [26] Alkalmasint a szerzet fölvette őt convictusába eddigi nevelő atyjának ajánlatára.

Az iskolában csakhamar kitűnt nagy tehetsége és éles esze. S mint az ilyen fiúkkal rendesen történik, ahhoz fognak, a mire őket legderekabb tanáruk serkenti. Az ifjúság a mily fogékony, ép oly kevéssé van tisztában saját tehetsége felől. Minden kiváló ember fejlődésében van azért több kevesebb véletlen is — a nevelő befo-

[25] *Elegye versek*, 170 l.

[26] »Potissimam adolescentiae partem transegi dum primis litterarum elementis humanioribusque studiis imbuerer apud Scholas Pias.« *Latina*, 24 l.

Digitized by Google

lyása nem egyszer sarkalja olynemű munkásságra, melyre sajátos tehetsége vagy épen nincsen, vagy első sorban nincsen hivatva.

Szegeden különösen *Karaba* Ágoston hatott reá.[27]) Az éles szemű férfiú fölismerte benne a tehetséget s tevékenységre buzdítja — azaz verselésre. Ezen kor nevelő rendszere szerint a verselésben való jártasság nem volt a költői tehetség vagy bár a technikai ügyesség dolga — hanem egyszerűen a műveltség járuléka. Szerzetes gymnásiumaink öregebb tanárai — sokan vagyunk, kik ezt tapasztalatból tudjuk — még ma is így fogják föl a verselés hivatását: a művelődés eszközének nézik. Révai tehát verselt. Az a kor pedig latin volt. Az iskolákban mindenütt és mindent latin nyelven tanítottak; hivatalos és társadalmi életünk mindenütt az országban latin volt. Eszökbe sem jutott még igen az embereknek, hogy a hazai nyelvet is lehetne hivatalos és társadalmi nyelvvé tenni; nem is nézték a latint idegen nyelvnek — hiszen Szent István óta ez volt az ország hivatalos nyelve! Révai tehát — latinúl verselt.

Karaba megénekeltette vele Aeneast, a mint öreg atyját a pusztuló városból kimenti. Még tíz évvel utóbb is emlékszik Mátyásunk az elegia bekezdő soraira.

Tu quoque versa, heu in cineres, o Martia Roma
Jam fueras tristi diripienda, noto:
Nulla orbis domina, et nulla urbs aeterna stetisset
Nec Capitolini templa superba Jovis.[28])

27) *Latina* 46—49 l.

28) »Téged is már a déli szél készült szétszórni, Marsnak elhamvadt Romája; a földnek egy uralkodója, egy városa sem áll fen örökre, nem a capitoliumi Jupiternek kevély templomai sem.« — *U. o.* 48—9 l.

Digitized by Google

Van e sorokban, az kétségtelen, melegség és lendület — és minél több reminiscentia a történetre és a poetika szabályaira s Trojáról szólván, csak Román kezdi — Karaba meg van elégedve, megdicséri és buzdítja: »Melpomene derülten mosolygott, midőn születtél.« [29])

Révai mozgalmas, eleven elméjét azonban nemcsak az ókori hősök foglalták el. Neki erős érzéke van a valóság iránt s érzi, hogy tényeinek számbavétele, megállapítása méltó föladat. »Úgyszólván gyermek voltam, — mondja 1778-ban [30]) — midőn hazám leirásának eszméje villant meg agyamban.« De nem fog azért még a történet tanulmányozásához. A tizenhat éves ifjú mindent összefűz érzésével, mindent képzelne tüzében lát még. »A szép tudományok, így folytatja, melyekbe fiatal koromban beavattam, más egyében kivül, különösen azt is szivembe vésték: »A föld, melyen születtél, szent legyen elötted, és minden erődből oda törekedjél, hogy ennek hasznára és díszére légy.« Midőn láttam, hogy épen anyamegyém van megfosztva a külcsintől és barbár düh romba dönté annak hajdani fényét és méltóságát — midőn ezt láttam, keserűség szállotta meg szivemet, és Sannasart [31]) utánozva, ily érzettől áthatva, készítém szegedi deák koromban a kún romokról szóló első elegiámat.«

Ez 1768-ban volt. Ez elegiát föl is vette latin költeményeinek gyűjteményébe. (I. könyv 2-ik elegia.) Nincs benne semmi kiváló, de sok jellemző: kiérezzük, hogy

---

29) *U. o.* 49 l.

30) *T. Adattár*, II. 459 l. Dr. *Engelsz* János fordítása.

31) A 15-ik század egy latin költője.

Digitized by Google

szerzőjében tüzes lélek lakik, hogy a hazaszeretetnek született apostola.

A kornak pedig, melyben Révai született, mindenekelőtt erre volt szüksége.

V.

Kecskeméten a piarista szerzetbe lép; mi birta erre. Jelleme ellenkezik választott pályájával. Milyen volt viszonya a szerzethez s hogyan fogja föl ő maga.

1769-iki november 10-én [32]) Mátyás Kecskeméten a piarista szerzetbe lépett. Ezzel a lépéssel kezdődik szerencsétlensége. Eddig csak árva volt, de most szolga lett. Az ő büszke lelke legalább úgy érezte.

Akaratja ellenére lépett a szerzetbe — ezt mondá ő később maga. [33]) Elhiszszük. De értjük még is, hogy a tizenhét éves ifjú erre határozta el magát. Ide hajtot ták a viszonyok, a körülmények, nevelése — szóval: a kényszerűség.

Révai a nép fia. Atyja szegény csizmadia, kinek ha lála után a család tönkre ment. Ő nem nevelkedett a

---

32) *M. I.* 1a.

33) *Guzmics* »Révai pályája« *Tudományos Gyűjtemény* 1830. II. k. 5. l. — *Toldy* sajnálja, hogy e becses értekezés töredékűl maradt ránk; de nem töredék az mint *munka*, hanem egyedűl mint Révai *életrajza* az. Kétségtelen, hogy Guzmics így értette. Ez értekezés nem egyéb, mint R. 98 levelének kivonata; többet adni G. nem is akart.

VÁROSI KÖNYVTÁR FIÓKJA BUDAPEST.
9190
13514
Digitized by Google

szerető anya befolyása alatt. Katholikus, tehát családtalan papnál volt kisded korától fogva. Itt láthatta a gyermek, mily tisztelettel közelít a nép papjához, s ez bizonyára benyomást tett elméjére. A gyermek azután a piaristákhoz került. Itt volt tizenhét éves koráig. Ismét családtalan környezetben, ismét nő befolyása nélkül. Alig találkozunk az emberiség történetében kiváló egyéniséggel, kire nem lett volna befolyással anyja, a nők általában. Révai hevét soha az anya szelidsége nem csillapította, indulatosságát nem szelidítette. Szeretet nélkül nevelkedett, szerelem nélkül élt. Még barátja sem volt, a szó igaz, nemes értelmében soha. Voltak ifjúkori ismerősei, kiket szeretett; de az élet, kit ide, kit amoda vetett. Férfi korában kötött barátságot a rokonlelkű, nemes Rajnissal, de őket inkább az elmék, mint a szivek rokonérzése csatolta egymáshoz. E két szegény küzdő szerzetes között a barátság inkább meggyőződés dolga volt: hogy segíteniök kell egymást — kereszténvi szeretetből és a haza érdekében. Bizonyára soha senki Révaival bensőbb viszonyban nem élt, mint Horvát István. De ez sem volt barátság. Az egyik a parancsoló tanító volt, a másik meg az engedelmes tanítvány.

Szegény Révai még azt sem tudta, hogy hő lelkének voltakép mi hiányzik. Tizenhét éves volt és szerette — a hazát, szerette a tudományt. Ezekért akart ő élni. De mit csináljon? Egyedül állott a világon. Plébános rokona, hihetőleg atyja is, valószinüleg papnak szánták. Ő a piarista rendet ismerte — Karaba piaristát szerette — a tudomány szomja és a haza szeretete kielégítést követeltek tőle — a tizenhét éves ifjú a szerzetbe lépett.

Digitized by Google

Csakhogy ez nem volt neki való élet. A föltétlen engedelmesség kötelessége merően ellenkezett az ő önálló, elmélkedő lelkének vágyaival. Képzelhetni, hogy ez nem egyszer összeütközésbe hozta őt fölebbvalóival. Révai pedig, ha megbántatott, ritkán bírt magával — így itéli meg őt Kazinczy,[34]) ilyennek mutatja egész élete. Nagyon is érzékeny lévén, alig volt képes mindig helyesen megitélni: vajjon mikor bántották meg őt, s mikor bántott meg ő másokat? Az a szenvedélyes s egészen a mértéktelenségig heves és indulatos Révai, ki a nyelvharczban lép elénk, bizonyára már ifjúságában is ilyen volt; később betegsége fokozta hevét — most büszkesége és daczossága tevé azt. — Emellett egyenes, szókimondó természetű volt; mindaz, a mi a katholikus papot rendesen jellemzi: hogy tud uralkodni magán, hogy önmegtagadással s türelemmel tudja előmozdítani czéljait — mindez hiányzott Révaiban. Verseiben, melyeket 1787-ben mint szerzetes adott ki, indulatosan és nyiltan támadja meg szerzetét és több kiadott munkáinak előszavát is fölhasználja némelykor a papi részről ellene fölhozott vádak nyilt czáfolására.

Ily természetű és jellemű ember egyáltalán nem papnak való, legkevésbbé pedig szerzetesnek.

Hiszen többé-kevésbbé mindegyikünk megszenved természetéért, jelleméért — s annál inkább, minél alantabb fokon születünk. De mily különbség van e tekintetben a szabad és a lekötelezett ember között! S még ez utóbbiak között is mi egészen más az, ha szabadon választhatunk új, természetünkkel inkább megegyező köte-

34) *Levelek Kishez*, I. k. 203. l.

Digitized by Google

lességet, vagy ha rabjai vagyunk viszonyaiknak, melyek elől nincs menekülés. Mire nem vállalkozik azonban az ifjúság? De ha a lélek rugalmassága bágyad, a képzelem birodalma szűkül, s a férfi a valóságra ébred — mily sajgó kín, mily tépő fájdalom az . . .

Azt hiszik s mondják, hogy Révai viszonyát szerzetéhez »homály fedi.« [35]) Korántsem. Nem tudjuk ugyan, kik azon rendfőnökök egyenként, a kik Révai szerencsétlenségét különösen tetézték. Ha tudnók is: nem vádolhatnók őket e miatt. Nekik igazuk volt; nem jártak el talán elég kíméletesen e heves, tüzes természetű ifjúval — de ez nekik nem is volt kötelességök. A baj az, hogy nem csak nekik volt igazuk, hanem Révainak is. Nekik a szerzetes élet szabályainál, neki saját természetének jogainál fogva.

Hogy ez összeütközés Mátyásra nézve oly felette nagy kínokkal járt — ez az ő szerencsétlensége, de nem előljáróinak igaztalansága.

Nem lehet itt szó itéletről, hanem csak megértésről.

Érdekes és fontos azonban tudnunk, mint fogta föl helyzetét Révai, milyenek érzelmei s hogyan fejezi ki azokat. Egész jelleme és lelkülete tárúl föl ezekben.

Panaszos életét majd minden évben más-máshol tölti. 1770-ben *Kecskeméten* van, a következő évben már *Tatán* találjuk. 1772-től fogva vannak tőle verseink s ezek híven tükrözik vissza lelki állapotát. *Tatán* roszúl érzi magát, sem könyvek, sem barátok nem űzik el szomorúságát, csak a kis folyó gondtalan csevegése vigasztalja

35) *Toldy.*

Digitized by Google

bánatos lelkét.[36]) Mily szomorú képe ez a húsz éves ifjú lelki állapotának! Az a kis folyó is medrébe van ugyan szorítva, de szabadon foly benne; s mennyi váltakozó képet, mennyi boldogságot lát útjában! Talán ezt irigyelte meg Révai tőle leginkább. Ő a szerzet komoly falain belől kénytelen tüzes lelkét zabolázni — pedig a tett vágya kihajtja a világba. Helyet cserél és 1773-ban *Veszprémbe* megy — itt is panaszos szomorúságban tölti életét, s hiába kiván meghalni.[37]) A következő évben *Nagy-Károlyban* találjuk;[38]) minthogy három évig maradt itt, azt hihetnők, jobban érzi magát. De az első két évben itt írt verseinek legnagyobb része az ellenkezőről tesz tanúságot. Egy barátja meghal, s ő Istenhez fohászkodik, segítse ki őt is e világ rosz habjaiból; később meg kétségbeesve kívánja a halált, születése napján.[39])

Csakhogy az ifjúság szeret kaczérkodni: a leányok az élettel, az ifjak a halállal. Egyik félt sem tanácsos azonban szaván fognunk. S ha nem mi, hanem a sors teszi, épen úgy megjárja. Révai megbetegszik — s fél a haláltól. Azt kérdi tőle: nem használhatna-e semmit hazájának? Az ifjúságot akarja tanítani a jóra és helyesre.[40])

---

36) *Latina*, 20 l.

37) Infelix! frustra mortem precor, abnuit illa, Cogit et in quernla vivere tristitia. *Latina*, 28. l.

38) *Elegyes Versei*, 18 l.

39) *Latina*, 34 l.

40) *Latina*, 51 l,

Digitized by Google

Nemcsak a szenvedély játszik nagy szavakkal, hanem a szenvedés is. A komoly elmét, az igaz buzgóságot azonban a valóság csakhamar visszatéríti a józanság útjára. Révai ezentúl nem kiván többé meghalni — hanem élni. Hiszen eddig sem volt ő élete únt, hanem elége detlen. Most érzi, tudja az okát is: tettre vágyó.

E betegség tehát érettebbé, higgadtabbá tette, de nem nyugodtabbá, boldogabbá is. Talán épen az ellenkező történt. A szerzetesi fogadalmat már 1771-iki október 24-inén letette.[41]) Ismét egy kapocscsal több, mely oly élethez kötötte, a mely természetének nem felelt meg. S ha most elmélkedett maga fölött — honnét meríthetett volna vígasztalást?

Nincs módunkban határozottan állítani, de úgy látszik ez volt az a betegsége, melyet hat évvel utóbb egyik versében említ. Elmondja, hogy a »bölcs és nagy mértékletességű« előljáró Orosz Zsigmond s szerzetes tagjai mint siratták ekkor »és mi dicső sír-verset is irtatok immár.«

Révai! oly idején rothadsz: gonosz üldözés ölt meg:
Érzi hazánk kárát benned is, a ki sirat.

Ti hittétek, folytatja büszkén, s már láttatok bennem annyit, hogy a haza valamely hasznot nyert általam —

Hitte Orosz Zsigmond is: azért ébreszte fel újra.[42])

Ime az erős önérzet, mely már itt is közel jár az öndicsőítéshez. A tehetségébe vetett hit ébreszti fel őt hallottaiból! Az elismerés — íme bajainak orvossága.

---

41) *M. S.* 1 a.

42) *Elegyes Versek*, 87 l.

Digitized by Google

Révai sohasem is volt szerény a szó elfogadott értelmében. Ő nem hárított el magától sem dicséretet, sem elismerést — sőt inkább! Ha nem adózott vele más, elmondja ő maga körülményesen, melyek s mily nagyok az ő érdemei. Mint költő, mint nemzeti agitator, mint nyelvész — minden téren hangsulyozza törekvéseit, érdemeit. Tagadom azonban, hogy ebben szerénytelenség volna. Révai egész jelleme és gondolkozása olynemű, hogy *ezen* kategóriák szerint meg sem itélhető; nem illenek ő reá. Ő kész elismerni másban a legkisebb érdemet is — nos hát, mért ne a magáét is? Volt-e a vele egyvivásúak között csak egy is, ki fölülmúlta volna őt a verstechnika biztos és ügyes kezelésében, a nemzeti érdekek élesztésében és előmozdításában, a nyelvtudomány problemáinak átértésében és megfejtésében? Nem volt senki — és Révai ezt jól tudta. Miért ne mondja hát? S annál több joga volt az érdem e szokatlan hangsulyozáshoz, mert nála a tett mindig *megelőzte* a szót.

Igaz, volt egy kora, melyben ez egészen a betegségig fejlődött ki benne, melyben már tudományos alapon álló ellenmondást is személyes sértésnek vett. Nem fogjuk, és nem akarjuk ezt menteni. De e sajátos jellemvonását, úgy véljük, nem szabad a köznapiság kategóriái alá törpíteni. Egy tetőtől talpig egészséges, őszinte és igaz természet jellemvonása az, mely bátran és büszkén mellőzi a korlátokat, melyeket mi a mások gyengeségeinek kimélésére, s ezzel egyszersmind a magunkéinak palástolására vontunk.

Ime egy jellemvonásával több, mely helyzetét tűrhetetlenné tette. Az ily önérzet nem tud meghajolni szó nélkül. Képzeljük hozzá ifjuságát, büszkeségét, hevessé-

Digitized by Google

gét, érzékenységét — s elképzelhetni, mily ellenkezésbe jutott a szerzetesi renddel. Nagyon természetes, hogy üldözöttnek érezte magát; hogy azt hitte, törnek ellene. Pedig úgy hisszük, csak az volt a baj, hogy ő neki parancsoltak, s nem ő parancsolhatott másoknak. Ő folyton másoktól követelte, a mire maga sem volt képes.

1782-ben kesergi Orosz halálát s szenvedélyesen fakadt ki ez alkalommal a szerzetesi élet ellen. E sorok azon éveire vonatkoznak, melyekről épen szólunk. Nincs összes műveiben hely, melyben ily határozottan tárná ki előttünk a rendről való nézeteit — nem, többet: — egész lelkét.

Képmutató falak! irtózom még, arcza pirúlás
Nélkül a jámbor emlegetést se tehet.
Egy dolog úgy faggat s keserít, hogy szólok ez egyről:
Ott a Szent Szeretet tisztei puszta nevek!
Fődolog, a Szeretet nincs ott, csak színre hazudják:
Gyűlölség vagyon ott, s üldözetekre buzog.
Ott vesze nyers ifjúságom tüze, minthogy elöltek:
Én vallom, szomorú áldozat a ki valék.

És még egy jelenvonását tárja föl előttünk e soraiban:

A farkas megmarta juhot rémíti kis árnyék,
S még őrző ebe is gyakran ijeszti szegényt.
Hogy leütött romlásommal sok menykövem, arra
Bús idegenséggel telt gyanakodva fejem.

S midőn Oroszt magasztalva említi:

Tudta, hogy ártalmas s csak ront a gőgös erőszak:
És inkább épít a kegyes engedelem.

Digitized by Google

Más hebehurgya kevély, tapodója alatta valónak,
Büszke dagályával mely sokat egybe kever.
A ki derült elmét elfojtja, szorosba rekeszti:
Ugy hogy alatt mászik rabja, s eloltja tüzét.[43]

Igazságosak-e e sorok vagy nem? Azt mondjuk, hogy jellemzők.

E szerint nagyon természetes, hogy Révai 1777-ben kapva kapott az alkalmon, hogy szerzetes létére is a szerzet közvetlen fönhatósága alól szabadúljon. Mielőtt azonban e nagyfontosságu lépésére rátérnénk, nézzük, hogyan fejlődött ez idő alatt.

VI.

Révai történettel foglalkozik; Cicero hatása Révaira. Molnár Jeles Épületei. A költészet; első alagyáit írja.

Kifejtettük, mért nem tehetjük magunkévá Révai szigorú ítéletét szerzetét illetőleg. Ő e viszonynak csak terhét érezte s azért csak visszáját látta. De mi objective láthatjuk e dolgot. Értjük Révai szigoruságát, de elismerhetjük azt is, hogy ő sokat, nagyon sokat köszön szerzetének. Röviden kimondva: a szerzet nélkül ő sohasem lehetett volna Révai. Maecenásaink nem voltak akkoriban, neki meg nem volt semmije. Hiszen különben bátran kiléphetett volna! A szerzetesi fogadalom, tudjuk, nem köt le végkép senkit. Révai józansága azonban győzedelmeskedett szenvedélyén, küzködésén. Ha kilép,

[43] *Elegyes Versek*, 36—38. l.

Digitized by Google

mit csinál? Hogyan tanúlhatott volna? Akkoriban csak egy mód volt erre nézve: hogy pappá lesz. Révai egyebet nem is tehetett. Választhatott volna magának más szerzetet, vagy megtehette volna mindjárt, a mit később és annyi harcz között tett: hogy világi pappá lesz — de nem tette sem ezt, sem azt, és — merjük állítani — nem volt fejlődésének kárára, hogy nem tette.

Midőn Révai 1769-ben a kegyesrendbe lépett, ez korántsem volt mint ma, szűkiben a használható tanerőknek. Hogy Révait azonnal helyettesítéssel, s a következő évtől fogva már rendes tanítással bízták meg, mutatja, hogy méltatták kiváló tehetségeit. Tatán a tanítás mellett a convictusban az ifjuságra is ő ügyelt föl.[44])

Tatán, hol oly jól érezte magát, itt szállja meg újra gyermekkorának nemes vágya, hogy szeretett szülőföldje dicsőítésére tegyen valamit. Mennyire fejlődött e négy év alatt és óta, bizonyítja munkájának választása. Nem elégiát ír most, hanem dolgozik; nem énekli meg a múltat, hanem kutatja azt. »A hazaszeretet lángja — irja[45]) — még inkább föllobbant bennem, midőn a piarista rend tagja lettem. S alig végeztem el a noviciatust, alig határoztam el egész életemet a tudományoknak szentelni, midőn már is fölvetém e kérdést: mit tehetnél te már most szülőföldedet dicsőítésére? Mi volna mindenek előtt az, mit a piszoktól megmenteni és díszszel fölszínre juttatni kellene? — Ekkor annyi akadt, hogy csodálom, hogy szándékomban meg nem lettem ingatva. Először is anyamegyém iránti kegyeletből a csanádi

44) M. S. 1 a.

45) *T. Adattár* II. köt. 459. l.

Digitized by Google

püspökök névsorát készültem összeirni; később tárgyalandó a Csanádmegyére vonatkozó többit. Két évig foglalkoztam evvel, és mit hazai irókban könnyen föllelhettem, azt mind összeirtam. De most a titkos levéltárakban szerettem volna kutatni, és minden ránk vonatkozó adatot összegyűjteni. Azonban fiatal voltam és ismeretlen, hiányzott másoknál a bizalom hozzám és a pártfogás. Fölhagyva első szándékommal, másra tértem át.«

Az a »más« pedig mire áttért, irodalmi fontosságú volt — görög méretű magyar verseket, vagy mint ő nevezi, alagyákat kezdett irni.

Ez Veszprémben történt 1773-ban.

Révai első komoly tanulmányozásának tárgya a hazai történet volt. Mi vezette át innét a költészethez, még pedig a magyar költészethez?

Kétféle: *Cicero* bölcseleti munkái és *Molnár* Jeles Épületei. — Mondhatnók rövidebben s egy szóval: a *hazafiság*.

Cicero műveiből, igy vallja,[46]) tanúlt ő hazaszeretetet és belőlök merítette azt a meggyőződését, hogy ő is inkább fog hazájának használni, ha a nagy római példájára szintén nemzete nyelvén szól nemzetéhez. Hogy az igazat megvallja, teszi hozzá megható egyszerűséggel, ugy érezte ekkor, mintha valami tiltó szózat tartóztatná vissza a latin nyelv behatóbb tanulmányozásától, mely pedig eddig varázs erővel hatott reá...

Érdekes látni, mily változatban ismétli vallomását egy későbbi magyar versezetében:

---

46) *Latina*, Praefatio, 5. l.

Digitized by Google

Nézd Cicerot, példát mutogat s követésre felindít,
Ám ő a görögök nyelveket érti vala.
Érti igen, de Hazája nevét állatja nagyobbnak:
Kedvelvén azokat, gondjait erre veti,
Irogat és többször jobban fordítja deákra,
A miket a görögök szűken adának elő «[47])

Látni való, Cicero helyébe bátran odatehetnők Révait magát. — Nem a római remekiró tanította a hazafiságra, hanem saját lelke fejlődött idáig. Gyermekkorában szereti szülőföldjét — az ifjú a haza magaslatáig bővíti ki e fogalmat. S amint a méh minden virágból csak mézet szí — úgy nyer Révai lelkesedése mindenből új meg új ösztönt, mig a hazafiság öntudatos meggyőződése benne gyökeret nem vert. E meggyőződést pedig önnönmaga fejleszté önmagában. Tanítóitól sokat tanúlt: de hazafiságot nem. A rend tagjainak nagy része nem is volt magyar — »más nemzet többire« mint maga Révai vallja.[48]) A nemzeti nyelv mívelésének fontosságát még csak egyesek érezték — Bécsben a lelkes ifjak társasága csak az imént indította meg a mozgalmat, de hullámai még alig értek ide hazánkba. Hiszen abban az időben egy megjelenő könyvről a nyomtatón és szerzőn kivül rendesen csak azok tudtak még, a kiknek az utóbbi megküldé. Ezek terjesztették azután a könyv hírét és tartalmát, a mennyiben nekik föltűnt.

Ily úton ismerkedett meg Révai *Molnár János* Jeles Épületeivel. E fáradhatatlan iró azok közé tartozott, kik az új kornak — mondhatnók öntudatlan —

---

47) *Elegyes Versek*, 20 l.
48) *U. o.* 60. l.

Digitized by Google

előkészítői voltak. Említett művét már 1760-ban adta ki; a magyar irodalom és nyelv mellett buzdítani nem szűnt meg soha. Nem indúlt ki elvi szempontból, de hűn követte nemes lelke sugallatát.

Jeles Épületei irodalmi fontosságú mű. Nem tartalma miatt, — elmondja, melyek voltak a világ legszebb épületei, csodái, s illustrálja azokat rajzaival — ennyi az egész, Nyelve is darabos, ügyetlen, feszes, tehetetlen maga magával. De az előszóban buzdít a görög s római méretű magyar versek mellett s ő maga is több rendbeli kisérletet tett ezekben, a mi akkoriban a tudós világban bizonyos föltünést keltett — és Rajnist és Révait a helyes útra terelte.

Midőn Révai Molnár munkájának hírét vevé, s ez csak tizenkét évvel történt megjelenése után — azonnal hozzá fogott ő is az új verseléshez, természetesen: önállóan.

Gerjedezett kedvem már régtől erre is, a mit
Hallék fülhegygyel, hogy mivelésbe vevék.
S mindjárt próbáltam módját lelegetni magamtól:
O! de nehéz akadály közbe vetette magát. [49]

Ez a »nehéz akadály« prosodiai természetű volt — Révai nyilván nem tudta a módját. Hogy Erdősi, Apáczai már régen kisértettek meg hasonlót, hogy Kalmár György 1770-ben, ugyancsak Veszprémben, már írt hexametereket s Prodromusában ki is nyomtatta — erről ő, úgy látszik nem tudott semmit. Végre

A *Jeles Épületek* történet képen akadtak
Hozzám, és abból gerjede szikra tüzem. [50]

---

[49] *Elegyes Versek*, 34. l.

[50] *U. o.* 60. l.

Digitized by Google

És mint természete követelte, hozzá is fogott azonnal nagy hévvel.

S elragadott édes képzésem, fenynyen eresztém
Most lett Múzsámat s hangosan írni merék,
Mintha Propertiusát valamely új Umbria szülné,
Majd úgy álmadozott én kicsiny elme tüzem. [51]

És megírt még ez évben négy alagyát. Az első hármat Veszprémben, az utolsót Nagy-Károlyban. Valamennyi többé-kevésbbé szabad fordítás : Propertius, Tibullus, Horatius és Catullus után. Bár meglátszik nyelvükön, hogy az »új kötözet« még inkább nyüg mint ékesség, s bár prosodiája is több helyütt ingadozó, máshol meg szabados — mindazáltal mutatják, hogy Révainak erős formai érzéke s már is meglehetős technikája van. E verseit később kiadta, aztán újra átdolgazta — Révai nem semmisített meg semmit; önmaga ellen sohasem gyakorolt szigorú birálatot. S azután, a mi e kor valamennyi költőjénél a fődolog volt : a mi a prosodia törvényeinek megfelelt, azt jónak tartották. Nem tudták, mert nem érezték még ekkor, hogy más a vers, és más a — költemény.

---

51) *Elegyes Versek*, i. h.

Digitized by Google

VII.

A latin próza; a józanság Révai jellemében. A XVIII-ik század philosophiája; Révai türelmessége; mily philosophiát tanúlt.

Az 1773-iki tanév vakációját Révai már Nagy-Károlyban tölti, a hová szerzete által rendeltetett. Horvát István kézirati jegyzeteiben azt találjuk, hogy itt »syntaxist és grammatikát« tanított — természetesen a latin nyelvről van szó. Tanúlmány tárgyává azonban ekkor hihetőleg sem egyikét, sem másikát nem tette.

Magával a latin nyelvvel azonban ekkor, hogy úgy mondjuk, még szorosabb viszonyba lépett. Hyross Sámuel, ki őt később Nyitrán a dogmatikára is oktatta,[52]) beavatta őt itt a latin próza ügyes és ékes használatába, a miben a rendnek több tagja tündökölt.[53]) Hogy Révai ez ügyességének nagy hasznát vette, tudjuk. Azon művei, melyek neki a tudomány történetében örök halhatatlanságot biztosítanak, mind latinúl írvák. Jellemző mindazáltal, hogy ama »tiltó szózat« jól összefért e nembeli komoly munkálkodásával — s nemcsak most, 1775-ben, de még két évvel utóbb, Nyitrán, Conrádi Norbert hasonlóra ösztönzi — hasonló sikerrel.[54]) Révai jellemében nemes lelkesültsége s buzgó hazafisága a józanságnak

52) *Latina*, 60 l. jegyzet.
53) *U. o.* Praefatio 4—5. l.
54) *U. o.* 58 l. jegyzet.

Digitized by Google

egy erős vonásával van összekapcsolva — ez teszi e tényt előttünk érthetővé. A latin kornak el kellett sajátítania műveltségét, tehát elsajátítja nyelvét is tökéletesen. Révai semmit félig nem tehet. Azután tudjuk, józansága tartotta vissza a gyűlölt szerzetben; láttuk első ifjúságából már: neki élénk érzéke van a valóság, a realitás követelményei iránt. Első verse egy történeti tárgyú elégia; első komoly tanúlmánya a történet. Ő lelkesül, de nem rajong. Nagy tervei mellett soha a jelen pillanat követelményeit egészen tekinteten kivűl nem hagyja. Nagy ideálista — de ideáljait meg akarja valósítani. Ehhez pedig a valóság érzéke — szóval, a józanság kellett.

Révai természetesen a latin prózával egymagával nem érte be. Tanúlmányának rendjében a philosophia következett. 1774-ben ezzel foglalkozott tüzetesen.[55])

Révai és a philosophia! Révai, a ki a XVIII. század fia, hozzá fog a philosophia tanúlmányozásához! Voltaire és Rousseau, Diderot és D'Alembert neveit kell csak említenünk, és előttünk áll e század bölcselete, mely hadat üzen a fönálló államnak és társadalomnak, egyháznak és vallásnak egyaránt. . . . Nem, ezektől a tűz elméktől nem kell őt féltenünk. Magyarországon nem is éltek ekkor a XVIII-ik század mozgalmas, hanem a XIV-iknek poshadt világában. A mi renaissanceunk, a magyar renaissance csak most kezd még derengeni . . . Európa XV. és XVI. százada jóformán meg sem volt Magyarországra nézve. A hitújítás szülte mozgalom föl-

55) *M. S.* 1a.

Digitized by Google

rázza nálunk is az elméket, de csakhamar lelohad. A mi XVIII-ik századunk is fényes volt: Pázmány és Zrinyi és Apáczai irodalmi működése ez időre esik — csakhogy a kor, melyben Révai él, e századdal nem áll semmi szellemi kapcsolatban; elvesztette azt, mondhatni, teljesen.

Révai nem tanúlmányozta a XVIII-ik század philosophiáját — Magyarországon nem tudtak még róla semmit. De a philosophia, legalább a közfelfogás szerint, oly független, és szeretnők mondani, kíméletlen egy tudomány, hogy egy problemát többre tart száz dogmánál. És ne felejtsük: Révai gyűlöli a viszonyokat, melyek közt él, nyügként érzi a szerzetesi fogadalom súlyát, mely alól nem bír szabadúlni. Nem fogja-e ez is az ő büszke és merész elméjét a vallás titkainak bonczolgatására csábítani? Nem fogja-e ő lelkének küzködését lelkiismeretének meghasonlásával tetézni?

Valóban — ezt várhatnók. De nem történik meg. Ez a hiány hozzá tartozik jellemének kiegészítéséhez. Révai vizsgálta a philosophiának, de azért nem a vallásnak is alapelveit. Nem állította e kettőt szembe; nem talált köztök ellentétet. Révai nem volt philosophiai elme, és nem volt benne vallásos energia. Ő jó katholikus volt, semmivel sem több. De jó hazafi is volt — és mindenek előtt, ő magyar vér volt: józan és türelmes.

Midőn Bessenyei 1779-ben áttér a katholikus hitre, Révai ezeket irja:

> Bessenyeink egyenesb ösvényre tekéllte el ügyét
> S nem fog kétségben lelke habozni tovább.

Digitized by Google

Kéz felemelve tehát Istent áldottam azonnal,
És írom versben most öröm énekemet. [56])

Kell-e valakinek papnak lennie, hogy így érezzen, így írjon? S midőn Révai később az Akademia fölállításán buzgolkodik, nyomósan emeli ki, hogy valláskülönbségre való tekintet nélkül kell a tagokat megválasztani. S midőn ez ügy nem halad az országgyülésen oly gyorsan, mint buzgósága óhajtaná, panaszolva említi, hogy a vallás osztályt tett a rendek között. [57])

Ez is bizonyítja: Révai nem volt papnak való ember. Ő a vallást csak mint tényt fogta föl, de nem mint problemát. Egészen más téren találta ő föl később az ő problemáit . . .

Révai tehát 1774-ben philosophiával foglalkozott. Ki forgatta már valaha a katholikus theologiai intézetek számára irt philosophiai kézikönyveket? A természeten kezdik és az Istenen végzik; vagy kezdik és végzik az Istenen. Azon problemákról, melyek az e téren kutató elméket kínzották és fagatták és nyugtalanították, ritkán van szó — s ha említik, alig ismerünk reájok. Aristoteles tévedett, mert pogány volt; Plató kevésbbé tévedt, mert nem volt oly nagy pogány, neki már sejtelme volt a kereszténységről. Seneca igazi philosophus lett volna, ha kikeresztelkedik. A középkor volt az igazi philosophiai kora — Bonaventura, Albertus, Thomas, az igazi philosophusok. Bacon Roger már gyönge, Campa-

---

56) Elegyes Versei 56. l. — *Toldy* említi, hogy a Nemzeti Muzeumban R.-nak *nyolcz predikációja* volna saját kéziratában. E kézirathoz még nem férhettem.

57) *M. S.* 24—5. sz.

Digitized by Google

nella meg zavaros fő; és így tovább. Bruno nevével talán még találkozunk, de Spinozáé már elő sem fordúl.

Ilyen volt az a philosophia, melylyel Révai foglalkozott, a melyre ugyancsak Hyross tanította. Föltünő, hogyan mondja ő ezt el nekünk: »Ő volt nekem azelőtt Nagy-Károlyban philosophiai tanulmányaimban oktatóm és mérséklőm.« [58])

Nem lehet ebből semmi velősb dologra következtetnünk, hiszen különben meg kellene Révaiban nyomának lennie! Föltehető-e, hogy e férfiú, ki annyit irt, ki jóformán hangosan gondolkodott, épen philosophiai véleményét takargatta volna előttünk? Hyross »mérsékelte« hősünket, tán arra intette, ne foglalkozzék sokat a philosophiával, tán arra csak, ne vitatkozzék oly tűzzel mindenről, a mivel foglalkozik — ki tudja? Révai erős természete szereti az erős kifejezéseket: nem szabad azokat szó szerint vennünk.

Eltekintve attól, hogy hősünk később e tanulmányoknak praktikus hasznát is vette, el kell ismernünk, hogy azok neki szellemileg is csak javára válhattak. A philosophiai tanulmányok elvont gondolkozáshoz szoktatnak, fölvilágositják az észt önnön eljárása felől, ezer meg ezer serkentő gondolatokat ébresztenek — képzettséget adnak az értelemnek, müveltséget a szellemnek.

Révai kitünő tehetsége bizonyára haszonnal járta meg a tudományok eme birodalmát is.

---

58) »Hunc ego antea Karolini in Philosophicis studiis Moderatorem habui.« — *Latina*, 60. l jegyzet.

Digitized by Google

VIII.

Révai Nagy-Károlyban. Károlyi gróf; Varjas János. Nyitrán mathematikával és architecturával foglalkozik. A tanítás befolyása Révaira. — Révai nemzeti programmja.

Hősünk Nagy-Károlyban fontos ismeretséget köt; itt ismerkedik meg Károlyi Antal gróffal és házával. [59]) A nagynevű családnak e kiváló tagja buzgó barátja volt az irodalomnak: segítette az irókat könyveik kiadásában és az élet elleni küzdelmökben. Révai különösen sokat köszönt a nemes grófnak, kinek halála után neje s azután József nevű fia sem szűntek meg hősünket minden kitelhető módon támogatni. És a szegény iró ismét a maga részéről megtett mindent, hogy háláját kimutassa. A grófhoz üdvözlő alagyákat írt, neki is, nejének is, fiának is egy-egy könyvét ajánlotta, s 1789-ben e szép sorokat írja ez utóbbinak:

> Lehessek holtomig mind azon kedvese,
> A Károlyi Háznak őszült énekese. [60])

Az 1776-iki tanév végével Révait átteszik Nyitrára. Ide utaztában betér Debreczenbe, hogy a református kollegium könyvtárát megnézze, a mi neki régi óhajtása

---

59) *Hazai Tudósitások*, i. h. 282. l.

60) *Két nagyságos Elmének költeményes szüleményei*; az Ajánlat utolsó sorai.

Digitized by Google

volt. [61]) Itt látott Révai először nagyobbszerű magyar könyvtárt és alkalmasint csak itt találkozott először buzgó magyar érzelmű tanárokkal. Itt volt többi között Varjas János, ki oda adta neki 1775-ben kiadott ily czimű elegiáját: »Megtért embernek Énekje, melyet nem régen szerzett, és egy megkeseredett, de reménységgel teljes lélek képében tett fel egy Nevezetlen Ember Debreczenben.« [62]) Már a czíme mutatja, mily izlés-tévelyedéssel van itt dolgunk — egy 55 versszakból álló költemény, csupa *e*-vel! A későbbi Debreczeni Iskola előre vetett árnyéka volt e mesterkedő költemény. Révainak megtetszett a költemény, megszerette költőjét, s egy latin rögtönzetben kéri a »jeles férfiú« barátságát. [63])

Nyitrára szívrepeső örömmel érkezik — »Animi exultatio dum Nitriam mitterer« Lelkem örvendezése, midőn Nyitrára küldettem — ez czíme ez alkalomból szerzett elegiájának. [64]) Az orkusból jön ő ide, úgymond, a tudományok hires székhelyére. Nyilván az lelkesíti, hogy a nagyhirű Conradi szerzetes tanárnak lesz tanítványa; azután az ő kedves Hyross tanárát is, mint tudjuk, itt találta. Révai tehát voltakép most először életében megy oly helyre, hol már ismerősei vannak, kik jó véleménynyel vannak felőle. Ez a szegény hányatott ifjú előtt egészen új helyzet volt. Jól eshetett neki a helycsere is — Nagy-Károlyban három hosszú évet töltött egymás-

---

61) *Latina*, 54. l. jegyzet.

62) Ujra kiadva *Kazinczy* által, *Magyar Régiségek és Ritkaságok*, I. 197—223. l.

63) *Latina*, 57. l.

64) *U. o.* Lib. I. Eleg. XVIII.

Digitized by Google

után: mióta érettebb lett, nem történt vele ilyesmi. Révait nem csak tüzes, nyughatatlan lelke, de ifjuságának változó viszonyai is hozzá szoktatták a bolyongáshoz, az örökös helycseréhez.

Nyitrán folytatja a verselést. Ez, ugy látszik, nem volt munka számára, hanem csak szórakozás. Révai folyton verselt, a mig a budapesti egyetem tanári székére meg nem hivatott, de folyton — foglalkozott is valamivel.

Most mathematika a tudománya;[65]) úgy látszik Conradi volt e tekintetben reá befolyással, kiről magasztalólag mondja, hogy »jeles elmével űzi az isteni mathematikát.«[66]) Azonban külső okok is e tudományra irányozták figyelmét. Foglalkozott mathematikával, mert »a magyar épités tudományával« is foglalkozott, ide pedig mathematika kellett. — Mi köze volt azonban Révainak az architecturával?

Említi, hogy

> A magyar épités tudományát Károlyi grófnak
> Már fel is áldozván, szép nevet érdemelék.
> Nyújt e végre kegyes levelében többre is ösztönt:
> Ügyemet ő veszi föl, s jobban előre segít.[67])

Hogy e tárgyról való értekezését Károlyinak ajánlotta, illetőleg neki küldötte, abban nincsen semmi föltünő. De maga e foglalkozás már inkább magyarázatra szorúl. Meglehet, hogy Mária Teréziának 1776-ban

---

65) *Elegyes Versek*, 20. és 22. l.
66) *Latina*, 59. l.
67) *Elegyes Versek*, 21. l.

Digitized by Google

kiadott rendelete, mely az országot tiz tankerületre felosztván, az egy évvel utóbb kiadott *Ratio educationis* számára egyengette az útat — meglehet, mondjuk, hogy ez a körülmény hozta a grófot és szerzetest közelebbi viszonyba egymással. Az életbe léptetendő új iskolai rend Károlyi előtt alig volt titok; tudhatta, hogy a kormány terve kivitelénél számít ő reá, s nagyon valószinű, hogy a két buzgó hazafi között a tanítandó tárgyak s a szükséges tanerőkbeli hiány is szóba hozattak. Révai a szerzetes életet gyűlölte — ha ő az újonnan szervezendő iskolákban alkalmazást talál, megszabadúl a kolostortól, szabadabb, függetlenebb. Tények hiányában a távol szálakat inkább csak hozzávetéssel, mintsem magyarázattal fűzhetjük egybe — de a csakhamar beálló események, úgy látszik, megerősítik e hozzávetéseinket.

Révai évek óta először érezte magát jól — s bizonyára tanítói foglalkozásának is volt ebben része. — Semmi sem próbálja meg az embert jobban, mint a serdülő gyermekek oktatása. Mennyi elnézésre és szigorúságra, energiára és türelemre van az illetőnek szüksége ha a dévaj és pajkos, sokszor neveletlen és vásott csoportot nemcsak fegyelmezni akarja, hanem belé nemesebb érzést, a tanulás iránti kedvet is akar csöpögtetni! A magával nem biró szenvedélyes tanító csakhamar rabja lesz saját tanítványainak. S valamint a gyermekek nevelik a szülőket is — úgy tanítja e kis rajzó népség az embert türelemre, béketürésre, önmagán való uralkodásra. Nemcsak a tanúlás, de a tanítás is nevel, fejleszt, szellemileg és jellemileg egyaránt.

Az hazai kultura terén is nagy fontosságú lépés történt ez évben. Mária Terézia Budára helyezte át a

Digitized by Google

szervezetében átalakított egyetemet. Révai azonnal fölfogja ez intézkedés nagy fontosságát és egy sapphói odában énekli meg a nagy tettet, melyben — s ez jellemző a nemzeti műveltségről való fölfogására — a nyelvre helyezi a fősúlyt. A tudományok visszatérnek s »nyelvünk drága kincsét hangzani kezdik.« Felépül most Budának fénye újra —

Ó! tehát könyves szemedet törüljed,
Már öröm és jó kedv mosolyogjon ázott
Képeden, Kedves Magyarom! Budádnak
Fénye felépül. [68]

Buda régi fénye — ez az irók, ez a költők örökös hazafiúi álma, óhajtása, sóvárgása. Mert ők érzik első sorban, hogy a mely nemzetnek nincs műveltségi központja, az nem lehet erős, nem fejlődhetik kellően s mindenek fölött, nem nemzeti irányban.

Mintha Révai ez alkalomból gondolta volna át először együttesen mindazt, a mi nemzeti fejlődésünket megakasztja, s mintha hazafiúi lelke most ébredne csak mindazon eszközök fölismerésére, melyek új korszakot támasztanának a magyar szellemi élet elárvult terén. Összevet mindent — látja az elfajult kort:

Látod-e mit tészen népünk főbb szine, magyarság
Érdeme ő nálok szörnyen alábbra esik.
Szólani is magyarúl már szégyen, s dúrva parasztság:
Mást akar a nemesebb ház; te mezőre siess.
E végett franczúl, olaszúl izzadva tanúlnak,
Sok vagyon a ki magát anglia nyelvre veti!

68) *Elegyes Versek*, 154. l.

Digitized by Google

De nem esik azért kétségbe — átmenetnek nézi ezt csupán, mely más nemzetet sem tett tönkre:

S ezt ne csodáld. Nemcsak mieinknek vétkek ez: úgy tett
A német nép is, miglen eszére jutott.
Ő is azóta nemesb felségben fényleni látja
Nyelvét, hogy maga is többre emelte becsit.

Csakhogy buzgó és bátor férfiak kellenek az ily átalakúlás előidézéséhez:

Nálok is ám de azért bátor jó férfiak égő
Szívvel búzgódtak szép diadalmak előtt.

De mit tegyünk mi? mit tanúljunk el tőlök? —

Mit követünk, mit nem követünk, nem tudjuk: azonban
Tárgyokat a külső nemzetek útba teszik.

Tanúljunk az idegen irodalomból! Használjuk föl tárgyait — de csakis ezeket:

Drága hazájának méltóságára felunszolt
Nagy szívvel nyelvén könyveit irja ki-ki.

És, hogy elejét vegye e nemzetietlen kor ellenvetéseinek, a mely az idegen nyelveket annyira dédelgeti, fölkiált:

Ó édes mieink! a külső nyelveket épen
Meg nem kell vetnünk, szép ha ki többre mehet.
Meg ne feletkezzünk az alatt csak drága Hazánkról:
Annak nyelvét is gonddal emelje ki-ki.

A magyar nyelvet emelni — e durva paraszt ügyetlen nyelvet bevinni az irodalomba, holott e kor

Digitized by Google

szerint még a társalgásra sem alkalmas! De Révai bátran állítja az ellenkezőt s az erős hit naivságával hivatkozik saját magára:

Látod-e, a magyar is mindent játszodva kimondhat:
Csak vak vélekedés túnya szavakkal ijeszt.
Nyilván próbáltam, merem is bizonyítani bátran:
Kezdeni kell, önként a dolog útba vezet.

És elkapatva lelkesedésétől, egy egész nagyszerű programmot rajzol a nyelv emelésére. Lánglelke mintegy isteni sugallatra megértet vele mindent — s a mit a nemzetiség buzgó apostolai a következő félszázadon keresztül kértek és követeltek és terjesztettek, és a mit a lassan ébredő nemzet végre hangos szóval sajátjának vallott — azt Révai, a huszonöt éves ifjú, a nemzeti aspiratiók testet öltött kifejezése, ime kifejti most már, kifejti valamennyi között az első!

Rajta tehát, merjünk valamit, látod, tágas előttünk
Hírünk útja, terül szép kifutásra mezőnk.
Vagy történeteket, vagy szép intéseket irjunk,
Melyeket erkölcsnek szent tudománya adat.
Vagy földet mérjünk, vagy szint' az egekbe vezessük
Népünket, s járjunk csillagos útjaikon.
A napnak szekerét mutogassuk, a hold csoda fogytát:
Üstökös égésnek nagy tüze merre kereng.
Vagy törvényt magyarúl irván, ártatlan igazság
Szent szeretetre vonó fényeit adjuk elő.
Vagy Mars új seregét állítsuk rendbe, tanítván
Hogy forog ékesben fegyvere, lába, keze.
Most haza népünkkel mulatozzunk verseket öntvén:
Milyeket a jobb íz megszeretésre követ.
Vagy játék háznak alakos víg népe kiszállván,
A komorúlt szívnek nyájasan űzze baját.

Digitized by Google

Magyarúl szóljon tehát a történet, az irodalom, a természettudomány, a törvény, a hadsereg, a költészet, a szinház!

Lassan érlelődött Révaiban e nagyszerű tervezet; most élénken áll a teendők egész teljes sora lelkesült szeme előtt. S mily jellemző! Midőn mindezeket egy kolozsvári szerzetes társának megírja, nem elégli meg, hogy a czélt kitűzi. Révai sohasem hüvelyez álmokat, ő soha nem képzeleg. Költészetének, lelkesedésének mindig reális az alapja. Most is jól tudja, hogy mindezt egy ember nem teheti meg — s nem a teendők halmaza miatt: mire nem vállalkoznék az ő tüzes lelke? Hanem azért nem, mert ide több egyetértők buzgalma és munkálkodása szükséges, hogy így több helyütt egyszerre kezdve a szellemi agitatio hazafias munkáját, fölverhessék a nemzetet mély álmából. Buzdítja azért őt: fogjon hozzá akármihez; s fölhívja, hogy ő meg terjeszsze tovább a nemzeti ébresztés szent munkáját; valódi szövetséget akar teremteni:

Rajta; szegődj többel, valakit tudsz arra valónak,
S adja szövetséggel több magyar erre magát,
A közjó szeretés jeles ösztön, szinte csodát űz:
Nincs ki azért vérét ontani kész ne legyen.

Ime a meggyőződés törhetetlen ereje! Azt hiszi, lehetetlen, hogy más is úgy ne érezzen, mint ő. Azt hiszi, ha ő lelkesülten hangoztatja: emberek! hajnalodik! — akkor mindenki fölébred és munka után lát . . .

Elképzeli a lelkesült ifjú, ha mindazok belé kezdenének, a kiket ő ismer: »mi jeles nagy dolgokat« fognának űzni, mint virágzik majd a haza, mily pezsdülő

Digitized by Google

élet váltja majd föl a baljós csendet! — »s elfog már is az édes öröm.« Válvetett erővel többre menne ő is, magára hagyatva, kevesebbet tehet — de ő azért nem szünnék meg eszményeinek megvalósításáért küzdeni. Ha egyedül marad is, ő folytatja munkáját:

Menjetek: újra, de nem még is természetem ellen,
Majd én is gyorsan többre s továbbra megyek. [69]

Fölszólításának nem lett sikere, de ő azért »többre s továbbra ment« csakhogy egészen más téren, mint képzelte. Ő eddig szomjas lélekkel vándorolt tudománytól tudományhoz — csak egy foglalkozásban maradt állandó: a verselésben; és csak egy érzésben: a hazaszeretetben.

De a kisszerű viszonyok idehaza, a természetével ellenkező élet a szerzetben, aligha le nem nyomták volna őt utóvégre a középszer alacsony színjére. Ekkor egy szerencsés fordulat állott be. Károlyi gróf fölszólítja, hajlandó volna-e Bécsbe menni »az épités tudományában bővebb tapasztalást tenni;« visszajövet készen áll számára az állandó rajztanítói állás Nagyváradon. Révai kapva kap az alkalmon és elmegy Bécsbe.

Megszabadúlt a szerzettől — ennek örűlhetett ő legjobban.

Elmegy az európai kultura egyik czentrumába — ez a legörvendetesebb reánk nézve.

---

[69] *Elegyes Versei*, 18—20. l.

Digitized by Google

MÁSODIK FEJEZET.

RÉVAI IRÓI FÖLLÉPÉSE.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

Bécs a múlt században. Mária Terézia germanizálása; miért szerette őt a nép. Bécs a magyar szellemi élet központja.

Látlak-e? vagy csak igen kívánván látni, szememnek
Tornyodat a képzés játszadozása szüli?

Igy kiált föl Révai lelkesülten, midőn Bécsbe ér.[1]) És mindjárt utána naiv kifejezést ad bámulatának a Szent István torony orrai, a roppant nagy fedelek, több szent templomok és úri falak fölött. A huszonöt éves ifju, ki eddig csak Csanádon, Szegeden, Kecskeméten, Nagy-Károlyban, Veszprémben és Nyitrán fordúlt meg, egyszerre egy nagy világváros közepében találja magát; annyi ember, annyi ház, annyi templom — s mindez öly fényes, oly ünnepi . . .

Én mindig azt hiszem, a ki nagy városban születik, nem tud annyit és oly jóizűen csodálkozni, mint más ember; a ki pedig ezt nem tudja, arra nézve a lelki fejlődésnek egyik legköltőibb foka vész kárba.

Révai szegényes kis faluban született, melynek lakossága többnyire oláhokból állott. A ki Magyarország

---

1) *Megyes Versek*, 30. l.

Digitized by Google

délkeleti részét ismeri, elképzelheti, milyen volt Nagy-Szent-Miklós — a múlt században!

Bécs pedig már akkor is világváros volt. Azzá tette az udvar, százados politikai múltja, nagy kereskedése és a sok gazdag ember, ki benne lakott. A nagyváros lakossága pedig egészen sajátos külön jellemet fejlesztett magának, melyről ujabban azt tartják, hogy kiveszett. A nyelvünkön ki sem fejezhető ősgermán fogalmat, a *gemüthlichkeit*-ot értem. Boldog Isten! Milyen lehetett ez a régi Bécs, ha a maitól e nevezetet megtagadják. Egy akkori német költő azt mondá e városról, hogy »a phaeakok hazája.« Egy benszülött költője pedig — a legnagyobb tehetség, melyet e világváros eddig szült — azt mondá az újabb Bécsről, hogy »az elmék Capuája« — ő mondotta; és ő ismerhette népét.

Ne értsük azonban a költőket félre. Volt Bécsben mindig szellemi élet — a népség részt is vett benne, csakhogy nem igen produkált; és akkor még kevésbbé mint ma. De ha azért az akkori Bécset összevetjük az akkori egész Magyarországgal, azt kell mondanunk, hogy a nagy városban óriási szellemi mozgalom volt.

A trónon akkor az a nő ült, ki odáig az egyetlen habsburgi volt, a kit a magyarok igazán szerettek. Mária Terézia valóban nem volt mindennapi tehetség. Az országgal ő sem bánt igen máskép, mint koronás elődei, de máskép bánt a néppel — és ez megszerzé neki az általános rokonszenvet. Nagyjainkat fényes udvarába vonta: elfelejtették, hogy ez által elidegenítette őket a hazától. Budán századok ótaő építtetett először fényes királyi palotát; a nemzeti lelkesedés észre sem vette, hogy abban koronás fejedelme nem lakott soha, hanem laktak apá-

Digitized by Google

czák, azután lett nevelő intézet, azután egyetem. Ő rendelte el Magyaországon a népnevelés szervezését; de elfelejtették észre venni, hogy rendeletében az is benne volt, hogy a német nyelv, a mennyire csak lehet, az egész országban általánossá tétessék. Meghagyta, hogy a német vidékeken tanúljanak magyarúl és szlávúl, a magyar vidékeken meg németűl és szlávúl. Ezeket az iskolákat elnevezte azután *Nemzeti iskoláknak*. Egy régibb iró mondá egyszer: akkor irtak lovagregényeket, mikor senki sem hitt többé a lovagkorban, és akkor építenek templomokat, midőn a vallásos érzés van veszendőben — Mária Terézia nemzeti iskolákat alapított.

Bajos volna azokat a tényeket kijelölni, melyek miatt Magyarország e ritka nőhöz annyira ragaszkodott. Talán azért, mert ő mentette meg trónját, koronáját. Talán azért mert az ország *politikai* önállósága és jelleme általa, a királyné által, elismertetett; e fölötti örömében azonban a nép nem vette észre, hogy *nemzeti* jelleme jobban és gyorsabban pusztúlt uralkodásnak első három évtizede, mint azelőtt századok alatt. Tény mindazáltal, hogy az ország szerette, hogy uralkodását forduló pontnak nézték Magyarországra nézve.

Innét tetszett fel szebb hajnala régten óhajtott
Boldogságunknak s kelt örömünkre napunk.
Innét kezd nemes országunk számlálni szerencsésb
Századokat, porból hogy felemelte fejét.
O! ily boldog idők, hol késztetek annyi javunkkal?
Isten! mért nem adád e fejedelmet előbb.

Igy énekel róla Révai, a buzgó hazafi[2]). Nem tudta, hogy ez évben, 1777-ben jelent meg a királyné egy ren-

2) *Elegyes Versek*, i. h.

Digitized by Google

delete, mely szerint bizonyos hivatalokhoz nem juthat senki, ki németül nem tud[3]).

Bécsben tehát ez időben több volt a magyar, mint ős Buda várában. A sok mágnás nagy háztartásához pedig nemcsak a cselédség tartozott, hanem a titkár is, a nevelő is, kik gyakran magyar ifjak voltak. Itt volt továbbá az a lelkes ifjuság, melynek nemzeti ügyünk örök hálára van lekötelezve — a királyi testőrség.

Régi tapasztalat, hogy a magyar sehol olyan jól össze nem fér egymással, mint a hazán kivül. Az ifjak barátságot kötöttek, együtt művelődtek, egymásra hatottak, és híven szerették a hazát. Ők nem felejtették el künn a fényes körökben az árva anyát.

Igy alakult Bécsben magyar kör, magyar élet. Itthon más-máshol dolgozott az a pár iró, szétszórva a házában, egymást nem is ismerve. Ráday Péczelen, Rajnis Szathmáron, Baróti Kassán, Dugonics Nagy-Szombatban, Révai majd itt, majd ott, Bécsben együtt voltak; itt dolgoztak, innét mentek szét munkáik.

A magyar szellemi élet központja ekkor Bécs volt.

És az maradt még jó soká. Mikor nálunk itthon még csak egyetlen hirlap jelent meg. Bécsben már három volt: A Magyar Kurir, a Hadi és Más Nevezetes Történetek, a Magyar Mercurius. A kilenczvenes évek akadémiai mozgalma több iratot teremtett; ezek mind Bécsben jelentek meg. A magyar nyelvtudománynak egykori kanonja: a hires Debreczeni Gramatika itt látott

---

3) *M. Tudományos Társaság Évkönyvei*, I. 23 l.

Digitized by Google

napvilágot. És végre innét, Bécsből hozta le nekünk Révai az ő nyelvészetét — az igazi tudományt, mely Bécs nélkül talán soha meg sem is lett volna.

II.

Révai Bécsben. Megismerkedik a testőrök irodalmi működésveél. Sonnenfeld és Denis. Bécs befolyása Révaira.

Révai Bécsben nagyon sokat tapasztal, nagyon sokat lát. — Szemköre tágul, tudománya bővül — alkalmasint csak a szíve szorult össze: mily kínosan érezhette itt hazája elmaradását!

Nagyon el van foglalva — azaz alig ír verseket. Ha Révai költői természet lett volna, bizonyára több verset irt volna itt, mint akárhol. Annyi új benyomás, annyi új érzés foglalkoztatja elméjét, s ő nem érzi szükségét, hogy nekik kifejezést adjon. Egyetlen egy alagyát ír s abban igen praktikusan — összefoglal mindent: hogyan hat reá a város, mily kegyes Mária Terézia, hogy utána indúlnak hazánk nagyjai is:

> Többi között itt készűlnek már általok olyan
> Mesterek is, kik szebb kézi dologra valók [4]

»Homerus rendibe« szedett próza a nagy lendület után. Az alagya nem egyéb egy distychonba szedett naplólapnál. Hiszen bár nagyobb volna! Csak azt tudjuk

[4] *Elegyes Versek*, 31 l.

Digitized by Google

meg, hogy Euklides titkait oldja s hogy újra átdolgozza Károlyinak elküldött értekezését az építés tudományáról. Jellemző, bár nem meglepő többé, hogy tanulmányainak nemzeti oldalát és hasznát hangsúlyozza: ezután drága hazája

> Majd otthon termett márványát fejteni fogja,
> És rendel népünk tetszetes oszlopokat.
> Már nem tűri tovább, hogy külső nemzet ezüstét
> Hordja ki, majd maga is fölrakogatja követ.

Révai tehát tanúl, tanúl szorgalmasan, nem ér rá verseket írni. De hihető, nem foglalkozik csakis tudományával, hanem művelődik is. Megismerkedik az itteni irodalommal, ellátogat a muzeumokba, az udvari — vagy mint ő szokta nevezni: nádori — könyvtárba, és úgy látszik látogatásokat is tesz. Károlyi alkalmasint ajánlotta a szerzetes ifjat nehány ismerősének.

Nem szólhatunk minderről pontosan — életrajza adatainak sem gyűjtői, sem rendezői nem jegyeztek föl ez időről semmit. Révai pedig mindig csak legújabb gondolatait és történeteit szedi versekbe; Bécsben erre nem ér rá; s mire itthon ráért, más ügyek foglalták el őt. De egy-két dologra bizton következtetheni — s ezek élénken világítanak be oda is, a hova Révai bennünket nem vezet.

Midőn hősünk 1780-ban Mária Terézia fölött emlékbeszédet mond, megemlíti, hogy szerencséje volt Bécsben néhány évvel ezelőtt a Ratio educationis eredeti kéziratát látni, melyen maga a királynő sokat sajátkezűleg változtatott, sokat hozzá toldott, s ezt látván, könnyes szemekkel áldotta sorsát, hogy ez időben született ma-

Digitized by Google

gyarnak.[5]) Révai ezt nyilván csak előkelő személynél láthatta. Talán Pászthorynál történt ez, a magyarországi dolgok referensénél. Megismerkedett-e ekkor Bessenyeivel és társaival is? Nincs világos nyoma. Bessenyei testvérét ismerte, azt tudjuk ennek egy hozzá intézett leveléből.[6]) Talán őt magát is, talán társait is. Alig képzelhető, hogy a hazafias és szintén irói koszorúra törekvő ifjú őket fel ne kereste volna. Hogy az ő irói működésükről tudomást szerzett itt, bizonyos. Midőn a következő évben először lép föl a nyilvánosság előtt eddig szerzett alagyáival, azt mondja az »Elő-Tudósításokban:« »Megszűntek már ama panaszok, nem is becstelenítik nemzetünket azzal, hogy kevés Irói vagynak.« S midőn ismét egy évvel utóbb tér rá egyik versében a nyelv állapotára, így nyilatkozik:

Most kap fel nyelvünk is, igen kiderülteti fényét
Szélyel eloszlatván régi homálynak okát.
Már nem epeszti panasz a jobb haza szíveket,
Hogy kiszorúl nyelvünk, s puszta mezőre megyen:
A hol jobb íztől megfosztott dúrva parasztság
Azt szántás közben tördeli dicstelenül.[7])

Ime, nem küldi többé az embert a »mezőre« ha magyar szót akar hallani, hanem szembe állítja az irodalom és a parasztság nyelvét!

De nemcsak a testőrök irodalmi működésével ismerkedett itt meg, hanem Bécsnek két ünnepelt költő-

---

5) *Latina*, 182—3. l.

6) *Fényfalvi*: Verseginek megcsalatkozott mocskoládásai, 198. lap.

7) *Elegyes Versek*, 57. l.

Digitized by Google

jével is: Sonnenfelssel és Denissel. A német irodalom története egyikről sem vesz ma tudomást: a helyi aesthetika tette őket nagygyá, a helyi patriotizmus ünnepeltekké. Németországnak meg volt ekkor Wielandja és Klopstockja és Lessingje: Bécs dicsőítette tehát az ő osztrák költőit, Sonnenfelst és Denist — harmadikat nem találtak, s a kettő közül az utóbbi sem volt osztrák, hanem bajor. Amannak pásztorjátékait Révai szorgalmasan olvasta — itthon nemsokára egyet le is fordított. Denissel alkalmasint most ismerkedett már meg személyesen. A költő az udvari könyvtárnak volt nagytudományú és hírneves őre, ki később Révainak rendelkezésére bocsátotta a bécsi bibliát, mely hősünk nyelvtani vizsgálataiban forduló pontot képezett. A derék költő-tudós szerette a magyarokat és tisztelte Révait. S midőn 1800-ban elhalt, a magyar költő-tudós egy hosszú elégiában kesergi szíve veszteségét.[8])

Több új vonással találkozunk Révaiban, bécsi tartózkodása után — mind megannyi nyomai azok kétségtelenül a nagy város szellemi befolyásának. Ha a bécsi nagy könyvtárt s benne többnemű irodalmi régiséget nem lát, bizonyára nem jutna eszébe két évvel utóbb Barótinak arról panaszkodni, hogy:

Még nálunk nagy könyvtárak s a régi magyarság
Kincsei, és nyelvünk titkai ritka nevek —

vagy fájlalni, hogy nem tudja

Mit kezdett nyelvén hajdan is irni, hazánk.[9])

---

[8]) *Carmina quaedam*, 15—32, l.

[9]) *Elegyes Versek*, 60. l.

Digitized by Google

Ezek itt első világos nyomai az *irodalmi régiségek* iránti tiszteletének és a *magyar nyelv mivolta* fölötti elmélkedéseinek. Hiszen Révai jól ismerte a magyar nyelvtan akkori állását: ő is alkalmasint a katholikus iskolákban használt Kövesdit, vagy a minden tekintetben e fölött álló Pereszlényit tanúlta; a latin nyelv- és mondattant pedig ő maga is tanította — a grammatikai gondolkodás tehát alig volt már idegen előtte. De most, hogy Bécsből visszajön, »nyelvünk titkait« emlegeti. Bécsben került tán kezébe Sajnovitsnak, már 1770-ben kiadott nyelvészeti munkája, mely a Halottas Beszédet egészen közli. És e nagybecsű maradványt olvastában fogamzhatott meg benne a gondolat, hogy a magyar nyelv *fejlödési* proczeszuson ment keresztül, s hogy ebben a proczeszusban a *nyelv titkai* vannak letéve.

Hogy Révai valóban e bécsi tartózkodásából hozza haza a magyar nyelvészet első gondolatát, bizonyítja nyelvtana, melyet nemsokára kidolgoz, bizonyítja maga a tény, hogy Nagy-Váradot elhagyja — a magyar nyelv kutatása miatt. Mert e város szellemi élete és viszonyai, és magának Révainak foglalkozása is e városban, nem voltak olyneműek, hogy benne ily elhatározást megérlelhettek volna.

Bécsben érezte Révai a saját elmaradását is. A nagy város egészen máskép neveli az embert, mint a magyar alföldi kisváros papi konviktusa. És akármennyit tanúlt azután Révai, csak tudományát növelte, de műveltségét nem igen. A heves ifjú eddig szerzetes életét vádolta csak, mert ott vesze »nyers ifjúságának tüze« — de most érzi, hogy e nyers ifjúság ártalmára volt.

Digitized by Google

Egészen szokatlan és annál meghatóbb panaszt hallunk tőle:

..... Alacsonyságom, mint gyermeki korban,
Annyi tekintetnek meg nem adatta becsit.[10]

Az ő erős lelkét azonban ez sem csüggeszté el. Fokozódott buzgalommal dolgozik. Ekkor éri Károlyi gróf levele, hogy a megnyiló tanév elején már szükség van reá idehaza. Révai nehány havi ott időzés után elhagyja Bécset és Nagyváradra siet.

III.

Révai Nagy-Váradon; tankönyveket ír a nemzeti iskolák használatára; magyar nyelvtanát nem fogadják el. Az irodalom-történet kétféle adatai.

Károlyi gróf lett a nagyváradi tankerület fő-igazgatója — ő alatta »szolgál« Révai, ki adataink szerint a rajzot tanítja a nemzeti, vagy a mai kifejezés szerint: a népiskolákban.

Milyenek lehettek itt a tanerők, elképzelhetni; hiszen nem 1877-ről van szó. Hogy Révai köztök számot tett, magától értetődik. Az új iskola számára tankönyveket kellett írni — akkoriban, igen helyesen, a tankönyvírás nem volt még a Csáky szalmája — s a consistorium Révait bízta meg szerkesztésökkel. Ő pedig nem látta e foglalkozást méltóságán alólinak, hozzá látott a munká-

[10] *Elegyes Versek*, i. h

Digitized by Google

hoz, jóllehet az utólagos bírálat döntött csak sorsuk fölött. Mint egyetemi tanár is megelégedéssel gondol vissza a rendbeli működésére s Fényfalvi Kardos vitairatában lenyomtaja újra a róla szóló okiratot, hogy érdemeit ez által is jobban feltűntesse a közönség szemében.

Első munkácskája még ez évben jelent meg. Címe: *ABC könyvecske a Nemzeti Oskoláknak hasznokra.*[11]) Magyar és német szöveggel jelent meg.[12])

Ez volt Révainak első nyilvános föllépése.[13])

E könyvecske használatát illetőleg két érdekes adatunk van; az első szerint[14]) használatban volt még 1790-ben; egy későbbi adat szerint még 1800-ban is.[15])

A következő évben két újabb könyvecskéje jelent meg: *A magyar nyelvnek helyes irása és kimondása felől való kettős tanúság.* — A második: *Az ékes irásnak a nemzeti oskolákra alkalmaztatott eleji.* Mindkettő 1790-ben még használatban volt,[16]) de az iskolai felügyelőnek 1800-ban kiadott bizonyítványa nem említi azokat, nyilván más könyvek által helyetesíttettek.

1780-ban ismét megjelent két tankönyve: *Városi épitésnek Eleji* »vázlatosan összeszedegetve a jobb forrásokból« [17]) Ez tehát az a műve, melylyel már két

---

11) *M. S.* 72. sz.

12) *Fényfalvi Kardos*, 214 l.

13) *Toldy* ezt 1778-ra teszi (M. Költők Életrajza I. 211.). Adatai Révai tankönyveit illetőleg is, sem nem teljesek, sem nem pontosak.

14) *Planum Erigendae* stb., 84. l.

15) *Fényfalvi Kardos*, 214—15 l.

16) *Planum Erig.* i. h.

17) »Compendiose excerpta ex Probatioribus Fontibus.«

Digitized by Google

ízben találkoztunk. Nem eredeti, de Révai azért önérzettel mondja el róla még tizenegy évvel utóbb is, hogy e tárgyról ő írt először magyar nyelven.[18]) — A második: *A mezei gazdaságnak folytatásáról a nemzeti oskoláknak módjokhoz alkalmaztatott tanúságok.* Ez úgy látszik, tisztán hézagtöltő munka volt a tankönyvek sorozatában; Révai azt egyszerűen egy Szilágyi-féle fordításból vonatozta ki.[19])

Irt még kettőt — nem tudhatni pontosan mikor — de azokat nem fogadták el. A nagyváradi consistorium nyomtatásra méltónak itélte mind a kettőt, de »felsőbb akarat következtében«[20]) más tankönyveket hoztak be helyettök. Egyikök »*Doctrinae Christianae libellum.* — A keresztény tanítás könyvecskéje — mai néven: Kis Káté lehetett; a második pedig, melylyel megbukott — *magyar nyelvtana* volt.

Valóban sajátságos találkozása a viszonyoknak: Révai kétszer dolgozik a magyar nyelvtanon. Könyve iskolai használatra van szánva, egyenesen ily czélra megrendelve — mind a kétszer. Legelső és később legutolsó írói dolgozata közé tartozik e tankönyv — megbukik vele a néptanító, megbukik vele húsz évvel később az egyetemi tanár.

Érdekes volna e tankönyveket ismernünk.[21]) Nemcsak korfestő adatokat szolgáltatnának, de alkalmasint hősünk fejlődésének és paedagogiai képzettségének meg-

18) *U. o.* i. h.

19) *Fényfalvi*, 215 l.« Ex Versione Szilágyiana.»

20) *U. o.* i. h.

21) Id. *Szinnyei* József úr egyiköket, a »Városi épitésnek Elejit« csak a minap (1878. junius) fedezte föl.

Digitized by Google

itéléséhez is hozzájárúlnának, ha csak egy-két vonással is. Fájdalom nem voltak arra tekintettel, hogy a tankönyv-iró Révainak munkái ép úgy megérdemlik a könyvtárgyűjtők figyelmét, mint a költőéi és a nyelvészéi. Voltaképen nincs is ezen mért csodálkoznunk. A tulajdonképi irodalomtörténet kétféle adatokat ismer, melyeket tán helyesen nevezhetni külsőknek és belsőknek; amazok történetiek, emezek lélektaniak. Az elsők elmondják pontosan: mikor történt vagy lett meg valami, hol és mily alakban; a másod rendbeliek meg: hogyan lett meg és miért és mi a kort és az irót jellemző tartalma. A mi irodalomtörténetünk e másod helyen nevezett adatok megállapításának még csak a kezdetén áll.

IV.

A Magyar alagyák első könyvek. E kor olvasó közönsége és bírálata. Az alkalmi költés. A Szinyér Váraljai szüret; Révai helytelen nézete a műfordításról.

Midőn Révai Bécsből haza jött Nagy-Váradra, Budának vette útját, hol az ő kedves Molnárja »a tisztes iskolák igazgató«-ja volt »a Királyi Tudomány Mindenességben.« Molnár buzdította őt, szedje össze Homerus rendin irt verseit s ha lehet, nyomattassa ki. Révai 1778-ban egy versben azt feleli neki, hogy alagyai könyve »jókora nagyra dagad« és »csakugyan verseim egybeszedem.«

És Révai szokása szerint nem is tervezget soká. Összegyűjté verseit és »*Magyar Alagyáknak első köny-*

Digitized by Google

vek« czímén ki is adja Nagy-Károlyban április végén [22]) és pártfogójának, Károlyi grófnak ajánlja.

E kis munkájával lépett Révai a magyar költők sorába.

Túlzás azt mondani, hogy hősünk ezzel »legott magára vonta a közfigyelmet.« [23]) Azon egyszerű okból, hogy ekkoriban mint tudjuk, »közfigyelem« nem is volt. Közönségről még szó sem lehetett, irodalmi birálat szintén nem létezett; de még csak hirlapunk sem volt, mely egy megjelenő könyvnek legalább czímét tudatta volna előfizetőivel. Egy könyvnek kiadása az illető irónak magán ügye volt, ép úgy mint házasságra lépése, vagy bármily egyéb dolga. Ezt is, azt is tudatta ismerőseivel, a kiket a dolog sokszor épen nem érdekelt. S ha voltak kiket érdekelt volna, nehezen férhettek a könyvhöz. Innen van, hogy sok mű hatásáról nem is a hozzáértőknek véleményéből van tudomásunk, hanem az olyanokéból, a kiknek a könyv véletlenül akadt kezökbe. De még ha hozzáértő volt is az olvasó, épen *mert* véleményt mondott, csakis tartózkódva kell fogadnunk — mert rendesen barátja volt a szerzőnek, és nem találta volna illőnek neki a könyvajándék fejében kellemetlen igazságokat mondani. Innen van, hogy e korbeli magánbirálatok — és másfélék még egyáltalán nem voltak — majdnem egytől egyig túloznak és áradoznak.

Révai az Elő-Tudósításokat e szókkal rekesztette be: »Ha tapasztalom, hogy az a könyvecske, melyet most csak mutató képen kibocsátok, oly reménységre

---

22) »Szt. György, havának fogytán.« Elő-Tudósítások.

23) *Toldy* u. o. 26 l.

Digitized by Google

gerjeszti hazámfiait, hogy várhassák nyelvünknek ezzel is valamennyire előbbkelő ékességét, bőségét, igyekezem újra többel is kedveskedni, s kész lészek mindenkor megmutatni, hogy Hazámat szeretem.«

Őszintén megvallva, bizony e könyvecske semmiféle reménységre nem gerjesztette Révai hazája fiait — de igenis gerjesztette atyafiait: régi szerzetes barátait. Tóth Farkas és Berents és Kreskay még ugyanez évben felelnek neki — természetesen szintén versekben és, mi szintén természetes, eldicsérik. És hogyan dicsérik! A mely szerző hozzá intézett ilynemű verseket ma kiadna, a mint Révai megtette, az lehetetlenné, mert nevetségessé tenné magát.

Lássuk csak. Tóth Farkas így ir neki:

Teljes öröm, valamerre terül hárfádnak a hangja,
Tapsol azon grófod, szerzeted, édes hazád.[24])

Berents ezeket mondja:

Éljetek ó Molnár! ó Révai! s öntse Apolló
Boldog bőséggel tollaitokba szavát.
Irjatok. ó vérünk szép csillagi! irjatok: hallja
Álmélkodva világ, hogy mire ébred Hazánk.[25])

Kreskay ezeket irja neki többi között:

Révai! örvendek versszerző tüzednek,
És nemzeted előtt nyert dicsőségednek,
Már hazád adósa lett tehetségednek,
Fonnak már koszorút Nimfák érdemednek.

---

24) *Elegyes Versek*, 241. l.
25) *U. o.* 249 l.

Digitized by Google

Dicsőség ösvényén, érdem oszlopáig,
Menj új csapásodon Fébus templomáig,
Zúgó Balatontól Tisza folyásáig
Révai! fogsz élni időknek fogytáig.[26]

S kérdezitek; miért fog élni Révai időknek fogytáig? Felelet: Mert a saját költségén tizenkét önszerzette alagyát kiadott. Vagy tett talán Révai eddig egyéb valami számbavehetőt?

Ime: ilyen a kor.

Révai egyébiránt, mint várhattuk, szintén nincs csekélyebb véleménynyel maga felől.

Jól hiszek Istenben, hogy az a nap elérkezik egyszer,
Melyen versünkkel fog dicsekedni hazánk.
Köt koszorút nekem is, bémetszeti a nagy időkre
Hamvaimon fekűvő tiszta kövemre nevem:
Révai, Molnárnak követője, te mersz vala újabb
Lanttal nyelvünkön szóllani Fébus előtt.[27]

Ma a napi sajtó kritikája menti föl a szerzőt az öndicsőítés népszerűtlenné vált szokásának gyakorlása alól. De bár ma élne Révai, aligha úgy nem tenne, a mint tett. Erős önérzete soha és semmi téren meg nem tagadja magát.

Ugyanez évben szenteltetett Révai pappá június 9-ikén.[28]) Ez időtől fogva az iskolában kettős hivatalt töltött be: ő volt a katecheta,[29]) s az ifjúságnak misé-

[26]) *U. o.* 239. és 240. l.

[27]) *Elegyes Versek*, 35 l.

[28]) *M. S.* 1. a Horvát e megjegyzést teszi hozzá: »A piarista protocollum ezt 14-ikére teszi «

[29]) *M. S.* 72. sz.

Digitized by Google

zett is.[30]) A vakácziót ez évben Nagy-Károlyban tölté — hihetőleg két szerzetes társának látogatására jött ide, kik közt az egyik, Berents, a város papja,[31]) a másik, Sárvári, kivel már Veszprémben ismerkedett meg,[32]) az itteni gymnásiumban, vagy Révai kifejezése szerint »a szelíd tudományok iskolájában« tanár volt.[33]) Visszatérvén Nagy-Váradra, mindegyiköknek egy-egy verset ír, a mely azon felül, hogy levél, az alagyák második könyvét is szaporítja.

1779-ben szólaltatja meg Révai újra, három év óta elnémult muzsáját — Forgách gróf kanonok nevenapjának tiszteletére. Ismerte-e hősünk a grófot közelebbről, nem tudni. De ha nem ismerte is, e kor ízlése szerint azért bátran megtisztelhette versével. A régiek Vénust istennőként tisztelték, de azért volt Venus vulgivaga is — e kor Múzsája meg Musa vulgivaga volt. Ellátogatott az ismerőshöz, ismeretlenhez, kereszteléshez és torhoz, névnaphoz és beiktatáshoz. Oda állott a sűrű tömeg közé hivatlanúl és szaporítá a zajt és lármát fölkéretlenül. Ez a kor ízlése volt — és Révai korának gyermeke. — Szinte hihetetlen, mi minden nem szólaltatja meg Révai múzsáját. Megénekli Kolonich grófnak a nagyváradi püspökségbe,[34]) Brunsvik grófnak a bihari főispánságba,[35]) és Széchényi Ferencz grófnak a horvát báni helytartói

30) *M. S.* 1. a.
31) *Elegyes Versek*, 56. l.
32) *Latina*. 40—2. l.
33) *Elegyes Versek*, 43 l.
34) *Latina*, 83. l. és *Elegyes Versek*, 75. l.
35) *Elegyes Versek*, 157. l.

Digitized by Google

méltóságba iktatását.[36]) Szentzi István kanonok nem érheti meg május elsejét ő nélküle,[37]) és Majláth György nem örvendene annyira nevenapjának, ha Révai ez alkalomra lantját nem pengetné.[38]) Mellőzzük a többi példákat, nehogy hősünk költeményeit e helyen tartalomjegyzékkel egészítsük ki, a mit akkoriban bizonyára azért nem függesztettek a költők műveikhez, mert úgy is tudták olvasóik, melyik esztendőben iratott az »ő« versük.

S mindez korántsem bírálat, csak a tény kiemelése. Múlt századunk költészete, a mennyiben nem volt fordítás, alkalmi költés volt a szó legközönségesebb értelmében. A ritka kivétel esak élénkebben emeli ki a szabály általánosságát.

Forgách kanonokhoz írt költeménye, Révainak egy becses és hasznos ismeretséget szerzett. Horváth Mihályt, az odavaló gymnásium igazgatóját, annyira megnyerték az ékes latin sorok, hogy ez időtől fogva hősünknek állandó jóakarója lett, ajánlotta ha lehetett, vigasztalta szóval és tettel ha kellett.

Az ez évi »őszi napokra« a Károlyiék hívták meg magukhoz falura, s ő elmegy, látni »Károlyi Édesimet.«[39]) Útközben — nem tudni, menet-e vagy jövet? — betér Tolnai Pálnéhoz, kivel alkalmasint a grófi pártfogók révén ismerkedett meg, s kinek házában, mint tudjuk, nővére tartózkodik. Az alispánné elviszi magával Szinyér Váraljára, szüretre. Átrándúl innét Mármarosba is, meg-

---

36) *Latina*, 104. l.
37) *Elegyes Versek*, 46 l.
38) *U. o.* 41. l.
39) *U. o.* 65 .l.

Digitized by Google

látni Szigetnek még el nem készült templomát s a bányát, »koronánk bő jövedelme erét.« [40]) A kedves emberek, a víg zaj, a nagyszerű természet vidítólag hatottak reá. Ez utóbbinak szentel is néhány sort:

Gondolkodni szokott elmém kényéré elámúlt.
Kedves réműlés völgyei, csendes öböl!
S ti szomszéd bérczek! nem féltem járni keresztül,
Sőt közepett, dalomat mondva, mulatni merék.
A morgó medvék hallgatták, mérgök enyészve,
Halgatták étlen kölkeik énekemet.
Csendesen elréműlt a tér völgy, ága lefüggve.
S hallgatozó levelén ingadozása megállt.
Lassúbb zúgással csörgették habjokat a fris
Csergetegek, s némán hülylyede éjjel időm.
Csak maga a csevegő Ekhó volt hallatos e közt,
S játszó válaszait félbe törötten adá. [41])

Mily jellemző ez Révaira, a költőre! A természet fenségét egymagára élvezni nem tudja; ő elszavalja a bérczeken és völgyekben »dalait« s hallgatják a megszelídült medvék s éhes kölykeik, a lomb megszűnik ingadozni, a fris csergeteg is lasabban görgeti vizét — csak a beszédes Ekhó mer közbe szólani — az illetlen!

Nem értették még ezek a természetnek majd néma, majd szózatos fenségét. Folyton el vannak foglalva magukkal és apró bajaikkal — s ha néha-néha leereszkednek a természethez, önmagukat teszik központjává s csodáltatják magukat általa . . . .

---

40) *Elegyes Versek*, 64. l.
41) *U. o.* i. h. 65. l.

Digitized by Google

A víg szüret nem a komoly munka ideje. Révai — ráért, azaz: a költészettel foglalkozott. Kihozott magával egy görög, egy latin és egy német irót, Moskust, Cicerót és Sonnenfelst, és hozzálátott a dologhoz — fordított. E három dolgozatát »*Szinyér Váraljai Szüret*« neve alá foglalva ekkor végezte be,[42]) s a következő évben azokat Farkas barátjának ajánlva, ki is akarta adni;[43]) a kiadás s e szerint az ajánlás is elmaradt azonban 1787-ig.

Moskus pásztorénekéről Révai azt mondja, hogy édes gyengeséggel bir, melyet magyarban nem igérhet, mivel azt hasonló elevenséggel előadni »még csekély vagyok.« A mi továbbá egy nyelvben különös, másban a fordítás után alig bír annyi erővel s többnyire lankadt és holt. Azután, a mi versben vagyon, ha azt más nyelven hasonlóúl versbe foglalják, az egész dolog kénytelen megváltozni annyira, hogy nagy nyereség, ha csak a gondolatok megmaradnak. — Látni való, Révai teljesen új és idegen téren mozog és személyes nehézségeit átviszi a tárgyra, a fordításra általában. Eszébe sem jut, hogy a fordítás is határozott tehetséget kiván, mely nem adatott mindenkinek. Ő belőle soha sem vált volna Kazinczy.

---

42) Toldy hibásan teszi 1781-re. Az Elegyes Versekben 1779 áll a czímlapon (143. l.), továbbá az ajánlás végén (146 l.) is, azon felül magok e versek is, melyekből idéztünk, elmondják ezt világosan. Egyébiránt több a hibás adat Révainak Toldy által összeállított életrajzában; de nem fogunk többé ezekre rámutatni; ily kritikai nyomtaték fölös módon szaporítaná jegyzeteink számát.

43) *Elegyes Versek.* 65. l.

Digitized by Google

Erdekesebb még a következő nyilatkozata: »De akármi nehéz légyen is a fordítás állapotja, bizonyos a mégis, hogy valakik nagyobb tökéletességre törekedtek az írásban, mind fordításokkal kezdették legelőször is magokat gyakorolni.« Ez teljesen hibás, s bizonyára Hyross vagy Conradi elavult paedagogiájával van itt dolgunk; Révai ugyan fordítással kezdé, de a saját eljárását nincs joga szabály erejére emelni. Csak annyi áll, hogy a magyar nyelv szorult rá e korban a fordításokra — önnön maga gyakorlására.

Révainak e fordítása páros hosszú sorú rímekben készült, nyelve elég síma, s egészben meglepően csinos. Haladása a vers technikájában kézzelfogható.

A második darab Sonnenfels egyik pásztorjátéka »*Az áldozat*«, egy nyilásban (ma *fölvonás*-t mondanánk), melyet a bécsi udvari tanácsos és költő írt Mária Terézia születése napjára. Hősünknek ez, mint mondja, annyira megtetszett, hogy »ürességem telvén reá, azt szüreti mulatságomra magyarban is próbáltam kiejteni. Ha pedig mását nem is adhatom édességének, elég nekem, hogy csakugyan mégis szép foglalatossággal töltöttem időmet.«

A harmadik is próza, mint az előbbi: *Sztzipió Álma*, a magyar műfordításoknak azelőtt kedvelt darabja. Hogy, hogy nem, e pár lap Miller Ferdinánd kezébe került, kinek Révai a következő évben az akademián tanártársa volt. Midőn hősünk Nagy-Váradról elmegy, Miller kinyomatja a fordítást saját neve alatt. Úgy látszik, ez Révainak csak később jutott tudomására s ismét csak hosszabb idő múlva volt módjában ezért magát megboszúlni. Ha Révai ezt azonnal teheti, mily indulatos, mily

Digitized by Google

eltipró haragú lett volna! 1787-ig azonban ráért a dologhoz hozzászókni s midőn ez évben Elegyes Verseit kiadja, melyekben a Szinyér Váraljai Szüret is foglaltatik — mi benne szinte csodálatos, humorosan tud már a dologgal elbánni: Millernek ajánlja a lapokat egy különben kissé nehézkes, de egészben kitünően sikerült pár sor kiséretében. »Barátom! Úgy megszeretted egyszer Sztzipiónak általam magyarra fordított Álmát . . . hogy azt szinte sajátoddá is akartad tenni. Ha úgy viseltetel még hozzá, oda adom már néked olyas egy ajándékúl, mint az Irók szoktak barátaiknak Munkáikból kedveskedni. Nyilván adom, Neved alatt kibocsátva, hogy azt annyival is bátrabban mondhassad tiédnek, még azoknak morgások ellen is, kik néked azt a kincsecskét megirigyelhetnék . . . Frisen légy és jó erőben a Haza javára.«

Hiszen bár Révai mindenre csak nyolcz év után felelhetett volna! Mennyi kíntól, mennyi hányatástól kimélte volna meg magát! Révai bele tudott törődni mindenbe, de hozzászokni semmihez — soha sem ért reá.

V.

A phisika. A menykövek mivoltáról; miért forditotta ezt Révai. A müszók.

Révai 1779-ben hét nagy alagyát és két hosszú latin elegiát ír — de hát mit csinált voltakép, mivel foglalkozott?

Physikával.

Digitized by Google

Molnár 1777-ben adta ki »Magyar Physika avagy természetiekről, Newton tanítványának nyomdoki szerint« című művét, s ezt hihetőleg azonnal megküldé Révainak, ki büszkén nevezi magát tanítványának s kivel, mint tudjuk, meghitt viszonyban áll. Révai már a következő évben áttanulmányozta a művet s ír is felőle kedves Molnárjának:

A Természetiekről is kezd szólani Newton
Már magyarúl s te adod fejtegetésit elő.
O mi nehéz munkát, mi szerencsés tollal, az otthon
Népnek, mely könnyen, mely örömére mutatsz!
Elhitetél nyilván, a drága tudákosi titkot
Hogy haza nyelvünkön megmagyarázni lehet. [44])

Ez időtájban adott ki Makó Pál apát és egyetemi tanár egy latin munkát a mennykövekről, mely csakhamar Bécsben kétféle német fordításban is megjelent — valószinüleg azért, mert nem volt tudományos. Mert csakugyan nem az. A Franklin találmánya ellen begyökerezett balvélekedéseket igyekszik eloszlatni; bizonyítja, hogy a villámhárító alkalmazása nem istentelenség, hogy igen hasznos, és közben számos — külföldi adatokat mond el a mennykövek pusztításáról. Ilyen a Makó Pál könyve, melynek egyik német fordítása Révainak 1779-ben »történetképen« kezébe került.

Épen kapóra jött. A Molnár kisérlete őt hasonló törekvésre buzdította. Homerus rendje szerinti verseket tud már ő is írni — hátha próbát tenne a tudományt szintén magyarúl megszólaltatni? Ez szerinte hazafias do-

---

44) *Elegyes Versek*, 40. l. V. ö. *Latina*, 78 l. jegyzet.

Digitized by Google

log, nemzeti föladat. Eddig a tudomány mindig idegen nyelven szólott; azt sem hitték, hogy a mi nyelvünk is elbírja a fogalmak és gondolatok terhét. Ha megmutatjuk, hogy elbírja, azzal a közjót mozdítjuk elő. Így gondolkodott ő már Nyitrán, így fejtette ő ki azt nemzeti programmjában.

»Ez (a fordítás) engem, irja, [45]) hogy a múlt esztendőben történetképen kezembe került, megvallom igazán, igen nyughatatlanná tett.« Látta »teljesebb boldogulásunkra az arany időt fölvirradni« s föltette magában, »a mennyire tőlem is kitelhetik, a közjót előbb mozdítani.« S minthogy az ő lelkesedése e téren nem ismer munkafölosztást, csoda-e, hogy igy folytatja — »most ugyan először inkább még hasznos fordításakkal, többire tudákosi és természettudásbeli dolgokból, mivel még nem bátorkodtam magamtól valami nagyobb munkát kiadni.«

És még egy igen jellemző nyilatkozatot tesz: »Elszégyelettem magamat, hogy sokaknak vélekedések után elindúlván, annyit tulajdonítottam a külföldieknek, mintha alig találtatnék hazánkban valami nemesebb ész, kit azokkal egybe vethetnénk. Igy ártott nékünk előbb ugyan a kegyetlenkedő időnek mostohasága, azután a rabság alá szokott könnyű hiteladás.« [46])

Révai hazafias buzgósága túloz. Valóban nem volt nálunk még e korban oly nemesebb ész, melyet a tudományok bármely terén a külföldiekkel egybevethetnénk. Makónak minden tudományos becs nélkül szűköldő mun-

---

45) A menykövek mivoltáról s eltávoztatásáról való bölcselkedés, irta *Makó Pál*, magyarázta pedig *Révai Miklós*. — Előszó.

46) *U. o.* i. h. (a lapok nincsenek számozva.)

Digitized by Google

káját lefordították; ebből azonban nem következik, hogy Makó számot tevő tudományos erő — a mint valóban nem volt az. De Révai *elvi* szempontból nézi a doldot, s ennyiben igaza volt: »A rabság alá szokott könnyű hiteladás« bizonyára sokat árt a magyar tudomány fejlődésének. Révai saját önbizalmát akarja bele ontani — a nemzetbe.

Révai tehát hozzá fog a fordításhoz. Hogy Molnár kész könyve ebben oly jelentékeny segítségére volt, valóban sajnáljuk — a műszókat tőle veszi át. De minthogy ezáltal sajátjául fogadja őket, nézzünk egy párt belőlük.

Az electricitás: *gyántázat*; a vis electr: *gyántás erő*; az athmosphaera: *párázat környék*; a cinober: *sárkányvér*; a gummi: *macskaméz*; a cylinder: *görgő*; a proportió: *kelet*; a causa és effectus; *ok* és *munkálódás*.

Nemde mily körülményesek, mily együgyűek, mily parasztosak, a mai physikai műszókkal egybevetve! A *mozderő* és *erély*, a *rugany* és *villany*, ezekkel szemben, de meg önállón is kész költői kifejezések. Igaz, de mikor ezek a jó régi szók érthetők is akartak lenni!

Révai különben a műszók magyarosítását folyton ajánlja és gyakorolja. Hét évvel utóbb a studia philosophia neki: *bölcselkedési tudományok*, a theologia: *istenes tanúltság*, a poésis lyrica: *énekes költés*, a poezis: *költeményesség* A vitairatok korszakában a grammatikát *nyelvtanitás*nak a philologiát *ékesszószeretés*nek fordítja stb.

A fordítást, mely 1780-ban elkészült, elküldi Makónak, ki azt 1781-ben a saját költségén kiadja; a könyv neki van ajánlva.

Digitized by Google

Ugyanez évben [47]) jelent meg egy önálló physikai értekezés is, mely szintén neki volt ajánlva. A kis mű szerzője a külföldről hozájött Martinovics volt.

VI.

Révai akadméiai tanár; miért megy el innét — Emlékbeszéde Mária Terézia fölött.

A nagyváradi Akadémia megnyilt. Horvát Mihály, az új intézet igazgatója, [48]) elkövetett mindent, hogy Révait oda beszerezze. [49]) Ez sikerült, és a huszonnyolcz éves férfiú a philosophiának egyelőre rendkivüli tanárává neveztetett ki. [50])

A szerzetes független ember lett, a néptanító akadémiai tanár — ha Révai becsvágyó meg lehetett elégedve. Csakhogy ő nem volt az.

Révai nem akar valami lenni, hanem valamit tenni. És vajjon mit tett eddig?

A költészet, tudjuk, őt soha el nem foglalta, csak szórakoztatta. Neki mindig valami komoly, elméjét gyakorló tanúlmány kellett. Igy vándorolt ő eddig tudománytól tudományhoz; foglalkozott történettel, philosophiával, mathematikával és physikával. Mindegyik tanúl-

---

47) *Fraknói*, M. élete, Századok 1877, 196. l.
48) *Elegyes Versek*, 253. l.
49) *Latina*, 70. l jegyzet.
50) *M. S.* l. a.

Digitized by Google

mányát értékesítette is. Összeirta a csanádi püspökök névsorát, tanított philosophiát; a mathematika alapján irt egy könyvet, az építésről; fordított egy physikai munkát. És e közben és e mellett folyton verselt.

Mi ő már most? Historikus vagy philosophus? mathematikus vagy physikus? Vagy talán épen költő?

Egyik sem — ő voltaképen semmisem; csak akadémiai tanár.

Es eddig mindenki hathatott reá, mondhatni szinte, kénye kedve szerint. Az egyik latin verselésre bírja, a másik latin prózára unszolja; az egyik a mathematikában vezeti, a másik a physikát adja kezébe. Neki nincs semmi állandó központja, nincs voltaképi czélja. Önnönmagából eddig nem fejtett ki egyebet, mint lángoló hazafias érzését. Hogyan, miben öltsön ez alakot? Mit tegyen? Vagy mindegy neki, ezt vagy azt teszi-e?

Midőn 1778-ban fölsohajt:

> Vajha nevelgetné tüzemet jobb állapot, a hol
> Térebb volna nagyobb pályafutásra mezőm [51]

— ő nem a külső pályafutást érti. Néptanitói állásával meg volt ő elégedve; az akadémiai tanárságra bizonyára csak Horváth unszolására határozta el magát — hiszen alig van ott egy félévig, lemond, önkényt hagyja el biztos állását és elmegy világgá.

Ha Révai nem lett volna Bécsben, ez elhatározása érthetetlen volna előttünk. De nem is határozta volna el magát erre, ha nem lett volna Bécsben.

---

[51] *Elegyes Versek*, 41. l.

Digitized by Google

A bécsi benyomások nem hagynak neki nyugtot, ezek zavarják el őt Nagyváradról. Ott látta a könyvtárakat, a könyveket, látott igazi szellemi életet, s azóta folyton eszébe vannak »a régi magyarság kincsei,« nyelvünk megoldatlan »titkai«, s a közjó, melyet ő minden áron »előbb akar mozdítani.« Nem tudja még világosan, mit akar; de érzi, hogy Nagy-Váradon nem maradhat, ha egyáltalán komolyan akar valamit. Tiz évvel utóbb távozásának okát ő maga így adja elő: »Leginkább pedig azért (ment el), hogy a nemzeti nyelv művelését a saját munkássága által is alkalmasabb helyen mozdíthassa elő.« [52]) »Alkalmas« helyen akar tehát élni, hogy a saját műveivel is elősegítse a *nyelvművelést.* Tehát más szellemi légkört kell keresnie, mint a milyenben él. Nagy-Károlyi barátjaitól ő semmi ösztönzést nem remélhetett; a nagyváradi papi körök is, melyekben megfordúlt, alig elégítették ki; tanártársai pedig milyenek lehettek, mutatja Miller, ki egy pár lapnyi fordítás szellemi tulajdonát ideginíti el tőle.

Még csak egy szomorú kötelességet teljesít Nagy-Váradon, és azután elmegy — Mária Terézia fölött mond emlékbeszédet.

A nagy királyné halála mély gyászt hozott Magyarországra. Az egész ország viszhangzott az őszinte fájdalomtól. És Révai hő szivének nem is kelle a közgyászból mélységet, bensőséget merítenie — tudjuk, mily hű ragaszkodással viseltetett ő iránta.

---

52) »Propterea vel maxime, ut opportuniore esse posset loco ad promovendam magis et sua opera Linguae Patriae Culturam.« — *Planum Erig.* 84 l.

Digitized by Google

Latin gyászbeszéde megjelent később nyomtatásban.[53]) Van benne emelkedettség, melegség, de hosszadalmas és fárasztó. Más szókkal, nagyon akadémikus, mint szokás mondani. Dicsőíti a királynét, mint az ország helyreállítóját és anyját — és szorosan e két szempont szerint megy végig uralkodásának tényein.

A beszéd végén meleg szavakkal fordúl az új fejedelemhez: »Látod-e, hogy valamennyien feléd tekintünk, s egyedűl benned látjuk a haza reményét és oltalmát? látod-e, hogy te vagy az egyetlen, kitől üdvünket várjuk? — hogy helyre legyen állítva minden időre nemzetünk méltósága, nagysága és dicsősége? Hozzád fordulunk: emelj föl bennünket, gyámolíts, kedvelj és szeress!«[54])

Ilyenek voltak akkor a vágyak és remények ország szerte . . .

---

53) *Latina*, 151—194 l.

54) »Videsne igitur, Augustae Caesar! in te unum, atque in tuum nomen totam esse conuersam Hungariam? Videsne nos universos te intueri, te unum inclamare spem praesidiumque Patriae? te solum atque unicum esse, in quo nitatur omnis nostra solus: quo firmante perennis sit restituta nostrae gentis dignitas, amplitudo et gloria .... Ad tuos pedes provoluti, te obtestamur, te obsecramus: ut nos erigas, ut conserves, ut foveas et ames.«— *Latina*, 192—3. lap.

Digitized by Google

Digitized by Google

HARMADIK FEJEZET.

RÉVAI MINT NYELVMŰVELŐ.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

Révai újra Bécsben. Itt fogamzik még benne a kiadások eszméje fölhivása; a tájszók és közénekek gyüjtése. Cornides; a heraldika. Révai nevelő Looson; Hédervár. Visszamegy Bécsbe.

Révai hangsúlyozza, hogy Euklides titkait magyar nyelven oldja, hogy az épités tudományát magyar nyelven irja meg, hogy a görög méretet a magyar nyelvre is alkalmazza, hogy a physika is magyar nyelven szólal meg — szóval Révai mindent a *nyelv* szempontjából néz és ítél.

Mi hát ő neki a nyelvmüvelés? — Annyi mint a közjó »előbb mozdítása«, annyi mint népmüvelés.

Midőn tehát Révai magát nyelvmüvelésre adja, szeme előtt voltakép nemzeti agitatió lebeg, tudományos és irodalmi — vagy egy szóval: szellemi eszközökkel.

E czélból a magyar szellemi élet egyetlen központját kellett fölkeresnie. Révai tehát ismét Bécsbe ment.

Hogy megélhessen, nevelősködésre határozta el magát. Alkalmasint Károlyi gróf ajánlatára lett ő Bécsben a Pálfiék nevelője.[1] A családot, talán még hősünk be-

[1] *M. S* 1. a

Digitized by Google

lépése előtt, érzékeny veszteség sujtotta: a kis lány elhalt. Révai egy hosszú alagyában fájlalja a »gróf kisasszonynak Királyfalván esett idő előtt való halálát« s hozzá teszi »később iratott már Bécsben 1781« [2]) — így ajánlotta magát a nevelő a családnak — alkalmi költő képében.

Horváth Mihály barátja csakhamar fölszólítja, énekelje meg Kollonichot beiktatása ünnepéhez. Révai megteszi, bár szabódik:

Nec me cogit in hunc, ut nuper, gloria campum,
Et me Romanae iam piget illecebrae.
Profuerit longam potius dormire quietem,
Et mihi tranquillos segnius ire dies. [3])

Mily változás Révaiban! Inkább alszik egyet, semhogy verset irjon. A nyelvművelés, úgy látszik, sokkal komolyabb, hatósabb eszközöket kiván, mint a versirás. Hiszen próbálta ő ezt már — kiadta Alagyáit, de nem tapasztalt semmiféle hatást. Nem is akarja hát többé idejét rájok pazarolni. De minthogy annyi az alkalom, a hol a művelt és tanúlt ember félre nem állhat, legalább *magyar* verseket fog ilyenkor irni. [4]) Ir ő természetesen azért latin verseket ezentúl is — hiszen e fogadását is latin versben teszi! —

---

2) *Elegyes Versek*, 68 l.

3) »Nem késztet engem már úgy, mint azelőtt e mezőre a dicsőség s Roma sem tud többé kecsegtetni; bizony jobb lett volna hosszú álom nyugalmát élveznem s napjaimat csöndesebben élnem.« — *Latina*, 81. l.

4) Hoc ictum patrio pollice erit.« *U. o.* i. h. V. ö. 103. l.

Digitized by Google

Bécsben Révai egy fontos leletet tesz s egy érdekes ismeretséget köt — Faludinak egy jókora »papiros nyalába« akadt kezébe, s el is tökélli mindjárt, hogy kiadja »és pedig minnél előbb« [5]) csakhogy érzi, soknak, lehet híjával s azért vár még egy darabig. Mintegy véletlenül fűződik már itt össze a kiadással a régiség is — Cornides Dániel, lemondván kolozsvári tanári állásáról, egy ideig Bécsben tartózkodik, megismerkedik hősünkkel[6]) s egy régi magyar éneket, hihetőleg az »Emlékezzünk Regiekről« kezdetűt közli vele [7]), ez volt tehát a második régiség, melyet Révai eddig látott.

De ez és a Faludi már elég az ő buzgóságának hogy tettre siessen. A Magyar Hírmondónak 1782. január 16-ikán megjelent száma közli már névtelenül [8]) megjelent fölhivását a közönséghez. »Bizonyos lévén, így szól,[9]) abban, hogy nem nyerem vissza költségemet, csakugyan mégis Hazám szeretetétől viseltetvén, reá szántam pénzemet, hogy én is az én részemről valamennyire felingereljem a Hazafiakat anyanyelvöknek mind nagyobb becsültetésére, mind pedig gondosabb míveltetésére.... Vajjon, a ki csak valamit lát, nem veszi-e észre, micsoda kincsek vagynak elrejtve avagy csak azokban az énekekben is, melyeket víg asztalaink-

5) *Faludi Költeményes Maradványai*, I. k. »Élete és munkái.« 15. l.

6) *M. S.* 1. a.

7) *Elegyes Versek*, 273. l. — 1783-ban R. már föl is használja.

8) *Magyar Hirmondó*, 1782. 38. l. »Kicsoda az az érdemes Hazafi? Nevét még nem szabad kijelentenem. Elég a hozzá, hogy az egy értelmes, tudós Magyar, a ki maga is jeles Poéta.«

9) *U. o.* 36—7. l.

Digitized by Google

nál mondanak? Én ugyan vigasztalással olvasgatom gyűjteményemet; és olyan kincsekhez is férkezvén, a melyeket nem sokan láthattak még, azt végeztem el magamban, hogy ne csak legeljem azokban kedvemet, hanem közrebocsássam. Ezek a nagy nevezetü Faludinak holta után maradott elég számos versei; azután a császári könyvházban találtatott egynehány darabocskák is; és a miket még Magyarországban lévén, egybe gyűjtögettem. Mikor szintén belé kaptam, eltekéllem magamat arra is, hogy Benitzkinek, Gyöngyösinek és egyebeknek is verseit egybe gyűjtögetvén, újabb kinyomtatásokkal kedveskedném az Édes Hazának.«

Így bővült ki benne egész tervezetté a kiadások eszméje. Hogy azonban mennyire nem számít még a viszonyokkal, mutatja, hogy sem »előre való fizetést (praenumeratiót)« sem pedig a munkáknak »megvételére való kötelezést (supscriptiót)« nem kiván, hanem a saját pénzén akarja kiadni. De hogy a tervet illetőleg sincs még tisztában magával, bizonyítja, hogy mennyit akar egyszerre markolni. Nemcsak a régibb költők műveit akarja kiadni, hanem »a mostan élőkét« is; s nemcsak az egész költeményeket »hanem az apróságokat is«: ha valaki más könyvekből irogatott volna ki oly verseket, a melyekhez vélnék, hogy neki nem lehet szerencséje, irják le s küldjék be neki azokat is gyűjteménye számára. »Sőt a közönséges, tréfás, enyelgő, szerelmes énekeket is. . . . A szerelmesekből, ha mi szépet foglalnak magokban, megtarthatjuk; a mocskát és fertelmesét minden bizonnyal elhagyjuk, hogy botránkozást ne szerezzünk az ártatlan erkölcsökben. A közénekekben pedig, a melyeket, ha az egész hazából együvé küldenek, a különb-

Digitized by Google

különb vidékekben lakóknak különböző szóejtéseket, természet indulatokat gyönyörködve csudálhatjuk.« [10])

A *szóejtések*: a tájszók, a *közénekek* pedig: a népdalok. Ezeket kívánja tehát ő gyűjtetni. Ez az első fölszólalás a magyar irodalomban a nép nyelvanyaga és költészete érdekében.

Tegyük azonban mindjárt hozzá: Révai sem a nép nyelvét, sem pedig költészetét nem becsülte kellően. A tájszók gyűjtése mellett fölszólal nyolcz évvel utóbb még egyszer; a »közénekeket« azonban nem is említé többé. Amazokban később becses nyelvészeti anyagot lát; emezekkel azonban nem tudna mit csinálni.

A fölhívás e részében nem szabad tehát egy fejlődő elvi fölfogás csiráját látnunk, hanem csupán érdekes képzet-társulást. Révai nemcsak nyomtatott, hanem nyomtatlan »apróságokat« is kiván. Hogy tette, szelleme élénkségére vall; érdemül azonban nem tudhatjuk be neki.

E fölhívásának nem lett eredménye. Révai, úgy látszik, ezt nem is fájlalta nagyon. Az ő mozgalmas elméje még nem köti magát egy tárgyhoz s az ő lelki energiája több czélra vezető eszközt láť ez egynél. Most sűrűn érintkezik Cornidessel, e nagytudományú férfiúval, ki később a budapesti egyetemen a történet és heraldika tanszékét töltötte be. Az ő hatása folytán foglalkozik most Révai — a heraldikával. »Vajha írja 1784-ben, [11]) egyszer nálunk is kapósabb volna ez a gyönyörűséges tudomány!... Majdnem minden nemzet gazdagon vagyon már ebben is... Édes Hazám javára búzgó szeretetem

10) *Hirmondó*, 37 l.
11) *U. o.* 1784. 98. l.

Digitized by Google

annyira ébreszgetett ugyan már engem, hogy Bécsben lévén, Nemzetem kedvéért igyekeztem ennek a tudománynak rövid Leiratását magyarban is előadni. Fáradtságom zsengéje tökélletességre hozatnék: ha a magyar főrend, szabad nemesség czímereit való tétek szerint birva és nékem megküldve, elébbre segítene jó szándékomban.«

Ime hogyan teszi ő a heraldikat is a nyelv — azaz nemzeti művelés egyik eszközévé.

Mialatt azonban éber szemmel kutat föl mindent, mi e czélt elősegítené, s fáradhatatlan búzgósággal sajátít el mindent, hogy a mint szükségesnek fölismert, terjeszthesse is, 1782-ben már ismét el kell hagynia Bécset. Nyilván ugyanaz okból hagyott föl nevelői állásával itt is, mint később Viczay grófnál; a nevelő, ha külföldi nem volt, nem tartatott többnek cselédnél; Révai büszke lelke föllázadt ez ellen, összeveszett, elment. Ismét üldözi »ezer nyomorúság, bosszuság, szükség, veszedelmek« — bátorítja magát:

Serkenj, bátorkodj, hogy méltó dolgokat űzhess:
Lásd főkép a bú rajtad erőt ne vegyen.
Már oda vagy, mihelyest elijedt és gyáva fejeddel
Súlya alatt lelapulsz, és vele szembe nem állsz.[12]

Grassalkovich herczeg nevelője, Paintner, Viczay grófnak ajánla őt Lóósra, Sopron megyébe; april 14-én tehát ide megy.[13] Eleinte jól érzi magát, megelégedéssel írja növendékéről »mindent kardra akar hányni, mi

[12] *Elegyes Versei*, 83 l.
[13] *Guzmics* u. o. 7 l.

Digitized by Google

nem magyar; jó tűz« — de csakhamar »izetlenségbe elegyedett« a ház cselédeivel s elment Hédervárra a családi könyvtárt s pénzgyűjteményt rendezni. Hogy örömmel tette, képzelhetni.

A gróftól örökös tartást remélt, de hiába. Ezért elsiet innét, a tarcsai fürdőben tölt néhány napot,[14]) s azután Bécsbe megy. Mit tegyen, azzal tisztában van. Paintner barátját kéri, küldje el neki a Faludit, kit ki akar adni, és a Halottas Beszédet, Sajnovitsnak és Faludinak róla írt értekezéseivel együtt.[15]) A nyelv szempontja vezeti őt mindkét dologban. A Cornidestől kapott régiség mellett a Hallottas Beszédet is át akarja vizsgálni, hogy a régi magyar írásmóddal tisztába jöjjön. Faludiról meg azt mondja: »Mily baj volna a hazai nyelvre, ha elvesznék!«

Utjában Pozsonyba tér, hogy a legrégibb nyelvmaradványt eredetiben láthassa. Aradi János kanonok »kedvezett mohós kényének«[16]) — s készséggel rendelkezésére bocsátja; ő lemásolja magának, s alig hogy Bécsbe ér, hozzá fog a munkához.

---

14) *Elejjes Versek*, 98. l.

15) *Guzmics*, 8. l.

16) *A régi magyarírás módról.* Revai kézirata a N. Muzeum birtokában, Fol. Hung. 614. sz.

Digitized by Google

II.

A régi magyar irásmódról. — Révai a Halottas Beszéd kiejtéséről; a szenvedő alakról; az ikes ige. Az igeragok. Révai nem fogadja el a finn rokonságot. A magyar betük egyszerüsitése. A szók továbbképzése. Későbbi tanok első elemei.

E munkának czime: *A régi magyar irásmódról.* Az egész 54 nagy ivrét lapból áll és oly tisztán és gondosan van leirva, mintha sajtó alá készitette volna. Révai irása föltünően szép, egyenletes, világos és tiszta. Látszik irásán, hogy rajzol — s hogy nyelvész. A mit e munkájához később toldott, gyors kézzel van irva; a kik az irásból a jellemre szeretnek következtetni, e vonásokból nagy energiát, erős akaratot, és időkimélő gyors munkásságot fognának kiolvasni.

Révainak e munkája azt akarja föltüntetni, hogyan változott a magyar irásmód a legrégibb időktől máig. Ezért nyitja meg azt a *Halottas Beszéd* közlése, melyhez a folytonos jegyzetek magyarázatokat fűznek. A nyelvi magyarázat e munkában épen nem lényeges, hanem csak adalék. Révai a régiség elvi fontosságát még nem ismeri, nem is sejti. Ő e becses maradványt is fölhasználja, valamint az *Emlékezzünk*-et vagy Faludit. Czélja pedig praktikus: a magyar irás módját akarja ő e munkájával »könnyebbé és alkalmasabbá« tenni.[17]) Ez és a kiadá-

[17]) *Ujonabb Hirré adatás*: a saját kiadandó művei sorozatának végén.

Digitized by Google

sok az a »hazafias szándék«, melyet már egy évvel előbb említ. [18])

Minthogy azonban Révai a Halottas Beszéd későbbi klasszikus magyarázója, érdekes látnunk, hogyan végzi föladatát.

A Halottas Beszédet már ekkor szóról szóra úgy olvassa, mint húsz évvel később kiadott korszakos művében. A »*hadlava*« szóról már itt mondja »minden bizonnyal az iró elvétette magát, kettős *ll* helyett *d* és *l* betüket tévén.« [19]) A később oly nagy s még maig befejezetlen vitát támasztott *feze* szóról annyit mond, hogy Sajnovits hibásan olvassa »*feje*«-nek, másra nem foghatjuk, »ha csak azt nem mondjuk, hogy az iró elvétette magát, mint feljebb is a *hadlava* szóban megjegyzők.« — Az *eleve* alatt áll a következő magyarázat: eve = ő a szók végén, teremteve = teremtő. A *v*-t tán azért is közbevetették, »hogy a meghúzódott hangot jelentse és a hosszasan hangzó *ő* tátatot [hangzót] elkeverték az éles hangzású *é* tátóval, a mint ezt más sok helyeken is tapasztaljuk, hogy az *e* számtalanszor *ő* helyett vevődött.« »A *v* betünek csak ennyiből álló helyheztetését« látjuk ebben is: *chomov* stb.

A *latiatuc feleym zumtuchel* magyarsága másképen hangzik, mint a mai — íme hogyan magyarázza ezt Révaink 1783-ban: »Nem is hihető, hogy igy ejtette volna a régi magyar a szót, oly darabosan, oly vadon

18) »Propositum patriotisticum« — *Guzmics*, u. o. 7. l.

19) V. ö. *Antiquitates* 190. l. »Hic in verbo *hadlava* aberravit Scriptor: quod, cum duo *ll* formare debuisset pro horum primo *d* posuerit.«

Digitized by Google

amint esik, ha azt betüről betüre így olvassuk, amint vagyon írva. Rágjad bár a szájába még most is példának okáért egy magyarúl nem tudó németnek a magyar szót, elhülsz bele, miként rontja el nyelvedet. Már száz esztendő múlva esküdjék valaki rá, hogy mi szakasztott úgy beszéltünk.«

Ime: Révai el sem hiszi, hogy magyar ember hagyta fön számunkra a Halottas Beszédet! S midőn 1805-ben Verseghy mondja, hogy ez tótos magyarság — mily indulatos-hevesen kél ki ellene Révai! A mit ő ekkor még nem is sejtett, az addig meggyőződésévé lett: hogy a nyelv történeti fejlődésen ment keresztül, s hogy ennek megvannak a saját törvényei.

Tudjuk a későbbi Révairól, hogy a nyelvtan terén főkép az ikes igék és a szenvedő igealak mellett kardoskodott, s hogy a helyesirás terén az etymologiát tűzte ki főelvül. 1783-ban is nyilatkozik már e pontok fölött.

Az *odut hotolm* alatt ezeket mondja: »Ebben az egész darabban csak kettő az olyan hely, a hol szenvedő időszóval kellenék élnünk; mégis csak a művelő vagyon ott. Az első ez: *és evev az tilovt gimilstovl; tilott*, a minek így kellenék inkább lennie *tilatott*, vagy a mint most élünk vele, *tiltatott*. A második ez: kinek *odut hotolm oudonia*, a minek így kellenék inkább lennie *adatott hatalom*. Talán ekkor még ebben nem volt oly nagy figyelem. Talán onnét vagyon, hogy még most is némely kiejtésekben gondatlanabbak vagyunk, vagy hogy a megrögzött szokással nem akarunk ellenkezni. Példának okáért *fogadott szolga* tulajdonképen azt teszi, oly szolga, a ki más valakit fogadott, *nem pedig oly szolga, a ki*

Digitized by Google

elfogadtatott, a mint is valójában így kellenék mondanunk *fogadtatott szolga*.

Az ikes igék kérdésével szemben sem emelkedik magasabb, vagy akár mélyebb szempontra.

Emdul az ő olvasása szerint: *eendel*. Ehhez e szavakat függeszti: »A szenvedő időszavak, és a középszerűek, sőt a mivelők is, ha *ik* kimentelü a gyökér személyök, nem így másoltatnak, hanem úgy, hogy az első személy *m*, a masodik pedig *l* kimenetelű, p. o. *igyekezem, igyekezel, igyekezik*; a jövendő időben, *igyekezendem, igyekezendel, igyekezendik*. Tehát *eszem, eszel, eszik* idő szó is így adja *eendem, eendel, eendik*, vagy rövidebben is a harmadik személyt ugy mint csak *eend*.«

Révai tehát nem áll elvi álláspontón, nem vizsgálja a kérdéseket, sőt az ikes igék kérdésével szemben, mint látjuk, olyan a magatartása, hogy későbbi nagy nyelvtanának alapelvei szerint őt komolyan még csak grammatikusnak sem lehetne mondani. Pedig már is több. Csakhogy éles szeme már itt is a nyelvelemek mivoltának helyes nyelvészeti fölismerésében nyilatkozik inkább, mint egyes nyelvhasználatbeli kérdések helyes philologiai eldöntésében.

Az *Isemucut*-ról szóltában ismétli a köznézetet nyelvünk napkeleti voltáról, s hogy nevezetesen a zsidóval egyezik meg sokban »főképen« a szavak összekötése módjában. Azután így folytatja: »A zsidók az igéket személyekre úgy változtatják, hogy a gyökérhez oda akasztanak valamit a személy név másaiból. Hasonlóúl vagyon nálunk is. *Irom, irod, irja, irjuk, irjátok, irják: kérdem, kérded, kérdi, kérdjük, kérdjétek, kérdik* . . kiki nyilván látja, hogy az *ir* és *kér* gyökér időszavakhoz a többi személyeknek jelentésekre, főképen az egyes szám-

Digitized by Google

ban az *enyém, tied, övé, mienk, tietek, övék* birtokos névmásaiból vagynak az utól tagok oda aggatva: mint szinte a teljes és vezeték nevekhez is (nomina, substantiva és adjectiva), mikor azokban a hivatást is akarjuk jelenteni, mit emezekben: *kard, kert, kardom-od-ja-unk-otok-jok* stb. — Az egyes számban birtokos, a többesben személyes névmásból: *muk, ti, ők* láttatnak az utól függőket magukhoz venni. Az *irunk, irtok, irnak*-ban látjuk nyilván a többes számú birtokos név másának elszaggatott *nk, tk, k* zárló betüket.«

Révai Sajnovitsot olvastában ismerkedik meg alkalmasint először az összehasonlító nyelvészettel, szorosban: a magyar nyelv rokonságának kérdésével. Szinte meglepőnek tartjuk e tekintetben nyilatkozatát, ha Révait mindig kész nyelvtudósnak képzeljük. Sajnovits, ugymond, a 150 magyarral megegyező lapp szónak irásmódját helyre hozta, innét a hasonlatosság, különben soha el nem hinnék. »Oly temérdek nagyok, folytatja, kivált oly kevés idő alatt és olyan számosan együtt élődő, együtt társalkodó, és a mi több, még azon egy földön, ha ugyan valami viszontagságokban is, de oly nagy zürzavart épen nem szerezhető viszontagságokban, mindig együtt uralkodó nemzetnek az ő nyelve soha meg nem változhatott; mint a mennyire Sajnovits leejti a mi nyelvünket, csak ezen az egy darabon építvén vélekedése erősségét.«

Sajnovits tehát »leejtette« nyelvünket! Akár csak Orczyt hallanók, midőn »csillagnéző« Sajnovits és Hel »hibáit« czáfolja.

> Tudom megörültél az atyafiságnak,
> S ily nemes nemzettel való rokonságnak,

Digitized by Google

Nagy híre volt mindég híres Lapponságnak,
Valamint most köztünk a jeles Tótságnak.

Te pedig csillagász! bár akárki lehetsz
Kedves Rokonidhoz töstént vissza mehetsz,
Vélek száraz halból készült málét ehetsz,
Mert lám itéletet nyelvünkről nem tehetsz.

Nyilván, a Révai búzgó hazafisága is kicsinylette e rokonságot.

Műve végén rátér a magyar betűk egyszerűsítésére s a helyesirásra. »Épen nem ellenkezünk, úgymond, irásunk módjáról, ha ezeket a szavakat így irjuk *követtség*, *feslettség*. Azután irjuk *költs*, *költsek*, *bonts*, *ásits*, *tarts*. Ekkor azt a főszabást követjük, melyet a grammatikusok adnak: hogy a szószármaztatásokban a gyökérszavaknak, a mennyire azt a szebb hangzás megengedi, minden betünket épen megtartsuk. Tehát: *irj*, *tudj*, *moss* stb.«

Érdekesen illustrálják a következő sorok, mily gondos-óvatosan jár el Révai a továbbképzésben. Az *üldet*ről szóltában megemlíti, hogy az *üld* gyökérnek már szine sincs. »Nem lehetne-e, kérdi, még most is az időszavakból több ilyen teljes neveket származtatni, hogy *s* betű helyett *t* betűvel végződjenek: kivált mikor nem épen az egyenes mivelést akarjuk jelenteni, hanem már a mivéltetett dolgot: példának okáért, *kötés*, azaz egyenesen a kötésnek mivelését jelentve: azután *kötet*, azaz, már az a valami, a mi egybe köttetett? Hasonlóúl más az *ábrázolás*, *látás*, *vonyás*, más pedig az *ábrázolat*, *látat*, *vonyat*. De hiszen ezt már alkalmasint is úgy cselekszik. Csak azt akarnám mondani, hogy több ilyenekre is felbátorodjunk.« —

Digitized by Google

Révai e munkáját nem adta ki soha, de többször készült ezt tenni, mert más-más időből eredő kifejezésbeli javitások és toldalékok vannak benne. Figyelmet érdemlenek az utóbbiak közöl e sorok: »Méltó ezt a különös ritkaságot nagyobb gonddal is megforgatni s megvizsgálni, mert sokat foglal magában.« Ez 1785 után került bele, mert mint tudjuk, ez időtől fogva kezdett Révai a saját jegyzeteiben a kettős mássalhangzók helyett az önformálta egyszerűbb alakokkal élni [20]) — e toldása pedig ily betűkkel van irva. — Minél nagyobb gonddal vizsgálta azonban ő maga e különös ritkaságot, annál inkább látta be, hogy fontosságának ez az ő kidolgozása nemcsak ily összefüggésben, de alapjában sem felel meg. A saját haladása mellőztette vele e munkáját.

»A régi magyar irásmódról« mindazáltal fontos műve Révainak — nem a saját tartalmánál fogva, de igenis szerzőjének fejlődése miatt. Itt tünnek föl először azok az elemek, melyek hivatásának fölismerésére vezették s a »nyelvművelés« föladatát vele szószerinti értelemben vétették.

Egy új gondolat iránynyal ismerkedett meg: a magyar nyelv rokonságának nyelvészeti kérdésével. Egy új eszme villant meg agyában: hogy az ige személyragjai voltakép névmások. Az egyik őt később a magyar nyelvészethez vezette, a második meg a magyar nyelvtanhoz. Révaiban tehát a philologus és a nyelvész eredetét ez időben találjuk meg. S itt lép elénk az iró Révainak és egy állandóan megőrzött jellemző sajátossága: ő a régiséghez kapcsolja a nyelv fejlesztését. Nem-

[20]) *Guzmics*, u. o 16. l

Digitized by Google

csak nyelvérzékkel fog ő a nyelvműveléshez, hanem hogy úgy mondjuk, nyelvtanérzékkel is.

De megtaláljuk már itt a későbbi nyelvtudós egyik legszembeszökőbb tulajdonát is: az élő nyelvhasználat rideg és büszke megvetését. Itt hányja már szemünkre, hogy a »megrögzött szokással nem akarunk ellenkezni.« Előbbre való most már nála a tudós elmélet az élő gyakorlatnál, a nyelvtan magánál a nyelvnél.

Révainak örökké küzdenie kellett az élet viszontagságaival. Neki élni és küzdeni azonos dolgok. Ezért oly elszánt az akarata, oly hajthatatlan az energiája. S mert minden átélt napja egy-egy győzedelme — azért tartja ő többre az állandó gondolatot az élet változandó viszonyainál, az öntudatos akaratot a tunya szokásnál. Ilyen ő az életben. Nem azért lett-e ilyen — a tudományban is? . . .

III.

Révai Gráczban nevelősködik, de hirtelen megy el; insége.

Nincs Révainak egyetlen munkája sem, mely elejétől végig oly nehézkes, mondhatnók: kuszált nyelven volna irva, mint az épen tárgyaltuk. Szinte meglátszik minden mondatán, hogy úgy erőszakolta ki azt elméjétől.

Révai inségben élt. Mivel tengette életét 1783 közepéig, nem tudjuk. Innét el kell hagynia Bécset — ezuttal nem tudjuk, ajánlás-e vagy a véletlen Gráczba ve-

Digitized by Google

tette, — hol Battyány Fülöp grófnál nevelő.[21]) Mint Looson itt is eleinte jól érzi magát.

Már most szebbre derült napom, édesb, lelkem is újúl,
Kezdett munkáját újra dologba veszi. [22])

Sorsa jobbra fordúltával lelke is csakhamar visszanyeri rugalmasságát; s a mint ifjúságában az »orkusból« kiszabadúlta után, Nyitráról már másokat is buzdít, úgy van itt is mindjárt fölös lelki ereje, melyből a buzgó hazafi örömest juttat társának — most Kreskayt buzdítja. Irjon ő is görög méretű verseket, lám, már

Többen is indúlnak seregünkbe felérni naponként,
Kiknek majd koszorút fűzni fog a nagy idő. [23])

Említi Barótit, Rajnist és Tóth Farkast, kik a verselés e nemét gyakorolják, ne elégelje meg ő sem a páros rímelést, — álljon közzéjök s megleli oszlopát.

»Kezdett munkáját« említi Révai — a kiadásokat érti, melyekhez a jóízlés terjesztésére, most már fordításokat is akar toldani. Elgondolja, mennyi heverő kincse van az irodalomnak, a nyelvnek. Kiadásuk az ő czélját »a nyelvművelést« szolgálnák. Faludi kiadása, tudjuk, már csak része egy nagyobb vállalatnak;

Még én is eleget szolgálom, drága Hazámat
S míg költők seregét tiszta világra hozom. [24])

---

21) *M. S.* 1a.
22) *Elegyes Versek*, 90. l.
23) *U. o.* 97. l.
24) *U. o.* 90 l.

Digitized by Google

Révai boldogságának azonban csakhamar vége szakadt. Már julius 11-ikén irja neki Horváth Mihály egy levelére: »Kedves Révaim! Elhitesd magaddal, hogy mostoha sorsodon nagyon megilletődött szivem. Kötelezem magamat, hogy semmit el nem mulasztok, a mi ügyödnek jobbitására szolgálhatna. Meg ne csökkenjen szived a fergeteg időben: bátorkodjál, megvigasztal az Isten. Én szeretlek.« [25])

Révai tehát hirtelen odahagyta állását s ismét magára hagyatva áll a világon, — egyedül és segedelem nélkül. Mit kisértett meg ekkor, nem tudjuk. Horváth egy leveléből látjuk, hogy bizonyitványt kér a váradi akadémiai tanárságáról, melyet ez el is küld neki rögtön, »hogy szerencsédnek legkisebb rövidséget vagy tartóztatást ne tegyek.« [26]) Bármi lett légyen a dolog — eredménytelen maradt Deczember 25-ikén irja neki, hogy »mostoha sorsodnak szerencsés kimeneteléről függőben voltam.« Ekkor Révai már partot ért — de mit csinált addig?

A mit tudunk, az végtelenül szomorú. Gráczban adós s nincs pénze, hogy fizethetne: ott hagyja zálogban könyveit és iratait — s a könyvek között voltak kölcsönözettek is, [27]) s az iratok közt volt a Faludi kéziratának másolata is! [28])

Így ment el Révai Gráczból.

De volt legalább hova mennie — Pozsonyba megy, újságot irni.

---

25) *Elegyes Versek*, 251. l.
26) *U. o.* 252—3. l.
27) *Guzmics* u. o. 11. l.
28) *U. o.* 14. l.

Digitized by Google

IV.

A Hirmondó a nyelvművelés eszköze; a kiadásoknak ujonnan való bejelentése.

A buzgó Ráth Mátyás alapította 1780-ban az első magyar ujságot Pozsonyban. A legelső magyarországi hirlapot a nagyhírű Bél Mátyás hatvan évvel ezelőtt szintén itt adta ki — Pozsony volt akkor az ország politikai központja, úgy szólván, fővárosa.

Az első magyar újság alapítása az ébredő szellem nyilvánúlása volt. A bécsi és magyarországi irók nem izgattak hiába; lassan-lassan érdeklődött a »közönség« saját nyelve iránt, s a Magyar Hirmondó ezt az érdeklődést állandóvá tenni iparkodott és terjeszteni igyekezett. S mily jellemző! A világfi Bessenyei érzi legelőször a hirlap nemzeti fontosságát, ő veszi reá Ráth Mátyást az alapításra — és a szerzetes Révai tettel szolgálja e czélt és elmegy újságot irni: így találkozott a két különböző irodalmi irány közös középpontjában, a nemzeti szellem terjesztésében.

Mert Révai így fogta föl a magára vállalt kötelesség szellemét, ő az újságirást a nyelvművelés czéljára használja föl.

Az 1784-ik év január 3-kán kezdi meg újságirói pályáját. Az első szám elé, mintegy programmúl, a következő beköszöntő sorokat teszi: [29])

[29]) *Hirmondó* 1874. Uj esztendőre való, 1—10, l.

Digitized by Google

»UJ ESZTENDŐRE VALÓ.
Igen az elején,
de azután egyébre is.

»Te első napja az áldott esztendőnek! mosolyogva pillants reám! éleszsz és ébreszsz, ha csak lehet az egész esztendőre vidámabb leleményekkel, a melyek leszedegethessék a fergeteges homloknak szomorú komor ránczait. Ha megint vissza térsz, énekkel foglak üdvözleni — nem olyannal, mint mikor rozsdás torokkal, száját egy arasznyira megtátotta szomjús falúsi mester rekegősen elrikoltja magát — meg ne ijedj előre! nem olyannal — hanem, a milyent hajdan ama méz ajakú, ama hattyú szavú, szelíd Anakreon édesen énekelgetett.

»Rajta! már érzem a hevesebb íhletést; sokkal inkább gerjeszt ez engem; hogy sem *Lieus* szent itala: melytől a költők oly sokszor, oly igen tüzesednek, a mint magok mondják: *quo me, Bacche, rapis?* — noha ugyan bizony többire nékik is a halhatatlan szájok csak zöld mázos csoportból is szűkön hörpöget — noha sokszor ők is szomjúságokat csak azon egy forrásból együtt oltják az egész négy lábú baromvilággal. —

Rajta! mert ez ám a forróság. Éledett tüzes részecskék felpattognak már fagy hidege felengedett testemből: egészen gőzölőben vagyon már lelkecském kunyhójának meghevült fedele. Rajtam már az iró-paroxismus. Igenis, ön nagysága vagyon már itt: az a fölséges iró mohóság: kinek sok szép fendolgú munkákat köszönhet a világ — de sok szennyes alacsony firkálásokat is — igen, nem tagadhatni, ő vagyon itt. Irnom kell, hamar tollat ide! tollat! E mai napon lévő furcsa szemlélésimet irom.

Digitized by Google

Legelőször is kérdést teszek Kegyelmedhez, Nagy érdemű, Tekéntetes, Bizodalmas, Drága *Január* Uram! Kitől vette Kegyelmed ezt a nevet? — Jánustól — igen bizony! most emlékezem: magam is hallottam ezt már egykor: igen bizony, jól mondja Kegyelmed; attól a hajdanában volt hires nevezetes *János Deáktól*, kinek elől is, hától is arczája volt.

»No! jó dolog, hogy most már többé nem módi két arczával járni. Mert nézze csak az ember, egygyel is mennyi a baj. Azóta hogy fürtösen, haját porozva, képét mázolva, homlokát fényesítve jár, kél, enyeleg, hivalkodik mind a két nem — meg nem állhatom — kivált hogy a fiú sereg is oly elasszonyosodva gondosan majmoskodik — meg nem állhatom — utánok kiáltom, talán használ még, egy Hazáját szerető s hadi dandárok között is a tudományoknak anyanyelvén áldozó Igaz Magyarnak gyönyörű és érdekő verseit — talán használ még:

Ó szegény Urfiak! kik azt gondoljátok,
Hogy boldogtalan volt üstökös atyátok:
És imádván czifra poros fejeteket,
Hívságra költitek minden pénzeteket:
Hová visz vakságtok? ó ti szabad majmok!

»Édes B*! bizony csak nem hallják igaz magyar szívből fakadott intésedet a maszlagosak — azóta tehát, hogy szavamat ne felejtsem, ej! mi sok idő telik belé csak egy arczával is! Ebédig alig végezhetik. A másik arczát már délután kellenék ékesgetni: s így az egész Isten áldotta nap csak tükörbe való nézdegelés volna. Jó a tükör, jó! — de jobb az olyan, mely az embernek lelki mocskát is, híven, igazán, nem hizelkedve, nem hazudva, azon való létében megmutogatná.

Digitized by Google

»Puf neki! első január napjának szemlélésétől félre csapni üstökre, tükörre, patvarra. — De Uraimék! még nagyobbat is tudok ám én ugrani. — Nézze csak Kegyelmetek: ihol azonnal a próbája: felreppenek egész a levegőbe, még pedig Montgolfier uramnak égi kocsija nélkül — de csak képzésemmel — ejnye! majd kisebbséget tettem volna becsületes nevében.

»Húj! de tenger kivánságok lebegnek ide fent: nem férnek el a föld szinén, mind fölkapaszkodnak. Söprőkkel a sok szobaleányok: moslék dézsával a konyhamosogatók: tűz-lapáttal a kemenczefütők: ostorral a kocsisok: egész hasokat elfogta, terjedett, nagy szőrű kézdugóval az inasok: füles fazekakkal, öblös nagy tálakkal a szakácsnék: sereg kulcscsal, rakás lajstrommal a sáfárok: búbos féketőkkel megtelt lepellel a fürge komornák: kurta kardocskákkal a hetyke iródeákok; mesteremberek, vargák, szabók, gombkötők, kalaposok, nyereggyártók, szíjgyártók, kerékgyártók, mindgyártók, mind egy sorra gyártók, hhh—hadd lehelljem ki magamat — patvar vigye! nem győzöm mind előszámlálni. — Még a lajtorjás kémény söprők is ide fent repdesnek. Másként ezek megszokták már a magasan való mászkálást. Nagy tér hely kell nekik. Ihol egyike, á bohó! sebesebb mentében meg is döfött lajtorjája hegyével. — Feljebb hordozd, bolond!

»Ne neked! az alatt, hogy itt félre ugrék, ihol látom, hogy a csinosabb rendből is fellegesen, ide is amoda is, seregelnek. — Csenddel! csenddel! — vegyük ki, mindezek mit zúgnakbúgnak. — Bezzeg! tenger itt mind a kicsiny, mind a közép, mint pedig a fenfokon valóktól a sok különböző kivánás. Sok jó is vajjon ben-

VÁROSI KÖNYVTÁR FIÓKJA
Digitized by Google

nök; de nagyobboda rossz, helytelen, gonosz, vétkes, kárhozatra való. Nem türhetem. Azért is, a mennyire lehet, én is éneknek eredvén, vissza kivánom. Leszállok: halljátok tehát már Jó Földiek!

Ehe! ehe! várj még!
Előbb köhöntek:
A torkom is ég,
Előbb hörpentek:
Mert sokat fáradtam
Magas reptemben,
Fültem és izzadtam
Heves beszéltemben.

Most csak még így kezdem
Régi pengőre:
Jobbat igértem
De csak jövőre:
Ihol már sípolok,
E sem bodzafa,
Halljad, mit kivánok.
S ne puffadj; csak tréfa.

A prókátoroknak
Semmi pereket:
Az orvosoknak
Semmi beteget:
Temetőn állóknak
Semmi ásatót:
Szomjú kántoroknak
Semmi búcsúztatót.

Kényöken hízóknak
Sovány abrakot:
A koczkásoknak
Mindég csak vakot:

Digitized by Google

Az iszákosoknak
Csak vizes korsót:
A morgó banyáknak
Egyszer már koporsót.

Ember megszólóknak
Megnémúlt nyelvet
A kajánoknak
Megvakúlt szemet:
A fösvény dúsoknak
Szorúlt inséget:
Hamis kalmároknak
Mindig veszteséget.

Az árendásoknak
Vagy a mint híjják,
A vérszopóknak,
Mert azt is szíjják,
Átkozom földjökre
Ragyát s jégesőt
Dögöt gőbölyökre
És meddő esztendőt.

De csak mind magoknak,
Hogy kedvök múljék,
S becsit jószágnak
Feljebb ne verjék,
Kótyavetyés árat
Meg ne nagyítsák:
A úr földjét, várát
Többé ne pusztítsák.

Gyűlöltem sereggel,
De mit vesződöm?
Itt még öklökkel
Jól megverődöm.

Digitized by Google

Jobb lesz, tovább megyek
A jámborokkoz,
Innét által kelek
A kegyesb urakhoz.

Ezeknek mit mondjak?
Számát nem látom:
Hogy bátran járjak.
Egy útját tudom:
Kivánok szívemből
Annyi ezer jót
Annyít én lelkemből
És pedig állandót:

A mennyít hazudnak
Az újságirók
S mennyít álmodnak
A verskoholók.
Mi sok kevélykedik
Kölcsön ruhában
Mi sok hízelkedik
A nagy udvarokban.

»Ilyen te-rem-tet-te! tehát még így is? — De így is bizony én, s amúgy is. Hiszen, lám! magammal sem bánok igen megkímélve. Csak halkal! halkal! mind jó végből vagyon ám ez. Hallja csak Nagyságtok, Kegyelmetek.

»A Kegyes Isten, mikor eme veszendő anyag-darabot, ezt az én testemet oly nemesen össze alkotta: mert hála legyen neki ingyen adományiért, sem nem épen ijesztő rút a képem, sem nem betegeskedőn megbomlott mozgó hajlékom; akkor tehát ő igen csodálatos élesztő szent erőt lehellett beléje. Az egy teljes lángolás bennem

Digitized by Google

a tudományokra, de kiváltképen a magyarságra. Erre jó régóta buzgom már, akár deákúl tanuljak: akár németet, akár francziát forgassak: akár olaszba, akár anglusba, akár a régten virágjokban volt görögökbe békukantsak: mindenünnét csak haza térek, s ej! ej! Istenem! mért nem irunk már mi is így? Az a sűrű felsóhajtozásom reája. Akadok azután itt is, amott is, hasonló szikrákkal már előttem is igen gyakorta meglobbant villámlásokra: s megint jobban neki hevülök, és már mindazon parázs tüzen pörzsölődik szívem feles kívánságától.

»Mit volt mit tennem? Ihol, hogy ily viszketős kényemet féke megeresztve, jobban tölthessem: mert meg kell vallanom nyavalyámat, ez oly nagy erőt vett rajtam, hogy miatta alég is vagyok alkalmatos, alég is vehetik, kivált ha erőltetnek, egyébütt hasznomat: ihol tehát, a hol természetem hajlandósága után látszatósbban szolgálhatom a közjót, *én bizony ide ülék az ujságiró polczra, oly szándékkal, hogy annak érdemét magásabbra emeljem, mivel hogy egészen az anyanyelvnek mivelésére akarom fordítani.*«

És ismét: «Elnyargalok szabadjában, ugymond,[30]) valamerre terül csak előttem a széles világ: megjárok eget, poklot: de még is a földet főképen: mert ehhez legközelebb is, legkönnyebben is, férkezhetünk. S nem csak a természetieken fogok megállapodni; hanem még a fenyitékes erkölcs oktatóknak is komor szabásu oskolájokba bépillantok; de csak futólag, hogy valamit ne rontsanak jó kedvemben. Mert igen síkos a feddésre ez

30) *U. o.* 10—13 ll.

Digitized by Google

a kemény nép: holott többire magok azok a képmutatók, ama régi deák versként:

»*Qui curios simulant, et bacchanalia vivunt.*[31])

Csak szóval szem előtt, sanyarú életre sohajtnak;
S mást szól kényekről a zabolátlan homály.

»Épen ugy esik itt is, valamint hogy a vargáknak sincs soha jó lábbeliek. De befalom szavamat, hiszem másba kezdettem.

»Azután tehát haza érkezvén, az egyéb ujságokon kivűl: vagy hiszem, ez is mind igen ujság lészen; ugy a mint jó órám fogja magával hozni:

Mert nem mindég nevet a vak ló,
S nem mindég fog szikrát a tapló.

amit szerte szélylyel láttam, hallottam, tapasztaltam, szép igaz magyarba öltöztetem, hol kurta mentésen, hol csákósan, hol bundásan: és többire hasát fogta kaczagósan: de sokszor juhász kapocscsal is csípősen.

»A jó urak, ha meg is sértődnek rajta, elengedik, azt mondván reája: *csak egy ujságiró mondja*, s nagy hahotával még tapsolnak is neki. Azonban pedig az én lelkem örülni fog alattomban, hogy czélját éri. A bölcselkedést, már egyszer édes anya nyelvén szólítva, itt azután lassanként karjai közé szorosabban fogadja az én édes magyarom, s összecsokolódzik véle amugy jó egyenes magyar szívességgel. O! be édes nyájasság ez — már

31) »A kik úgy tesznek, mintha sok volna a gondjok és dőzsölve élnek.«

Digitized by Google

előre is olvadozik a lelkem gyönyörüségében, mint forró nyáron az iros vaj — hiszen, lám a szent bölcseség nem mind azon szomorú kép: mosolyogva is szól.

»Igy kedveltette meg magát a mostanság szebb karban ülő nemzetekkel, le is ereszkedve, játszódva, s nem pedig mindég fenynyen jártatva, és még idegen szón, rettegtető méltóságát. Egyedül azok a felvuvalkodottak, kik irigylik annak a községhez is lebocsátkozó közletését, kik csak magok akarnak *bölcseknek* tartatni, azok harsogtatják oly ijesztőre, magában szeliden, és nyájasan mozgó ajakit. Szőlő hegyre ezekkel a vázokkal! ott rettentsék inkább a seregélyeket, nem pedig itt a bölcseségre móhon kivánkozó Hazánk fiait. Enyelegve is tehát, és magyarúl enyelegve, mint szabadabb gyermekei, édes szent anyánknak le rántogatjuk elrejtetett képéről takaró fátyolát: a míg egészen le fedezhessük, hogy egyszer azután való létében láthassuk homályunkat teljesen eloszlató arczáját.

»Erre azután felébred sok vidámabb ész: és, ha meg is támad, ugy készül hozzá, hogy sava légyen, hogy nyájas édességgel elegyítse szikrázó gondolatit. Ki marad a paraszt goromba czívódás. De ne is bátorkodjék közünkbe jönni: mert az olyant mi is azonnal gorombául, a mint ő kezdette tovább igazítjuk.

»Már is készítek egynek egy harmincz fontot nyomó *lauf czédlit*, mint erkölcsben megvesztődött rosz katonának, *propter incorrigibilitatem:* a ki már négy esztendőtől óta irgalmatlanúl garázdálkodott érdemes Predeczessor uraimon. Rövid nap mulva nyakába akasztom, eléggé elhalgattatott névvel, csak magát illetve: ő megérzi; mi pedig kaczagunk. Elfuthat azután véle, ha szinte

Digitized by Google

Fetz Marókkóba is. Épen semmit se vesztünk véle. Mert azonkivül, hogy szörnyű ostoba gorombaságú, még a száját se tudja jó magyarúl tátani.

»Az alatt valamit nyerek abból a csendesebből, ékesebből, nyájasabból, bár engem illesen is, mind közrebocsájtom, s azzal azután, hogy ide alkalmaztassam, egy ilyen penna-csatát előttem is búzgón kívánó jeles hazafinak verseit:

Fel lármázza pennánk perelő Hazánkat,
Mutatjuk Földünknek szép Magyarságunkat.

»Ihol tehát ilyen tarka színbe öltözködve mind ezért garázodálkodom. Sok nagy fő tetette már magát bolondnak nemes okból: mért ne követhetném én is ebben példájokat?« —

Ezek Révai saját szavai. De jól tudja ő, mily latinos az ő kora, mily hazafiatlan vélekedéssel vannak sokan a magyar nyelv irodalomra való képessége felől. Azért nem hittek benne, mert nem éltek vele. Révai keserűen fakad ki ellenök: »Nem csak az idegenek, hanem érdeklőbb fájdalmunkra még a mieink is sokan azt tartják: hogy a mi nyelvünk vadon szóló darabos, mefogyott szegény, gyáva erőtelen a felségesebb elmének fenjárását ábrázolni. Irtsuk ki lassanként előbb magunk közt ezt a mocskosító vélekedést, ezután közerővel másokban is.«[32])

Révai nyelvművelése egyik leghathatósb eszközének, tudjuk, a kiadásokat nézi. Ezekkel akar ő magyarosságot és nemesebb ízt terjeszteni. Most módjában van

---

32) *Hirmondó*, 95. l.

Digitized by Google

e mellett izgatni és praktikusabban is jár' el: már pénzt kiván. »Ilyen szándékom lévén, irja [33]) valahol tudhattam, hogy nagyobb bécsülői vannak a haza nyelvnek: bátor ugyan magok még nem kivánták hirmondó leveleinket: én azonban a nyakokra küldöm. Ezeknek a hazájokat igazán szerető jó uraknak derék dolog esztendött által az Isten megáldotta jó zacskóból tiz forintocskát kipendíteni, kivált az ilyen szép dolognak előbbre való mozdíttatása kedveért.

»Küldök a főebb oskoláknak is: Buda-Pestre, Egerbe, Zágrábba, Nagy-Váradra, Kolozsvárra, Enyedre, Debreczenbe, Sáros-Patakra: minthogy a mint mondja egy, én is tudom kicsoda, búzgó hazafi, *magyarság* fenirású serkentő levele vége felé, itt *azok a frizérozatlan fejü filosofusok tudnak magyarúl, s egyébképen is.* Ugyanazon mondja ezt is: *a közönséges dolgot közerövel kell fogni*; *mert külömben hijában erőszakoskodunk.*

»Én valamit kapok, mind ide fordítom. Ha ki többet is akar küldeni egyenesen személyemnek, csak bátran tegye, s hallja, mibe fogom ide szánt pénzét béverni, hogy még unokája is örömmel láthassa annak bő *interessét.* Ihol én vagyok az, a ki a *Magyar Vers Gyüjteményben* fáradozom. Messze vittem már a dolgot, és pedig micsoda készülettel! Vannak *poétáink,* vannak hála istennek; de még sem elégségesek az egész költeményességnek tettében való megesmértetésére: még sem tudjuk tulajdonabbúl megkülömböztetve: micsoda a pásztor költés, a mesés költás, a lantos költés, a vitéz férfiui, az oktató, a játszó. Nincs még ezekben kényesebben

33) *U. o.* Uj esztendőre való 13—16. l.

Digitized by Google

kimíveltetett íz érzésünk. Hogy egy uttal ebben is telyesebb világot gyujtsak: ihol magyarra fordítottam külömféle ide szolgáló darabokat, a melyeket azután közbe közbe fogok vetegetni, ugymint Rolén, Fontanelle, Battö, Voltér, s más többeknek irásaikból. Igaz! Voltér nevén meg nem kell ütközni: mert ő nem mindég tévelyeg. Költőinknek életök folyását is helyén helyén beiktatom. Méltó is őket jobban esmérni. És ez mind oly gyönyörű, hogy valakinek csak mutatom, azonnal megtelik örömmel, és sürgeti mennél elébb való kinyomtatását. Ugy ám! de én nem akarnám ezt az oly különös készületet akár hogyan is, oly szurkosan, közre bocsátani, mint eddig bántanak még legjobb költőinkkel is. Nem érdemelt volna-e ama halhatatlan Nagy Gyöngyösi is egyszer már valaha szebb, és ébresztőbb köntöst, hogy most a többiről ne szóljak? Igy azonnal a kényesebb kezek is inkább forgatnák, kiket már széltében hosszában ragad a franczia szemfényvesztés ilyen fortélylyal is. Mert mind papirosa, mind betűje szebb sokszor csak hítványságokban is. Én erről is gondolkozom; de nincsen még elég *ilyen* reá, — (értik az urak, micsoda az, mikor az ember a hűvelykét a másik ujján jártatja). Rajta azért segítsen Nagságtok, Kegyelmetek, itt is amott is. Ha keveset is adnak egyen, egyen, nálam csakugyan többre gyűl össze, hogy azután bátrabban kezdhetem munkámat. Sok apró rakást csinál.«

Digitized by Google

V.

Révai mint ujságíró.

Lássuk most, hogyan szerkesztette Révai az ujságot. Egészen uj oldalról látjuk itt a komoly férfiut. Szinte meglepő élénksége, elevensége, jókedve, lelemenyessége. S azután mi mindenre tudja ő az ujságot fölhasználni! Terjeszt vele tudományt, síkra száll vele a babonák ellen, megkedvelteti az irodalmat s buzdít a nyelv és nemzetiség mellett. Azután mulattat: ir egy pár elme-futtatást, melyek beillenének egy mai hirlap tárczájába; elmond egy pár adomát úgy, hogy meglepetve kérdezzük: hol vette Révai e könnyed, élénk, magyaros stilust. Valóban, nincs senki e korban, ki ő vele etekintetben mérkőzhetnék. A Bessenyei társai tudtak szépen fordítani — de olvassátok csak a mi eredetit irtak! Senki sem hinné, hogy Báróczi fordított munkái és eredeti előszavai azon egy tollnak termékei.

Egy mappát vagy »abroszt« mutat be, mely az iskolák állapotát tűnteti föl Mária Terézia alatt. Elkezdi Bessenyei *Filosofusának* népszerűvé lett alakján, *Pontyin*, a ki a török és perzsa háború dolgán igen aggódik. »Arra mennek la, az ízé vize felé, minek is híják? Nilus vize felé, arra le egyenesen osztán Perzsiának: Hiszen a törökök nagy seregből álló néppel egészen elfoglalják Perzsiát a Rajnától fogva egészen a Nilusig: nem

Digitized by Google

bolondság tartomány ám ez Sógor Uram! Ha mindegybe gondolja őket az ember.« — Azután így folytatja:

Quid rides? mutato nomine de te
Fabula naratur. [34])

»De meg rólad is ám, jó Sógor! a ki így tudod Pontyiként a Gyeografiát. De minek ez az abrosz? Hiszem most már másképen vannak az iskolák állapotjok. No! ilyen kérdést nem tanácsos a tanúltak előtt támasztani, mert azonnal, nem tudom mi alacsonyat vélnek felőlünk. Nem örömest tudjuk-e a múltakat? S nem fáj-e szivünknek, ha a valóra nem jöhetünk? Jobban gazdálkodjunk mi unokáinknak, mint mi nekünk a mi őseink.[35])«

A külföldi hirek rovatában Francziaországról szól egy ízben, itt a legnevezetesebb politikai tény — Mongolfier léghajójának első nagy kisérlete. Remeklő ügyességgel irja le azt olvasóinak.

Sárl és Róbert felemelkednek, a hidon tenger sok néző volt, köztök a kumberlandi herczeg is, kit egy franczia közkatona ment meg az agyonszoritástól; a herczeg tele erszényét nyujtja neki, ez nem fogadja el — neki elég, hogy az angol királyi herczeg életét megmenthette

E bevezetés után az emelkedő léghajó fametszete következik, nyomban utána: Mi a menykő ez? — Nagyságtok! Kegyelmetek! méltó, hogy a kiktől veszszük

---

[34]) »Mit nevetsz? Tégy a helyébe más nevet s rólod szól a mese.«

[35]) *Magyar Hirmondó*, 3—6. l.

Digitized by Google

kenyerünket, azoknak többel is kedveskedjünk, mint sem köteleztetünk. Én kivált részemről azért is igen örömest cselekszem, hogy forrón szeretem Hazámat. Ihol ez Mongolfier uramnak égi szekere, már a levegőben való mentében. — Ezután magyarázza a rajzot; mi az, a hol az *A.* betű van, a *B*, a *C.* stb. Épen hogy ezt irom, folytatja, ihol tiszt. Hímer úr, királyi könyvlátó (censor librorum) hozzám küldeti egy hazafinak, Horváthnak, kinek jeles munkái nem csak nálunk, hanem a külsőknél is kapósak, a repülő golyóbisról irt latin elmélkedését. Vajjon nem volna-e jó ezt a darabot magyarra fordítani. Hanem nehéz volna még a keresztül kasul babonázó algebra miatt. De mivel már egyszer benne vagyok, meg is fejtem, hogyan repűlhet a golyóbis. Igaz-e, hogy az olaj úszik a vizben? Ugy-e azért, hogy könnyebb a viznél? Ugyan ily külömbség van levegő és levegő között. A meleg levegő könnyebb a hidegnél. Tehát a mit megtölt, azzal emelődve úszik is a hidegben. Az első tapasztalások csak hólyagokban voltak, aztán mentek nagyabbra, bizonyos keletre találgatva. *Kelet* annyit teszen Molnár urnál mint *proportió.* Ennek a halhatatlan férfiúnak a Természetiekről szólván, mindig örömest élek velősen szerzett szavaival. Ne tarkázzuk szép nyelvünket fele deák szavakkal. A mi nyelvünk olyan csodálatos magában, hogy, ha csak reá hagyják, a mit a deákba bele veszett kényeskedő tisztábban is akar közbe keverni, azt ő bizonyára is valahogyan magyar tátatokkal megrontja. Igy lett *Procurator*: prokátorrá, *Incarnatio*: karácsonná, *Elemosyna:* alamizsnává. Ha tehát úgy nem tűrheti az idegen szavakat, mért kellenék azért helytelenül háborodni, hogy ilyen kényét

Digitized by Google

nevelve egész tisztán akarunk szólani? De e megint félre csapó rugaszkodása. Ej! ej! be síkos a tollam az oldalaslagra. Hiszem, egyebekre kell sietnem.[36])

Politikáról ez ujságban minél kevesebb szó van. A tüzes Révai nem volt politikusnak való. De azután nem is értettek még ekkor nálunk Magyarországon a politikához sehol. Midőn a Hirmondó Barczafalvi s utóbb Szácsvai kezébe ment át, több volt benne a politika — de nem volt az egyéb a háborús tények színtelen, száraz és gyakran ügyetlen elmondásánál. A bécsi magyar lapok ehhez mindenha jobban értettek — igen ám, mert Bécsben akkor *történt* is valami, nálunk Magyarországon pedig még aludtak, vagy csak ébredeztek.

Révai azonban már épen csak kénytelenségből adott helyet a politikai hireknek. Egy ízben »A Német birodalomból« czím alatt ily »fontos« dolgokat közöl onnét.[37])

»Dicső érdemét a jó erkölcsnek, a kegyes érzésű ember szeretésnek, soha el nem mulatom magasztalni, s követésül ajánlani. A napokban történt Bécsben, hogy egy főtisztségnek, csekélyebb zsolddal való, s hat apró gyermekekkel környülvétetett egyik szegény tagja nehéz betegen fekszik vala. Majd csak nem végső inségre jutott már. Ezen egyik tiszt társa igen megilletődvén, mivel magától nem segíthetett rajta, arra az áldott gondolatra talált jönni, hogy azon főtisztségnél valami segedelem pénzgyűjtést kezd tenni. Alkalmasint előismert jó szándékával, bár kevéssel is, de ugyan csak örömest adakozának majd mind egyre. Hanem e közt egy fiatal

---

36) *Magyar Hirmondó*, 35—40. l.

37) *U. o.* 101—103 l.

Digitized by Google

tiszt, egy valódi nemes szív, a többinél sokkal elevenebb érzéssel mutatta magát. A mint legelőször hallja ezt a dolgot, magát meg se gondolva, kész hamar fogja az erszényét, teljes szeretettel kivett két aranyat, az ő állapotjára nézve valójában nem kicsiny adományt, ilyen szavakkal: örömest, igen örömest szolgálok e csekélységgel, avagy talán nem annyiba került volna-e csak egy (redut) tánczos mulatságom is! — Te hívság után lepke módon repeső ifjúság! Látod-e a nagyságos példát? Ne merűlj el annyira a gyönyörűségekben, hogy érezhessed emberszerető egyéb köteleségidet is.

»Akkor megyek én katonának,
Mikor leányok verbuválnak.

»No! a ki nem szereti a sanyarú katona életet, oly biztában, hogy soha napján fog e meg lenni, ne igen mondogassa ezt a dalolást, mert bizony még szaván foghatják. Garázda nép az a *verbunk*: hamar reá fogja ő az emberre még azt is, a miről a szegény nem is álmodott: mennél inkább tehát, ha maga is dalolja, bár enyelegve is. Már bizony *vártálnak* is a leányok, s érteni való, hogy előbb lehetett a *verbunk*. Metz várában furcsa dolog történt, a mint Straszburgból hirlelik. Egy ép termetű kis leánynak egy közkatona szeretője volt. Ez a szegény egyszer eme sanyarú téli hidegben éjjel istrázsát áll vala azon a kapun, mely leginkább ki volt a szörnyű kemény szélnek tétetve. S majd csak, hogy meg nem fagyott. Azon közben a szomszédból hozzá lopódzik szerető leánya, és szíve megesve fagyos vitézén, annyira birta reá beszélésével, hogy végre bément a házba melegedni, s az alatt helyette a leány maradott

Digitized by Google

az őr álláson. De váratlan szerencsétlenségökre épen akkor talál vala az istrázsát látó járás lenni. Itt a leány ijedtében elnémulva, nem tudott felelni. Kisült a fűtődző dolog, s a jámbor melegedő katonát fogva vitték. A haditörvénynek keménysége szerint, tudni való, hogy élete vesztével fizet: ha csak a környűl állások, s a várbeli főaszonyságoknak közbe vetések nem segít a szegény jámboron. Ezek igen is érte vagynak.«

Máskor még az egész nyolcz lapot magyarországi dolgokkal tölti meg — Nemes Ugocsa Vármegyében dicsérik nagyon a sárga pordohányt; erről ir tehát ez egyszer Révai.[38]) Mi finom, enyelgő, élénk csevegés ez! Minthogy különben is könnyed az egész, álljon itt eredeti helyes irásában:

»Te másod nélkül való áldott Dohány leveletske! A' te füstötskédet szopogatva eregeti, a' Nap keleti nemzet heve' enyhűlésére; az Éjszaki melegedésére; a' Henyélő idő töltésére; a' Mélyen gondolkozó komorsága' el oszlotására; a' Tudós eszmélkedése' fel ébresztésére; a' Költő lelke' fel éledésére; a' Bor ivó szomjusága' öregbedésére; a Katona koplalása felejtésére; a' Vakoskodó szeme' erősödésére; a' Hízó vastag potrohája' apadására; és gyakorta még a szerelmetes Kényesetske is tsúsza', vagy fog fájása' tsillapodására. O áldott leveletske! mi nagy lehet a' te érdemed? Azonbann meg vett téged még is majd mind egyre a' Szebb Nem, ugy gyűlől, s olylybá tart, mint a' Szerelmeskedésnek vesztő mérgét. Az olylyasegy ruhát, melylybe bé vette magát a' te illatod, sok

---

38) *Magyar Hiradó* 111—112. l.

Digitized by Google

képzelődő Szép, sőt egynehány alakos Fiútska is, alatsonyság' jeléül nézi. A' te illatoddal el vegyült lehellet nem mér a ékeskedő tükör székhezz, nem mér a' nemesebb ajakhozz, közelíteni. Ti nyájas Leppendékek! ti! olyly nagy ellenségi a' dohánynak! mit irtóztok annyira tsókjainktól? Igaz! a' mi tsókjaink dohány ízűek: de kérlek, vegyétek észbe, egyéb piperés imádóitok közűl sokaknak gyomrokbann, menynyi házak, menynyi gőbölyök, menynyi faluk rothatnak el temetődve. Br! — mi irtóztató lehet ezeknek lehellésök' bűze? — még is hogyan nyalogatjátok! s' mitsoda mohón!«

Révai tud azonban leleményes is lenni. A jégszorúlás és árvizek miatt márcziusban nem jön ujság sehonnan. Mit irjon? Épen holdfogyatkozás volt. Fogja magát, s a lap felét ennek magyarázatával tölti be: »A hold és nap fogyatkozása, a mint a köznép hiszi. Azután a mint vagyon a valóságban is.« Kedve jött ez egyszer tanítani ugymond. Előfizető uraink és aszszonyaink nagyon külömbözők. Nem mind tekintenek beljebb a bölcselkedés udvarába. Ezeknek a kedvökért kötelessége néha így is irnia, kivált valahányszor reméli, hogy nagyot ronthat a balitéletekben, a vénasszony regékben, melyekért nemzetünknek bizony még alkalmas nagyrészét kaczagja a tanult világ.

S mily eredeti módon tud elbánni az éretlen tolakodással! Valaki két hosszú ízetlen verset küld be neki közlésre. Révai a fiókjába temeti, a költő sürgeti verseit. Erre Révai közli mind a kettőt »Tudományos sepredék« czím alatt a sürgető sorokkal egyetemben; maga pedig ily megjegyzést told hozzá: »Én először a szegény jámbort szántam kikaczagtatni. Már most másodszor, mivel

Digitized by Google

oly megveszettül maga akarja, annyi mint az, teljék kedve. Lássuk mit nyer vele.«[39]) A következő számban egy pár komoly szóval tér vissza e dologra, s a többi közt azt mondja: »Ne tartsák a Magyar Hirmondót oly tótfejű gyáva embernek, a ki gondolóra se vévén a dolgot, akármi csömörléssel is megkinálná a magyarokat.«

VI.

Az ujság közönsége. Az írók eredménytelen küzdelme a latin nyelv ellen; erőszak kellett, hogy végleg mellőzzék. A germanizáló rendelet. II. József nem volt germanizátor; a bizonyító tények. Mária Terézia és II. József összehasonlítása.

A Hirmondó minden szerdán és szombaton jelent meg nyolczadrét alakban, rendesen nyolcz, némelykor tizenkét lapból állott, s ezt »levélnek« nevezték. Czíménez volt:

A Római Császári és Apostoli Királyi Felségnek különös engedelmével.

A Magyar Hirmondó

1784.

BOLDOG ASSZONY HAVÁNAK

3

NAPJÁN

SZOMBATON KÖLT

I.

LEVELE.

---

39) *Magyar Hirmondó*, 79—80 l.

Digitized by Google

És így tovább a szükséges kelet szerint. Ára félévre öt forint volt — nagyon sok abban a szűk világban. Révai szerkesztése alatt 200 előfizetője volt a lapnak. Azt irták neki, ha a nyomtató Patzkó alább szállítaná az árát, több volna; ha pedig ő nem irná, ennyi sem volna.[40]) Paczkó át is akarta neki a privilegiumot adni, de Révai nem fogadta el — miből is adhatta volna ki ő a lapot? Neki csak annyia van mindig, a mennyit keres. Most hetenként hat forint jövedelme volt. Ezért írta ő az ujságot — írta mondjuk, mert akkor a szerkesztést még nem ismerték. Az »ujságíró« írta meg az egész lapot elejétől végig; de Révai azért nevének még csak kezdőbetüjét sem tette a lap alá, mint a többi szerkesztő.

Kétszáz előfizető, tán négyszáz olvasó: ez volt Révai közönsége. Ennyi ember érdeklődött az ujság iránt — hány érdeklődött ezek közt a magyar nyelv ügye iránt?

Bizony, ha a latin nyelvhasználat százados szokásával a pár búzgó magyar irónak egymagának kellett volna megküzdeni, nem szorúlt volna az még ki a magyar hivatalos és társadalmi körökből, legfölebb csak évtizedek multán. A nemzetnek pártharczok és véres háborúk által való kimerülése s az európai eszme áramlattól elszigeltsége oly megrögzötté s állandóvá tették nálunk a magyar nép jellemének különben is megfelelő conservativizmust mint sehol Európában. Irtóztak minden újítástól, bármily téren lépett is az föl. Ily közszellem

40) *Guzmics*, u. o. 11. l.

Digitized by Google

ellenében vajjon mit tudott volna kivívni egy pár iró, kiknek közönségök alig, befolyások meg épen nem volt?

Csak kivűlről jövő erőszak lendíthetett az irók — azaz a nyelv és nemzetiség ügyén.

És ez csakhamar bekövetkezett. II. József 1784-ikí május 11-ikén elrendelte a német nyelv hivatalos használatát az egész országban. A holt nyelvvel élés, mondá a fejedelem e rendeletében, bizonyos jele, hogy a nemzet tökéletesen még ki nem pallérozta tatott; mert ez által bizonyítja, hogy neki közönséges szokásban lévő anyanyelve nincsen; csak a deákiskolákban tanúltak tudják gondolataikat irásban kifejezni — maga a nemzet pedig oly nyelven igazgattatik, melyet nem ért.

Kérdjük: nem volt-e Józsefnek igaza? Ő híven ecseteli az ország nyelvi viszonyait. A baj csak az volt, hogy ő a német nyelvet rendelte el országos használatra. De elrendelhette-e volna a magyart? Megkérdezte ez ügyben a kanczellariát; ez azt mondá, hogy a magyar nyelv hivatalos országos használatra alkalmatlan. És a kanczelláriának is igaza volt.

Persze, a kanczellária előre tudta, mit kell felelnie; József *egy nyelvet* akart egész monarchiájában, s ez nem lehetett más, csak a német. Nyiltan kimondá azonban e rendeletében azt is, hogy ő a nemzet anyanyelvét eltörölni nem akarja; e rendeletének csak az a czélja, hogy a kik hivatalba akarnak lépni, nyilvános és a közjót illető ügyekben a holt deák helyett a németet használják. És mi nem habozunk ezt szó szerinti értelmében venni. József egységes nyelvű egyöntetű *közigazgatást* akart — de a magyar nyelvet eltörölni épen nem akarta.

Digitized by Google

Valóban különös: Mária Teréziát dicsőitjük, II. Józsefet gáncsoljuk — pedig az előbbi *nemzeti életünket* ingatta meg, az utóbbi csak *politikai függetlenségünket* támadta meg. Hiszen bajnak baj volt mind a kettő, de melyik támadta meg a nemzet belső életerejét?

Szokássá lett e korbeli irodalmi és szellemi pangásunkat II. József rendeletével megokolni, ezt magát pedig nemzeti szerencsétlenségnek föltüntetni. Mi ezt nem tartjuk helyesnek. Ne legyünk elfogúltabbak magánál a kornál, melyet sajnálni meg nem szününk.

Mert maga e kor *nem* félt e rendelettől; pontosabban szólva: mélyen fájlalta az ország politikai függetlenségének mellőztetését, de *nemzetül* magát megtámadva nem érézte.

Hadd szóljanak a tények.

Révai, az újságiró ‚a fejedelmi rendeletet lapja homlokán közli, s e szavakat intézi azután olvasóihoz [41]):

»Édes magyarim! Ezen kegyelmes parancsolatnak, a mint itt ő felsége maga is mondja, az oka az, hogy született magyar nyelvünk elhagyatott, ki nem pallérozta tatott, és országainkban közönségessé nem tétetett; régi eleink, magyar vérből származott királyaink, bár követték volna más országok példáját, és a helyett, hogy országaikban más idegen nyelveket béhoztanak, bár magok nyelveiket excolálták, és az ország dolgainak folytatásában a deák helyett közönségessé tették volna. most mi is, mint más nemzetek, édes született nyelvünkkel dicse-

41) *Hirmondó*, 349 l.

Digitized by Google

kedhetnénk, és e sem volna akármely legszebb, s legvirágzóbb európai nyelvnél is alább való, talán minden nemzet uraságainál és asszonyságainál a franczia és olasznál kedvesebb és közönségesebb volna; ez ugyan már most késő, de azért reménylhetünk még is, hogy netalám kedves maradékaink elhagyatott édes nyelvünket virágzóvá s közönségessé tehetik.«

Ime Révai igen helyesen a múltnak nemzetietlen politikáját teszi felelőssé e rendelet miatt; de bár közvetlenül a csapás után irja e sorokat, mégis utal már a jövőre, mely a mienk, ha elhagyatott édes nyelvünket virágzóvá és közönségessé teszszük. Eszébe sem jut azt hinni, hogy az ő hazafias működése, vagy bármely más hazafié immár megvolna akasztva. Vagy elment volna különben Révai még ez évben a fejedelemhez, neki egy Akadémia fölállítását czélzó javaslatát átnyújtandó?

Azt hiszik, épen ez bizonyítja, mily bátor tüzű volt ez egyszerű szerzetes férfiú — ő e javaslatával felelt a germanizáló rendeletre, a mint Dugonics meg nagy magyar mathematikájával.[42]) Egyik sem áll. A magyar tudákosság könyve már e rendelet *előtt* jelent meg — Révai meg fölmegy Bécsben a fejedelem elé: hiszen már Bessenyei is tőle remélte az Akadémia fölállítását, s ő sem fél attól, hogy a császár a nemzeti nyelvet akarná eltörleni.

Volt idő — átéltük már — midőn a nemzet a germanizáló kisérlet ellen hangos szóval és nyomatékos tettel tiltakozott; midőn senki, ki hazafinak tartatni akart, hivatalt nem vállalt. József korában sem volt kevesebb

42) *Toldy.*

Digitized by Google

hazafiság a nemzetben, mint ekkor. És mégis vállaltak mindenféle hivatalt — akár ma.

De, kérdik, nem germanizálta-e József az iskolák által a népet? Nem. Révai maga mondja: az iskolák nem germanizálnak, a gyermekek tanúlnak németül, s ez csak hasznukra lehet.[43]) Hazafias előszavát a Jámbor Szándékhoz pedig szintén József alatt, 1788-ban irta már meg — csakis kiadó hiján adta ki két évvel utóbb. Kazinczy pedig, a tanfelügyelő, azt mondja 1789-ben oskolavizsgálóihoz tartott beszédében: »Magyarázzák meg az urak a helybeli előljáróknak, a tanitóknak és szülőknek, hogy félre érti ő Felsége szándékát az, ki azt hihetné, hogy a német nyelv terjesztésével a hazának, különösen a magyar nyelv elnyomása vétetik czélba.«[44]) S ha ki azt hinné, hogy a hazafias hivatalnok Kazinczy a kormány akarata ellen cselekedett, midőn hivatalos minőségében így szólott, vegye számba a következő tényt. Egy évvel Kazinczy e beszéde előtt, 1788-ban, a hivatalos állású Pászthory ráveszi a helytartót, hogy Péczelinek a Henrias fordítása miatt »a haza oltárára tett ajándékát köszönje meg«.[45]) Ime két előkelő »*császári*« hivatalnok tiszteli meg *most először* a magyar iróban a magyar irodalmat hivatalosan, s köszönetet mond neki a *haza* érdekében tett fáradozásaiért! 1788-ban pedig érvényben volt még József minden rendelete. —

---

43) Kézirat a Nemzeti Muzeum birtokában Oct. Hung. 7. 12—13. lap.

44) *Toldy* Kazinczy és kora, 67. l.

45) *Kazinczy*, Pályám, Tudom. Gyüjtemény 1828, XI köt. 59. lap.

Digitized by Google

Fájt a nemzetnek az ország alkotmányának teljes mellőzése, a bécsi kormányzás önkénye; fájt neki, hogy fejedelme koronáját Bécsbe vitette, a helyett, hogy fejére tette volna — ez tette őt gyűlöletessé az országban. Ányós gúnyverse is »A kalapos királyt« emlegeti a koronás király helyett. De a germanizálástól nem féltek.

Nekünk pedig, kik közel száz évi távolságról látjuk a dolgokat, el kell ismernünk, hogy mind Mária Terézia, mind II. József használtak nemzeti ügyünknek — akaratjok ellenére. A nő segítette kiküszöbölni a régi szellemet, a férfi kiküszöbölte a régi nyelvet. A királyné nélkül lassabban haladt volna irodalmunk ügye; a fejedelem nélkül lassabban nemzeti nyelvünk ügye.

S midőn II. József meghalt, a ország most már nemzetül választhatott újra nyelvet. A latin nyelvtől elszoktatta őket már némileg a szerencsés erőszak — s így az országgyűlés foglalkozott a kérdéssel: visszahelyezzék-e a latin nyelvet, vagy a magyart hozzák-e be? Magok az írók egy félszázad alatt sem értek volna el ily nagy sikert.

VII.

Révai akadémiát sürget. II. József és Révai.

Révai még évközben válik meg az ujságirástól. Miért? Nem tudni pontosan. Legvalóbb színű az, hogy nagyobb hatást várt buzgalmától; a nyelvművelést elősegítő kiadások dolgában pedig Patzkótól szintén nem remél-

Digitized by Google

hetett semmit. Ezért megy el, mindenesetre korábban, mint maga is hitte. Több helyütt mondja ugyanis,[46]) »hogy a Hirmondó írását azon szándékból vállalta el, hogy ott lenne az akadémiai eszmének mind elhirlelésére, mind pedig előmozdítatására jobb módom és alkalmatosságom.« Pedig Révai a Hirmondóban az Akadémiát, vagy bár csak ahhoz hasonlót, szóval sem említ.

Tehát Révai Akadémiát akar — ez nyelvművelésének a kiadások mellett második eszköze. És mert ő félig nem akar semmit, s a mit akar, azért mindig tevékeny is — elmegy még az évben Bécsbe II. Józsefhez, s benyújt neki írásban[47]) egy tervet a magyar Akadémia fölállítását illetőleg.

Bessenyei már 1781-ben írta meg *Egy magyar Társaság iránt való Jámbor Szándékát*, de ez nem jelent meg. Révai Bécsben ismerkedett tehát meg az akademiai eszmével is, alkalmasint magánál a szerzőnél. Az ő lánglelke e tervet magáévá tette, s bár hol volt, mindenütt búzdított mellette. Ő maga mondja ez időről, hogy megfordult már nehány magyar főudvarban, s elég nyílván értette a nagyoknak egy tudós társaság fölállításáról való szándékát.[48]) A mit a császárnak átnyujtott, alig volt egyéb Bessenyei könyvének kivonatánál: ő maga azt vallja,[49]) hogy Bessenyei terve vitte reá a magáénak kidolgozására.

---

46) *Latina*, 125. l. jegyzet; — *Jámbor Szándék* »Előljáró Beszédében.« — *Planum Erigendae*. 84. l.

47) *Planum Erig.* 9. l.

48) *Jámbor Szándék.* Előljáró Beszéd.

49) »Bessenyeiáno animatus projecto.« — *Planum Erig.* 84. l.

Digitized by Google

A fejedelem és a szerzetes találkozásáról nagyon kevés az adatunk. Azt sem tudjuk pontosan, mely hónapban esett meg. Érdekes volna pedig minden szót tudnunk, a melyet a két kiváló s annyiban rokon férfiu egymással váltott. Mindkettő heves, lánglelkű, erőszakos. Az egyiket azonban mérsékelték a kisszerű viszonyok — a másik korlátlan úr volt. Ha Révai születik a trónon, ép olyan lesz — de alighanem a nagy fejedelem utolsó önmegtagadása nélkül. — E találkozásról Révai csak annyit mond el, hogy a császár kegyesen (gratiose) fogadta előterjesztését »mint valóban a közjónak gyarapítását czélzó igyekezetet« és hozzá teszi: »De ezt az ügyet akkor egyeseknek rosszakaratú törekvése megakadályozta.«[50])

Tehát *nem* a fejedelem, hanem egyesek rossźakarata ódázta el ekkor a fontos ügyet — így vallja maga Révai. — És ne higyjük, illemből vagy ildomosságból hárítja csak másokra, mi valójában a császárt terhelné. Lesz alkalmunk látni, mily vakmerő nyíltsággal, sőt mondhatni: egyenesen túlzással panaszkodik ő Sándor Leopold nádornak 1791-ben a kormány habozásáról az Akadémia fölállítását illetőleg. Révai senkivel szemben sem hallgat el semmit -- s legkevésbbé kímélte volna József császárt, kinek meg nem bocsáthatta, hogy a magyar koronát fejére föl nem tette. Elsíratta ő Mária Teréziát, II. Lipót halálát egy hosszú versében fájlalja, I. Ferencz koronáztatását megénekli, Sándor Leopold

50) ». . . uti conatus vere tendens ad augendam Publicam Felicitatem. Rem tamen hanc tum privatorum molimine praepeditam . . . .« *U. o.* i. h.

Digitized by Google

nádorságát egy költeményével ünnepli — de József halálakor egyetlen panaszos szava sincsen.

Révai ez ügyben tehát nem ért el semmit, sőt ugy látszik, barátjainak sem tetszett, a mit nekik búzgóságában e tárgyról írt. »Ti engem megtámadhattok, írja,[51]) a mint akarjátok, s a mint magával hozzá búzgóságtok, nem bánom, akár jó melegen leforrázva, akár hidegen zápor jégeső vel. Mind édesen esik nekem; először, hogy tőletek jő; azután, hogy sokat tanulok is.« És azután: »Én csak bízom mégis, hogy valamire mehetünk, ha nem is a társaság neve alatt, legalább másként. Azután a miket hevesebben találtam írni egyebekről is, hiszen köztük volt csak írva.«

Nyílván való, még a tüzes hazafiságú és túlzásra és gyanusításra hajlandó Révai is remélt, még az Akadémiát illetőleg is — az ugynevezett germanizáló rendelet megjelenésének évében is!

VIII.

Révai Győrött. A Költeményes Gyüjtemény hirré adatása; az előfizetések. Ellenfelei gyanúsítják; insége. A magyar Amalthea. Hogyan szerzi meg a költséget kiadásaihoz.

Révai tehát visszalépett a Hirmondótól — egy reménynyel ismét szegényebb volt. Elég keserűen érhette őt a csalódás: annyi buzgóság, és oly kevés eredmény!

51) *Guzmics*, u. a. 12. l.

Digitized by Google

De íme, saját szerzetének tagjai azzal a szemrehányással tetézik tépelődését, hogy pap létére nem röstelt ujságíróvá lenni. Felelhetett-e ő erre egyébbel, mint büszke és indulatos megvetéssel?

És mely helytelenül buzgódtak ez ellen is egyszer
S kezdték Révainak már legyalázni nevét:
Csak néhány alacsony lelkek, kiket ostoba sorsok
Nálunk oly ragyogó karba, nem érdem, emelt.
Hirmondót irtam: sohasem fogok érte pirúlni:
Bár mocskát e rend sepreje mondja reám.[52]

Eddig hat forintja volt hetenként, megélt belőle. De lemond erről is tervei, czéljai miatt. Azután gondoldolkozik csak azon, merre fordúljon most?

Pozsonyban nem akad semmi. Győrött lakik Rajnis, kivel Hédervárott személyesen megismerkedett[53] s azóta a két derék ember alkalmasint folytonos összeköttetésben állott egymással. Ő hozzá megy most Révai.

A szegény Rajnis pedig épen ekkor vesztette el tanári hivatalát s nem maradt egyebe, mint az akadémiai templom gondviselése után nyert csekély fizetése.[54] De se baj. A miből egy megélhet, abból kettő is elteng egy darabig. Révai úgy sem igen szokott egyébhez. Elmegy barátjához.

Itt éri Horváth Mihály halálának hire. Soha sem hangoztatott Révai lantja igazabb és fájdalmasabb hangokat, mint ekkor.

---

52) *Elegyes Versek*, 102. l.
53) *Guzmics*, u. o. 8. l.
54) *Toldy* költők élete. I. 224. l.

Digitized by Google

Ah! oda Horvátom! jaj! mit veszt, a ki Barátját
Veszti el? érzem igen, szívem is érte szakad.
Érte szakad szívem, s keserű siralomnak eredvén
Ezt az egyet zokogom holtomig én ezután. [55]

Révai erős lelke azonban csakhamar fölemelkedik újra, s hozzá fog a nyelvművelés nagy munkájához, melyet a Hirmondóban már egyszer bejelentett — a kiadásokhoz.

Jól tudja, hogy »merész munkára« szánja el magát: ő egy teljesebb magyar Költeményes Gyűjtemény kiadása által »az egész házat akarja mozdulóba hozni.« [56])

Hogy e kiadás miből fog állni, azt elmondja 1785-ben *A magyar költeményes gyűjtemény közre bocsáttatásának újonabb hirré adatásában.* »Bízom a Hazába, úgymond, bízom mindazokba, kik anyanyelvünknek álomba indúlt állapotát fájlalván, felserkennek már.« Nem nyereséget óhajt, csak segedelmet kér: fizessenek elő; minden fogyatkozás és nyomtatós mocsok nélkül fogja kiadni a gyűjteményt. Azt hiszi, annyira kapós lesz ennélfogva munkája, hogy az előbbeniből való jövedelmen az utóbbik darabot mindig kifogja nyomtathatni. A könyveket könnyű papiros kötésben adja majd kézhez, hogy azonnal olvashassák; egy darab ára csak 20 krajczár; mind a három egy forint.

Ime, olcsón adja. A könyvárusok drágaságukkal leginkább ártottak eddig a hazának. Kicsiny áron, úgy hiszi, messzebb terjed a munka.

---

55) *Elegyes Versek*, 100 l.

56) *Faludi Költeményes Maradványai*, F. élete és munkái, 15. lap.

Digitized by Google

Ha ki pedig magától akarna többet adni, szabad az adakozás. De ő a szabott áron is minden hónapban akar kiadni egy darabot; egy esztendőben tehát négy (pengő) forinton 12 darabot. Ez bizony oly alkú a hazával, melylyel még egy közrebocsátó se kinálta meg. Itt méltó azon vetekedni, ki szereti inkább hazáját.

Három darabbal akar egyszer kiszállani. Az első lesz Faludi. A második lesz Beniczky, Balassa, Rimai, három lantos költőnk, s egy ének a XIV. századból, az »Emlékezzünk Régiekről.« — Az első kötetben benn lesz Batteux értekezése a pásztor versekről; a másodikban ugyanez iróé a lantos költésről; az eredetinek fordításában fölhasználja mindkettőnél Rammler toldásait is. — A harmadik a saját elméjének szüleményeit adja. A maga versein kivül lesz e kötetben egy értekezése a versszerzés két különböző módjairól: a hangmérséklésről és a páros véghangzásról; továbbá egy dolgozata, melyben a magyar irásnak viszontagságait adja elő, annak könnyebb és alkalmasabb módjáról való előszándékkal.

Révai lelkes fölszólítására jelentkezett is 500 előfizető — bejelentéssel. Azaz bejelentették, hogy ők — előfizetnek; de fizetni nem fizettek egy garast is. S minthogy Révai, igérete szerint, három darabbal fog egyszerre kiszállani, várják a könyveket, türelmetlenkednek, s úgy érzik, hogy a késedelmezés által jogukban szenvednek rövidséget. Győrött úgy sem állott legjobb hirben; »a házi nevelés hivataljából mocskok ragadtak nevére«[57]) természetes. Pálfy, Viczay és Battyány grófoknál volt házi nevelő, s sehol sem állhatta sokáig, azaz: minden-

[57]) *Guzmics*, u. o. 16. l.

Digitized by Google

nünnen elcsapták őt; így történt bizonyosan. Ő piarista s nem tanít s nem él szerzete tagjaival; pap létére elment ujságot irni s most, hogy onnét is kikopott, Győrött élősködik; istenes dolgok helyett világi költők kiadásával foglalkozik, s még csak reverendában sem jár — ki látott ilyet paptól?

A könyvnyomtatók is törnek ellene: nem is volt még soha nálánál veszedelmesebb versenytárssal dolguk! Gyanúsítják, rosz hírét terjesztik ezek is. Horvát Ádámhoz is elhat Révai rossz híre Füredre. A derék hazafi persze tudja, mit tartson a mendemondákról s azt irja a gyanúsítottnak:

S hát fáj, ó nagy magyar! mikor ellent állnak
A magyar nyelv egét támogató vállnak?
Nem hogy Herkulesként rajtad könnyitnének,
Hogy csillagink frisebb forgással mennének.
— — — — — — — — — — — —
Sok könyvnyomtatóknak szivét úgy sértetted,
Mikor titkaikat napfényre kitetted.[58]

Szegény Révai örömest bizonyítaná, hogy ő »előfizetőit« dehogy akarja károsítani, de mikor ő maga is fizetés nélkül nevelősködik egy uri háznál, csak hogy megélhessen![59] Pedig az ember ételből italból egymagából nem élhet meg, ha kiadó, s ha oly sokat költ a drága postára, mint Révai. Ir tehát Teleki grófnak, nem ajánlhatná-e rajztanitónak a győri elemi iskolába?[60] Rátóti préposttá lett Paintner barátját pedig arra kéri, szerezzen

58) *Elegyes Versek*, 262—5. l.
59) *Guzmics*, u. o. 15. l.
60) A gróf felelete: *M. S.* 72. sz.

Digitized by Google

neki akárhol akármi állást — szivesen menne el mérnöknek, lám, Pálfyék mérnökje is piarista. Ha ez nem sikerül, elmegy nevelőnek is; irja ugyan »az udvari dolgokra alkalmatlan vagyok« [61]) — de mit csináljon! »Segíts rajtam kérlek, az élő Istenre! Tartsd jó kedvedben szegény ügyetlen fejemet. Vagyok holtig háladatos hived, a szegény Révai.« [62])

Van azonban még egy nehézség: a kinyomtatandó Faludi Gráczban maradt zálogban. Elmegy tehát Szombathelyre Szily püspökhöz, ki a kéziratok birtokában van, hogy azokat újra lemásolja. [63]) De közönségét is meg akarja nyugtatni. Egy újabb hirré adatást bocsátana ki — de nincs ehhez sem pénze. Kéri Paintnert, segítsen rajta: »Te is halhatatlanná teszed magadat!« irja neki [64]) a nyomorában és zavarában is tántoríthatatlan önérzetű férfiú.

Paintner küld neki e czélra nehány aranyat s ő kiadja *A magyar Költeményes Gyüjtemény kinyomtattatására való ujonabb segedelem-kérését.* Föl fogja gyűjteményébe venni az élő irók műveit is, irja; továbbá regényeket, szinműveket, pásztor- tan és lantos verseket — és kiván egy félévre hat darabtól két forint és harmincz krajczár előfizetést.

Alkalmasint igazi előfizetést értett most már — de mit törődött ezzel a közönség? Majláth győri kanonok,

---

61) »... me ad res aulicas esse ineptum.« — *Guzmics*, u. o. 16. l.

62) *U. o.* 15. l.

63) *U. o.* 14. l.

64) »Immortalis eris tu quoque!« — *U. o.* 15. l.

Digitized by Google

neki még Nagy-Váradról ismerőse,[65]) gyűjtött azonban számára annyit, hogy tellett a Faludi kiadásra. Segítette volna Pászthory is, ki szintén igen érdeklődött a nagy iró maradványai iránt, de ő annyi rosszat hallott Révairól, hogy ily embert nem akart támogatni.[66])

Révainak azonban csak később gyűlt meg baja a hatalmas és befolyásos tanácsossal — most nem törődik vele: hiszen kiadhatja végre a Faludit!

Ily fényes kiadást nem látott még idáig a magyar könyvpiacz. Bátran mérkőzhetett az bármely akkori európai kiadással. Minden lap díszes keretbe van foglalva, a nyomás tiszta, a betűk szépek, a papiros kitűnő — kissé barnás, de akkoriban egyáltalán nem volt jobb.

Révai erre kötelezve nem volt, ő azonban megtette — hazafias czélja érdekében. Más okokon kivül, úgymond, a nyomtatós szeny is elidegenítette nagyjainkat könyveinktől, legkivált költőinktől, kik legmocskosabban vetődtek ki a fösvény nyomtatók kezeiből. Mily alávalóképen nyomtatódott mindeddig a magyar költő kar dicső feje, Gyöngyösi! Nagyjaink franczia szemfényvesztéshez szoktak; úgy lehetünk tehát csak kedvesebbek előttük, ha ékesb és tetszetősb a külső szin is.

Mily praktikus tud ez a szegény szerzetes lenni! Minden iránt van neki érzéke, a mi az irodalomnak, a nyelvművelésnek ügyét elősegítheti, s meg is tesz ő mindent. Csak a maga érdekében nem tesz ő semmit, nem ért hozzá. Végtelenül impraktikus ebben e szegény szerzetes.

---

65) *Elegyes Versek*, 41—3. l.

66) *Guzmics*, u. o. 14. l.

Digitized by Google

Említi is, miért akarja ő a régibb és újabb költőket szennyökből kivetkőztetve, vidámabb szinben bemutatni — »azzal meg akarom adni a Szentebb Karnak érdeméhez képest méltó tiszteletét, ki a haza nyelvnek kimívelésére és fenmaradására legfoganatosb eszközül szolgált.«

Bessenyei, a nagy nemzeti izgató, azt mondá Jámbor Szándékában: »Igen megcsalatkoznak azok, a kik azt tartják, hogy a versirás a legalkalmatosabb eszköz a nyelv gyarapítására. A versirás az elmét élesíti, de a nyelvet nem formálja.«

Így szól Bessenyei, ki persze nem költő, hanem iró és philosophus. Révai sem költő, de azért sokkal helyesebben itél a nagy kérdésről.

»Valaki csak, így ir ő már 1782-ben,[67]) bár múló félben is, megtekinti virágzó állapotjokat a kimívelt külső nyelveknek, azonnal tapasztalni fogja, hogy arra első és leghathatósb eszköz volt a vers-irógatás. S minden nyelvnek ott tenyészik, mintegy melegágyban, ott nevekedik, ott épül minden szépsége, minden kellemetessége s minden ereje.« S ugyan így gondolkodik most is.

»Meg kell azt esmérnünk, úgymond,[68]) a mit, ha nem is tapasztalhatunk még annyira nálunk, de virágzóbb állapotban levő nemzeteknél láthatunk, hogy mindenütt a költők voltak a hazanyelvnek első kimívelői és előmozdítói.«

Révai különben kiadásaival még egyebet is el akar érni: a nemzet izlését is, mondja, *kényesb érzésre* akarja szoktatni, a ki még nem igen tudja, voltaképen micsoda

---

67) *Hirmondó*, 1782. 35. l.

68) *Faludi költ. maradványai*, I. k. 130. l.

Digitized by Google

a mesés, a pásztor, a lantos, a vitéz férfiúi, az oktató és a játszó költés — ő tehát egybe gyűjtötte, a mi csak ide való lehet s magyarra fordította, hogy *azután idővel ezekről is már egyszer anyanyelvén értekezhessék nemzetünk.*[69])

Révai tehát nemesebb izlést is kiván terjeszteni — látjuk, az ő nyelvművelése felölel mindent, a mi egy népet csak műveltté tehet. Midőn kiadásbeli késedelmezése miatt a tömeg gyanúsítását kénytelen eltűrni, midőn rajztanítónak, mérnöknek, nevelőnek ajánlkozik, csakhogy megélhessen — ugyanakkor tervez ő egy időszaki folyóiratot a nemesebb íz terjesztésére![70])

E folyóiratának címe *Amalthea* lett volna; mint neve sejteti — a bőség szarúja — alighanem mindenfélét közölt volna, verset és prózát, szépirodalmit és tudományost. Kiadása őt még 1785-ön túl is soká és gyakran foglalkoztatta. Az Orpheus[71]) 1790-ben azt jelenti a »literatori tudositások« közt, hogy »Prof. Révai Miklós úr Amalthea nevezet alatt készít egy periodikus irást.« Ugyanez évben mondja ő maga a Jámbor Szándékhoz írt előszavában, hogy a Hadi és Más Nevezetes Történetek kiadói megkínálták őt elég tehetős segedelemmel, hogy minél előbb adná ki akár Magyar Amaltheáját, akár pedig Anakreon érzésében költetett verseit. És ugyancsak az előszóban irja e könyv kiadását illetőleg »Egy hazáját és nemzetét híven szerető magyarnak erről való (az Akademiáról) Jámbor Szándékát kiszakasztottam Amal-

69) *Faludi*, u. o. 132 l.
70) *Guzmics*, u. o. 16. l.
71) *Orpheus*, I. k. 84 l.

Digitized by Google

theámból.« Révai tehát mások műveit is kiadta volna e czímen. Egy évvel utóbb is megemlékezik róla,[72]) hogy van összeszedett anyaga és egész gyűjteménye egy folyóirathoz, melynek czíme: *Amalthea, a jó íz és magyarság gyarapítására.* 1815-ben végre Helmeczy Révainak Homeros fordítását közölvén, azt mondja,[73]) hogy azt a szerzőnek Amaltheájából nyerte, mely Schedius professor úrnál vagyon.[74]) — Mindezek után látni, hogy még az Amalthea tervével sem jöhetünk tisztába, de azért hozzá tartozik ez is e ritka férfiúnak nemzeti törekvéseihez, kit nagy czéljaitól még nyomora sem riasztott vissza.

Mert Révai valóban nyomorog. Baját tetézendő, Schogg káptalani pap ki akarja utasíttatni Győrből, mert nem hordja szerzete ruháját, s mert — adósságot csinált.[75]) A provinciális Königsacker meg azzal fenyegeti, hogy Szegedre, vagy pedig kolostorba fogja küldeni.[76]) Emellett Győrött napról napra rosszabb híre lett — nem is csoda, hiszen már a kávés nénikéknek esett áldozatúl! A heves Révai egy oly verssel felel nekik, melyet ha azok elolvasnak, aligha ment el volna önkényt a városból. E vers czíme: »Mérges jambus a

---

72) »Tenet collectam et concinnatam jam multam satis segetem operis periodici, cujus hoc est inscriptio . . .« — *Planum Erig.* 85. l.

73) *Erdélyi Muzeum*, második füzet, 154 l.

74) Ha ugyan R.-nak *minden* kézirata a N. Muzeumba került, akkor vajmi kevés maradt hátra olyan, mit az Amaltheához tartozónak mondhatni; összesen nem több nehány költeményénél.

75) *M. S.* 1. a.

76) *U. o.*

Digitized by Google

nyelveskedő győri asszonyok ellen.« Voltaképen közölhetetlen. Nincs visszatetszőbb rímbe szedett átkozódásnál. De talán hősünk képének teljesebbé tételével menthetjük ízlés elleni vétségünket. A bekezdő sorok a legszelidebbek; álljanak itt mutatóképen:

Ti bőrharangok, hirt szedő s hordó csodák
Embert nevében mardosó kutyák,
Néktek kiáltok: ti fehér nép mocskai
Ti undorító sunda rút banyák.

Ez a verse is gyönyörű szépen le van tisztázva az Amalthea egyéb töredékeivel együtt,[77]) Révai tehát ki akarta adni ezt is — a jó íz gyarapítására!

Jól mondja egyik költőnk: az asszony angyal és ördög is lehet. Szegény Révai! te e szép sort aligha ismerted volna el. . .

Faludi díszes kiadása megemésztette minden pénzét. Patzkó hajlandó olcsóbb kiadásra vállalkozni; 1876-ban novemberben elmegy tehát Pozsonyba — Königsacker megengedi neki.[78]) Itt Nagy Pál kanonoknál »kedves barátjánál« lakik egy ideig, kinek később ezért való háladatosságból latin költeményeinek második könyvét ajánlotta.[79]) A kiadásokat illetőleg terve az, hogy kiadja Gyöngyösitől *Keményt* és a *Murányi Vénust*; Faludi *Énekeit* és *Porfirogenitusát* az iró *Jegyzőkönyvével* együtt; azután a *Költeményes Holmit egy nagyságos elmétől;* továbbá *három vigjátékot* egy kötetben; végül *Beniczki verseit.*

77) R. kézirata a N. Muzeumban, Oct. Hung. 7.
78) *M. S.* 1. a.
79) *Latina.* 69—73 l.

Digitized by Google

Meg is írja ezt Rádaynak, s kéri, küldené meg neki könyvtárából az elsőt és utolsót.[80])

Közben Révai többfélét próbált, hogy kiadásait folytathassa: »*A költeményes Gyűjtemény állapotjával*« föl szólította ujra a közönséget a pártolásra. De mert tudja már, hogy ebből nem várhat semmit — kölcsön kéregetett pénzen akar a dolgon lendíteni.[81]) Persze nem kap. Erre a praktikus ember Németalföld kormányzó asszonyához, II. József nővéréhez Krisztina ausztriai főherczegnőhez fordul, vállalja el saját költeményeinek ajánlását.[82]) Rádaynak erre nézve azt írja: »Nem lévén a hazafiaktól elég segedelem, másokhoz folyamodtam.«[83]) A herczegnő csakugyan elfogadta az ajánlást, s egy arany »numismát« küldött neki, melyen a saját és a férje képe volt. Ez a numisma tíz aranyat nyomott — ennek már hasznát is lehet venni.[84])

A kiadások 1787-ik év elején megindultak. *Faludi költeményes maradványait* kiadja ujra egy kötetben — s ingyen küldi szét régi előfizetőinek, hogy az egész Költeményes Gyűjteményt egyforma alakban bírhassák; kiadta továbbá *Faludi prózai munkáit*, köztök a *Téli éjszakákat* először; továbbá a *Költeményes Holmit*, a nagyságos szerzőnek, Orczynak különös engedelmével; végre a saját *Elegyes Verseit s nehány apró kötetlen*

---

80) *Toldy kézirata* az Akad. birtokában »Péczeli napjaim« czímmel.

81) *M. S.* 24—25. sz.

82) Kempelen (franczia nyelven irt) felelete a főherczegnő nevében megvan *M. S.*-ben.

83) *Péczeli napjaim.*

84) *M. S* 24—5 sz

Digitized by Google

Irásait is, melyhez függelékül járultak másoknak is némely hozzá iratott Darabjaik, végre némely Régiségek. Mások Darabjait hogy miért adta ki? »A magam vígasztalására cselekszem. Ha egyebeket el is ragad tőlem az irigy szerencse, legalább Barátimnak hozzám hajló jó szíveken való gyönyörködésemet nem ragadhatja.« A régiségekről meg így nyilatkozik; »Bizonytalan lévén arról is, ha folytathatom-e tovább a Költeményes Gyűteményt, ebbe az én kötetembe foglaltam néhány Régiségeket, hogy mutassak azokból is valamit, s légyen itt is valami jele, hogy ebben sem tartottam csak szóval a Hazát.«

A gyűjteményt azonban folytathatta. Rajnissal és Ráthtal akart kiadni 1788-ban Holmit négy nyalábocskában évenként,[85]) de abban maradt; egy évvel utóbb azonban megjelentek a *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*, mely Orczy és Barcsay verseit foglalja magában. Ez volt a gyűjtemény utolsó kötete.

E kiadásokban akadt gyámolókra: Faludi verseit a pozsonyi növendékpapság segítette [86]) a Költeményes Holmi költségeit pedig maga Orczy födözte. [87]) Faludi Téli Éjszakáit Szilynek ajánlotta — de hiába; a sokfelé igénybe vett püspök nem küldött neki semmit. [88])

Pedig ő, mint Sándornak írja, már hetek óta nyomorog Pozsonyban. Hogy megélhessen, elzálogosította Loewénel, a saját könyvnyomtatójánál, numismáját. El fogyott ez is. Ekkor aztán egy másik jó ismerősénél,

---

85) *M. S.* 24—5. sz.
86) *Guzmics*, u. o. 17. l.
87) *M. S.* 24—5.
88) *Guzmics*, u o. 17. l.

Digitized by Google

Patzkó könyvnyomtatónál, elzálogosította — a Téli éjszakák valamennyi exemplárjait.[89])

Ekkor éri a hír, hogy Győrött megválasztották rajztanítónak — az év végével elfoglalhatja állását. Königsacker megengedi neki.[90]) Ez kilátásnak kecsegtető — de hát hogyan éljen meg addig? Elmegy nevelőnek egy gazdaságbeli igazgatóhoz; az igaz, csak öt gyereke volt. [91])

Ez egész idő alatt pedig még személyes ellenségei is keserítették. A mit ő tesz, nem papnak való foglalkozás, szerzetes létére is csupa világi dologba ártja magát. Révai azzal felel vissza, hogy mindezt elmondja a közönségnek.

> Ezt a szegény jámbort, szorgalmas méhecskét,
> Társaság szerető ártatlan lelkecskét,
> Az a dongó darázs rútul háborgatná,
> Szomorú napjait inséggel zavarná:
> Tenné mindezeket Istennek lelkével
> Mert gondolna annak az üdvösségével.

De nem takargatja a részleteket sem:

> Ki nagy vétkes! mert lett természetnek híve,
> Csak világi gonddal megtelt lepke szíve,
> Az ekétől hátra mert a gonosz nézni,
> S világ tetszésére munkáját intézni.
> Minek ir újságot? alagyát? éneket?
> Minek gyűjt több ilyen káros eszközöket?
> Még szent ruháját is mi ritkán viseli,
> Csoda hogy már helyét pokolban nem leli.

89) *M. S.* 24—5.
90) *M. S.* 1. a.
91) *Guzmics*, 18 l.

Digitized by Google

Jól tudja, e had mire volna képes:

A titokkal vissza élne romlására
Szent széket inditná kárhoztatására
Hirdetne czégéres botránykoztatónak.
— — — — — — — — — —
Nem engedne, hanem tova elűzetné,
Ott is áskálódva kétségbe ejtené. [92])

A sok üldözés és nyomorgás és munka Révait nagyon megviselték. Harminczöt éves volt ekkor, s mi lett már belőle! Leirta ő ekkor »a maga képét« [93]) elfogódva s meghatva olvassuk e sorokat. . .

Azt hitte valaha, sokra viszi — de hazaszeretete ragadta el akkor; most már maga is neveti e hívságát; romlott testben lakozik már az ő lelke, nem űzhet ő többé ily munkát. Nem szokott ugyan még egészen bele alacsony helyzetébe; lelke néha fölébredez, s panaszra fakad — de elaludt már vérének tűzesebb ereje.

S most képzeljétek a karcsú ifjút gömbölyű arczával, piros ajkaival, szőke hajával és kék szemével — mi lett belőle! Most is magas szál és karcsú teste állása, sietve jár — most is mindig, mint azelőtt — de egészsége megromlott, ereje már gyenge, arcza hosszas, ajka egyenes, feje előre dűl meggörbedt hátán, és szőke haja ritkúl búsult homlokán. De szép kék szemében most sincs áruló húnyorgás, vagy álnokúl szökdöső balforgás — tisztán néznek azok most is. . .

Révai lelke nincs megtörve. Csüggedetlen önérzettel néz ő a jövőbe.

---

92) *Költ. Holmi*, Ajánlás.

93) *Elegyes Versek*, 170—73. l.

Digitized by Google

Digitized by Google

NEGYEDIK FEJEZET

A MAGYAR RENAISSANCE.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

A magyar renaissance kezdete: az irodalmi iskolák; a három irány eredete és közönsége. A magyar renaissance kiinduló pontja.

Egy jeles essayistánk azt a megjegyzést tevé, hogy történet iróink nincsenek elég tekintettel a hasonkorú külföldi eseményekre, hogy nem vizsgálják, mennyiben állnak ezek s a mi nálunk történt, egymást hátráltató vagy siettető viszonyban. Irodalmunk történetét alig lehetne ily szemrehányással illetni. Oly annyira vallanak némely idevaló tények idegen eredetökre, hogy legfölszinesebb jellemzésök sem mellőzheti ezt hallgatással. Talán inkább az a baja irodalmunk történetének, hogy nem vizsgálja e tényeknek: a műveknek és irányoknak *hazai eredetét is.*

Azon korban, melyben Révai élt és fejlődött, irodalmi irányokat szokás megkülönböztetni, melyeket a philosophiai tapasztalatok nyomán induló németek szerint mi is *iskoláknak* nevezünk. A kifejezés találó is, csak azt ne feledjük, hogy az irodalmi iskolában nincs mindig irányadó mester és iránykövető tanítvány — hanem hogy itt legtöbbször az irók nagyobb vagy kisebb serege egy

Digitized by Google

sajátos szellemi áramlatot követ csak, sokszor egymástól függetlenül, gyakrabban egymásra kölcsönösen befolyván.

Három ily iskola létezett ekkor Magyarországon — a franczia, a klasszikus, és a népies. Az első a francziák, a második a régi klasszikusok indúlt, az utolsó pedig — itthon maradt.

Ha ez iskolák irányával meg akarunk ismerkedni, elég a szereplőket megneveznünk — nem neveiket, csak azt: mik voltak.

A franczia iskolabeliek katonák, főurak és államférfiak voltak; a klasszikus iskola hívei katholikus papok voltak; a népies iskolához tartoznak egy generalis, egy ügyvéd, egy orvos, katholikus és reformatus pap, tanitó, jegyző, őrmester. S a mi szintén említésre méltó, mert jellemző; a generalis földesúr is volt, az ügyvéd meg mérnök, a pap professor is volt, és az orvos nyelvész.

A franczia iskola világlátott férfiai ismerték a külföld irodalmi mozgalmait és eszméit. Nem voltak mind egy helyütt — de azért közös alapon állnak valamennyien: a nemzet egy részének elfrancziásodott műveltségének alapján. Ehhez a részhez pedig a nemzet felsőbb rétegei tartoztak. Ezek az irók tehát szintén innét kerültek ki.

Mellékes kérdés: ki ez iskola megkezdője? A feje mindenesetre Bessenyei: a mozgalmat ő indította meg. Tudjuk, ez Bécsben történt; hozzá kell tenni: a franczia iskola csak is Bécsből indúlhatott ki, mert csak is ott fejlődhetett. Ott élt az előkelő magyarság színe java, s midőn ez az irodalomban megszólalt, nem adhatott egyebet, mint a mije volt — franczia eszméket és franczia

Digitized by Google

formákat. Bécsben ugyanakkor dicsőitették Sonnenfelst és Denist — de a bécsi magyar irók reájok ügyet sem vetettek.

Nézzük ellenben Révait! Nehány hónapig van csak Bécsben, s megszereti e német irókat — a franczia, a nagyvilági eszmék iránt nem volt fogékonysága. A mit ellenben a két ünnepelt bécsi iró mond, nem idegen, csak idegenszerű előtte; csakhamar belétalálja magát gondolataikba, kifejezéseikbe — nagyon közel állnak azok az ő világához.

Ez a világ, a klasszikusok világa általában pedig ódon, szűk és magyar volt. A hazai magyar műveltség latinos volt: deákúl szólottak és irtak, a deák irodalmat alaposan ismerték. A miből ekkoriban a magyar műveltség állott, ahhoz nem kellett sem a nagy világ, sem a külföldi irodalom; de még csak a magyar társadalmi élet sem. Elsajátíthatták mindezt a szerzet falán belül is — s ha ki innét szólalna meg, ép úgy hathatna a nemzet egy részére, mintha együtt élne vele — s a szerzetes irók: a klasszikusok, ép így hatottak is reá. Közös alapon állottak tehát ezek is: a klasszikus műveltségén, s mert ez volt a nemzet egy részének, pontosabban: a tanultaknak is műveltségök, azért találtak is közönségre.

Így talált képviselőjére a hazájától jóformán elszakadt külföldi előkelő magyarság külföldön — így a tanultak, a míveltek köre itthon. De megtalálta csakhamar a nép is: az az okos, józan magyar nép, ki deákúl szólván is csak magyarúl gondolkodott és érzett, a deák műveltséget, hogy úgy mondjuk, ünnepi vagy divatos köntösnek nézte csak, melyben hivatalos alkalmakkor vagy mások közt jelenik meg — de ha otthon van, előveszi szine-

Digitized by Google

hagyott, gondozatlan, régi, kopott ruháját, sok helyütt nagyon is bő, más helyütt meg már szorít, kár is esett már benne — de oly kényelmes és kedves és megszokott mégis!

Ennek a népnek támadtak azután irodalmi képviselői a nép minden osztályában, a generálistól az őrmesterig, a profeszortól a tanítóig, a gróftól a jegyzőig — nyilvánvaló jeléül annak, hogy ez a nép egészséges és romlatlan volt.

Így talált a nemzet minden rétege a maga szószólóira — jóformán megbizóinak értelmében! és nyelvén szólottak ezek, közvetlenül a saját embereikhez, közvetve pedig az egész hazához. Mindenki a saját álláspontjából nézte és itélte az egészet, és küzdött és fáradozott az egészért.

Soha Magyarországon még ily mélyreható szellemi mozgalom nem indúlt meg. Nem a vallásfelekezetekről, nem a költészet vagy próza egy ágáról, s nem egyik vagy másik tudományról volt itt szó — hanem magáról a nyelvről s mindarról mi vele összefügg: a nemzetiségről, a jövőről és a múltról. Ezt vitatták és fejtegették ők a próza és költészet minden nemében, a tudomány és irodalom minden ágában.

És e mozgalom a nemzet minden rétegében megindúlt. Először a felsőbb körökben, azután a tanultak körében, végre az egész nemzetben. Mindig így volt ez minálunk. Magyarországon az aristokraczia ment előre mindenben s mindenütt: azelőtt ő a nemzet nevében szólott — most már a nemzethez szól. A tudós sem tartja magát különbnek a népnél, ez pedig megmutatja, hogy értette a hivó szózatot: ébred, serken és mozog.

Digitized by Google

És e mozgalom, mert igazi volt, meg sem szűnt többé. Habozott, ingadozott — de meg nem állapodott. Mind nagyobb köröket vont be haladásába, és mind nagyobb czélokat tervébe. Kiindúlt a nyelvből, és biztosította a nemzetiséget; kiindúlt a múltból és biztosította a jövőt.

Ez a szellemi mozgalom a mi újjászületésünk — ez a kor a magyar renaissance.

Nem képletileg értjük ezt, hanem a szó szoros, igaz értelmében. —

Az emberiség egyenlő törvények szerint fejlődik, csakhogy nem azonegy időben érvényesülnek azok minden népnél. S a mint a viszonyok különböznek, a szerint nyilatkoznak is más-másképen e törvények. Nagyjában azonban egyenlő jelenségekre bukkanunk.

A renaissance, melyről Nyugat-Európa kulturtörténete szól, nemzeti irodalmat és nemzetközi művészetet fejlesztett a népeknél. Ebben a renaissanceben nekünk, mint nemzetnek, nem volt semmi részünk. Sem nem adtunk hozzá, sem nem vettünk tőle semmit. Ez a renaissance hitújítást eredményezett a germán népeknél — ezt befogadtuk mi is, de az a szellemi mozgalom, mely amott azt megelőzte, nálunk meg sem volt.

A mi renaissanceunk, mely az irodalmi iskolákkal kezdődik, induló pontúl és czélúl a nyelvet tűzé ki, a legegyénibbet, a legnemzetibbet. Hogy ezt tevé, magyarázzák a viszonyok. De a mozgalomban, mely íme megindúl, önként kinálkoznak az európai renaissanceszal egyező vonások. Mi történt az európai renaissance korában? Fölébredt a kritikai érzék, mely a formák és tények vizsgálatán próbálkozott meg; egymás mellett fejlődött a

Digitized by Google

tudós költészet, és a népköltés; és fölébredt a történeti szellem, mely a múlt hagyományaiból gondosan fürkészte ki mindazt, a mi a jelent tartalmassá, a jövőt biztossá tehette.

És nincs-e meg mind ez nálunk is? Magyarországon is ébred a kritikai érzék s a prosodia kérdéseit tisztázza, a helyesiráséit egyengeti. Nálunk is egymás mellett halad¦a tudós klasszikus és a szabadabb népköltés — és végre nálunk is gyökeret ver a történeti szellem — a történeti irodalom mintha csak most születnék meg igazán; történettel foglalkozik a tudós, az iró és költő egyaránt.

Renaissanceunk e három pontjára fogunk a következőkben rámutatni. Jelentékeny része van e három rendbeli fejlődésben, a melyhez Révai tartozik: a klasszikus iskolának s mindenek fölött magának Révainak.

II.

Az ujméretü versek elsősége. Baróti nyelvrontása; a latinos szórend.

Ugyanazon évben, midőn a királyi testőrség fölállíttatott, irta a kőszegi Rajnis József első »deák« méretű versét. A fiatal jezsuitát Sannasarnak egy verse gyullasztá lángra, s a középkori latin költő nyomán ő is magyar nyelven próbálja Velencze dicsőségét zengeni. Így született meg 1760-ban az ő verse, mely ép úgy

Digitized by Google

fordítás és eredeti, a mint idegenszerű és magyaros is egyszerre.

Neptunus vizinek kebelében látta Velenczét,
Melyet egész tenger mint fejedelmét ural.
Nosszano, már fitogasd tarpéjai dombodat, úgymond,
S Marsod kőfalait Jupiter égig emeld. [1]

Négy évvel utóbb újra próbál ilyeneket irni, de a mint az önmaga ellen szigorú férfiú mondja »Ez csak kevés említést is alig érdemel.« [2]) 1773-ban készült már el *Helikonra Vezérlö Kalatúza* — barátjai unszolják, adja ki; ő azonban Horatius »nonum prematur in annum« szavait veszi fontolóra »jobbitgat« művén, de késik kiadni.

Rajnis sejtette, meg fogják előzni, de nem félt tőle. Versenytársa csakugyan akadt — szerzetes társában, Baróti Szabó Dávidban. Mi sem jellemzi inkább e két férfiút, mint e téren való kezdeményezésök különböző módja. Baróti nem magától jön rá, hanem egy jezsuita társa kéri föl, próbálna Klopstock példája szerint magyar verseket irni, hogy megitélhessék: a magyar hexameterek és lyrikumok a görög római hangzathoz hasonlítanak-e inkább, vagy pedig a némethez? És Baróti e társától kér »themát« és mértéket, és — »látta a dolog szerencsés sikerét.« Így mondja ezt el Kazinczy. [3]) Ez

---

1) *Rajnis József emlékezete.* Tudományos Gyüjtemény 1823, IX. k. 6–7. l.

2) *U. o.* 25 l.

3) *Magyar. utak.* Ered. munkái, II. k. 15—16. l.

Digitized by Google

1773-ban történt. Rajnis azonban joggal figyelmeztet Baróti e sorai:

Még eszem ágában sem volt, hogy verseket irnék,
Mig nem adott mérget kedves anyámnak halál —

ez pedig 1774-ben történt.

Ugyanez évben látta a komáromi Holló Márton szerzetes Rajnis új méretű verseit; haza érvén, elmondja a dolgot Barótinak [4]) ki csakhamar a kalauz irójának két új méretű epistolát ir:

Jobb ízhez szoktál: kertem még ültetem én most:
Kerted már kifakadt s drága gyümölcsöt hozott.
Mégis ha kívánod, szárnyára bocsátom. Ha tetszik,
Verseddel gyarló versemet egybe tehedd. [5])

A másik epistolában pedig ezeket irja neki Baróti:

Hat szál (mely az idén itten készűle) szövétnek
Már fogytára siet; már oda része nagyobb.

És e még sokkal ékesebb sorokat:

Ládát is küldök, bérakhatd melybe. Barátom
Élj! s vakaríts egy két verset, ha lészen üdöd. [6])

Képzelhetni a szigorú Rajnis ily poétával együtt kilépni restellene. Nem is felel neki. Később személyesen találkoznak a felek s szóvitába elegyednek: —

---

4) *Kalaúzhoz tartozó Megszerzés*, 28—9 l.
5) *Új mértékre vett külömb verseknek három könyvei*, 170 l.
6) *U. o.* 171—2. l.

Digitized by Google

— Már fiatal koromban ily rámára tekertem verseimet, mondja Rajnis.

— Hát mutasd meg; tedd az enyém mellé, feleli Baróti.

— Elhánytam, mondja amaz, de a verszerzésben én vagyok a király!

— Gondolnám mi király! Nem biztak ebre szalonát. Add okát: mennyivel s miért jobbak; ok nélkül senki sem hajt szavadra.

Így vittak kétszer egymással; harmadszor »szembe mikép vélem, nem mere szökni velem.« [7])

Baróti győztesnek tartja magát; Rajnis hideg tartózkodását gőgre magyarázza, de nem bizván magához, még egy kisérletet tesz, nem birhatná-e őt együttes föllépésre. Azt irja Holló barátjának:

> Intsd meg amazt: a mit főzött, tálalja ki; máskép
> Megkötöm a kerekét, s hajtok előre magam.
> Nem látom, mit haboz. — [8])

S minthogy fölszólításának most sem lett sikere, föllép maga 1777-ben *Új mértékre vett külömb Verseknek három könyvével.*

Míg tehát Rajnis már 1760-ban irt görög méretű magyar verseket, Révai 1773-ban, Baróti pedig csak 1774-ben — még is ez utóbbi vívta ki magának e téren az elsőséget — a magyar könyvpiaczon.

Rajnis versenytársának e türelmetlen sietségét a nyugodt önbizalom büszkeségével itéli meg: úgy tesz

---

[7]) *Uj mértékre vett külömb verseknek három könyvei*, 182. l.
[8]) *U. o.* 181. l.

Digitized by Google

Baróti, mint az egyszeri paraszt tett, ki hitvány lovaival a legjobb lovakat is megelőzi sebes hajtása által; látja a tudatlan varga inas, örül, tapsol — de az okos ember tudja, hogy ez csak rövid ideig tartó győzedelem, mert végre még is csak hátra hagyja a hat lovas uri hintó a paraszt szekeret.[9])

Baróti azonban meg van magával elégedve: Molnár kisérlete óta, ő tett először nagyobb lépést e téren. Kazinczy, midőn könyvét olvassa, lángol meglátni »a halhatatlan férfiút;«[10]) fölkeresi s megigéri neki, hogy e pályán követni fogja. A középszerű emberek leginkább hajlandók dicsőségöket túlbecsülni — Barótit immár az is sérti, hogy Révai a következő évben az ő híre és tudta nélkül lép föl.

S megbántott tüzem, úgy hallám. De te versidet eddig
Én még nem láttam s nélküled útba menék.
Nem fér én hozzám te dicsőségedre rohanni,
Sem nagy Múzsádnak dúlva ragadni nevét.[11])

Így engeszteli meg őt Révai — dicséri nagy múzsáját, ámbár nem is látta még verseit. Légy első! mondja neki lelkesülten, én hozzád képest kevesebbet adtam közre, s az is csak ifjabbkori próbadolog. Nem tudta még ekkor Révai, mily önkényre vitte Barótit a szorgalmas tehetetlenség.

Rajnis pedig ez alatt számítja a Horatius követelte éveket; ő a kilencz évet szószerinti értelemben veszi;

9) *Tud. Gyüjt.* u. o. 26. l.
10) *Toldy*, Kazinczy és Kora 29. l. V. ö. Jegyzések XI.
11) *Elegyes Versek*, 61. l.

Digitized by Google

nem mert Horatius mondja, de mert meggyőződése szerint Horatiusnak igaza van. Az irodalom Rajnisnak nem könnyű babéraratás, hanem komoly életföladat. Hogyan készült a derék ember a Georgikon fordításához! Azt hiszszük, mesét olvasunk. Iróasztalhoz szokott kezét ásóhoz, kapához, gereblyéhez törődteti; háromszor veri el a jégeső kis kertét, nincs már pénze a munkások fizetésére — ekkor maga végez mindent, mert »más, tapasztalt dologról irni, mintsem olyanról, melyet csak hallottunk vagy olvastunk.« [12]) Csoda-e tehát, hogy tudva szalasztja el elsőségét s csak 1781-ben lép föl? De a mihez joga van, megteszi: hivatkozik Barótinak hozzá irt verseire s vissza követeli elsőségét. »Nyilván megtetszik, így szól, hogy már akkor elkészült a vacsorám, mikor mások a főzéshez fogtak; ámbár azután némelyek elébb tálaltak.« [13]) S kimondja nyiltan, mi kifogása van Baróti ellen: tővel hegygyel összehányja a szókat, feledvén, hogy a versben sem szabad, a mit a közbeszédben meg nem türünk. [14])

Révainak csak látnia kellett Rajnis és Baróti verseit, hogy itéletet mondhasson fölöttük. Ir Kreskay barátjának s míg Rajnisban a nyelvművelőt üdvözli, [15]) az utóbbiról azt mondja:

Mesterség! te nyakas csoda szer! mit gyötröd az embert. [16])

---

12) *Tud. Gyüjtemény*, u. o. 17—18. l.

13) *Megszerzés*, 28—9. l.

14) *Kalaúz*, 154. jegyzet.

15) Rajnisom! örvendek neked is, népünknek is, ilyen Ritka való kincsén, s nyelvmivelése javán. *Elegy. V.* 96. l.

16) *U. o.* 95 l.

Digitized by Google

Baróti pedig a mesterember türelmes szorgalmával folytatja a verselést, kiadja a *Paraszti Majorságot*, a *Kisded Szótárt*, s 1786-ban a három kötetes *Verskoszorút*. E két utóbbit elküldi Révainak Györré: szerezzen neki vevőket; a Verskoszorú különben is érdekelni fogja — benne van Révai üdvözlő verse, a saját felelete, mely eldicséri a lelkes kiadót, ki nem kiván pénzt, sőt a magáét sem szánja a hazától. [17])

A költő Révairól nincs e versben egyetlen elismerő szó sem. Talán ez adta az érzékeny férfiu kezébe a tollat, hogy Barótiról egyetemleges itéletet mondjon. Ha úgy volna is — magában ez itéletben nincs sem harag, sem neheztelés, csak lesujtó igazság.

Tetszik, hogy tudod azt igenis jól, mennyire kényes
Nyelvünk, s mely vétek tétova hányni szavát.
Sok vagyon a szóban: szép gondolat általa lészen
Szebbé; szépségét általa veszti megint.

Fordúlt ejtegetéssel ölöd nyelvünket, folytatja; szinte sír nyelvünk, annyira sértegeted. Dicsértelek azelőtt: munkádat nem láttam; csak hír után magasztaltalak, annak örűltem főkép, hogy magyarúl irsz vala. Ámde hanyatló nyelvünket nem szabad rontanod. Ilyenekkel: »*légyen az erkölcsnek képe, tanúlni, minő*«; vagy: »*érted vetnek azok ránk de ma görbe szemet*«; és: »*nem esik fájától messze gyümölcs el*« — ártasz nyelvünknek, ártasz az irói hirnévnek. Azt mondja az ellenfél, hogy mi, kik a nyelvet, főkép az ujabb »ugró

17) *Verskoszorú*, II. k 60–61. l

Digitized by Google

rendre«, előbbre vinnők, sovány semmire fáradozunk — s e megalázó szemre hányásban te vagy a példa.

Ő vét, nem nyelvünk; ő feje fájon ezért.

Mért tudnak Tóth és Bolla és főkép Rajnis »a főpélda« görög méretű verseket, helyes magyarsággal irni?

És te Szabó! ha reám ezekért haragudni találnál
Tudd, hogy ezért szóltam: szép Haza ügye nyomott.
Feljegyzük nyilván az után nyomdoknak ez okból:
Hogy nyelvrontásid senki se hagyta helyén.
A később század te miattad meg ne gyalázzon
Minket is: engednünk nem lehet itt ez okért. [18])

Baróti pedig erre azt mondja: ő nem helyhezteti a szókat rendetlenül. Csekély magyar az, ki a szóknak imide-amoda fölosztásához nem ért. Ha Révai Erdélyben nevekedett volna, hallgatna erről, a kákán csomót nem keresne, s nem szeleskednék feddő levelével.[19])

Révai nyugodtan felel vissza: hogy Baróti e hibáját még védeni is fogja, nem hitte volna; most már szánakodik rajta. »Vádolásom sommáját mindaddig vítatom, míg élek, míg Erdélyben és Magyarországban igaz magyarok lesznek, mert oly világos az, mint délben a tiszta ragyogó nap.«[20])

Igy támadta meg Barótit Révai is, Rajnis is. Az első a nyelv ügyét nézi csak és azért, bár határozott,

---

18) *Elegyes Versek*, 103—114. l.
19) Közölve *u. o.* 266—72.
20) *U. o.* 267—70. l.

Digitized by Google

de kíméletes hangon szól. Az utóbbi azonban soha az ügyet a személytől megkülönböztetni nem tudja. Rajnis hadakozó, támodó természet s e mellett heves és szigorú. Mint Ráth Mátyás, a Hírmondó irója elleni vítája bizonyítja, ő még a dicséretet sem tűri, ha oly módon adják, melyet az ő éles logikája helyesnek el nem ismerhet. A magáétól eltérő véleményt csak az oly férfiu részéről fogadja nyugalommal, kit alapos készültségű tudósnak ismer el. Ezért fért ő oly jól össze Révaival — ezért támadt ő ki oly kiméletlenül Baróti ellen. S nemcsak a nyelv ügye miatt; Rajnis ezzel könnyen végez. Sokkal fontosabb kérdésnek tartja ő a prosodiai elveket, melyektől az új verselésnek sikere függ.

III.

A prosodiai elvek. Molnár naturalistikus eljárása. Baróti prosodiáját a magyar hangsúlyra alapítja. Rajnis az uj méret magyar eredetét vitatja; ingadozó elmélete. A prosodiai harczok.

A klasszikus iskola e három írója meg volt arról győződve, hogy az új versszerzés csak úgy terjedhet el s csak az által nyerheti meg a hozzáértők helyeslését, ha okát adják eljárásuknak. Mindegyikök tehát prosodiával együtt adta ki első művét. S minthogy más-más úton jártak, ezért más-más a prosodiájok is.

Molnár mindössze ennyit mondott a Jeles Épületek bevezető levelében: »A versek készítésében csak a ter-

Digitized by Google

mészet volt szemeim előtt; a mely szót kettőztet, meghosszabbít, azt hosszasan ejtem; a mit megrövidít, azt megperdítem én is.« Ez jó bevezetésnek, de nem foglalatnak; az igaz, ő csak néhány sornyi próbát közölt.

Baróti azonban egy egész kötettel lép föl — neki már körülményesen kellett eljárásáról számot adni. E számadás pedig fölötte érdekes.

»A szók mértékjeinek rövid útja«[21]) következő főpontokba foglalható:

Nem számlálja egyedül a tagokat, hanem azoknak tulajdon mértékjeire vigyáz.

Hosszú mértékjük azon magánhangzóknak van, melyek hosszan ejtetnek; továbbá:

Ha oly két mássalhanzó következik a magánhangzó után, hogy a kimondásra hosszabb idő kivántatik.

Hosszúak az *an*, *en*, *in*, *on* stb. kimenetű határozók és esetek, mivel az ilyen féléket a magyar hosszan ejti ki.

Ny, *gy*, *sz*, *cs*, *cz*, *ty* rövidek, mert az előttök való magánhangzóval csak rövideden mondatnak ki.

Az ilyenek: *egekre*, *darabra*, *karodra*, *garatra*, — rövidek vagy középértékünk, mert a meg nem ékezett magánhangzó a *br*, *dr*, *gr*, *kr*, *pr*, *tr*, mássalhangzók előtt a magyaroknál nem nyújtatik meg, hanem röviden, vagy legfölebb középszerű idővel mondatik ki.

Azokkal a szókkal, melyek a derék magyar szájában is különböző mértékre vétetődnek, szabadon élhet a versszerző.

---

21) *Uj mértékre vett K. Versek*; Bevezetés.

Digitized by Google

Ebben a sorban »*Vedd kezedhez pénzed, máskép fog jöni kezemhez*« a *h* különböző értéke, ha jól fölvesszük a dolgot, a közönséges kimondással is megegyez.

Az elisioval bár ritkán, de élhetni, főkép akkor, ha a közönséges szapora beszédben is helye vagyon: *tudn' illik; gazd'asszony*; *szint'annyi*; *od'adta* stb.

»Gondolnám, igy végzi, hogy ezen prosodiával a kitett értelemben kiki is bízvást élhet. Se nem igen szabados, se nagyon nem szorongat. A mennyire lehetett, okát adtam mindennek, arra vigyázván kiváltképen, hogy se egy, se más ellenkező résznek szája ízét meg ne sértsem; hanem inkább kedvére járjak.«

Íme a legelső rendszeres prosodia. S mi itt voltakép az újméretű verseknek alapja? — Láttuk Baróti mindenütt a magyar kiejtésből indul ki, mindenben ahhoz szabja magát, s csak a hol a kiejtés különböző, ott talál ő prosodiájában is középmértéket. Szóval: Baróti ki a *latinos szórendet törekszik verseiben meghonosítani, prosodiáját a magyar hangsúlyra alapítja.*

Révai, tudjuk, szintén önállóan lép föl. Prosodiáját 1778-ban adja elő röviden, bevezetéséül Magyar Alagyáihoz. A mi szabályt fölállit, mind »igen közös« a latinnal — csak az elisiót, a hangkitörlést, küszöböli ki. Megengedi azonban, hogy a caesurák, az új-hegyek, sok helyen rövid hangzásuak is lehetnek »kivált példáim lévén a rómaikban is.« A *h* Révainak még mássalhangzó; a prosodia neki magyarul: »Az hangmérséklés.«

Ismét más úton jár Rajnis — ő nem kezdte önálóan e verselést, mint Révai, de nem is indúlt első kisérletében Klopstock és Denis, hanem Sannasar után. S midőn később megismerkedik Molnár elvével, csak-

Digitized by Google

hamar tapasztalja, hogy az útmutatásnak etégtelen. Így ő is kénytelen prosodiáját önállón megalkotni.

Elmésen indúl. A verseihez toldott megszerzésben azt bizonyítja, hogy az új méret nincs is idegen nyelvből véve, hanem hogy »a magyarok a közbeszédben is mindenféle versekkel élnek.«[22]) Lássunk egy pár peldát:

Adonicum: Semmire kellő; egy fa nem erdő. **Alkmán;* Nem bíznak az ebre szalonnát. **Pentameter*; Eb sem rágodik csonton, ha húsra talál. *Hexameter*: Adj az ebednek aranyt, hájat fog váltani rajta. **Alkeus*: Szólj igazat, ne hazudj rovásra. *Coriambus*: Jó pap holtig tanul.

Föltünő, hogy az anapestust a magyar közbeszéd mindig rosszul skandálja.[23]) De meg azt is elnézte Rajnis, hogy a példaszók nem hangzanak szóról szóra úgy, mint ő írja. A *-gal jegyzett példák ezt világosan mutatják. Az elmésen összeállított és igen gondosan megvizsgált példák tehát csak egyet bizonyítanak: hogy a magyar népnek erős érzéke van a rhytmus iránt. Tudjuk, Arany János is fejtegetett nehány példabeszédet e szempontból — de ennél többet ő, a magyar rhytmus nagy mestere, sem hozott ki.

A »szótag mérséklésben« szerinte kalaúzunk a beszéd és írás módja; ha e kettő e pört el nem igazítja: a szóeredés; ha e három sem: a jólhangzás; s ha e négy sem, akkor kiki a maga tetszését követheti.[24])

---

22) *Kalaúz* 42–64. l.

23) L. a példákat u. o. 49 l.

24) *Mentő írás*, 9. l.

Digitized by Google

A hogy Rajnis a magyar prosodiát Kalauzában kifejti, abból világos, a mit ez elvéből úgy is sejthetni, hogy az nem egyöntetű egész. Leginkább a görög s római mértékhez köti magát, s az elisio mellőzését azzal okolja meg, hogy azt e népek is csak »ok nélkül kapták föl.« De a magyar hangsúly szabályozó volta alól sem bír menekülni, s ez ingadozását végre az önkény teljes prosodiai zavarrá teszi. Igy megengedi, hogy a szó utolsó szótagja hosszu lehessen, bár magánhangzó következik utána; szabad továbbá a többtagú szó elején vagy végén a hosszan hangzó tagot megrövidíteni, vagy a röviden hangzót meghosszabítani; igy lehet a *körül kivül* utolsó szótagja rövid is, vagy az első hosszú.[25])

Sokkal határozottabb Rajnis, Baróti prosodiai elvének czáfolásában. Hogy a »szólásmódja« a szótagok mérséklésére elegendő és biztos alapot szolgáltatna, kereken tagadja. Az élesen megtámadott Baróti írói hirnevét látja fenyegetve, s megírja védőiratát: »*Ki nyertes a Hangmérséklésben?*« Ellenfelét, mint támadót mindenütt »felperesnek« mondja, figyelmezteti az utánok kelendő versszerzőket, hogy egynek vagy másnak tekintetéért útat ne téveszszenek — de magának az útnak egyengetéséhez nem igen járúl hozzá. Ismétli előbbi elveit, és számos példával iparkodik helyességöket kimutatni. Rajnis igy ír, *bírom, paízs, pípa, szünik, alig.* — Erdély azonban ellenkező módra szól, ezért veszi Baróti rövidnek. Rajnis igy ír, és skandál: *alat, felet, miat, füg, job* — Baróti meg annyira ragaszkodik a kiejtéshez, hogy igy ír: *barátság, rúttság, kéttség.* Irna-e Rajnis igy, ha nem

25) *Kalaúz*, 157.—8. l.

Digitized by Google

könyvekből tanúlta volna a magyarságot? S mily szigorú Rajnis! »Száraz ebéddel kínálja meg vendégeit.«[26]) Ő azonban nem akarja az úgy is szoros korlátban járó poétákat még inkább megkötni; Kedvezzünk a mennyiben lehet mind a két résznek.[27])

Baróti ismét elárúlja tehetetlenségét — védelemre szorítkozik egyedűl, pedig Rajnis ingadozó, habozó elvének mennyi a gyengéje; s ő ezeket még csak nem is látja. Csak egy pont iránt van neki élénk érzéke: a személyes megtámadások iránt, s e téren bár nem ügyesen, de elég szemesen forog — csakhogy ellenfele túltesz rajta e pontban is.

Miért felelt Baróti oly későn? ez Rajnis első kérdése.

A ki nyertes szerzője azt állítja előszavában, hogy már 1783-ban készült volna el e művével, de nyomtatója szóval tartotta s a kézirat nagyobb részét »elrekesztette«. Midőn Rajnis 1789-ben legközelebbi művét, a Magyar Virgilius első kötetét kiadja, egy »*Sisakos, pajzsos, kardos Mentő irást*« csatol hozzá Baróti ellen. Már a címe is szerzőjére vall — Rajnisnak voltaképp a mi korunkban kellett volna születnie, melyben az irodalmi kritikának is van már helye. Az ő korabeli irodalmi viszonyok közt azonban nem tud mit csinálni erejével, hevével. Innét művei címeinek erőszakos nyomatékossága, innét erővel teljes nyelvének túlzó szertelensége.

A *Mentő irás* nem hiszi el, hogy a nyomtató volna oka a *Ki nyertes* késő megjelenésének. Hiszen Landerer 1784. óta kiadta Barótinak két más művét,

26) *Ki nyertes*, 76. l.

27) *U. o.* 25—6. l.

Digitized by Google

mért ne adta volna ki ezt is? Vagy más a nyomtató? Mert Baróti ezt meg sem nevezi; nevének helyén N. N. áll — de akkor még miért nem adta át Landerernek? S ha ez nem akart reá költeni, hiszen a szerző Verskoszorúját is a saját költségén adta ki! A késedelmezés valódi oka egészen más volt — Rajnis súlyos betegen feküdt s ekkor Kazinczy meg is látogatta; ő mondotta el Barótinak e szomorú esetet. Jó hír volt ez az ellenfélnek: örült és neki bátorodott mint amaz állatok, melyeket Phaedrus említ a beteg oroszlánról való költeményében; nem tartott már attól, hogy a kőszegi poéta megcáfolja. De íme fölgyógyult, s bár erőtlen a teste, de erős a lelke. Ti azért Barótinak követői, ójjátok magatokat! A kőszegi poéta békesség szerető, de jaj annak, a ki őtet megbántja![28])

A *Mentő irás* tartalma azt akarja bizonyitani, hogy Baróti oly magyar poéta, kit poéta poétának, magyar magyarnak nem tarthat.[29]) Az utóbbit megtette már részben Révai is, kit Baróti azért »tehén úton czammogónak« mond; de mit lát, a ki azt nem látja, hogy a magyar szórend latinossá tétele valóban nagy oktalanság? Baróti deákúl gondolkodik, s gondolatait szóról szóra fordítja magyarra.[30]) És e magyartalan szórendjét Rajnis egy ügyes sorpárral nevetségessé is teszi:

> Észrè de vette, midőn Szolimán, a kapcza magyarnál,
> Hogy szoros, és menedék nincs helye semmi sehol.

---

28) *Mentő irás*, 90.–92. l.
29) *U. o.* 24. l.
30) *U. o.* 35—8. l.

Digitized by Google

Hogy rosz poéta, azt Rajnis igen elmésen és igen helyesen bizonyítja egyes verseiből — sokkal jobban bizonyítja azonban ezt maga Baróti bármely műrvével, s azért érdekesebb fölemlítenünk Rajnis általános itételét ellenfeléről: Baróti jó hazafiú, buzgó keresztény és jámbor pap, kinek szeme héjáról, mint maga bizonyítja, a kelevény csodaképen takarodni kezdett, mihelyt áhitatos verseket irt, s kit elhagyott hideglelése, midőn — s ezt ismét maga Baróti mondja — a sasvári szent szűzet meglátogatta.

A Baróti »követői« kiket Rajnis említ, az 1788-ban megindúlt *Kassai Magyar Muzeum* dolgozó társai. Révai megirta Bacsányinak — a kör fejének — hogy Rajnisnak vannak kifogásai a társaság ellen. Minek vették föl magok közé Barótit, a kinek inai a szükséges erő nélkül szűkölködnek? [31]) Minek bizták a Milton fordítását ő reá, minthogy nem tud hozzá? De a fordítás szabályait, melyeket Bacsányi állított föl, szintén nem hagyhatja helyben.

Baróti föltette magában, hogy többé nem válaszol ellenének »mocskolódásaira« [32]) — de a fiatal Bacsányi, ki ekkor elhatározó befolyással volt a régi versszerzőre, a fordításról adott szabályait védtében fölvette az ő ügyét is, és sikra szállott Rajnis ellen. »Ez az egyenes itélet tételed, irja neki, [33]) többnyire nem egyéb, hanem csak társunk ellen törekedő nehéz szivednek, és a dicsőségre

31) *A Virgilius* 1. kötetéhez csatolt *Toldalék* 4. l.
32) *Kazinczy*, Magyarországi utak, Munkái II. 18. l.
33) *K. Magyar Muzeum* 1789, 276. l.

Digitized by Google

kelleténél felettébb vágyakodó elmédnek hirtelenkedve hozott gyümölcse.«

E támadó védelem már névleg is elejtette az elvek tisztázását: így csapott át csakhamar ez első magyar irói vetélkedés a puszta személyeskedés dicstelen terére. Midőn Bacsányi e sorai megjelentek, Kazinczy azt irja: »Egyedül Rajnis, az ἐχῆβολος Rajnis az, kiről nem hiszem, hogy még egyszer ne szóljon; mert őt oly oroszlánnak ismerem, a ki a mellette szeliden átmenőket nem bántja ugyan, de a ki belékap, összeteperi, s nyugodalmasan megyen tovább.« [34]) Kazinczy helyesen sejtett. Alig hogy Rajnis Bacsányinak sorait elolvasta, úgy találta, hogy foglalatjuk »gorombaság, tudatlanság s nevetésre méltó kevélység« — és csakhamar elvégezte magában, hogy e vad iró deákot méltó válaszadással meg fogja szelidíteni, [35]) s elkezdette irni az »*Apulejus tükörét, melyben a kassai Proteusnak képét és annak sokféle csúfos tüneséit láthatni, huszonhét jelenésben*« — de midőn a huszonnegyedikig ért, a Martinovics-féle pör miatt elfogták Bacsányit is. A nemes Rajnis félbeszakitotta munkáját, és soha ki sem adta. —

Ily véget ért a prosodiai harcz. Az irodalom e kezdetleges korában meg volt még az irókban a fejletlenség azon járuléka, mely hiba és erény egyszerre: olyanok voltak a nyilvánosság előtt is, mint magán körükben. Helyesebb nézetet és kényesebb ízlést akartak terjeszteni, s csakhamar megfeledkeztek a nézetekről és a kö-

---

34) *Magyarországi útak*, i. h.
35) *Tud. Gyüjt.* 1823. IX. k. 17. l.

Digitized by Google

zönségről egyaránt. Verseghy 1791-ben »egy jó szívből költ satirában« azt mondja nekik és rólok:

Szelidség
Nélkül a tudomány bé nem hat az emberi szívre.
Ime! kiket most is gyengébb ízlésre vezetni
Tiszteletérdemlő szívvel törekedtek, a mint
A viadalt hahotálás közt szemlélni megunták,
Szint azon útra megint seregenkint vissza menének.

IV.

A helyesirás kérdése; az elvek és elvtelenségek; a reformáló törekvések. Révai befolyása.

A prosodia különböző elveinek mérközésében, láttuk, ismételve tértek rá az irók a helyesirásra. Nagyon természetes. Helyesirása szerint változott a szó hangmérséklése is — s innét van, hogy Rajnis és Baróti, midőn még nem czivakodnak, hanem vitatkoznak, ép oly hevesen védik egymás ellen helyesirásukat, mint prosodiájukat.

E két kérdés szorosan összefügg egymással. A helyesirás kérdése később grammatikai fontosságra emel kedett — most csak prosodiai jelentősége van, de azért nem kevésbbé érdekes most már.

Az iróknak ekkoriban s még jóval utóbb is voltaképen nem volt semmiféle helyesirásuk. Az ékes és gondos nyelvű Bároczyról azt mondja kiadója Kazinczy [36]):

[36]) *Munkái.* I. k. »Az olvasóhoz.«

Digitized by Google

»Egyedűl orthographiájáról hittem, hogy eltávoznom szabad, mert neki orthographiája nem volt s vaktában követvén s minden figyelem nélkűl hol a helyes, hol a helytelen példákat, tulajdon képét e részben ki nem nyomta.« — *Tulajdon képét*: ez volt e korbeli helyesirás egyenetlen voltának alapoka. A hány ház, annyi szokás — csak a legszembeszökőbb s gyakran a legelemibb helyesirásbeli hibák elkövetésében — az akkori helyesirásról szólunk — tapasztalhatni bizonyos lehangoló egyetértést.

A régibb költők és irók ujabb kiadásai rendesen simítva és igazítva mutatják be nekünk az eredetit — hagyján, ha csak munkáikról van szó; de így történik ez rendesen levelezéseikkel is, s ez a mily fölösleges, ép oly sajnos. — Kazinczy különböző levelei azonban ily tényeket magyarázás tárgyává tesznek, s így sokszor meglepő dolgoknak jutunk tudomására.

Csokonai példáúl azt irja *hallhatatlan*: halhatatlan helyett; azután *dicsősség, tölle, játtszik* stb.[37]) Kis azt irja: *nyelvel* e helyett nyelvvel, és *mond, kezd*: mondd, kezdd helyett, továbbá: *kedvessen, szóllasz* stb.[38]) Aranka így ir: *iltéletünk*, stb., mire Kazinczy azt irta neki, ne dicsekedjék az erdélyi magyar társaság nyelvmiveléssel, hanem tanúljanak grammatikát és orthographiát.[39])

Ha különben az eredeti kiadásokhoz, nevezetesen klasszikus iskolánk iróihoz fordúlunk, szintén csak zavarral találkozunk — de öntudatos zavarral legalább.

---

[37]) *Kazinczy levelei Szent-Györgyihez* stb. 375—6 l.
[38]) *Kazinczy Kishez*, I. k. 32. l. és 346—8. l.
[39]) *U. o.* 17. l.

Digitized by Google

Rajnis, Baróti és Révai, iskolázott szerzetesek lévén, egyaránt ügyeltek a nyelvtanra, csakhogy kiki a magáéra. Az első *Kalauzában* terjedelmes orthographiát is közöl s keserűen panaszkodik az orthographiai bábel ellen, melyet az irók »gondatlanságának vagy tudatlanságának« tulajdonít. Kikel az *on-en-ön* kettőzése ellen, a *hoz-hezt* is csak egy *z*-vel akarja iratni, a kettős mássalhangzók használata iránt a szóeredésre figyeltet, fölhozza végtére részletesen, hol használhatja az iró kénye szerint az egyes vagy kettős mássalhangzókat: *melly* és *mely*, *kell* és *kel*, *itt* és *it* stb. — Rajnis valamint prosodiájában, úgy itt is két elvnek akar egyszerre megfelelni: a szóeredés és a kiejtés elvének, s innét nála a rendszeretlenség e téren is.

Baróti egészben Tótfalusi és Tsétsi után indúl, a hol következetlen, az önállóság kedvéért tette. A múlt idő jegye kettős *t*, tehát: *szürkültt*, *döltt*, *megnyillt* stb. továbbá pontosan: *örömmel*, *csókkal* és *reménnyel*; de *szakatt* és *hordta*, *jövennye* és *kinnjai*, *szanaszétt* és *sebess*. — Így irt Baróti 1777-től 1784-ig; ez azon orthographiája melytől, hogy utóbb elállott, Kazinczy sajnálta.[40]) Baróti e pontbeli változásai nem érdekelnek bennünket; elég lesz megjegyeznünk, hogy ő folyton fúrt és faragott a helyesirás egyes tételein, s végre uj betük öntését tartá szükségesnek — a meglevő készle már nem is volt elegendő ujításainak megtestesítésére.

Kazinczy nem ok nélkül dicséri Baróti helyesirását — ő maga is azt követte pontról pontra, csak hogy következetlenségei másneműek. Mint Rajnis és Baróti, ot-

40) *Ered. Munk.* II. 19—20 l

Digitized by Google

tista volt ő is, ámbár ráállott Bacsányi követelésére, hogy a Kassai Magyar Muzeumban az *y*-nak kell helyet foglalnia. [41])

Révai helyesirása folytonos változást mutat, mely nagyjában fejlődés is; úgynevezett elemi hibákkal azonban nála is találkozunk. Így 1778-ban: *lantal, jövendeszsz*; 1781-ben is: *gombal, állitasson.* — Tótfalusi kettős *t*-jét soha nem használta; következetes maradt azonban *Elegyes Verseinek* 1787-ben történt kiadásáig a Tsétsi féle *hozz, bann, utánn* stb.-hez. Ellenben 1731-ben a rövidített alakokat használja ezekben: *annyi, melly*; míg 1784-től fogva így ir: *anynyi, melyly, olyly*, s ez alakot meg is tartja a kiadásokban és Verseiben is. — A különirást illetőleg négy rendbeli irásmódot különböztethetni meg nála:

1778 — Alagyák első könyve: *szállja-meg, ö-is.*
1780 — Lantos dal Molnárhoz: *szálljameg, öis.*
1781 — Mennykövek mivolta: *szállja-meg, ö-is.*
1784 — Pozsonyi Hirmondó: *szállja meg, ö is.*

E példák mássára használta a többi összetételeket is a megfelelő időkben. — A második rendbeli meglehetősen el volt terjedve még tiz évvel útóbb is. Báróczy *Védelmeztetett magyar nyelvének* czímlapján olvasható: »A Deákság mennyire *szükségesvoltárólvaló* kettős beszélgetés.« — Az utolsó sorbeli különválasztást Révai szigorú következetességgel vitte keresztül: *Ki mivelő, ki kelet, egyéb ként, rend kivül, elö mozditó, leg foganatosb, mind azon által, szem fény vesztés.* —

---

41) *Kazinczy*, Pályám emlékezete. Tud. Gyüjt. 1823. XI. k 61 l.

Digitized by Google

Valamennyi iró azonban két pontban egyezett meg egymással, s a klasszikus iskolabeli triász még egy harmadikban. Az első a *ts* és *tz* használata a mai *cs* és *cz* helyett. A második az, hogy a görög és római neveket magyarossan irták; *Bakkus, Nimfa, Tziszeró, Sztzipió, Kvintilius, ritmikus, suffikszumokat.* — A kisebb körre terjedő harmadik pont az összetett mássalhangzók egyszerűsítése volt, melyre Révainál nagyobb gondot senki nem fordított. Már 1783-ban tisztázta ő e kérdést, és husz évvel útóbb is ugyanezen javaslattal lépett föl, sőt ugyanazon betükkel is.

A magánhangzók irásának szegletességeire is vetettek már ügyet — de kevés eredménynyel. A Pozsonyi Hirmondó 1781-ben hagyta el először az *a* és *e* fölött a hiányjeleket (*a' e'*), de nem talált követőkre. Ugyan e lap ajánlotta és használta ekkor az egyszerü *o-u*-t az *ó* és *ú* helyett is — hála Isten, szintén sikertelenül. Az *ȯ* és *ü̇* használata ellenében meg Baróti 1786-ban ajánlotta és használta először az ékezet elhagyását és pusztán a rövid *ö* és *ü* megtartását, szintén eredménytelenül. A Debreczeni Grammatika tette az *ő* és *ű* alakokat állandokká — noha nem ez, hanem Kalmár György a »veszprémi filologus« ajánlotta azokat először 1770-ben. Rajnis még »képtelen magánhangzóknak« mondja, s azt hiszi, akkor volnának csak szükségesek, ha az ö és ü-t meg kellene négyeztetni: *öööö, üüüü.*

A helyesirás vitás kérdésének eldöntésére Révai már ekkor elhatározó befolyást gyakorolt. 1790-ben azt mondja Kazinczy,[42]) hogy a Baróti-Bacsányi orthographiá-

42) *Orpheus*, I. k 48 49. l

Digitized by Google

jával az irók »hála légyen az igazabb izlésnek és Révainak« nem élnek már. És így folytatja: »Révai nem hozódott oly véggel elő, hogy az ő említése által [Baróti] Szabó urnak titkos döfést adjak, hanem egyedűl azért, mivel Révai mind ujság-leveleiben és verseiben, mind pedig az általa közrebocsátott magyar poéták munkáiban s az oskolai könyvekben is világos jelét adta annak, hogy ő ezen tárgyat vizsgáló szemekkel fogta.«

V.

Révai magatartása a prosodiai harczban; a magyar és a latin prosodia különbségei; a h betü kérdése. Révai a mai prosodia megteremtője.

A helyesirás alakulására Révainak elhatározó befolyása volt — a prosodia vitás kérdését pedig el is döntötte véglegesen. Bár a vitába ő elegyedett legkevésbbé, neki tulajdonítandó mégis, hogy az meddő nem maradt — de nem csak ez: neki, *Révainak köszönjük a mai magyar prosodiát is.* —

Mennyiben vett részt e vitában Révai, tudjuk. Ő és Rajnis együtt voltak ekkor Győrött, s alkalmasint ez vitte Kazinczyt arra a hiedelemre, mintha Révainak befolyása alatt támadta volna meg Rajnis Barótit oly hevesen, a mint tette. Kazinczy egyáltalán helytelenül itéli meg e két férfiúnak a prosodiai harczhoz és egymáshoz való viszonyát. 1789-ben azt irja [43]) »Révai, midőn utó-

[43]) *Ered. Munk.* II. k 18. l.

Digitized by Google

szor vele voltam, sajnálkozva beszélt e dologról, s azt állította, hogy erre a nemtelen viadalra, ha elszenvedhette volna a nyilvánságos megbántást, sohasem szállott volna.« Öt évvel utóbb azonban Kazinczyt ezt elfelejté már. »Csak Rajnis verseit kell olvasni, így ir 1794-ben Kisnek[44]) s akkor lehetetlen tőle megtagadni a tiszteletet, ha szintén magát Ráthon és másokon Révainak biztatásából elmocskolta is.« És ugyanez évben[45]): »Hát Rajnis mit csinál? Haragszik-e még Ráthra? és ki ellen készül most? Mert ő nincs bajvívás nélkül, kivált ha Révaival tart s általa tüzeltetik.«

Ennek ellentmondanak a tények. Guzmics Révai leveleinek alapján írja le Rajnissal való első találkozását Héderváron 1782-ben. »Azokról szólottak, mikben nem egyeztek.« »Kényes dolog, mond Révai, de azért barátságosan és szeliden intéztük el.« Valóban csuda dolog két heves és makacs tanult között. Kétségen kivül a viszont becsülés tevé e csodát. De Révai helyben nem hagyhatá Rajnis kemény tollát a Hirmondó ellen, ki Rajnis Kalaúzát megbirálta, s azért, hogy itt s ott nem elég kedvezőleg szólott, az ingerlett költő azokat is megtámadá, miket jól mondott. Midőn Révai az eféle vagdalkozás eránt kedvetlenségét jelentené, Rajnis felelé: »Az ujságirót senkisem rendelte bírává; ő, Rajnis, csak tudós férfiakkal akar az ilyenekben értekezni, kik közé számlálja Molnár után Révait is.«[46]) 1789-ben Sándorhoz

---

44) *Levelek*, I. k. 6. l.

45) *U. o.* 14 l.

46) »Delicata res et tamen superata amice, et placate.« — *Guzmics*, u. o. 8—9. l.

Digitized by Google

intézett egyik levelében pedig panaszkodik Révai »Rajnis diktátorságán és gorombaságain.«[47])

A dolog ugy áll, hogy Révai a prosodia kérdésében Barótival teljesen ellenkezett, Rajnishoz pedig közel állott. Már 1779-ben írja amannak: [48])

Mindenben versem törvényei hogy nem egyeznek
A te szabásiddal, hallom, iránta buzogsz.
Nem szerzettük együtt. S a nyelvjárása különböz,
Én is mást láttam benne lerejtve, te is.

S említi itt már, hogy ő a »görögökre tekint.« S midőn később megismerkedett Barótinak verseivel, s a magyar hangsúlyra alapított prosodiájával, határozott állást foglalt ellene, s hallván, hogy Baróti Rajnis ellen készül föllépni, azt írja neki[49]):

Penna csatát kezdez? Vesztesz vele; tiszta valóság:
Félre csapásiddal nem leszen ügyed igaz.
Nem rágtam hangmérésed törvényeit, értsed:
Ellenem azt védvén hasztalan a te heved.

S midőn 1791-ben őt akadémiai tagnak ajánlja, azt írja róla többi között: [50]) »A magyar prosodiáról is írt egy elég bő, de alkalmatlan értekezést.« Rajnisról pedig írja[51]): »Kitünő magyar prosodiai szabályokat állított föl; a gö-

47) *M. S.* 24—5. sz.

48 *Elegyes Versek* 61—2. l.

49) *U o.* 113. l.

50) *Planum Erig.* »Scripsit et dissertationem satis laboriosam et molestam de Prosodia Hnngarica.« — *Plan. Erig.* 88. l.

51) *U. o.* 81. l.

Digitized by Google

rög méretekért őt fogják első helyen dicsérőleg említeni.« Révai tehát épen nem szorúlt rá, hogy Rajnist tüzelje — elmondotta ő maga is elég nyiltan, mi kifogása volt Baróti ellen; ép oly kevéssé szorúlt pedig az ő tüzelésére a folyton heves és csatára kész Rajnis.

Révai különben már 1781-ben nyilatkozott tüzetesen a prosodia kérdéseiről és — szokása szerént — a kapcsolatos kérdésekkel együtt fejtegette azt ily czímű művében: »A *verselés két különböző módjáról, a hangmérséklésről és a páros véghangzásról iratott vetekedés.*« Tudjuk, ki is akarta adni, de abban maradt — mind maig.[52])

Egyébb nyilatkozataiból s verseiből mindazáltal oly pontosan tudhatni, melyek az ő nézetei a magyar prosodiáról, hogy e mű a kérdés eldöntésére, bár fölötte érdekes volna, épen nem szükséges.

Révai, mint Rajnis is, elejétől fogva voltakép a latin és görög prosodiából indult ki. Csakhogy Rajnis nem szabadúlhatott a magyar hangsúly befolyása alól — Révai ellenben csakhamar azokat a pontokat is megállapította, a melyekben a magyar és latin prosodia nem egyezhetnek.

Az első az *elisió* — erről már szóllottunk.

A második a *h* betű kérdése a magyarban.

Mássalhangzó-e a *h*, vagy magánhangzó? Baróti azt mondotta róla: »Én az ilyen szillabával ké-

---

52) *Toldy* Irodalmi Berkének I. kötetében, akarta kiadni, de azután kritikai zsengéit foglalta e kötetbe. Ma Révai műve Toldy kéziratai között az Akadémia birtokában van, de egyelőre, a kéziratok rendezetlen volta miatt, még hozzá férhetetlen.

Digitized by Google

nyemre élek« — tehát hol hosszú, hol rövid. Rajnis hasonló nézetben van, csakhogy pontosabban állapítja meg a *h* kétféle értékét: »Az előtte lévő egyes magánhangzót nem késlelteti, de ha mássalhangzó áll a *h* betű előtt, akkor hosszú.«

Révai 1778-ban szintén így használja még. De *Elegyes Verseinek* előszavában említi, hogy most »A mérséklés szabásait bizonyosabban határoztam el. Legnevezetesebb az benne, hogy a *h* betűnek természetét jobban és gondosabban megvizsgálván, vastagabb lehelésnek találtam nálunk lenni, mint más nemzeteknél, s azért mindenütt, mind a szó közepén, mind a szó kezdetén, mássalhángzó betű gyanánt veszem már. Nemzetünk úgy is annak tartja. . . A Régiek is oly tulajdonságunak találták lenni —« és idézi Sylvester János alagyás sorait. »Főképen ezen vélekedésemben lett változásom, folytatja, kimondhatatlan, mi nagy változást tett verseimben is. Úgy szolván, mind más formába öntődtek, kivált alagyáim.«

És e változások valóban a mily számosak, sokszor ép oly gyökeresek is. Összehasonlítván az 1778-iki *Alagyák első könyvét* kilencz évvel utóbb kiadott *Elegyes Verseivel*, úgy találjuk, hogy ritka az a sor, mely teljesen érintetlen maradt volna, sőt egyes alagyák majdnem egészen uj alakot nyertek.[53])

Révainak e nézete meglehetős mozgalmat keltett: az írók mellette vagy ellene, de állást foglaltak vele szemben. Először Bacsányi nyilatkozott[54]) — a *h* betűt ő

---

[53]) V. ö. p. o. 1778. IX. al. és 1787. X. al. — továbbá a XIII. al. stb.

[54]) *M. Muzeum*, 1788—9. I. k. 199. l.

Digitized by Google

is mássalhangzónak mondja; de föltünő, hogy Révait nem említi. — Rajnis nem fogadja el Révai nézetét és egyenként czáfolja okait: megvizsgálta ő is, úgymond, a *h* betű természetét, s úgy találta, hogy a szó elején csak könnyű lehelés, mint a görögöknél és rómaiknál; a mi meg az írás módját illeti, világos, hogy valamint »az hivek« írásából nem következik, hogy magánhangzó, ép úgy nem »a hivek« írásából, hogy mássalhangzó: az írás tehát nem dönt; Sylvesternek meg végre nem hajt fejet, nem volt poéta, s még csak a hosszú hangot sem tudta a rövidtől megkülönböztetni.[55]) — Baróti is pontosabban szól ezután a *h*-ról; rövidnek veszi rendesen, de »a tehetősséget jelentőkben (potentialia)« megnyujtja és »így közép s talán legjobb úton jártam.«[56])

Az írók vagy versszerzők egyébiránt — Rajnis nézetét követték. Ő mellé állottak Molnár, Birsi, Tót, Berents, Bolla, Nagy János — és Kazinczy is[57]); valamennyi között őt, Kazinczyt, birta talán a verselésben való nagyobb könnyedség tekintete leginkább arra, hogy Rajnishoz szegődjék. Kazinczy érzi ugyan, »hogy a görög módra irt versek fentebb szépségű zengéssel zengenek, mint a kadencziások«[58]) — de nem hiszem, hogy volna a magyar irodalomban iró, ki ő nálánál rosszabb és ügyetlenebb görög méretű verseket költeményei közé

---

55) *Mentő Irás*, 78—9. l. jegyzet.

56) *Orthographiai és grammatikabeli észrevételek*, 38. l.

57) *Orpheus*, 1790. II. k 130—1. l. V. ö. epigrammját a *h*-ról *Ered. Munk.* I. k. 157. l.

58) *Levelek Kishez*, I. k 77. l.

Digitized by Google

fölvett volna — ő még az elisiót is helyesli! Ime egy példája, az ő verselésének:

Utálja a poétát számban Baki s mondja poétát
S venni, így szól, rövid *e*-t nem szabad *éta* helyett.

Prosodiájának eredetét illetőleg Révai határozottan nyilatkozik: »Nyelvünk, minthogy hangzatosabb, a' verseket illetőleg majdnem ugyanazon szabályoknak van alávetve, mint a görög és latin; az illető szabályokat e nyelvektől kölcsönöztük.«[59]) Ez a »majdnem«, tudjuk, az elisió és a *h* betű körül forog. — Még pontosabban szól nagy grammatikájában, hol ismétli okait a *h* mássalhangzó volta mellett; említi, csak ott van elisió, hol a közbeszéd behozta: *háladás, gazdasszony*; végre az egytagú szókat: *ha, de, te, ki, mi* stb. sem kell némelyek példájára hosszúaknak venni; »mi nem hajlunk erre igen könnyen« lehet a vers e nélkül is igen folyékony. »Hogy iróink a prosodiát illetőleg egymással meg nem egyeznek, onnét van, hogy az etymologiát vagy elhanyagolják, vagy pedig eléggé nem tanulmányozzák« mondja ugyanitt, s említi az *a e* (*az ez*) szókat, melyek e szerint egyaránt lehetnek hosszúak is, rövidek is.[60])

Hogy a prosodiai eltérések oka valóban az etymologia lett volna egyedül, vagy csak főképen is, tudjuk,

---

59) »Lingua nostra, quia vocalior est, iis fere regulis concluditur, quoad carmina ad pedes Graecorum et Latinorum more exigenda, quas ab his accepimus.« — *Latina*, 128—9. l. jegyzet.

60) »Quae est inter nostros de prosodia dissensio: ea ab etymologia venit, vel neglecta, vel non consentiente studio pervestigata.« — *Elab. Gramm.* I. k. 149—50. l.

Digitized by Google

nem áll. Csak Rajnist és követőit illetőleg helyes Révainak e nézete, de nem akkor is, ha Barótit tekintjük, a kinek iránya és elve prosodiánkat egészen más alapra fektette volna.

Ez azonban nem érinti a fődolgot, azt, hogy a mai magyar prosodiát Révai vívta ki számunkra.

VI.

A tudós költés; *a diletantizmus*; *az iskolák fölbomlása.*

A mit Révai magasztalólag mond a franczia iskola iróiról, hogy »a dülő magyarság alá hajultak támogató vállaikkal« — az áll a klasszikus és a népi iskoláról is egyaránt. Érezték, tudták ők valamennyien, hogy a nyelvet, nehogy végkép elhaljon, használni kell — még pedig ugy, hogy mindenkihez szólhasson, azaz: poézisre kell használni.

Nem a hivatás, és nem is a tehetség vezette e férfiak java részét a tollhoz, hanem a hazafiság. Igazi költői tehetség alig volt köztök; a kiben — mint Ányosban és Dajkában van is igazi érzés, nem teremthet magának elég közvetlen kifejezésmódot, s nem a nyelv tehetetlensége, hanem az uralkodó formalizmus miatt, mely alól ők sem tudnak menekűlni — az egyszintező szellemi áramlat az egyikre bénitólag, a másikra emelőleg hat, s igy egyesűlnek valamennyien közös eszközökkel egy közös czélra.

Digitized by Google

Az eszköz a nyelv használata; a czél a nyelv mivelése. Az eszköz a nemzeti izgatás; a czél a nemzetiség.

Abból a mit ezek a lelkes férfiak tettek, következtethetni arra, mit tettek volna más viszonyok között, ha az érzett szükséglet tehetségöknek előre utat és irányt nem szab vala. Az egyik historikus, a másik philosophus, a harmadik próza-iró, a negyedik és ötödik philologus és nyelvész, a hatodik meg épen semmi, azaz: közönség lett volna — így pedig valamennyi — iró lett, vagy költő? Nem. Hanem hazafi.

A hazafiság minden időben mást-mást követel híveitől. Egyszer élnünk, máskor meg halnunk kell a hazáért; egyszer cselekvéssel, másszor részvétlenséggel használunk többet. Ebben a korban a hazafiság nem tehetett egyebet, legalább nem jobbat, mint azt, hogy tollhoz fogott.

Így lettek a hazafiak irók. S a mint e hazafiak művelt vagy tudós vagy tanúlt férfiak voltak inkább, a szerint csatlakoztak a franczia, a klasszikus, vagy a népies iskolához; — Bécsben műveltek lettek, itthon a szerzet tudósokká, az iskola és önképzés meg inkább tanúltakká tette őket.

A klasszikus iskola a tudósok egyesülete volt. Az uj mértékű versek elsőségeért oly vita folyt köztök, mint akár egy tudományos fölfedezésért. A prosodia kérdését egybekapcsolják a helyesirás kérdésével, s mind a kettő fölött tudós viták és harczok folynak közöttök.

S nézzétek csak, mily jellemző öntudatlansággal vallják ők ugyanezt önnön magukról! Rajnis útnak bocsátja Kalauzát: »Nosza tehát! így szól, siess könyvecském! járjad meg a magyar világot; — elég dolgod va-

Digitized by Google

gyon! — Akárhol találsz *tudós magyarra*, nála légyen szállásod.« [61]) — Baróti »Isteni, *versi*, tudákos és más *tudományról*« szól.[62]) — Révai a *költés-tudomány* szót alkotja meg[63]) és megelégedéssel mondja az uj verselésről: »Ez uj életre ébredt *tudomány* mai napság számos kitünő elmét kiválóan foglalkoztat.« [64])

A hol pedig a költés tudomány, ott a forma csakhamar fődologgá lesz. Így korcsosult rövid időn formalizmussá az európai renaissance tudós költészete; így történt ez a magyar renaissance elején is. Baróti, kiben a három közül legkevesebb a tehetség, a ki még a költői érzéknek is teljes híjával van — ő lesz természetesen az, kiben a formalizmus valódi tivornyát csap. Szinte hihetetlen, mi mindent követ ő el hexameterekben. Ír egy »Szomorújátékot« három »megjelenésben,« melyben hat játszó személy szerepel. Címe: *Zrinyi Sziget Váránál.*[65]) Mint máshol a játszó személyek egymás jambus sorait, akkép egészítik itt ki egymás hexametereit. A szöveg alatt pedig szerepelnek a tudós jegyzetek; hogy kinek szól ez vagy az a hexameter, hogy a szóló mit csinál: — »A szolgához« — »a fiúhoz« — »veszi az atyja kardját és megcsókolja« — »térdre esik Alapival« — »ezt felteszi« — »Kardot ránt 375 társaival.« Vagy nézzétek

61) *Kalaúz*, Előljáró Beszéd.

62) *Költeményes Munkái*, III. k. 81. l.

63) *Faludi kiadása*, I. k. 132. l.

64) Nostra vero aetate suscitatum hoc studium praeclare distinet complura excellentia ingenia.« — *Elab. Gramm.* I. kötet. 148–9. lap.

65) *Verskoszorú* 8–36. l.

Digitized by Google

Kisded Szótárát. A »közrendű szólás alacsonyságából« akarván még Szótárában is fölemelkedni, hexameterekbe szedi szavait. Álljon itt példakép az első, egy középső s az utolsó sor:

> Alkalom, ámolygás, al, aprósodom, árbocz, alattság.
> Megtöltözni, mokány, magatartás, marha, morotvány.
> Zárla, zajos, zúgódni, zömök, zsákmánylani, zubony.

S Baróti, fájdalom, odákat is ir. Egy adomát szed ő sapphói s egy életképet alkeusi strófákba — hogy forma és tartalom élő egész, arról fogalma sincs.

A támadó Rajnis még nem is elégszik meg a saját ujdonkölt formalizmusával, hanem neki ront a rimbeli formalizmusnak is. »Vedd tehát jó neven verseimnek zsengéjét Kegyes Olvasó! meg ne vessd azért, hogy a végső szótagocskákat nem felelgettetem úgy, mint a ritmisták, a kiket ekkorig poétáidnak tartottál. Uralkodjék, ha úgy tetszik, uralkodjék ezután is a felelő Ekhó: tiszteld a régi s mostani ritmus-szerzőket, de a poétai tudományért, nem ám a ritmusért, a mely bizonyára nem nagy ékessége a poétai tudománynak. Csuda, hogy ekkorig is annyi tudós magyarok a drága időt ily gyermeki dologra vesztegették.«

Bár másképen, de ugyanez nyilatkozik Révaiban is. Varjasnak *e*-betűs elegiája miatt tisztelője lesz; a franczia és klasszikus iskola egész különbségét a versek más-más formájában látja[66]; Gyöngyösit leoninusai miatt ajánlja akadémikusnak; megérdemli, úgymond, e tisztet,

[66]) *Elegyes Versek*, III. k IV. alagya, 89—97. l.

Digitized by Google

mert ő nagy szorgalommal és kettős fáradsággal szerzette e verseit, »hogy közönségünknek annál jobban tessék.«[67])

És ugyan-e formalizmussal találkozunk a népies iskolában is — a mely tartalmi terjengése és ízetlensége mellett a forma mesterkélt voltában látja utóbb az igazabb költészetet.

E formalizmus eltemeti az érzést valamennyiben, s csak néhány kiválóbb iróban marad meg a hiány sejtelme. Minél hozzá férhetőbb lett a poézis, annál nagyobbra vannak némelyek Anakreonnal, kit az érzelem költőjeként szóval ünnepelni meg nem szünnek. Bacsányi szerint[68]) azok érdemlik meg leginkább a kikaczagtatást, kik egyre Horatiusokat, Hyppolitusokat stb. másolnak »sőt szentségtörő« kezeikkel önnön magát Anakreont illeti nem irtóznak.« Révai meg dicsekedve mondja magáról, hogy ő ültette át Anakreon szellemét irodalmunkba.[69]) Rajnis is fordítja a görög lyrikus nehány versét, Baróti pedig a lelketlen próza őszinteségével mondja ellenfelének e munkálkodásáról:

Azt, kivel ő bibelődik, igen jól ismerem: olyan
Szerzőtől bűnös lelkemet ójjad Uram. [70])

Bacsányi már 1788-ban akarja Anakreon másolóit sújtani — de a másolók serege folyton nagyobbodott, a költészet puszta ügyességgé sülyedt, a dilettantizmus elhatalmasodott. Midőn Verseghy 1793-ban megirja: »*Mi*

---

67) »Ut tanto magis placeat popularibus nostris.« — *Plan. Erig.* 74. l.

68) *Kassai Magyar Muzeum*, I. k. 113. l. jegyzet.

69) *Planum Erig*, 85. l.

70) *Uj mértékre vett különb versek*, 181. l.

Digitized by Google

a poesis, és ki az igaz poéta?« című művét, e szókkal kezdi.[71]) »Azóta, hogy nyelvünk egynéhány esztendők előtt búzgóbban műveltetni kezdett, a magyar versszerzők annyira megszaporodtak, hogy méltán tartani lehet: netalán a poézis, minek előtte nálunk középszerűségre emelkedhessen, a sok Hivatlanok kezei között elfajúljon ... Ideje tehát, hogy ezt a fölséges mesterséget egyvalaki a gyalázatos veszedelemtől helyes tehetségével, sőt még fegyveres beszéddel is megoltalmazza ... hogy az igaz poétát a Pegazuson nyargaló majomtól, a tulajdonképen való verset a sántító és melodiátlan beszédtől megválasztani kezdjék.« —

A mi az élő szervezetben az idegen testek elszaporodása, az a költői iskolákban a dilettantizmus elhatalmazása: kórság jele, mely a közelgő föloszlást hirdeti. Az iskolák fölbomlottak; a melyet élesztettek: a nemzetiség, fölébredt s az irodalmi renaissance csakhamar a politikában és társadalomban is érvényesült. A hazafinak nem kellett többé iróvá lennie; szolgálhatta a szent ügyet más téren is.

Az irodalmi renaissance eddigi alakulásai fontos nyomokat hagytak magok után: együtt véve szorosabbá tették, mondhatni szinte, megkötötték a próza és a költés nyelvét, és szorosabb határt vontak a kettő közzé; — külön-külön pedig a franczia iskola idegen eszméket hozott be, a klasszikus iskola idegen formákat, melyekbe azonban nem tudott nemzeti szellemet önteni — ezt a népies iskola fejlesztette leginkább, csakhogy nem talált hozzá való művészi formát is.

---

[71]) *U. i.* 1–2. l.

Digitized by Google

VII.

Révai költői méltatása.

Vessünk most egy tekintetet Révai költői mivoltára. A klasszikus iskola triászában kiemelkedik ő mint költő is. Baróti voltakép aprólékoskodó philologusnak született s bármily gyarló a grammatikája, sokkal jobb mégis költészeténél. A másik két társa nélkül, latinos szórende által a magyar hexametert bizonyára tönkre teszi. Annyira beleélte ő magát a hexameter perdülésébe, hogy a technika uralkodik nála a nyelven és tartalmon egyaránt.

Rajnis erős, eleven és energikus természet, van benne elmésség és magyaros íz, de művelt ízlés nélkül szűkölködvén, sokszor nyers; e mellett még sincs ő minden eleganczia nélkül — csakhogy a bárdolatlanság eleganciája az egyedül; van iróniája s néha föl-fölcsillámlik benne a humornak egy igazi árnyéklata is. Erős logikus fő, birálő ész, csatázó temperamentum — született prózairó ő egyszóval, kinél magyarosabb izű és könnyedébb modorú — a fordítókat nem véve tekintetbe — az egyetlen még mindig mellőzött Verseghyt és még Kármánt kivéve, egy sem volt Kazinczyig. Van azonban neki igazi költői érzéke is, sőt ha a triászban valakire minden áron rá kellene fogni, hogy született költő, a megszorult kritikus legtöbb joggal Rajnist nevezhetné meg.

Révai volt köztök a legtermékenyebb, vagy helyesebben szólva: a legszorgalmasabb. Ő, tudjuk, mindig

Digitized by Google

dolgozott s nemcsak nappal, de mert kevés álmú volt, éjjel is.[72]) Ha belefáradt a gondolkodásba, szórakozott — azaz verseket irt.

Alagyáit ismerjük. Nincs ugyan annyi erő bennök mint Rajniséiban, de elég símák és perdülékenyek. Neki, mint maga vallja[73]) mindig nagyobb hajlandósága volt deák méretű verseket irni — de irt ő rimeseket is, melyeket ódáival együtt *éneknek* mond.

Énekeit a »magyar szépeknek« ajánlja. Költőnek mond engem a haza, így kiált föl[74]), de hogyan bitangolhatnám e szentséges nevet, ha valamit nem énekelnék a nők számára is? Dicsőséges állapot borostyánnal fedeztetni; de bár tiszteljenek is meg vele, ha a ti nemetek is ide nem nyújtja, megvallom, inkább szomorítani fog engem, hogy sem vigasztalni e tisztelet. Meggyaláz a jövő nyomnál, hogy oly *hideg költő* voltam, kiben elzsibbadott a sziv legédesebb érzésre. Pedig jaj! mi hitvány szer a költő érzés nélkül. Tehát légyen számatokra is verseim között.«

Különös csalódása ez Révainak, melyet csak a forma iránt táplált túlságos tisztetete tesz érthetővé. Minta az alagyákban érzés nem is lehetne! mintha az ódák és rímes sorok, mert ilyenek, költői érzés nélkül már nem is lehetnének!

Pedig azok nélkül valók. Ő maga monda itéletet maga fölött: bizony *hideg költő* Révai alagyáiban és énekeiben egyaránt.

---

72) *Guzmics*, u. o 39. l.
73) *Ujonabb hirré adatás.*
74) *Elegyes Versek*, 117—18. l

Digitized by Google

Révaiban nincs költői érzés, hanem csak erős költői érzék — ezt a kettőt ő összezavarja. S nem csoda, hogy teszi. Ismeri kora költőit, s alig talál egyet is, ki őt fölülmúlná. Mint kiváló s nagy tehetségű emberek rendesen, Révai is csakhamar beletanúlt mindenbe. Midőn soká foglalkozik egy folytában Anakreonnal azt irja: »Úgy sugja valami nekem, hogy inkább vagyok én a természet által is az ilyenekre elkészítve, mint egyebekre.« [75]) S midőn soká foglalkozik egy folytában architekturával és rajzzal, elismeri, hogy ezekben »jártasabb még mint a poésisben.« [76])

Révai ismételve igérte, hogy még több kötetnyi éneket és satyrákat fog közrebocsátani, [77]) s Horvát említi is, hogy több, idegen irókból szedegetett érzékeny darabjai vannak kéziratai között. [78]) Hová lettek ezek, nem tudjuk. De nem hisszük, hogy másneműek lettek volna kiadott énekeinél. Egy harminczöt éves lyrikus nem fejlődik már tovább, s a ki ezen koráig nem lett lyrikussá, ezentúl sem lesz az.

Van Révainak egy pár szerelmes verse is, melyek nincsenek könnyedség nélkül csinálva — csinálva mondjuk, mert hogy az a költői nevű *Lucza*, kihez ő szerelmes verseit irja, nem létezett, szinte magától értedődik. Révai nem volt szerelmes soha — csak a győri nőkkel ismerkedett meg közelebbről, s hogy ezek mily heves odára tüzelték őt, tudjuk.

---

75) *M. S.* 24—5. sz.

76) *U. o*

77) *Elegyes Versek*, 118. l. és *Planum Erig.* 85. l. továbbá *M. S* 52. sz.

78) *H. Tudósitások*, 1807. 290. l.

Digitized by Google

Révai megénekli »Lucza szépségét«[79]) s érdemes nézni, mily szigorú pontossággal végzi thémáját. Az első szakasz szól szépségéről általában; a második dicsőiti homlokát és arczát; a harmadik szemét, a negyedik ajkát, az ötödik állát, nyakát és vállát; a következő mellét és emlőjét; a hetedik kezét és ujját, testét és termetét és lábát. Minthogy a költő a hajat elfelejtette, a fület és orrot meg egy szerelmes versben nagyon prózainak találta, Luczának minden része immár híven le van irva, s igy csak egy befejező szakasz kell még keretül, mely az elsőnek feleljen meg: megirja ezt is; tartalma: valahányszor látja, bámulja, örökös rabja neki.

Egy másik költeményében a szeretet — s nem a szerelem! — énekét dallja:[80]) 1. strófa: a szeretet hatalma nagy az egész természetben; 2. érzik a madarak és vadak; 3. a halak is; 4. leginkább pedig az emberek; 5. és 6. nagy a hatalma a királyon; 7. és 8. a vezéren is; 9. és 10. a bölcsön szintén; 11. és 12. a papon hasonlókép — és igy tovább, a míg a költő bele nem fárad.

Ép ily pontos ő különben latin verseiben is. Elmondja egyszer Paintnernek,[81]) kinél betegen feküdt, mi volt tulajdonkép a baja: ámbár Pointner ezt nagyon jól tudhatta e verse nélkül is. — Először is tehát az aranyér, azután vagus humor fogta el szemét, utóbb tagjait, elhat a fejébe, a térdkalácsba, a karokba, a tüdőbe; betegsége tehát ebben állott: volt láza, köhögése és pituitosa phy-

79) *Elegyes Versek*, 128. l.
80) *U. o.* 135. l.
81) *Carmina quaedam*, 10. l

Digitized by Google

tise. — Kár hogy elhallgatja mily orvosságot használt; nagyon érdekes lett volna az is.

Révai ügyes alkalmi versiró alagyáiban, és ügyes rímelő énekeiben. Semmivel sem több. Ha ma születik, soha egy versét kiadni nem meri; eszébe sem jutott volna neki.

De mint alkalmi költő is, kiválik ő a többi közől: az által a *hazafias vonás* által, mely valamennyi verseit jellemzi. Józsát búzdítja: nem két embered, de a két haza vár tőled valamit. Bollának elmondja egy alagyában, hogy irjon: és a haza fog nevével dicsekedni!

Hogy énekei közt egy-kettő beválik, nem csoda ily nagytehetségű és a technikában jártas iró részéről. A *Szökevény Kupidót* tartjuk legjobb énekének; a hang jól el van találva, játszi és enyelgő.

Tehát lelkem! még is vídúlsz?
Öröm napod támadott:
Szebb életre majd felújulsz,
Reménységed nyújtatott.

Ködös homály és fergeteg
Nincsen mindig az egen:
Hogy bús voltál s haló beteg,
Mondották azt elegen.

Egy másik közel jár a Himfy édes csevegéséhez:

Mi kesergő sok gondolat
Terheli bús fejemet?
Sérült szivem ott nem mulat,
Hol töltöttem kedvemet:
Mindent megún minden sérti,
Az örömszót már nem érti.
Nem találom helyemet!

Digitized by Google

Hozzá tartozik Révai költői méltatásához, hogy görögméretű ódairóink közől időszerint ő egyike a legelsőknek. De minthogy kevés ódát irt, e nembeli technikája is fogyatékosabb'; ily nemű »énekei« tehát nem is közelitik meg »alagyáit«. Egy kéziratban maradt ódája azonban, bátran versenyezhet e kor ódaköltőjének, Virágnak is bármely ily fajú versével.[82]) Rajnist dicsőitő, tehát alkalmi költemény ugyan ez is — de az eleje, az egésznek mintegy bevezetése, magában kerék egész s Révai azt magának később épen így másolta le.[83]) A forma tisztasága, a hangulat egysége s a tartalom mélysége e verset a kor legkiválóbb költői termékei közé emelik — az ó-klasszikai nyugalom s új kori mélázás megható vegyülete ömlik el rajta.

O igaz tükör, csoda fény, egyűgyű
Puszta természet! mi keserves átok
Vagy gonosz jelben születés nyomorgat
Annyi sok ember ?

Mennyien vagynak, kik elől homályban
Rejtezik fényed : tapogatva járnak
A vakok sűrűn feketült setétben,
S nyegnek utánad.

Ritka oly boldog sok ezer közűl is,
A kinek pillant valamely szikrácskád,
Századok szűlnek csak egyet, ki téged
Láthat egészen.

---

82) Az óda 1787-ből való: »egy estének szerencsés szüleménye« mint Révai mondja. Kézirat a Muzeumban, *Révai Miscell*, 1444. X. k.

83) 1794. vagy 1795-ben. *Révai Miscell* IV. k.

Digitized by Google

Hogy Révai magát igen jeles költőnek tartja, természetes. Mért is tagadná meg magát épen e téren erős önérzete? Midőn kiadja *Elegyes Verseit*, elmondja a közönségnek az előszóban, hogy az Alagyák I. könyve »kimondhatatlanúl tetszettek sokaknak« — mi tudjuk, kik voltak ezek. S midőn később magát akadémiai tagnak ajánlja, megemlíti *Elegyes Verseit* s a következőkép ítél ezekről és magáról.[84]) »E költeményes gyűjteményben a Haza az ő verseiből egy kiváló kötettel bir, a mely minden helyesen ítélő állítása szerint fényesen bizonyítja, hogy szerzőjük nemcsak a közönségesebb elméknek való magyar versek szerzésében szerencsés és könnyű tollú — hanem még azok közt is jeles és kiváló dicséretet érdemel, a kik mostanában a görög és latin hangmérséklés ügyében küzködtek.« —

A klasszikus iskola triászát mint költőket, egymás mellé állítván, azt mondhatjuk: Barótiban van technika, Rajnisban tehetség, Révaiban fogékonyság. Az első pedans professzor, ki verseket farag. A második iró, kiben költői ér van. Révai pedig tudós, ki költészettel foglalkozik.

---

84) »In hac Poetica Collectione Patria habet e suorum Carminum Tomulum singularem: qui omnium recte intelligentium judicio luculenta exhibet testimonia, eum non modo in scribendis populari genis Versibus Hungaricis facilem et felicem esse; sed etiam ad pedem Graecum et Latinum exigendis inter eos, qui hoc nunc labore decertarunt, singularem et perspicuam mereri laudem.« *Planum Erig.* 85. l

Digitized by Google

VIII.

A magyar renaissance irodalmi fejlődése. Révai a történeti szellem megtestesítője.

Az iskolák fölbomlottak; a gazdagabbá lett szellemi élet más kifejezést keresett, és más irányokat is. De azért az irodalom megmarad a nemzeti és szellemi élet vezetőjének — az irodalom fejlődött.

Nem tartozik tárgyunkhoz a renaissance irodalmi fejlődését tovább is kisérni. De hogy tisztán megértsük, mily szellemi mozgalomba esik Révai utóbbi működése, hadd fessük e fejlődés képét lehető vagy vonásokban legalább.

A magyar renaissance kezdődik *Bessenyei* föllépté-vel s tart *Kisfaludy Károlyig*. Megindúl az irodalomban 1772-ben, s a politikai és társadalmi életben 1790-ben.

Bessenyei föllépése után csakhamar három irodalmi irány vagy iskola szerepel, mely a nemzet három rendbeli rétegének kifejezése. Ez a három iskola változik, fejlődik, de meg nem szűnik — a míg a nemzet egyesülő proczeszusa be nincs fejezve: azaz, a míg az aristokraczia is meg nem szűnik franczián lenni, a míg a tudós föl nem hagy egészen a deák irodalommal, a míg a nép nem művelődik a saját nyelvén nyujtotta ismeretek által. A míg azonban e proczeszus tart, addig az első három szellemi irányban marad a mozgalom, csakhogy más-más alakban jelenik meg a változott viszonyok szerint. Ezek között pedig itt elengedő a legfontosabb tényezőre rámutatni, arra, hogy II. József óta nálunk a német nyelv és irodalom ismerete mind nagyobb körökbe hatott.

Digitized by Google

Ezek az irányok tehát folytatódnak — de nemzetibb alakot, nemzetibb jellemet öltenek. Terjed a műveltség és ízlés folyton, nemcsak a közönség, hanem az irók között is, s így lassanként művészibb lesz a nyelv, művészibb a forma. Ez a forma ismét kezd símúlni a nemzeti tartalomhoz, s így emelkedik a fejlődés harmadik és utolsó mozzanatában az irodalom művészeti és nemzeti tekintetben is magasabb fokra.

Ha az e korbeli irodalom fejlődését e szempont szerint tagozzuk, megszünik, úgy hisszük, a zavar a fölött, melyik iró hová tartozik, kik az ő előzői és szellemi rokonai.

A renaissance irodalmi fejlődésének sorrendje tehát a következő volna.

I.	II.	III.
1. *Franczia iskola*	— Péczeli	— Kazinczy Ferencz.
2. *Klasszikus iskola*	— Virág	— Berzsenyi Dániel.
3. *Népies iskola*	— Csokonai	— Kisfaludy Sándor.

Kisfaludy Károlylyal kezdődik az újabb irodalom *második*, az egységes nemzeti irány korszaka, s tart *Arany Jánosig* bezárólag. A fentebbi három irány módosúlt, nemzeti és művészeti lett, de nyomai ebben a korszakban is föllelhetők. Képviselőik: Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály és Arany János. Valamint amott, úgy itt is a népi elem diadala zárja be a korszakot. —

De talán ártanánk inkább a dolognak, ha csak e körvonalakat is legalább valamennyire pontosabban akarnók kiemelni. Részletes kimutatás kellene ide, hogy e szemponttal megbarátkozzunk. Erre lehetetlen itt rátérnünk. De kiemelhetjük még egy pár szóval a harma-

Digitized by Google

dik pontot, melyben a magyar és a nyugat-európai renaissance találkozik: a történeti szellem ébredését.

A korban, melyről szólunk, a hazafiak költészettel foglalkoztak — és történettel. Bessenyei Agisával Spartába megy vissza, Hunyadi Lászlójával és Buda tragédiájával a magyar nép múltjába merül. Péczeli megirja a régi és új historia válogatott darabjait. Dugonics elregéli Trója veszedelmét és Ulysses történetét, elmondja a római és szittyiai történeteket s az ő Etelkája is Árpád idejében szerepel. Gvadányi megirja a világnak közönséges historiáját, Virág a magyar századokat, Verseghy a világnak és az emberi nemzetnek közönséges történeteit és Palóczi Horváth Hunniása szintén a múltat rajzolja közönségének. Az irók a múltból merítenek tanulságot és erőt és reményt. Ez a történeti szellem, látjuk, egyenlően mozgatja a különböző iskolákat. Oly férfiak, kiknek gyakran ép oly kevés hivatásuk van az irodalomra, mint a történetre, íme, mint a kettővel foglalkoznak.

Révainak is, tudjuk, első tanúlmánya a történet volt. És lassan-lassan megérlelődött benne a kiadások és régiségek gondolata. Nem foglalkozik többé a történettel, de eltölti őt a történeti szellem s viszi öntudatlanúl nyomról nyomra, előbb a régi költőkre, azután a régi nyelvre — s a hol senki sem kutatott, senki sem sejtett semmit, onnét hozza fel ő — a magyar renaissance történeti szellemének megtestesítője — a kincses, a történeti gondolatokat, melyek örök dicsőséget hoznak neki és örök fényt derítenek hazájára.

Digitized by Google

ÖTÖDIK FEJEZET.

TIZ ÉV KÜZDELMEI.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

Révai Györött rajztanitó; ismeretségei; Fengler püspök. Viszálya tanitótársaival; az ügy elintézése.

Az 1787-iki tanév megnyíltával Révai megkezdette működését az ujonnan fölállított győri rajziskolán, mely a nemzeti iskolával összeköttetvén »a jó ízlésnek gyarapítására, a kézi mesterségeknek tökéletesítésökre, és a hazabeli kereskedésnek virágoztatására rendeltetett.« [1]) Révait, tudjuk, nem a hivatás, hanem a szükség hajtotta ide. Az ő czéljai és az iskoláéi nem voltak azonosak, de ő azért itt is, mint mindenütt, teljes lélekkel szolgálja a magára vállalt ügyet, tudván, hogy ezzel is a haza javát mozdítja elő.

Révai eleinte elhagyatottnak érezte magát az akkor még németes városban. Csak az egyetemi templom gondozója, Rajnis, s a Hirmondótól prédikátornak ide került Ráth Mátyás társasága élesztették, [2]) de megismerkedik később Balogh Sándorral, a gymnásium igazgatójával, és

---

1) Vitéz Imre, a nemzeti iskolák főigazgatója, Révaihoz *Fényfalvi*, u. o. 208. l.

2) *M. S.* 24—5 sz.

Digitized by Google

Fábchichcsal a gymnásium egyik tanárával, ki görög méretű verseket is irt. Alkalmasint Győrött ismerkedett meg személyesen a komáromi prédikátorral Péczelivel is, kinek Zairjét már a Hirmondóban magasztalva bemutatta. Révai a hazafias iróval győri tartózkodása óta folytonos összefüggésben maradt, s midőn hallja, hogy ez a *Mindenes Gyüjteményt* megindítja, azt kivánja neki, hogy »szerencsésebb folyamatja légyen, mint az én igyekezetemnek volt.« Kéri tőle eddig megjelent műveit »én oly szegény voltam eddig, hogy munkáidra szert nem tehettem« — ő pedig elküldi neki a Költeményes Gyűjtemény eddig megjelent köteteit — cserébe. [3])

Ugyanitt kötött Révai még egy másik uj és reá nézve fontos ismeretséget. — Fengler piarista papot II. József győri püspöknek nevezte ki, s Révai egy latin elegiával üdvözli a tudós és finom műveltségű főpapot, [4]) és a két kitűnő férfiú csakhamar szorosb viszonyba lépett egymással. Barátság nem fejlődhetett e különböző jelleműek között, de egymásra utalta őket a nemes hiúság az egyik, s a helyzet szorúltsága a másik részről. Az Ausztriából ide került férfiú, ki művelt püspöki udvart akart magának teremteni, ki kedvelte a költészetet és becsülte az irodalmat és szeretett patronizálni — keresve sem találhatott volna magának alkalmasabb férfiakat Rajnisnál és Révainál, mind a kettő költő és iró, az első azonfelül ügyes zeneszerző, a második meg ügyes festő és rajzoló — s mind a kettő örökös szükségben és folytonos anyagi zavarokban.

---

3) *Péczeli levelei*, az Akadémia birtokában.

4) *Latina*, 110—115 l.

Digitized by Google

Ekként Révai lassanként csak föltatálta magát a városban, de nem ott is, hol ez legszükségesebb lett volna: az iskolában. Már 1788-ban panaszkodik, hogy tanitótársai mind gyáva emberek;[5]) a következő évben pedig nyíltan összevész Haller Gábor társával és igazgatójával, Takács Jánossal is.[6]) Nem csoda. Révai, a szellemi óriás, nem volt közéjök való — hogyan férhetett volna velök össze? És Révai nagyon lelkiismeretes és szókimondó ember is: az iskolában sok volt a hiány és fogyatkozás, hiába tárja ő föl ezeket az igazgatónak — nyiltsága fejében ez nyugtalan elmének, sőt boszús és aláváló embernek mondja; Révai végre a főigazgatóságot tudósítja mindenről, mire ez őt hivatalosan részletes jelentés tételre szólítja föl[7]) — képzelhetni mennyi boszúságot szenvedhetett ő mindezekért, s mily indulatossá tehette őt türelmetlensége és hevessége. Fölötte érdekesek e sorok a főigazgató későbbi leiratában: »A Révai Miklós rajztanitó és Haller tanitó által használt pórias kifejezések szinte meglepők az olyan férfiak részéről, kiknek tanitó létökre még legjogosúltabb fájdalmukban is jóindulatot és jóakaratot kellene tanusítaniok; e póriasságuk miatt

5) *M. S.* 24—5. sz.

6) *M. S.* 1. a

7) *M. S.* 43. sz. »Die Schuld des Zeichenlehrers Niklas Révai, dass er auf Befehl des königlichen Studien-Oberdirectors, die bei dieser Schule eingeschlichenen Mängel offenherzig angezeigt habe, kann demselben zu keiner Last fallen.« — És: »R. hat diese Eingaben, die er auf Befehl seiner Vorgesetzten verfasst hat, dem Takács alle offenherzig mitgetheilt und dieser hat ihn dafür für einen unruhigen Kopf, ja einen boshaften und niederträchtigen Menschen erklärt.« — A pécsi főigazgató hivatalos leirata

Digitized by Google

mind a két ellenfél megfeddendő. Minthogy azonban erre Haller tanitó adott alkalmat az ő kétszínű magavisele által stb.« [8]) Az igazgatóról pedig ez áll: »Az egész gyülölködésnek szülőoka pedig az elemi iskola igazgatójának, Takácsnak boszuság által táplált önfejűsége.« [9])

Révai tehát nem volt oka e viszálynak; őt az iskola fogyatkozásai birták a fölszólalásra; tanitótársa pedig ennek fejében személyes harczot folytatott ellene, és a lelkiismeretlen igazgató boszantotta és keseritette. Az ő hazafias és érzékeny lelke azonnal általános szempontból nézi a dolgot, elgondolja, hogy az ily iskolák mily fontosak lehetnének a nemzet művelődésére s íme, hogyan fogják föl hivatásukat! Elgondolja, hogy maga a magyar közönség sem törődik a haza sorsával — cserben hagyhatták volna-e különben őt, midőn kiadásai által az alvó nyelvet akarta éleszteni? Ő az egész hazát akarta mozdúlóba hozni, s az eredmény az lett, hogy nyomora ily kisszerű és ellenséges viszonyok közé sodorta. De mit is törődik ő a haza sorsával? nyelvének szomorú állapotával? Miért hajtja épen őt a hazaszeretet? »Vajha ez az érzés, irja Sándornak, nem volna bennem oly eleven! Azonnal nyugalmasabban élhetnék csak ezért is.

---

8) »Die pöbelhaften und von Männern, die als Lehrer auch in ihrem gerechtesten Schmerze, ein Beispiel der Leutseligkeit geben sollten, nicht erwarteten Ausdrücke, deren sich der Zeichnungslehrer Niklas Révai und der Lehrer Haller bedient haben sind zwar beiden Gegnern zu verweisen; da jedoch hiezu der Lehrer Haller durch sein zweideutiges Verfahren den Anlass gegeben hat« stb.

9) »Der durch Groll belebte Eigensinn des Normalschul-Directors Takács ist die Urquelle aller dieser Gehässigkeit«

Digitized by Google

De igen fel tudok háborodni hazánk és nyelvünk hanyatló állapotján.« [10])

Az elkeseredett Révai külföldre készül; Gácsországban az ujonnan fölállított Zámorszky Akadémián a mathematikai tanszék még nincsen betöltve: oda folyamodik s hogy ügyét sikeresebben előmozdíthassa, julius 8-án fölmegy Bécsbe.[11])

Itt hajlandók voltak kérésének helyt adni, ha Buda nem ellenzi. Lejön tehát ide, s útjában — minthogy még mindig nem mondott le végkép kiadásairól, fölkeresi a péczeli könyvtárt — így készül Révai külföldre! Budát azonban hiába járta meg: Révai Pászthoryt ugyanez évben ellenségének mondja, [12]) talán az ő befolyásán szenvedett ügye hajótörést.

Pesten szomorú kötelességet teljesít egyuttal. Julius 28-án meghalt Orczy. Révai jelen van a derék hazafi temetésén s őszinte fájdalommal bucsúztatja el egy versében.

> Pártfogó s irótárs volt nyelvünk ügyében,
> Értékkel és tollal fáradt érdemében.

Mire visszatér Győrre, átszolgáltatja neki Balogh Sándor Vay iskolai főigazgatónak julius 10-én kelt leiratát, melynek értelmében ő, a gymnasium igazgatója, bizatott meg az egész ügy szigorú megvizsgálásával, s mely Révainak teljes elégtételt szolgáltatott.

---

10) *M. S.* 24—5. sz.
11) *U. o.*
12) *U. o.*

VÁROSI KÖNYVTÁR
PIÓKJA
BUDAPEST.

Digitized by Google

A hivatalos leirat hátlapjára pedig az örvendő Révai e sorokat irja:[13])

Feltünt az igazság!
Melylyel az álnokság
Czégerés vétkével
Czimborás lelkével
Rút bűzébe zavarni
Igyekezett lemarni.

Pirúl most pofátok
Bédugódik szátok.
Ti ember szólásra
S hamis vádolásra
Összve ugató kutyák,
Egymás karmoló macskák!

II.

II. József visszavonja rendeleteit. A szent korona Győrött; Révai ünneplése.

1790-iki január 20-án II. József azt irta egyik miniszterének: »Én a magyar és erdélyi rendeknek panaszait egyszerre meg akarom szüntetni. Szivemből kivánom, hogy Magyarország boldogságában és a jó rendben ez által annyit nyerjen, mennyit én rendeleteim által kivántam neki szerezni minden ügyeiben.« S két nappal utóbb visszavonta ujitásait, s február 18-án útnak indúlt a magyar korona haza Magyarországba, ős Buda várába.

13) *M. S.* 24—5. sz.

Digitized by Google

A nemzet lelkesedéssel fogadta önállóságának szent jelképét, s a merre a korona ment, harangzugás és taraczkdurrogás és ünnepi díszben öltöztetett nép fogadta.

A korona útjában Győrött hált meg. Kivonúlt elébe a város magyar polgársága két zászló alatt, a német polgárság külön, szintén két zászló alatt; a papság és a városi tanács ékes magyar öltözetben voltak jelen. A nemzeti iskola ifjúsága is künn állott sorban s e fölkiáltással üdvözölte a koronát: Éljen a magyar szabadság!

Volt zavar is. A nemesség az öreg templomba akarta a koronát elhelyeztetni, miután a város főbb utczáin végig vitetett. A papság ellenben a kapútól egyenesen a várba törte útját a népen keresztül, s a püspöki épületnél le akarták emelni. A nemesség azonban nem engedett: az öreg templomban van helye, így szóltak, azon az oltáron, a hol sz. László király koponyája tiszteltetik, a mely fön valaha a sz. korona már nyugodott. S így lett. Ki is tették, hogy a nép kegyelettel járulhasson a szent ereklye elé. Este pedig fényes kivilágítás volt. Legszebb volt a városház, hol két koszorús oszlop csillogott. De volt ezen kivül is sok említésre méltó kivilágítás a városban hazafias föliratokkal. A könyvtár fölött egyebek között ez állott: *A józan könyv olvasás neveli a szabadság érzését.* Igen díszes volt a rajziskola is. A közép ablakon kékes egen arany lángú nap ragyogott, melyet ily fölirás tetézett: *Napunk virradása*; alatta állott: *Egünk derülése.* A két felsőbb ablakban ragyogó lángokkal ez állt: *Törvényünk ereje*; *Hazánk újúlása*; *Szabadságunk épsége*; *Nemzetünk élete.* —

Digitized by Google

Kell-e mondanunk, hogy mindez Révaitól ered? Ő látta el transparentekkel az egész várost; ő mondá meg mindenkinek, mit hogyan lehet legszebben csinálni. És ez nem volt még elegendő az ő hazafias szivének. A szegény elemi rajztanító jó eleve fölfogadta a magyar hegedősöket, hogy a korona hintaját kövessék a bevonuláskor, azután az apróbb ifjúságnak külön muzsikát tartatott: hadd értsék meg ők is, hogy ez nagy nap Magyarországra. S minthogy a városnak ez egy magyar bandájánál többje nem volt, oda gyűlt az ő udvarába nemcsak a polgárság, hanem a nemességnek is nagyobboda. Mindnyájan örömmel nézték őt, és többen meg is csókolták. Ő pedig magyar ruhában járt kelt köztök — később Rajnist és Fabchichot is rávette, hogy kövessék e példáját, de a püspök csakhamar eltiltá őket az új divattól [14]) — s azután hegedőseivel az udvari kápolna elé ment, a hol a nemesség színe és a városi tanács a koronát őrizte, s ott ismét három magyar nótát vonatott. [15])

Így ünnepelte meg Révai a politikai renaissance kezdetének nagy fontosságú tényét.

Később egy költeményt is irt a hazatért magyar koronának öröm-ünnepére. A multon kesergő s a jövőn örvendő lelkes hazafi szól e verséből:

> Távolléted kára: nyelvünk kiveszése
> Hitvány gyülevészszel tisztünk megtelése.

---

[14]) *Tud. Gyüjt.* 1823. IX. k. 31. l. jegyzet.

[15]) *Hadi és más nevezetes Történetek*, 1790, 2-ik szakasz 265—71. l.

Digitized by Google

S a szomszéd néphez fordúlva, mondja:

Már megkapták, úgymond, csecseze bábjokat
A síró gyermekek, s űzik játékjokat.
Nem báb a korona, szegény nyavalyások!
Nem gézengúz zsibság e szent rendtartások!

S József császárról szólva:

A mi vállainkon nyugodt örökséged
Kiért mit fizetett hideg keménységed?
Rútúl megvetetted arany koronánkat
Elkeserítetted azzal jó hazánkat
Árnyékod is érzi, hogy nagyot vétettél.
Azzal jobbits rajta, hogy a más világon
Örülj a feltámadt magyar méltóságon.

Izgalom vagy hülés következménye volt-e — Révai megbetegedett. A győri püspök az elhalt császárért ün nepi gyászmisét készűl tartani s egy díszes castrum dolorist készíttet ez alkalomra, de ez lassan készűlvén, fölkéri Révait, segítse festeni. A beteg engedelmeskedik s még rosszabbúl lesz a munkától.[16]) Ekkor írt versében így kiált föl:

Szakaszsza a halál életem fonalát
Magyar boldogságnak láttam már hajnalát[17])

Fölgyógyulása után serényen s jókedvűen hozzá lát megszakított munkájához. Szive tele van nagy reményekkel, elméje nagy tervekkel; s midőn azokat ápolja s ezeket érleli, Anakreon fordításával pihenteti erejét. Leg-

16) *M. S.* 24—25. sz.

17) *Lit. Hung.* 7. Révai kezirata a N. Muzeum birtokában.

Digitized by Google

sikerültebb Anakreon-költeményeinek egyike e szép dal, melyet azért is érdekes olvasnunk, mert híven festi a különben komor férfiú derült nyugalmát. [18])

Ha egyszer meghalok
E köztörvény alatt,
Úgy jöttem e világra:
Már eltölt napjaim
Miként folytak, tudom;
De végem függ homályban.

Komor gondok tehát
Tőlem távozzatok,
Mert nincs időm reátok:
Mig meglep a halál
Mosolygok s tánczolok
A szép Bakkus fiával.

Ekkor szólítja föl Streibig győri könyvnyomtató, folytassa Heltai krónikáját a kinyomás éveig. Révai nem fogadja el az anyagi haszonnal járó munkát — neki megkezdett nagy művét kell most folytatnia, mely a hazának fog végtelen hasznot hozni. A korona itthon van, a nemzet ébred — ha ez sajátjává teszi a nyelvművelés nagy eszméjét, a nemzetiség jövője biztosítva van, a nyelv virágzik, a haza megujúl.

Révai megkezdi izgatásait az Akadémia fölállítása érdekében.

Egy karból kivánják édes takarmánynyal
Kényedet nevelni sok jó találmánynyal,
Haszon, gyönyörűség, nyelved virágzása,
A miket igérnek hazád ujúlása. [19])

---

18) *U. o.* Anakreon XXIV. éneke.

19) *U. o.* A nagy magyarhoz.

Digitized by Google

III.

Bessenyei Jámbor Szándéka; Révai akadémiai izgatásai. Eszterházi József gróf és Sándor Leopold főherczeg. A helytartó tanács leirata; Révai Budára megy.

Bessenyeitől vette Révai az Akadémia eszméjét és tervét egyaránt. Csakhogy a volt testőr egyikökkel sem tudott mit csinálni — a lánglelkű Révai pedig terjeszti minden nemesi »udvarban«, a hol nevelősködik vagy megfordúl, elmegy vele II. József elé, miatta lesz ujságiróvá és végre fölhívja reá a figyelmet országszerte, izgat mellette a kormánynál, az országgyülésnél, a nagy közönségnél.

1785-ben veszi Révai a tudósítást, hogy Bécsben elejtették az akadémia eszméjét.[20]) Mihelyt azonban a kiadás gondjaitól szabadúlni kénytelen, s Győrött állandóan letelepedik, megirja Bessenyei *Jámbor szándékához* az *Előljáró beszédet* 1788-ban. Bármely ismerősével való személyes érintkezését fölhasználja az akadémiai eszme terjesztésére. — Révai a magánkörben ugyanaz, mi a nyilvánosság előtt: a hazafias izgató, a nemzetiség ébresztője, a nyelvmüvelés apostola. Midőn a *Kassai Magyar Muzeum* 1788-ban megindúl, azt mondja Bacsányi az Előszóban: Társaság kell nálunk is mint Franczia- és Olaszországban.[21]) S midőn egy évvel utóbb Péczeli

20) *Guzmics*, u. o. 14. l.
21) *U. i.* Előszó. XIX. l.

Digitized by Google

megindítja *Mindenes Gyüjteményét*, azt irja első levelében: ha volna neki is 900—1000 előfizetője, mint a bécsi *Kurirnak*, 1000 tallért fordíthatna évenként a magyar literatura virágoztatására; legjobban szeretné pedig, ha az a nyelv pallérozására fölállítandó kis társaságnak tőkepénzül szolgálna. [22])

1790-ben »azon örömhéten, melyen meghált nálunk a hazánkba visszatérő szentséges korona« megirja Révai a Jámbor Szándékhoz az előszót, s kiadja a munkát Bécsben a *Hadi történetek* hazafias iróinak költségén. Bessenyei neve sehol a munkában nem fordúl elő. Révai elmondja, hogy a könyv szerzője nem talált kiadót, mert e tervében a fölállítandó társaság részére könyvnyomtató műhelyt is kiván, s a fölszólított kiadó attól félt, hogy ez azután az övét megronthatná. »Talán, irja Révai, másként lehetne ugyan most ezekre az időkre nézve a tárgyról irni, mint akkor azokra a környülállásokra irt ez a jó szándékú hazafi; de hagyjuk meg szerzőjének megérdemlett dicsőségét.«

Az ország boldogságának, igy fejteget e nagy hatású mű, legfőbb eszköze a tudomány (ma »müveltséget« mondanánk); ez mentül közönségesebb a lakósok közt, az ország is annál boldogabb. A tudományok kulcsa pedig a nyelv; minden országnak a maga született nyelve. A mely nemzet a maga lakósai között a tudományokat terjeszteni s ezek által azoknak boldogságát munkálkodni kivánja, annak legelső dolgának kell lenni a nyelvnek tökéletességre vétele.

---

[22]) *U. i.* 1789, első negyed, 4. l.

Digitized by Google

Ámde a magyar nyelv a tudománynak sem előadására, sem bevételére nem alkalmas; no hát a nyelvet kell előbb alkalmatossá tenni: igyekezni kell kiszélesitésén és pallérozásán.

Hogy a magyar a nagyobb tudományoknak ízét nem érzi, az oka, mert a maga nyelvével nem kóstolhatja. Ideje volna. hogy nyelvünk ügyét helyesen fölfogva, a köztünk lakó németeket és tótokat is magyarokká tennők. Szükséges továbbá, hogy a magyar a saját nyelvén törvényezhessék.

Nincs azonban még kipallérozott nyelvünk. Az eddigi szerzők az idegen nyelvek tanulásával a magokét egészen elrontották; a mi meg a fordítókat illeti, bizony azok, kik ebből élnek, meggondolhatnák, hogy vannak ártatlanabb nemei is az életnek. Társaság viheti csak előbbre a nyelvet. A tekintetes és nemes magyar hazának kegyelmes és nagyságos főrendei járúljanak hozzá ily társaság megalapitásához; de láthassák a tudósok is, gondoljanak ki ezek is valamit, miként állíthatnák talpra annak a nagy haszonnak minél előbb való munkálkodására, melyet az ilyen társaságtól bizonyosan várhat a haza.

E munkának nagy volt a hatása. Péczeli József tiz aranyat ajánl föl a társaság fölállítására,[23]) a második adakozó, Botth Ádám urasági igazgató pedig száz rhénes forintot.[24]) A Mindenes Gyüjtemény erre azt ajánlja: nevezzenek ki országszerte minden egyes megyében gyüjtőket s a társaság csakhamar meg fog alakúlhatni.

---

23) *Mindenes Gyüjtemény*, 1790. 344 l.

24) *U. o.* 498–9. l.

Digitized by Google

Révai a Jámbor Szándék kiadásánál nem állapodott meg: sőt most indítja csak meg akadémiai izgatásait országosan.

Miután minden győri ismerőse megannyi elvtársa lett, részletesebb tervet készít és elkezd levelezni Molnárral, Dugonicscsal, a Kassaiakkal, Teleky és Ráday grófokkal és Péczelivel. Nem ir a maga, hanem a többség nevében s oly hangon, mintha a merész terv már is sikerült volna. Igy irja Péczelinek,[25]) hogy érdemei őt a társaság első rendbeli tagjává tették meg. »Meg ne vesd ajánlásunkat, folytatja, ereszkedj le hozzánk s velünk összetett válokkal, eleven buzgósággal munkálkodj ezen Társaságnak mennél előbb lehető felállításában.« Megirja neki, hogy Teleky és Ráday is tagok lesznek, s azokra a mozgalmakra utalva, melyek a buzgó Aranka vezérlése alatt Erdélyben is egy társaság fölállítását czélozzák, kérdi: ne legyen-e inkább e kettő egygyé?

Révai praktikus ember. Jól tudta ő, hogy még két tényezőt kell megnyernie, ha sikert akar aratni — első helyen az udvart, és azután az országgyülést. Igen jól itélte meg ő a viszonyokat, midőn a kormányt: a helytartótanácsot egyelőre kihagyta számításából. Ha a szegény szerzetes országosnak állított ügyét a kormány elé viszi, nyilván meg sem kérdezik soha, mit akar ő voltakép? Az országos ügyek elintézésére ott van az országgyülés; egyes emberek óhajaival és honboldogító terveivel pedig a kormány nem ér rá foglalkozni.

Révai tehát Eszterházy József grófnak — a »buzgó hazafinak« mint Révai mondja — ir s fölkéri, nyerné

---

25) *Péczeli levelei* az Akadémia birtokában.

Digitized by Google

meg II. Lipót fiát, Sándor főherczeget a Társaság protectorának. A gróf junius 18-án tudatja vele az örvendetes hirt, hogy czélt ért. »Ily módon reménylem, teszi hozzá, hogy mind ő fölsége bele egyez kérésünkbe, mind pedig a herczeg kegyességét részünkre megnyerjük.« [26])

Erre azután Révai maga is ir az ifju főherczegnek. Az egész hazában, úgy mond, elterjedt a kellemes hir, hogy a főherczeg különös szorgalommal méltóztatik nyelvünket tanulni; kimondhatatlan, mi igen megvigasztalódott ezen nemzetünk. Az a társaság is, mely már régóta törekszik a nyelv mívelése mellett a szép tudományokat is hazai nyelven kóstoltatni a nemzettel, ezért bátorkodik őt Oltalmazó Fejének alázatosan kivánni s megkérni, ha ama társaság öregbedésére is helybenhagyását kimunkálódni méltóztatnék. [27]) Az aláirás igy hangzik: »Alázatos engedelmes hiv szolgái Révai Miklós s. k. és a többi társak.« E levelével együtt benyujtotta ő a Társaság tervét is »röviden és csak vázlatosan.« [28])

A siker Eszterházy gróf búzgósága folytán bizonyosnak látszott. Csakhamar, julius 30-kán, a budai helytartótanács meg is szólal. Zichy Károly gróf azt feleli Révainak: a felsőbb helyen benyujtott terv kiegészítendő s hogy »az ily Akadémiának terve készíttessék, világosan és pontosan meghatározva minden részében; a telek és

---

26) »Tali modo spero, quod et Sua Majestas Fpetito acquiesceret et una Principem optimum nobis devinceremus.« — *Péczeli* kézirata; u. o.

27) *Planum Erig.* 91—2. l.

28) ». . . breviter et in genere solum.« U. o. 7. l.

Digitized by Google

a hely is kijelöltessék, hogy az előkészületek megtörténhessenek.« [29])

Fölkéri egyuttal, hogy »azon társak neveit is, kik ezen társaság fölállításának tervében közre működtek, közölni sziveskedjék; egyuttal pedig adja elő nézeteit is.« [30]) Kérdezi továbbá, nem mondana-e le a Társaság a külön nyomdáról, nem használhatná-e a budai egyetemi nyomdát?

Az utolsó kérdés elárúlja ugyan, hogy nem igen hatottak be Révai fejtegetéseibe; de az egész levél a legjobb akaratot s a legnagyobb készséget mutatja. És Révai, ki a vakácziót Sándorral együtt Svájczban vagy amannak jószágán akarta tölteni, [31]) e levél vétele után Budára megy püspökével együtt.

IV.

A renaissance a politikában és a társadalomban.

Ez évi junius 6-kán nyílt meg Budán azon országgyülés, melylyel történetünkben kevés vetekedhetik fontosságra és eredményeire nézve. Ez az országgyülés a

---

29) ». . . clara distincta et omnibus absoluta Academiae stius modi Imago efformetur, Fundusque el Locus destinetur praeliminaria parari possint.« — *Planum Erig.* 94. l.

30) ». . . Sociorum quoque illorum, qui in plano hoc formandae Societatis operam nauarunt Nomina mihi indicare et opinionem depromere velit.« — *U. o.* 95. l.

31) *M. S.* 24—5. sz.

Digitized by Google

nemzeti függetlenséget és a magyar alkotmányosságot biztosította, a protestánsok vallás szabadságát törvénybe iktatta, a görög nemegyesülteknek államjogot adott, az örökös jobbágyságot eltörölte, több nagyméretű reform kezdeményezésére pedig kebeléből egyes választmányokat küldött ki.

Az országgyülés többsége az úgynevezett túlzó aristokrata párthoz tartozott ugyan, mely a nemzet szabadságán csak a saját előjogait és kiváltságait értette; de volt itt egy mérsékelt aristokrata párt is, sőt — a mi első példa történetünkben — volt egy demokrata párti kisebbség is, mely teljes egyenlőséget követelt és az emberi és polgári jogok mellett lelkesedett — ehhez a párthoz természetesen a fiatalok tartoztak. Nem vívtak ugyan ki semmit, sőt még csak küzdéseik sem igen hagytak nyomot magok után, de létezésők ténye jobban bizonyítja bármi egyébnél, hogy az irodalmi renaissance íme nemcsak politikai renaissancet szült, hanem társadalmit is. Az irodalom fölébresztette a nemzet féltékenységét nyelve és léte iránt: s a nemzet siet nyelvét és létbiztosító alkotmányát megvédeni és szilárd alapra fektetni. Az irodalom fogékonynyá tette az elméket az uj eszmék befogadására: az ifjuság meg volt hódítva az uj szellemi áramlatnak. Így indúlt meg a politikai és a társadalmi ujjászületés egyszerre.

Amaz alapjait ama hetvennégy törvényczikkben rakta le, a melyeket az 1790-iki országgyülés megalkotott; emez pedig számos jelenségben nyilatkozik, melyek valamennyien azt mutatják, hogy a társadalmi élet magyarrá készül lenni. Nem is egyéb a társadalom renais-

Digitized by Google

sancea, hanem az, hogy magyarrá lesz a társadalom nyelvében, szokásaiban, érzelmeiben egyaránt.

Ez megindúlt — most először, mióta Magyarország fenáll. Nagy Lajos és Mátyás fényes udvarai nem ismerték és nem ápolták a magyar nemzeti szellemet; az aristokraczia nemzeti volt érzelmében mindig, de nyelvében és szokásaiban annál ritkábban. A műveltek és tudósok és tanúltak mind vagy a latin, vagy ujabban a franczia és német nyelv és irodalom befolyása alatt állottak. — A nők pedig híven utánozták a férfiakat; ők is franczián és németül beszéltek, néha latinúl is, a magyar nyelvet megvetették s gyermekeiket is ily szellemben nevelték.

Most mindez mintegy varázsütésre megváltozni készül. Nők és férfiak a nemzeti viseletet teszik általánossá, sőt megbeszélik, nem gátolhatnák-e meg e viselet állandósítása által is a magyarnak idegen népbe olvadását? A társalgás nyelvévé mindenütt a magyart teszik: A magyar irodalom iránt érdeklődni kezdenek — Győrött megalakúl az első magyar kölcsönkönyvtár s a közönség mohón kap a könyvek után, s nemcsak a férfiak, hanem — ez udvarias kor elnevezése szerint — már a »magyar nimfák« is.[32]) Kazinczy Bácsmegyeije s Dugonics Etelkája egy nemzeti tény fontosságával bírnak — e műveket országszerte olvassák s kezdenek hinni egy *magyar* irodalomban is. A közönség érezni kezdi azt is, hogy az irodalom eszméltető hatással is lehet — s Bessenyei Pontyiján nevet az egész ország, de utóbb észre veszi, hogy mint Révai mondja »Mit

[32]) *Hadi történetek*, 1790. 2. szakasz. 67. l.

Digitized by Google

nevetsz? A mese rólad szól.« Az a szűkkörű, korlátolt, ósdi, jószívű, tehetetlen Pontyi nem egy olvasót ejtett gondolkodóba. S most föllépett Gvadányi az ő Peleskei Nótáriusával s a közönség azonnal elértette: így szövődött benső és igazi viszony az irodalom és a közönség között. S ne mondjuk, hogy az irodalom itt vagy amott »leereszkedett« a néphez, a mi azután az ízlésnek vagy műveltségnek esett volna rovására. Dehogy esett; s az irodalom dehogy ereszkedett le. Közönség és irodalom majdnem ugyanazon színvonalon állottak. S ha ez nem is föltétlen dicséret az irókra nézve, de magyarázza hatásukat — s épen e hatás az, a mi e kor irodalmát nemzeti fontosságra emelte.

S ugyanekkor indúlt meg a magyar szinészet ügye is. — Kelemen László társasága először mutatja be Budapestnek a magyar Tháliát. Hogy a szinészetnek nemzeti, társadalmi hivatása van, érezték sokan, de senki azt oly világosan ki nem fejtette, mint Révai:

Magyar játékszínnel rakd meg várasidat
Hóditsd oda hazatérő leányidat.
Ne félj, férjeiket mind oda vezetik,
Egyszer valójában ha azt érezhetik,
Mi furcsák lehetnek tréfás alakosid,
Mi szívet érdeklők komor játékosid,
Mi ékes a nyelved az éneklésekre,
Mi erő száll azzal a gyengült szívekre [33])

Igaz — e több helyen egyszerre megindúlt társadalmi mozgalom csakhamar ismét lankadni kezd. Nagyon ter-

---

33) *Lit. Hung.* 7. sz. Révai kézirata a Muzeum birtokában

Digitized by Google

mészetes. Nincs realistikusabb és conservativebb mint a társadalom; az ő lelkesedéseinek perczei ritkák és rövidek. Ilyenkor neki lendül, rombol és épít, de csakhamar visszahanyatlik lassú, habozó járásába s örül, hogy a politika: az állam, föloldja a sokat gondolkodás és sokat tevés fárasztó munkájától. Minél kezdetlegesebb pedig a társadalom, annál inkább ilyen. Magyarország társadalma egészen ilyen volt. De megmozdult — ez a nagy vívmány; megmozdította az irodalom — ez a nagy eredmény.

V.

Kedvezőtlen fordulat az Akadémia ügyében. Révai föliratа a helytartó tanácshoz; kik voltak az akadémiai eszme kifejtői. Fölterjesztése a nádorhoz.

Révai még Győrből küldött le Budára nyolczszász példányt a Jámbor Szándékból,[34]) hogy azt ott, különösen a karok és rendek közt osztogassák. Midőn tehát Budára ért, útját egyengetve látta már, különösen egyes buzgó hazafiak közreműködése folytán. Augusztus 30-kán azt írja Péczelinek: [35]) biztatnak bennünket, több ezer forintot fognak adni évenként a tanulmányi alapból, adnak továbbá külön typographiát és lakóhelyet is;

34) *Péczeli levelei*; Révai e levele junius 20-ról kelt.
35) *U. o.*

Digitized by Google

Orczy Józsefet megkérte, legyen »igazgató fejünk,« a báró elfogadta. A nagyságok, folytatja, adakozni fognak bőven, a helytartóságnál is igen nagy hajlandósággal viseltetnek hozzánk. Közöld ezeket Barótival is, így rekeszti be e levelét; ma Teleki Józsefnél ebédel; három hétig itt marad még.

E három hét alatt pedig nevezetes fordulat állott be. Épen szeptember 5-kén irtak föl a rendek II. Lipót királynak harmadszor is, hogy jogaikat nem ugyan az ő, de utódainak önkénye ellen biztosítani akarván, ragaszkodnak uj hitlevél kiállítását sürgető kérelmökhöz, mielőtt a királyt megkoronáznák. II. Lipót boszankodott a makacsság fölött, s e hó 20-kán ujra kijelenté, hogy ő meg ragaszkodik előbbi álláspontjához, a melynek értelmében nem engedi, hogy a trónöröklés kérdése vita tárgya legyen, hogy a katonaság szervezetében módosítás történjék, vagy hogy a végrehajtó hatalomnak korlátokat szabjanak, a sérelmekre és kivánatokra is majd csak a koronázás után fogja megadni válaszát.

A kényes ügy, tudvalevő, úgy dűlt el, hogy a rendek végre engedtek a királynak s csak azt kötötték ki, hogy a nádor a koronázás előtt választassék meg. De az a fordulat, mely az Akadémia fölállításának ügyében beállott, nyilván azt mutatja, hogy Sándor főherczeg az élesebbé lett viszály idejében tudósította fölséges atyját az ügyről. A király fogalmai a magyar Akadémiáról különben sem lehettek igen tiszták. Egy magyar mágnás előtt úgy nyilatkozott róla, hogy ő ellent nem mond egy ily társaság fölállításának, csakhogy úgy ne járjon ez is, mint némely olaszországi tudós társaságok, melyeknek

Digitized by Google

foglalatosságok nem lévén, végtére pasquillusok irásával töltötték idejöket. [36])

September 17-kén a helytartótanács részéről Csáky József gróf irt Révainak egy rövidke levelet, melynek rendőri hangja föltünően ellenkezik Zichy grófnak nehány héttel azelőtt kelt soraival. E levél így hangzik: [37])

»22586. Tisztelendő Atyám!

A f. év julius 30-kán kelt 19837. sz. rendelet folytatásául a hazai nyelv kimüvelését czélzó tervre ő Felsége kegyes parancsából azt kell közölnöm Atyaságoddal, hogy világosan adja elő először, kik tagjai azon társaságnak, a melynek tervét Atyaságod előterjesztette; a mint ez már az említett szám alatti rendeletben is meghagyatott; — másodszor, mi módon, mikor és kinek tudtával állott össze ama társaság.

»Melyek után vagyok Atyaságodnak

Budán, 1790 szeptember 17-én jó akarója

P. Piarista Révainak. *gróf Csáky József.*

Mit csinált volna Révai ezek után még Budán? Őt a lelkesedés vezette ide, hogy a haza ügyét előmozditsa, s íme, egy titkos, tán rendfölforgató társaság fejének nézik, mely a közjó ellen tör.

---

36) *Decsy*, Pannoniai Féniksz, 148—9. l. jegyzet.

37) »Reverende in Christo Pater!

»In continuationem dimissae abhinc die 30ma Julii a. c. sub Nr. 19837 Dispositionis, intuitu Plani, quod ad excolendam Linguam Hungaricam tendit, Paternitati Vestrae id adhuc de Benigno Jussu Regis committendum habeo; ut isthuc genuine referat, primo, ex quibus Individuis Societas illa, cuius Nomine Pa-

Digitized by Google

Haza ment Győrre, de nem azért, hogy hallgasson, hanem hogy még hangosabb szóval követelje, a mit belátása nemzeti szükségletnek fölismert.

Egyszerre felel a helytartótanács két rendbeli levelére, s bőven előadja tervét. Arra a kérdésre, hogy kiknek a nevében szól, azt feleli, hogy huszonketten vannak, kik e tervet aláírják, bár vannak többen is, kik magokévá tették; előterjeszti az Akadémia azon tizenkét tisztviselőjének nevét is, a kikben az aláírók megegyeztek; megbeszélték ők a dolgot kölcsönösen, némelyek közülök gyakrabban össze is gyülekeztek. [38])

A neveket Révai nem említi a nyilvánosság előtt, sőt sajnálkozását fejezi ki, hogy e tekintetben az olvasók vágyának eleget nem tehet. Minthogy azonban Révai maga mondja [39]) hogy e 22 férfiú író volt, könnyen kitalálhatni, kik? valamint azt is, kik gyűltek össze a dolgot megbeszélni — praesenter et saepe collecti. — Nyilván a győriek: Rajnis, Balogh, Fábchich, Ráth, Majláth és a Győr mellett lakó Nagy János; Révai később mindezeket tagokúl is ajánlja; a távollevők pedig, kik csak leveleik által — solum per literas — vettek részt a terv kifejtésében, hihetőleg ezek voltak: Péczeli,

---

ternitas Vestra attactum Planum exhibuit, constet; prout id jam in Litteris sub praecitato dato expeditis dispositum fuit; secundo: quomodo, et quando, cujusque cum praescitu eadem Societas coaluerit. Queis maneo Paternitatis Vestrae stb.« — *Planum Erig.* 95—6. lap.

38) *Planum Erig.* 60. l.

39) *U. o.* 113. l.

Digitized by Google

Kazinczy, Horváth Ádám, Dugonics, Ráday, Virág, Tóth Farkas, Kreskay, Bolla, Görög, Kerekes, Molnár, Baróti, Földi és Bacsányi. Mindezeket Révai vagy személyesen, vagy írói működésök után ismerte. A tizenkét tisztviselőt nevét is össze lehetne némi hozzávetéssel állítani. Bizonyos, hogy Orczy volt az *elnök*, majdnem bizonyos, hogy Révai volt az ajánlott *titkár*, s valószinű, hogy Ráth Mátyás volt a *typographia inspectora*, Kultsár a *színházé*, Rajnis a *könyvtárőr* — hogy Dugonics volt a *dirigens matheseos purae*, Rácz Sámuel a *dirigens medicus*, Molnár a *dirigens historicus* stb.

A második kérdésre a társaság egyesülését illetőleg azt feleli Révai: hogy az egyesülés még nem történt meg, de az országban levő kisebb társaságok mielőbb egyesülhetnének. Ily kisebb társaságok pedig: a két kassai társaság, a *Muzeum* és az *Orpheus* írói köre; a bécsi *Hadi történetek* írására gyűlt társaság, a komáromi *Mindenes Gyüjtemény* írói; a győri és több más írók társasága. Mindezek pedig nyiltan működnek, az egész világnak szeme láttára! »Bár, így folytatja [40]) a kijelölendő nemeseknek és más tehetősebb polgárainknak száma elég nagy és tisztességes volna, ha ezt nem akadályozná az ő szerénységök vagy abbeli félelmük, hogy az időbeli és személyes egyenetlenség viszálkodást eredményezhetne.

---

40) »Quamquam esset nobis et Magnatum, aliorumque Potentiorum Civium nominandorum ampla satis et honorifica copia: si per eorum liceret, seu modestiam, seu metum etiam aliquem, ne iniquitate vel hominum, vel temporum in individiam adducantur. At metus is est potius, gravis omnino, et quo jam dudum acerbe maceramur.« — *Planum Erig.* 104. l.

Digitized by Google

De inkább csak minden esetre komoly félelem az és általa már régóta kínoztatunk.« S vakmerő bátorsággal folytatja hazafiúi elkeseredésében :« [41]) »A magyar névnek és méltóságnak ellenei nemcsak a mi nemzetünk iránt vannak méltányosság híján, de a királyi fölség ellen is vakmerősködnek: mert ezek régebben azt a kelletlen gyanút terjesztették, hogy a fölséges ház annyira ellensége a magyar nyelvnek, hogy azt elnyomni és kiirtani igyekszik. Ez pedig, minthogy a magyar nemzetnek is leendő kiirtását láttatá előre, a magyaroknak igen keserűen eshetett. Annál kegyetlenebb volt pedig ez, mert ez igaztalan és csüggesztő hír némi megerősítést nyert nemeseink magaviselete által: a mennyiben azok mintegy félve mertek csak a hazai nyelv művelőinek segítségére lenni.«

Erősíttessék meg tehát mindenek előtt a társaság, a tagok is úgy neveztessenek ki, hogy lássák ezt nagyjaink s fölszabadítva a félelemtől, a magok részéről is nyiltan járúljanak hozzá az ügy támogatásához. Így azonban, folytatja keserűen, a helytartótanács második levelére

---

41) »Hostes Nominis et Dignitatis Hungaricae. non solum in Gentem nostram injurii, sed in ipsam etiam Majestatem Regiam temerarii, hanc pridem commoverunt ingratam suspicionem: Aulam Augustam adeo adversam esse Culturae Linguae Hungaricae. ut eam opprimere etiam et extinguere contendat. Haec res, quia et ad ipsam Gentem Hungaricam olim penitus delendam intensi conatus quandam prae se ferre videbatur speciem, non potuit iisdem Hungaris non quam acerbissima esse. Tanto autem ferocius hoc erat: quod hic rumor iniquus et animos exasperans quodam modo confirmari putabatur etiam extorto illo et late vagante inprimis Magnatum nostrorum metu: ut trepidarint Linguae Patriae Cultoribus aperte auxilio adesse.« — *U. o.* 10.5 l.

Digitized by Google

utalva »ők ujra haboznak« — illi vero hesitant iterum — és így »a haza ismét kínosan nyög!« — vehementer ingemiscit iterum Patria. — Kérve kéri tehát a helytartótanácsot: vessen már véget a félelemnek, melyet a gonosz emberek lármája a polgárok keblében keltett. Hiszen nyilván megmutatja a benyujtott terv, hogy törekvésünk teljesen ártatlan (innocens) s hogy egyedül a közjó s a nemes tanulmányok elősegítését célozza.[42])

November 10-kén elküldi Révai e föliratát, a melyhez hasonlót alig vett valaha a budai helytartótanács.

Két nappal utóbb megválasztotta a Pozsonyba áthelyezett országgyülés a 18 éves Sándor Leopold főherczeget nádornak. Révai egy melegen írt latin verssel üdvözli őt.[43]) Le fogod csendesíteni, így szól, a zajló habokat, ki fogod engesztelni egymással a hazát és királyát. Elmondja neki, hogy gonosz emberek mocskolódásai gyanúsították mindig nemzetét. Ismerd meg — így kiált föl — a népet magát, hatolj be nyilt szivébe! Szeresd nyelvünket s adj uj díszt ruházatunknak; szégyenítse meg a te példád az elkorcsosúltakat, kik őseik nyelvét megvetik.

Elküldi neki e verset — és a helytartótanácshoz intézett fölterjesztésének kivonatát is. S mit vonatolt ki Révai? Azt, hogy országszerte hiresztelik, hogy az Udvar a magyar nyelvet el akarja nyomni, hogy a mágnások félelemből nem is merik az irókat nyiltan támogatni, s hogy e gyanút azzal lehetne legsikeresebben eloszlatni, hogy a társaságot megerősítik. Így azonban »ujra reszket

---

42) *Planum Erig.* 107. l.

43) *Latina*, 115–20. l.

Digitized by Google

a haza, s ujra hallatszanak a megujított fájdalomnak sóhajtásai és nyögése.« [44])

Bámuló tisztelettel állunk meg e nagy alak előtt. Soha szentebb ügyet nem védtek nagyobb önmegtagadással, bátorsággal és kitartással, mint Révai az Akadémia ügyét. Teljesen azonosítja magát kitűzött czéljával s az akadályokat, melyekbe ütközik, lelki, egyéni fájdalmaiként érzi. A magyar renaissance nagy harczosa küzd az egész nemzet helyett, és érez az egész nemzet helyett ....

VI.

Az Akadémia terve, czélja, költségvetése és alapja; az Akadémia jelöltjei. Révai miért nem kandidálja Bessenyeit.

Révai még ugyanez évben adja ki részletesen kidolgozott tervét a magyar tudós társaság felállításáról: *Planum erigendae eruditae societatis hungaricae alterum elaboratius.* (Második pontosabb terv egy magyar tudós társaság fölállítása iránt.) A költségeket ismét Görög és Kerekes, a Hadi történetek irói fedezik.

E mű magasan áll Bessenyeié fölött. A Jámbor Szándék egész tartalma Révainál csak a bevezetés, s az is jobban van fejtegetve. Említi, hogy hazai nyelven kell tudományt és műveltséget terjeszteni. Az angolok, francziák, németek tudnak szintén zsidóúl görögűl és latinúl,

44) ». . , iterum contremuit Patria, audiuntur denuo priora renovati doloris suspiria.« — *Planum Erig.* 114. l.

Digitized by Google

de azért náluk csak az a domestica eruditio, a mi nemzeti nyelven van irva. Nálunk azért idegen a tudomány és művészet, mert idegen nyelven tárgyalják. Ezen akar a fölállítandó társaság változtatni; ezért nem csak hasznos, hanem szükséges is. Fejlődik majd azután nálunk is minden, s a mi műveinket is majd lefordítják maguknak a külföldiek. Nem hiányzik a magyarban sem az ész, sem a tehetség, csak fejezhesse ki jól az iró a mit érez, s meg fogunk róla győződni közönségesen.

A társaság czélja a nyelvművelés. A régi és elhanyagolt szókat föl kell éleszteni, uj szókat a nyelv alkatához mérten kell föltalálni és szorosan meghatározni, — novis (vocibus) ad indolem linguae inveniendis certoque definiendis [45]) — továbbá a régi és uj szóknak voltaképi és ékes használatát kell kimutatni.

A tudományok és művészetek terjesztésére legjobb volna egyelőre az ó- és uj-kor művelt nemzeteinek egyes kiváló munkáit lefordítani. Ezek alapján azután sokkal készültebben és szerencsésebben fog a társaság a nemzet szelleme szerint írt munkákat létesíthetni. —

Négy osztálya legyen a társaságnak: *nyelvészeti, philosophiai, mathematikai és physikai.* Az elsőhöz számítja az aesthetikát, történetet, földrajzt, archeologiát, festést, zenét és rajzot stb. — A másodikhoz a jog egész körét és a paedagogiát. A harmadikhoz az épitést is. A negyedikhez az összes természettudományokat.

A társaság tűzzön ki évenként jutalmakat egyes kérdések megfejtésére; a jónak itélt műveket adja ki a saját nyomdájában.

---

45) *U. o.* 14. l.

Digitized by Google

A társaság igazgatásának gondja lesz egy *színház*nak is létesítésére, mely erkölcsös és jóczélú drámákat fogna teremteni; a társaság díjat tűz ki eredeti drámák megirására vagy a jelesebb és hiresebb külföldiek lefordítására; a fődolog itt egyebek közt az volna, hogy a szinház a hazai nyelvet kimüvelné s főkép az olyanokkal is elfogadtatná, kik hibás nevelésöknél fogva idegen szellemmel telvék.

A társaság határozatlan számú tiszteletbeli, harminczhat fizetett rendes és akárhány rendkivüli tagból áll; vannak még *alumni societatis*, fiatal kezdők, kik máris kiváló munkák által tüntek ki. Mindenkinek feddhetetlen jellemünek kell lennie és magyarúl kell tudnia; a választást kerületenként ejtsék meg, hogy minden nyelvjárásnak meg legyenek képviselői. Minden tudomány-ágnak legalább két-három alapos készültségü képviselője legyen, ezek készitik majd az illető szakbeli müszókat, mert nem tudja ezeket jól magyarúl kitenni, csak az, ki a megfelelő tudományban vagy művészetben teljesen jártas. — A protestansoknak is kétségkivül helyet kell adni a társaságban, de a világiak se legyenek a papok ellen: napról napra mind nagyobb tért hódit az a sértő nézet, hogy a papok komoly tudományra alkalmatlanok, vagy hogy »malitiosi«, mintha a ruhától mocsok szállna reájok! S nem mutatja e korunk elég példája, hogy vannak olyan papok is, kik szerény és békés emberek?

A társaság Budán vagy Pesten legyen; azon épületek egyikét, melyek a megszüntetett szerzetek után üresen állnak, engedje át e czélra a kormány. A társaság épületében lakik a titkár, könyvtárőr és a nyomda felügyelője; a nyolcz osztályelnök lakásáról szintén a társa-

Digitized by Google

ság gondoskodik; legyen továbbá az épületben könyvtár, természetrajzi és találmányok tára, nyomda és könyvkereskedés.

A nyomda fölállítására különös súlyt fektet ő is, mint mindenki, ki a társaság eszméjével vagy — az irodalom érdekeivel foglalkozik. Decsy is szemökre hányja a könyvnyomtatóknak, hogy ők akadályozzák leginkább a magyar tudomány előmenetelét; minden nyomtatott árkusért még ő nekik fizet az iró tíz, és még gyakran több forintot; a szerző hire nélkül a magok számára is nyomtatnak, s ezeket adják el előbb: igy szedik ők az epret, a szegény iróknak meg koppan a szemök.[46] Révai szerint is ártanak az eddigi nyomtatók az irodalomnak: drágítván az árakat, elriasztják a közönséget a vételtől, az iróknak meg nem fizetnek semmit. A mit a társaság ki fogna adni, abból a tiszta haszon kétharmada az iróé legyen, az utolsó harmada pedig az alap nagyobbítására fordíttassék.

A részletes évi költségvetés összesítő tételei ezek.

Kell:

Díjazásokra	17,000 frt.
Jutalmazásokra	6,300 »
Egyébb kiadások	3,700 »
Összesen .	27,000 frt.

Ez sok pénz, elismeri, de elő lehet teremteni. A tanulmányi alapból kér 17,000 frtot — a többi 10,000 frt legnagyobb részét fedezni fogják a typographia bevételei; a hiányzó részt pedig a tehetős hazafiak bizonyára össze

[46] *Decsy*, u. o. 116—7. és 209. l.

Digitized by Google

fogják gyűjteni . . . Ime, mily kevéssé bizott még Révai az akkori közszellemben. Álmodni sem merte, hogy egy emberöltő alatt a nemzeti szellem annyira meg fog erősödni hazájában, hogy az akadémia fölállítása tisztán közadakozás utján biztosíttatik s ismét egy emberöltő mulva az ő távol születéshelye, Nagy-Szent-Miklós is gyűjt, hogy szoborral tisztelje meg nagy fiát és ezzel önönmagát is.[47])

Révai a nyelvművelést tűzi ki a tudós társaság czéljául s épen e művéből, melyben ezt behatóan fejtegeti, tűnik ki ismét és legvilágosabban: hogy az ő *nyelv*művelése *nép*művelés is. Ha a tudós társaság fölállításáról irt könyvét részleteiben is tekintjük, kitűnik, hogy a mit ő fölállíttatni óhajt, nem lett volna pusztán akadémia, hanem muzeum és művésziskola, könyvtár és könyvkiadóvállalat, szinházi bizottság és könyvnyomda-társulat, sőt még irói segélyző-egylet is — szóval mindaz, mire egy nemzetnek szüksége van, ha művelődni és haladni akar; mindaz, a mi az ő korában hiányzott. —

Révai izgatásainak az volt az eredménye, hogy a helytartótanács átküldte az Akadémia ügyét az országgyülésnek, ez pedig kiadta a tanúlmányi ügyekben kiküldött választmányának: »Adja a Mindenható, így kiált föl Révai[48]) hogy ę terv, mely a hazára nézve oly fölötte üdvös, ujabb akadály által ismét meg ne gátoltassék.«

Révai azonban további működését nem teszi az országgyülés határozatától függővé. A következő évben kiad

---

47) *T. Adattár*, II. k. 364—5. l.

48) »Faxit, Deus optimus maximus, ne res haec, tam salutaris patriae, aliquo iterum obice praepediatur.“ — *Latina*, 125. l. jegyzet.

Digitized by Google

ismét egy kis füzetet, melyben elsorolja az Akadémia jelöltjeit és kiadja a főherczeghez és utóbbi nádorhoz, valamint a helytartóhoz irt fölterjesztéseit Zichy és Csáky leveleivel egyetemben. E füzet mint akadémiai tervének kiegészítő része, folytatólagosan lapszámozva de külön czímlappal jelent meg: *Candidati erigendae eruditae Societatis Hungaricae et Ratio facti in ea promovenda progressus.* Győrött nyomatott, alkalmasint a saját költségén. A múlt év végén annyi pénze sem volt ugyan, hogy egy Péczelihez irt levelének postáját megfizethette volna [49]), de most Sándor pénzt küldött neki [50]) — s mit csinálhatott volna vele Révai egyebet?

E füzetében nyolcz tiszteletbeli és negyven rendes tagnak közli nevét, irodalmi működését, elmondja érdemeit, s külön megjegyzi mindegyikről, hány nyelvet tud. Az elsőhöz tartoznak a mágnások közül Gvadányi és Ráday; a papi rend közül Molnár és Majláth és Nagy János; a nemesi rend közül Barcsay, Báróczy és Kazinczy.

A rendes tagok nevei abc-rendben vannak fölsorolva. Egynémelyiknek nincsenek irói érdemei, de a praktikus Révai más okból veszi föl őket: Balogh Sándorról mondja, hogy könyvtárát és ásvány gyűjteményét a társaságnak fogja ajándékozni; Fábchich könyvtárát adja majd oda; Görög Bécsben terjeszti a társaság eszméjét és költ is reá, a rézmetszést is ő mozditotta elő hazánkban először nagy költséggel. Horváth Ádám füredi mérnök sok mágnást nyert meg az eszmének s most

49) *Péczeli levelei.*

50) *M. S.* 24—5. sz.

Digitized by Google

tanúl németűl és francziáúl; Nagyváti János Pesten az ország nagyjai közt igen hathatósan terjesztette a társulat eszméjét. — Kettőt nyílván Baróti ajánlata folytán vett föl: Novák István kassai tanárt, ki most dolgozik egy magyar nyelvű jogi munkán és Simai Kristóf piaristát, ki Kassán rajztanitó volt — A negyven tag közt meg van az iró mind, Verseghytől Tóth Farkasig — csak egy hiányzik, a kinek maga Révai is le van kötelezve, az akadémia eszme ujabb megindítója: *Bessenyei György.* —

E névsor, természetes, nem találkozott az ország köztetszésével. Bacsányi azt irja ez ügyben Rádaynak: »A tudós társaságra való candidatusokat Révai kiadása szerint, nem kétlem, látta már Nagyságod. Nagy vakmerő szelességnek tartják sokan Révainak ezen cselekedését.«[51]) Valahányszor Bacsányi Révairól szól vagy róla hallgat, midőn szólnia kellene, mindig érezzük, hogy ő a nagy férfiúban versenytársát látta és örömest szól felőle, kedvezőtlenül. Nem ismerjük még eléggé Bacsányi életét, hogy jellemét és lelkét pontosan megitélhetnők. A menynyit a Révai adatok szempontjából látunk, nem szól mellette. Bacsányi uralkodni és vezetni akar; tekintély akar ő lenni ízlés és fordítás, irás és nyelvészet dolgában egyaránt. A gyámoltalan Baróti teljesen az ő befolyása alatt állott; Kazinczy csakhamar elválik tőle; Verseghyn is erőszakoskodott egy ideig. Láttuk, hogy a *h* betű mássalhangzó voltáról szólván, szántszándékkal hallgatja el Révai nevét, ki e nézetet először vallotta és bizonyította; az Akadémia dolgában is önállón kiván ő

51) Péczeli napjaim, *Toldy* kézirata.

Digitized by Google

eljárni, ő is felmegy a királyhoz ez ügyben s oly módon szól »a beadott és ujonnan kidolgozott plánumról« mintha abban Révainak sem volna több része, mint neki. [51]) Hogy tehát Révai eljárását »sokan« tartották volna »vakmerő szelességnek« alig kell szószerint vennünk.

Egy ujabb iró, ki a testőrökről annyi érdekes adatot kutatott föl, hogy belőlök jó könyvet csinálhatott volna, idézi Bacsányi e sorait és megtámadja Révait: »Valóban vakmerő szelességgel, pajtáskodással állítá össze Révai e canditatusok sorozatát. Erre a sok érdemetlen, névtelen, jobbára Győr vidéki candidatus mellett elegendő bizonyíték az, hogy Bessenyeit és Bacsányit, az akadémiai eszme legfőbb munkásait ajánlandó tagokúl egy szóval sem hozza föl.« [53])

Oly kevesen foglalkoztak nálunk eddig Révaival s a kik tették is, oly hiányosan hordták össze s oly elégtelenül dolgozták föl még a pusztán életrajzi anyagot is — hogy hajlamunk ellenére is megállunk egy szóra Révai megtámadójával.

A »pajtáskodást« nem látjuk Révai eljárásában; a *negyven* ajánlott tag közt mindössze *négy* van győri s ezek közt a két számot tevő iró, Ráth Mátyás és Rajnis. Bacsányit meg igenis ajánlja Révai; igen melegen szól róla, fölsorolja egész addigi működését, s még azt s fölemlíti, hogy tud latinúl és németűl és ért olaszúl. [54])

---

52) *Bacsányi költeményei*, Toldy kiadása 250—1. l.

53) *Ballagi Aladár*. A magyar királyi testőrség története, 255. l. jegyzet.

54) *Planum Erig.* 68—69. l.

Digitized by Google

De áll az, hogy Révai egy szóval sem említi Bessenyeit.

Hogyan lehet ezt magyarázni?

Nézetünk szerint igen egyszerűen: Bessenyei föl volt véve eredetileg a társaság tiszteletbeli tagjai közé, de neve a saját kértére maradt ki Révai művéből.

A bevezetésben ugyanis olvassuk, hogy Révai nem idézheti a tiszteletbeli tagokat mind »részint szerénységük, részint a beállható viszálkodástól való félelmük miatt.[55]) Előttünk kétségbe vonhatatlan, hogy Bessenyei is ezek közé tartozik. Hiszen Révai a Jámbor Szándékot mint Bessenyei munkáját adta ki s az előszóban magasztalva említi őt; hiszen Révai ugyane művében, melyből Bessenyei kimaradt, említi, hogy ennek terve birta rá, hogy az ügyet II. József elé vigye. S vegyük tekintetbe azt is, hogy kimaradt Révai jótevője: Fengler és kimaradt Révai barátja: Paintner — ezek is bizonyosan csak a saját kértökre — valamint, ismételjük, Bessenyei is.

Mindez mintegy magától értetődik. Révainak nem volt semmi oka síkra szállani ily módon Bessenyei ellen, kiről mindig a legnagyobb tisztelettel s a legmelegebb elismeréssel szól. S ha tán lett volna is oka, a mint nem volt — még ez sem magyarázná e tényt. Révai kandidálja Barótit, kit nyiltan vádolt nyelvrontásról, sőt ajánló soraiban sem felejti el fölemlíteni, hogy kandidatusának prosodiája »nagyon nehézkes és alkalmatlan;« Révai kandidálja Rozgonyit, ki csak ekkor jött haza

---

55) »Partim ob eorum modestiam, partim ob metum etiam aliquem, ne aliquo modo in invidiam adducantur« — *U. o.* 61. l.

Digitized by Google

külföldi útjáról, eddig nem tett semmit, sőt még azzal sem volt tisztában: vajjon philosophiára, mathematikára vagy statistikára adja-e magát? És ugyanez a Révai, ki az ügyet nézi mindig, a személyt soha, — épen Bessenyeit hagyta volna ki szántszándékkal!

S ezek után hadd lássuk, hova tévedhet az oly író, ki a tények egészének számba vétele nélkül festi hősének lelki állapotát. »Hozzávegyűlt Bessenyei elkeseredéséhez azon óriási igaztalanság, mit rajta Révai elkövetett, midőn az akadémia kandidatusai közül kihagyta. Még ha reménye utolsó szála nem szakadt volna el, ugyan mi jót várhatott oly intézettől, melynek még méhében létekor vezetői a pajtáskodásnak oly hallatlan példáját adják. Ez eljárás Bessenyei önérzetét a legfájóbban sebzé stb. stb.« [56])

Révai alkalmasint azt remélte, hogy ajánlatainak nyilvánosságra hozatalával az akadémia föllállításának ügyét siettetni fogja. Fáradozása, reménye hasztalan volt. A rendek választmánya a tervezetet be sem nyújthatta II. Lipótnak — 1792-ik évi márczius elsején a fejedelem meghalt. Révai, mihelyt a hírt veszi, egy latin elegiát ír, [57]) melyet bár a bécsi Hadi történetekben és a pesti latin ujságban is kiadott, fölvett latin költeményei közé is, hogy »e fölbuzdulásommal is még több jelét adjam az osztrák ház iránt való kegyeletemnek.« [58]) Csakhamar alkalma van I. Ferencz királyt üdvözölni [59])

---

56) *Ballagi.* u. o. 266. l.

57) *Latina*, 133–6. l.

58) ». . . et hac accensione plura essent meae in Austriacam domum pietatis argumenta.« — *U. o.* 135. l. jegyzet.

59) *U. o.* 137—40. l.

Digitized by Google

kinek a nyelv ügyét köti szivére — eredménytelenül. Midőn az országgyülés az Akadémia ügyét sürgette, a fejedelem azt felelte: Küldessék vissza e javaslat a rendszeres bizottsághoz.

És ezzel az egész ügy el volt ejtve. Az ország csakhamar belesodortatott Nyugat-Európa háborújába, s így a nyelvmüvelés kérdése háttérbe szorúlt — sokára. Csak az irók nem feledkeznek meg róla. Verseghy egy ethymologiai szótárt tart szükségesnek s úgy hiszi, hogy »az e czélra fölállítandó tudós Társaság elkészíthetné.« [60] A Debreczeni Grammatika megemlíti előszavában, [61] hogy a nyelv pallérozására s épségben tartására szükséges egy magyar tudós társaság fölállítása. De mi haszna, hogy az írók és tudósok emlegetik? Egyesek jámbor óhaja marad csak — az elfoglalt s majd kimerült nemzet nem vesz róla tudomást. De hogy tudomást vett róla, az Révai örök érdeme.

De minek külön méltatnunk Révainak e téren való elévülhetetlen érdemeit? Elmondottuk a tényeket — méltatásukat bizzuk az e tekintetben egyetlen szakavatott tollra: magára Révaira.

»Senki tőlem így szól [62]) föltünő szemtelenség nélkül azt a dicséretet el nem vitathatja, hogy a nemzeti nyelv kimüvelésére szánt magyar társaság fölállításában

---

60) *Proludium*, 1793. 87. l.

61) *Debr. Gram.* 1795. XXII. l.

62) »Hanc saltem laudem nemo mihi, nisi egregie impudens inficiatum erit: me in Societate Hungarica ad promovendum Sermonem Patrium erigenda, jam dudum et prae ceteris acriter enisum fuisse Certum est me aliquot Stationes splendidissimas, ubi

Digitized by Google

már régen és mások előtt igyekeztem. Néhány igen fényes állomást csak azért hagytam el, hogy minél alkalmasabb helyen lehessek ezen saját munkásságom által nyilvánossá tett s — ha nem csalódom — a hazának bizonyára leghasznosabb ügy gondozására.«

VII.

Révai az egyetem aesthetikai tanszékére folyamodik; Bécsbe megy; saecularisatiója. Viszálya a várossal; ellenségei és üldöztetése. A numismatika tanszékére pályáz. — Esztergom.

Révai nem érezte magát jól tanítótársai között; a köztük lezajlott viszály is változást óhajtatott vele. És csakhamar kinálkozott is erre alkalom. Werthes Frigyes a pesti egyetem aesthetikai professora 1790-ben nyugalomba lépett és visszatért Németországba.[63]) — Fengler püspök ösztönzi Révait, folyamodjék ez állásért, és Révai megteszi,[64]) de eredménytelenül; 1791-ben a német tollú, de magyar érzelmű Schedius Lajost nevezték ki ez állásra, a mi Révainak igen zokon esett. Még a következő

---

privatis meis rebus insigniter potuisset consuli, deseruisse tamen propterea vel maxime: ut minus impedito essem loco ad curandum et mea opera hoc Publicum, et Patriae, nisi ego fallor, sane utilissimum negotium « — *Latina*, 124 - 5. l. jegyzet

63) *Fejér*, Historia Academiae Scientiarum Pázmánianae, 1835, 132 és 170. l

64) *M. S.* 24 - 5 sz.

Digitized by Google

évben is panaszkodik az ország birója ellen, ki protectiójával Schediust »tolta be« a kathedrára; a nádorral is szólt e tárgyban, sőt a királylyal is, de ez utóbbi »kénytelen volt ezt tenni.«[65]) A múlt évi vakácziót Sándor jószágán töltötte, az 1792-ikit pedig Bécsben, hol három hétig marad s az architecturai leczkéket járja; a következő télen is rajzolgat folytonosan — »sine fine.«[66]) Nyilván belátta, hogy ő neki, bár akarata ellenére, egyelőre a rajz mellett meg kell maradnia, tökéletesbíti tehát magát benne, annálinkább, mert e tanévben uj tisztséget vállalt: a királyi akadémián is ő lett a rajztanító.[67])

Révait Bécsbe még egy czélja vezette: elment az özvegy Károlyi grófnéhoz és 150 forintnyi asztalpénzt nyert tőle, arra az esetre, ha elagg vagy máskép szorúlna rá. Így minden eshetőség ellen biztosítva, megirja a provincialisnak: engedné meg neki, hogy a saecularisatióért folyamodhassék. Ez az engedély megérkezett Győrre 1793-iki november 3-án.[68]) A következő év márczius 18-án Révai már világi pap,[69]) és Fengler püspök őt utóbb egyháza megyéjébe fogadja.

Hogy Révait e lépésre mi vezette, nem nehéz kitalálnunk. A szerzetes élet nem felelt meg természetének — s íme már tizennégy éve, hogy nem szolgálja szerzetét és nem is lakik a szerzet házában. Őt a piaristákhoz

---

65) *M. S.* 24—5. l

66) *U. o.*

67) *M. S.* 1. a.

68) *U. o.*

69) *M. S.* 24—5. sz. — M. S. 30. sz. szerint a saecularisatió 1794-iki február 7-én adatott ki Romában és a győri consistoriumban márczius 28-án hirdettetett ki.

Digitized by Google

nem kötötte már, hogy úgy mondjuk, egyéb puszta külsőségnél. Ha megírja folyamodását, vége ennek is — megszabadúl a szerzetesi kötelékektől, melyek mindig nyomták és szorították. Szemére hányták, hogy szerzetes létére ujságot ír és anakreoni verseket költ, ifjúsága éveit sem felejté el — szóval, neki a szerzetesi élet eleitől fogva csupa bajt és kellemetlenséget hozott. Miért ne szabadúljon tehát — ha teheti?

És ne feledjük azt sem: Révai elégedetlen győri állásával — úgy az állásnak mint saját magának természeténél fogva. Hogy jobbra méltó, érezte; hogy egy helyen nem tűri őt soká nyughatatlansága, azt is érezte. Szabadúlni akar a szerzettől, hogy elmehessen Győrről is. Mint világi pap, kaphat ő akármily más állást.

Találkozik is még ugyan ebben az esztendőben. Győrről azt irják neki, hogy exhortatornak fog küldetni valahová — a mit ő mint természetével meg nem férhetőt, szépen megköszön. [70]) Majd azt hallja, hogy győri szónoknak van kandidálva, de ebből sem lett semmi, és Révai ennek is megörűlt, mert szabadulni akar innét.

Volt is reá oka untig. Viszonya a rajziskolához tűrhetetlen kezdett lenni; most nem társai, hanem a város miatt. Ő az iskola érdekében megtett mindent, sőt sokkal többet, mint kötelessége lett volna. A város fölállította az uj iskolát, de még a legszükségesebb rajzszereket sem szerezte be; Révai, a szegény Révai, megvette a szükségest a saját pénzéből. [71]) Az elemi iskola negyedik osztályának nyolcz hónapig nem volt tanítója; Révai

---

70) *Guzmics*, u. o. 19. l.

71) *U. o.* 19. l.

Digitized by Google

magára vállalta ez osztályt is és tanította a mathematikát, geometriát és történetet nyolcz hónapig minden díj nélkül.[72]) E mellett az iskolát példás rendben vezette. Bachmann királyi inspector megdicséri őt a helytartótanács nevében 1793-ban[73]) a bécsi rajzakadémia pedig 1795-ben. Ez utóbbinak elismerő sorai e szókkal kezdődnek: »E rajziskola valamint egész berendezése kitünő« — és a végök: »Csak azt kivánjuk, bár méltányolnák felső helyen a tanító ügyességét és ernyedetlen buzgalmát, és hogy ez iskola a többi nemzeti iskolák mintaképeül említtessék.«[74]) De azért a város nem »áldozott« egy krajczárt sem az iskola érdekében.

E mellett Révai a tanácsosokkal és a polgármester családjával, de még a hajdukkal és ezeknek feleségeikkel is az iskola udvarában folytonos vitában élt.[75]) »Panaszt tőn a tanácsnál a rajta tett méltatlanságokért, még rosszabb lett; nyilván gúnyoltatott, mocskoltatott. Mindezek arra vitték az érzékeny férfiút, hogy iskoláját bezárá. Tettének okait elmondá a tanácsban; ez el akarván mellőzni a törvényes útat, a püspökhöz adta a dolgot. Révai ezt az itélőszéket el nem fogadta, mert a tanács vissza akart élni a püspök tekintetével. A püspök felfor-

---

72) *M. S.* 52. sz. és 78. sz.

73) *Fényfalvi*, u. o. 205. l

74) »Diese Zeichnungsschule ist vortrefflich, so wie die ganze Einrichtung derselben. — Es bleibt nur der Wunsch übrig, dass die Geschicklichkeit und die rastlose Bestrebung des Lehrers hoher Orten möchte bemerket und diese Schule allen übrigen Nationalschulen zum Muster aufgestellt werden.« — *U. o.* 206–7 l.

75) *Guzmics*, u. o. 23. l. itt »kamarások«-ról és a »város Gazdájáról« van szó.

Digitized by Google

tyant Révai ellen, hogy tekintetét megvetette. Révai a tanácsot törvényes útra igazítá: »Keressen meg engem a tanács a maga helyén; mondja ki a főigazgató, mondják ki Szerdahelyi és többi ellenségeim nyiltan a törvényszék előtt, melyek az én nagy vétkeim«.[76])

»Szerdahelyi és többi ellenségeim« — ez az egyetlen homályos pont Révai életrajzában. Mennyire keserítették és üldözték őt személyes ellenségei s hogy kik ezek, tudjuk — de hogy miért ellenségei, erre nincsenek tényeink.

S mily sajátságos! Ellenei azelőtt megannyi jó emberei voltak. Szerdahelyi, kit e helyen említett, a helytartótanács referense volt tanulmányi ügyekben; Révai elküldötte neki 1792-ben megjelent latin verseit, s ez felel a szerzőnek egy pár meleg udvarias sorban s többi közt azt is irja neki, hogy örömest szolgál majd Révainak.[77]) Balogh és Fábchich, kiket ő 1791-ben akadémikusoknak ajánl, most elkeseredett ellenségei. Az előbbi azt mondja Révairól, hogy még latinúl sem tud és az iskolában még grammatikára is elégtelen.[78]) Már 1792-ben Révai azzal okolja meg a *Latina* kiadását: ő semmi nagyobbat elérni nem akar, csak azt akarja bizonyítani, hogy igenis tud latinúl.[79])

---

76) »Querat me Senatus suo loco; loquatur Superior Director; loquatur Szerdahelyi et caeteri hostes palam in judicio, quae sint tanta mea crimina.« *Guzmics*, i. h.

77) *Fényfalvi*, 197. l.

78) *Guzmics*, u. o 19 l.

79) *Latina*, 8. és 9 l

Digitized by Google

Győri és budai ellenségei kezdik most saecularisatióját gyanúsítani; azt fogják reá, hogy a király tudta nélkül és alattomos fortélylyal nyerte azt ki; e mellett azzal rágalmazzák, hogy megromlott erkölcsű s kétes vallású lévén, épen nem tanitónak való. Révai Bécsbe szándékozik önvédelmére, de nincs se pénze, se embere. Kéri Paintner segítségét — épen születése napján ír neki. A boldogtalan ferfiú keserűen kifakad önmaga ellen: »Születésem szomorú napján irok, a mely bár soha meg sem lett volna — bár volnék,' mintha nem lennék.«[80])

Paintner valami Kurznak ajánlja őt Bécsbe — Révai »felvergődött,« de mikor megérkezik, temetik Kurzot. »Most már csak a más világon segithet ügyemen, Bécsben már nem!«[81]) — kiált föl a kétségbeesés fájó humorával. Most a bécsi urakhoz folyamodik, a kik a helytartótanácshoz utasítják — Révai fél Budától és csak miután a királynak átnyújtotta folyamodását, jön ide jogos ügyét védelmezni. Ellenei elemi iskolára vagy káplánságra akarják kárhoztatni — Révai önérzetesen mondja, hogy többre tartja magát érdemesnek s hogy joga van a királynak is reménylení megerősítését.[82])

E közben ismételve tett kisérletet, hogy Győrt oda hagyhassa. A budapesti egyetemen megüresedett a numismatika tanszéke, melylyel a régi geographia tanítása is össze volt kötve. — Révai habozás nélkül pályáz erre

---

80) »Natali die mihi tristi quem fere opto numquam exstitisse; fuissem, quasi non essem.« — *Guzmics*, u. o. 19—20. l.

81) »In coelis aget itaque rem meam non vero Viennae!« — *U. o.* 20. l.

82) *U. o.* 20—21. l.

Digitized by Google

is,[83]) s Paintnertől idevágó könyveket kérvén[84]) hozzá fog nyomban a készüléshez. Elleneinek befolyása azonban ismét megbuktatta, s a tanszékre egy Katancsics nevű szent ferenczrendű szerzetes neveztetett ki.[85]) Majd meg azt hallja, hogy a következő évben, 1796-ban több változás fog történni; Révai Budára siet, hogy magát jókor jelentse. »Itt azt vevé tanácsul, hogy ha a pozsonyi exhortaturát 500 forint díjjal elnyerni akarná, folyamodnék a primás érsekhez. Megtevé a lépést; Pray segéllé őt s a herczeg kedvezni látszott. De íme jönnek ellenségei és dörgések, menykövek, kétségbeesés vonódtak össze hirtelen szegény Révai feje fölött. Révai, kiálták ezek, épen nem szolgálhat tudományos körben: mert az ifjúságnak botránkoztatója, melynek épségére most kellene leginkább fölvigyázni; mert anakreoni verseket ír; több az orthodoxiával ellenkező dolgokat kever irásai közé; kinek azért sem religiója, sem erkölcse nem lehet jó — mert csavargó, állhatatlan, ki a piaristákat elhagyta; a koronáról írt versei nyilván pártütésre mutatnak. Ezek mellett már vénhedik és az iskolai fundusnak terhére rövid szolgálatja miatt nem lehet. A normalis iskolák mellett tett szolgálatjai a várostól s nem az iskolai fundustól várhatják jutalmokat. Ha a város nem teszi, ott a püspök, patronusa, kedvelője, adakozója.«[86])

A város vagy a püspök! Pedig az egyik határozott ellensége, a másik meg nem igazi jóakarója. . .

---

83) *M. S.* 1. a.
84) *Guzmics*, u. o. 19. l.
85) *Fejér*, u. o. 132. l,
86) *Guzmics*, u. o. 21—22. l.

Digitized by Google

Révainak tehát vissza kellett mennie Győrre s hogy »tengődhessék«, kosztosokat akart fogadni. De Balogh ki tudta vinni, hogy ne kapjon, a mit annál könnyebben tehetett, mert Révai a városban gyűlölt személy volt. Midőn a rajziskolát bezárta, magához vette a könyveket és metszeteket, melyeket úgy is ő vett a saját pénzén, és a rajzokat is, melyeket ő csinált és tanítványai — az iskola pusztán állott.[87]) Képzelhetni, mennyire felbőszült ezen a város hivatalos része. Nem-hivatalos része pedig annál könnyebben tette sajátjává ellenségeinek róla való vélekedését, mert Fengler kedveltjének tartották — ő szenvedett püspöke miatt. Pedig a »változó kedvű és kéjű« főpap nagyon különös patronusa volt. Egy ízben azt mondá neki: »*Ich gebe dir immer wenig. Man muss den Vogel nicht überfüttern, dass er immerfort singe* — mindig keveset adok; nem szabad a madarat hízlalni, különben nem énekel többet. — Révai mélyen érzé az ebben rejlő lealacsonyítást. Most pedig, midőn leginkább szüksége lett volna reá, ez elhagyta az elkeseredettet. A püspök szüntelen szemrehányásokkal illeté, hogy miatta már annyiszor kelle pirulnia, valahányszor érdekében tett ajánlatai mellőztettek. S midőn Révai a pozsonyi exhortaturáért folyamodott s Fenglertől ajánlatot kért, ez oly módon teljesítette kérelmét, a mint nem kívánta — nem annyira ajánlá őt, mint inkább elbocsátá megyéjéből.[88]) Ez a szegény Révait, ki ez egész idő alatt folyton betegeskedett is, mélyen kese-

---

87) *U. o.* 24 l. — 1800 jun. 2-án visszaajándékozta önszántából a rajzszereket és rajzokat is. *M. S.* 57. sz.

88) *U. o.* 22—3. l. és a jegyzet.

Digitized by Google

ríté. Már egy évvel előbb írta Sándornak a várossal való viszálya fölötti boszuságában, hogy lemond minden magyarságról, mert az neki mindeddig csak bajt szült[89]) — most pedig végkép elkeserítve és kétségbe ejtve, azt írja Paintnernek, szerezzen neki megyét — Ausztriában. »Elhagyom, így kiált föl, hálátlan hazámat, hol szándékom és akaratom ellenére az egyik bujdosásból a másikba merülök.«[90])

Ekkor hallja Révai, hogy az esztergomi gymnasiumban tanárra van szükség. Fölmegy Bécsbe ez okból és azért is, hogy saecularisatiójának királyi megerősítését végre kinyerje. Paintner ajánlotta őt a befolyásos Somogyihoz, utóbb udvari tanácsoshoz,[91]) kiben Révai csakhamar hatalmas pártfogóra talált. Balogh azonban gondoskodott jó előre, hogy Révainak ujabb ellenségeket támaszszon — azzal fenyegetik, hogy neki mint a többi szerzeteseknek is, ezentúl sem lesz szabad önálló végrendelkezést tenni — vagyonáról, mire Révai azt mondja: »Nem törődöm vele, hogy nem engednek végrendelkezést tenni; régóta képtelenné tett már erre a folyton belém kapaszkodó s engemet ily keményen érintő szükség.«[92]) Nem is oly jogot, hanem jogát keresi ő; eljárásának tisztaságát, ügyének igazságát akarja ő elis-

89) *M. S.* 24–5. sz.

90) »Desero ingratam mihi Patriam, in qua ex errore uno in alium immerens et nec cogitans vel invitus protrudor.« — *Gusmics*, u. o. 23. l.

91) *M. S.* 32. sz

92) »Nihil me movet negata testandi facultas, quam dudum mihi denegavit perpetua et adhaerens mihi dura egestas.« — *Guzmics* u. o. 25. l.

Digitized by Google

mertetni minden áron. — »Elveszek inkább, ugymond, semhogy a jogtalanságot tovább is tűrjem.«[93])

S Révai makacs állhatatossága győzedelmeskedett a viszontagságokon. A helytartótanács s a királyi kanczellaria saecularisatiója ügyében melléje állottak s arról is biztosították, hogy az esztergomi tanárságot ő nyeri el.

S úgy lett. Révai ujjong kitörő örömében. »Vissza vagyok adva önmagamnak, a tudománynak, a természetnek, némileg már mosolygó géniusomnak; mintegy birodalmamba vagyok vissza helyezve. S képzeld még ehhez, folytatja Paintnerhez írt levelében, a kellemes helyet, a hegyeket, völgyeket, a berkek édes magányát, a patakok és madarak vídám csevegését, a mellette folyó nagyszerű Dunát, Budának és Pestnek közelségét s mennyi minden, a mi nem jut most az eszembe! Oh én kedves esztergomi magányom! Mit nem fogok én rólatok énekelni — hisz oly sokkal tartozom nektek sorsom miatt!«[94])

A sokat hányatott és üldözött férfiú végre megpihenhet.

---

93) »Pereo potius quam iniqua amplius feram.« *Guzmics*, i. h.

94) »Ipse mihi redditus sum, studio, naturae genioque meo admodum arridenti, quasi regno meo restitutus. Adde loci amoenitatem montium, convallium, nemorumque dulce recessum; jucundos rivulorum, aviumque strepitus; praeterfluentem ingentem Danubium; Budaeque Pestique vicinitatem, et quae non vacat omnia memorare. O dulce secessum Strigoniensem! quae ego de vobis canam, tam bene de me, meaque fortuna meritis.« — *U. o.* 26. l.

Digitized by Google

VIII.

A Martinovics féle mozgalom. Latina. Angulorum Trisectio.

Mindeddig, mondhatni bátran, sem nemzeti sem kiválóbb politikai esemény Révainak figyelmét el nem kerülte. Az utóbbiakat illetőleg elmondá nézeteit, óhajait — az előbbiekben meg oly tevékeny részt vett, mint bárki más e korban. Voltak nálánál befolyásosabbak, de nem volt egy sem lelkesebb és lelkesítőbb, buzgóbb és buzdítóbb mint ő.

E viszontagságos évei azonban a beteges férfiút folyton önnön magára utalták — azt sem tudta mindig, miből tengődjék; lelki erejének java részét elfoglalta megtámadott jelleméért és világi-papi állásáért való küzdése, és fogyasztotta és emésztette az elkeseredés és kétségbeesés. Az a férfiú, kinek minden tettében egyetlen óhaja és czélja a haza jóléte volt, végre külföldre akar menni — kell-e több e ténynél arra nézve, hogy megértsük, mért terjed figyelme és részvéte kisebb körre, mint azzlőtt?

Pedig Magyarországot ez időben nevezetes események foglalták el. Bécs e közben indította meg a háborút a franczia nemzet és a magyar demokrata párt ellen.

Az 1790-ben megindúlt politikai és társadalmi renaissance lassan-lassan nevezetes foglalásokat tett, és a külföldi, nevezetesen a franczia eszmeáramlat nálunk is

Digitized by Google

egyre többeket vont körébe — s a mi e ténynek jelentőséget kölcsönöz: — az ifjú nemzedéknek komoly, törekvő, művelt és hazafias tagjait. Arról, ki magát utóbb e párt titkos fejévé tette, kimutatta Fraknói, hogy nem volt sem ideális gondolkodású, sem hazafias érzésű. De Martinovics kétséges jelleme nem vet árnyékot azokra is, kik vele szövetkeztek. Ez az egész mozgalom természetes eredménye volt az irodalom befolyásának, általánosabban: az eddigi fejlődésnek. Hogy Martinovics lett vezetője és feje, csak azt a régi tényt bizonyítja, hogy a számító becsvágy és a hiú egoizmus mindig ki tudják zsákmányolni az idealizmust és a lelkesedést. Martinovics nélkül e mozgalom nem fajúlt volna el az elméleti jakobinizmusig, és Thugut nélkül senkinek sem jutott volna eszébe e mozgalmat összeesküvésnek bélyegezni. A magyar természettől conservativ. A franczia forradalmat csinál, hogy uj alkotmányt teremtsen — a magyar azért, hogy a régit megvédje.

A megindított vizsgálat bele vont az »összeesküvésbe« négy irót is, kiket természetesen elítéltek. Bacsányit ezért ítélték el, mert önvédelmében veszedelmes elveket árult el; Szentjóbit, mert valamikor a társasághoz tartozott; Kazinczyt, mert a bűnös kátét magának leirta; Verseghyt meg azért, mert elolvasta. Mind e négy férfiú pedig szerette a hazát, s nem volt egyikben sem annyi politikai gyűlölet és tetterő, hogy forradalmat csináljon.

Révaiban valóban több volt meg ezekből, mint mind a négyben együttvéve. Hogy mégis a Martinovics-féle pörbe, vagy — mint akkor országszerte nevezték — »szerencsétlenségbe« nem keveredett, úgy hiszszük, a vélet-

Digitized by Google

lenen kivül leginkább ez időbeli viszontagságos életének tulajdonítható.

Révai nem ért reá franczia eszmékkel foglalkozni — a mi ideje és ereje maradt, azt a tudománynak szentelte.

Sok nem maradt, és nem is tett sokat. Barátainak unszolására összegyűjté latin verseit; 1789-ben megírta már hozzájok az előszót, 1792-ben végre kiadta *Latina* czím alatt.

Igazi költői tehetséget ezekben is hiába keresünk. Hogy jól kezeli a latint, azon sem csodálkozhatunk, hiszen jó formán második anyanyelve volt neki. Az elegiák technikájában ügyesebb itt, mint a magyarban — folyékonyabbak már azért is, mert a latin szókötés sokkal szabadabb a magyarnál. Ódáiban azonban még annyi ügyességet sem mutat, mint a magyar nyelven irottakban — ritka az olyan ódája, melynek ne lenne egy-egy oly versszaka, mely csak formailag bevégzett egész, míg nyelvileg még csak vesszővel sem választható el a következőtől — egyszerűen folytatása ez az előbbi mondatnak. Horatius ódáiban is van ugyan néha ily versszak — de nem ily sűrűen s azután, itt — Révaiban van. A mi a költőnél megengedett szabadság, az a versírónál technikai fogyatkozás.

A mit az egész idő alatt teremtett, mindössze egy nem egészen harmadfél lapnyi értekezése, melyről később fogunk megemlékezni. Esztergomban azonban vissza volt adva, mint mondja, maga magának és a tudománynak és vasszorgalommal látott ismét csakhamar a munka után. S alig tölt itt egy évet, kiadja egyetlen mathema-

Digitized by Google

tikai kis munkáját »*Angulorum trisectio et consectaria circuli quadrati*« czím alatt Bécsben 1797-ben.

Nagy kedvet érzett magában többször, így szól az előszóban, mathematikai problemákkal foglalkozni; de elnyomta azt benne hivatala, mely inkább arra vitte, hogy a rajzmesterséget és magát a műépitést — ipsam architecturam elegantiorem — tegye magyarjai előtt közönségesebbé éjjeli tanulmányaival és nem megvetendő rajzolásbeli ügyességével. Vajha, igy kiált föl, azt, mit e két nemben ernyedetlen szorgalommal egybe gyűjtöttem, valamikor a világ elé bocsáthatnám! Midőn, így folytatja, a győri rajziskolát sok viszontagság után oda hagyta, a kényelmesebb helyen lassan-lassan visszatért testének és elméjének ereje s ezzel a régi ösztön, hogy ő is próbáljon valamit a legnehezebb dologban, mely sokak ítélete szerint megoldhatatlan volna.

Révai a czímlapra neve után hozzá teszi: csanádi magyar, Hungarus Csanadiensis. Ebből is, de az előszó közlött helyeiből is kitetszik, hogy ő e művet inkább a külföldi tudós világ számára irta. Ezért választotta a latin nyelvet. Várt is hatást e művétől, de csalatkozott. Nem igen vették azt figyelembe — sem külföldön, sem Magyarországon.

Pedig e kis munka megérdemli a szakértők osztatlan figyelmét [95]). Határozott mathematikai tehetség lép elénk, melynek gondolatja menetét érdekeltséggel követjük elejétől végig, bár oly úton halad, mely nem vezet sehová.

---

95) A következő adatokat t. barátomnak, *Éberling József* mathematikusnak köszönöm.

Digitized by Google

A tárgy, melylyel Révai foglalkozik, régi. Már a görögök is fejtegették — ők is akarták már a körnek három egyenlő részre osztását, és másodszor: a kör négyszegűsítését egyedül a körnek és vonalzónak segítségével megoldani.

E két problemát azonban ily segédeszközökkel megoldani lehetetlen. Tudták ezt már a görögök is, kik hyperbolával és parabolával fejtették meg. Ujabban találtak erre más módot is — de a mathematikusok tudják, hogy körrel és vonalzóval megfejteni nem lehet. Az első problemát nem, mert harmadfokú egyenlethez vezet, melyet körrel és vonalzóval szerkeszteni nem lehet. A másodikat szintén nem, mert a π a Ludolf-féle szám, irrationális.

Révai visszatér a sokat hányatott kérdésre s azt hiszi, hogy megoldotta. Csalatkozik — az első pontban ugyanis oly aránylatot használ, melynek jogosúltsága nincsen kimutatva; a másodikra nézve pedig az előadott szerkesztés a kör területét csak megközelíti. (Näherungsconstruction.) —

Ezzel a mathematikai művével Révai munkásságának egy korszaka záródik be. Eddig »nyelvművelés« volt a czélja, s ennek szolgálatában volt ő költő és ujságíró és kiadó és nemzeti agitator. Változó munkásságának minden egyes ága azonban egyre közelébb hozta uj czéljához, mely az előbbinek: a nyelvművelésnek csak megszorítása, mondhatni, folytatása volt. Révai lassan fejlődött. A mihez fogott, teljes erejével tette, lánglelkének egész hevével tette — s épen ez késeltette fejlődését.

Azt mondjuk: fejlődését. Mert mi Révaiban azt látjuk a mi lett, s nemcsak azt a mi volt. A mi nagysá-

Digitized by Google

gát teszi, azt keressük folyton, első ifjúságától fogva mindaddig, míg fényének delelő pontján nem áll, és sokszor csodálkozunk, hogy erre oly későn akadunk. E természetes hajlam gyakran teszi türelmetlenné az olvasót, a mint bizalmatlanná teszi eleinte az ily fejlődés kutatóját önmaga iránt. De a tények végre is legyőzik a hajlamokat s nem marad hátra egyéb — meglepetésnél. Ilyenkor, mintegy hősünk iránti öntudatlan előszeretetből, analogiák után nézünk. S nem hiába. Kantban senki sem sejtette ötvenhét éves koráig a »mindent összezúzó« philosophust. — Révai negyvenöt éves, midőn voltaképi tehetségének tiszta öntudatára ébred.

Negyvenöt éves csak — de már egy évvel előbb érzi, hogy egészsége meg van törve. [96])

Egy volt esztergomi tanítványa így festi Révait ez időből: —

»Karcsú és elég magas termet. Hosszas ábrázat, elől kopasz, hatúl ritka szőke egyenes hajjal födött fő. Épen nem sűrű szemöldök, beesett kék szemek. — Jókora horgas sovány orr, vékony ajkak, beálló áll, kevéssé görbedt hát. Járása eleven, az arczban gondot és boszúságot jelentő vonások. Az öltözetben tisztaság, az ételben finnyásság és mértékletesség. Bort ritkán ivott, erősebb italokat soha. Társalkodni csak nagyokkal és tanúltakkal szeretett. Szüntelen dolgozott. Azt akarta, hogy tanítványai se heverjenek soha. Azért az iskolai leczkéket a szabott órákon kivűl egy-kettővel megtoldotta. E végre gyertyatartókat vitetett az iskolába, és téli napokban este felé ilyes világnál is tanítgatott. Szoros rendet

96) *M. S.* 31. sz

Digitized by Google

szabott mindenben. Szünnapokon rajzolni tanított, némelyeket a maga házánál. Sétálni pedig az egész iskolát maga vezette nehányszor, és a rövid gyermekjáték után a klasszikusokat magyarázta.« [97])

Ilyen volt ekkor Révai. Oda van ifjúságának nyers tüze, oda férfikorának vállalkozó ereje is. Az élet harcza már-már megtörte testének erejét — de szelleme azon erős a milyen volt: megmaradt lángelméje, meg hazafisága, meg önérzete.

---

97) *Guzmics*, u. o. 39. l.

Digitized by Google

HATODIK FEJEZET.

RÉVAI NYELVÉSZETI FEJLŐDÉSE.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

Hogyan lett Révai nyelvésszé.

Mathematikai művének kiadása után Révai fejlődésében egy uj korszak kezdődik — más czélokkal és más eszközökkel. Ír ugyan verseket ezentúl is, ki is ad nehányat — ráért szórakozni és hálálkodni. Komoly foglalkozása azonban nem ölel föl ezentúl több tárgyat vagy több tudományt, hanem csak egyet. Belátja, érzi, hogy a nyelvművelés nagy czélját nemcsak *több* rendbeli, hanem *egyféle* munkássággal is elő lehet mozdítani. Ide vonzza őt hajlama, fejlődése, belátása — egy szóval: tehetsége. Czélja nem többé a nyelvművelés, hanem maga a nyelv.

Révai nyelvész lett. —

Hogyan lett azzá?

Irodalmi működését iskolai könyvek szerkesztésével kezdi s minthogy minden tárgyra készít egy-egy iskolai könyvet, ír magyar nyelvtant is. 1779-ben azonban említi már a régi magyarság kincseit s nyelvünk titkait — ez Révai nyelvészeti fejlődésének első

Digitized by Google

nyoma; ez évtől számítja ő maga is nyelvészeti kutatásait, midőn 1799-ben említi, hogy husz éve immár, hogy nyelvtani megfigyeléseit folytatja.[1]) Csakhogy ne feledjük: visszafelé nézve, minden más színben tűnik föl — az esetlegest hajlandók vagyunk szándékosnak, a mellékest lényegesnek tartani. Mert Révai ez időben nem »foglalkozott« még a magyar nyelvvel, különben maradt volna nyoma; elmélkedett róla, ennyi az egész.

Két évvel utóbb megfogamzik benne a kiadások eszméje és láttuk, hogyan szövődik ez össze a régiségekkel. Majd a magyar irásmódot akarja egyszerűsíteni s e czélból történetileg kivánja fejtegetni a magyar irásmód fejlődését. Így kerül a sor a Halottas Beszédre — ismét csak, hogy úgy mondjuk, külső oknál fogva, de nem nyelvészeti czélból. Révai iró levén, helyesen akar írni — így kerül a helyesírás elveinek tisztázásához. Révai írja a Hírmondót, és fordítja Batteuxt — így vet ügyet a magyar próza színvonalára. Deák méretű verseket ír s vizsgálja a prosodiát — így kerül ő a *h* betű mássalhangzó voltának megállapításához.

Ezen időszerinti czéljai tehát oly neműek, hogy figyelmét mellékesen nyelvi vizsgálatokra is irányítják — mellékesen, de folytonosan is.

A kiadások kényszerült befejezése után e mellékes nyelvi vizsgálatok mindinkább előtérbe lépnek — kezd már rólok szólni is, eleinte ugyan inkább csak elvétve, de később már határozottan.

---

[1]) *M. S.* 52. sz.

Digitized by Google

1790-ben említi egy latin versében, hogy a pannonlantnak akar halhatatlan dicsőséget szerezni, s ekkor szól először prózájáról is:

Ausum plura satis docet et sermone soluto
Aucta meis studiis Hungara Cognitio. [2]

Ugyanez évben adja ki tervét a magyar tudós társaságról. Itt csillámlik föl másodszor határozott nyelvészeti tehetsége. 1783-ban ismeri föl először a magyar nyelv fejlődésének egyik legfontosabb tényét: hogy az igeragok névmások. Azóta tovább szőtte gondolatainak sorját, általánosabbá tette az ekkor fölvetett kérdést. Azt kutatja: mi minden szükséges ahhoz, hogy a nyelv művelése biztos és sikeres legyen? Felelete: föl kell éleszteni a régi szókat; — igenám, de e czélból föl kell őket előbb keresni is. Uj szókat, így folytatja, a nyelv alkatának megfelelően kell képezni; — igenám, de nem kell-e ez esetben előbb tudnunk, miben áll a nyelvnek alkata? A harmadik eszköz, így végzi, a régi és uj szók voltaképi és ékes használatának kimutatása. S hogyan történhetik ez?

Révai szerint három dolog által: nyelvi fejtegetések és nyelvi megfigyelések és végre anyaggyűjtés által. »Bő anyagot kellene az egész hazában összegyűjteni s az ország minden részében a közhasználatot s a népies dialectust szorgalmasan, figyelemmel s éles itélettel kell megvizs-

[2] »Hogy többet mertem, eléggé mutatja az, hogy folyóbeszédben is törekedtem a magyar tudományosságnak öregbítésére.« — *Latina*, 130. l.

Digitized by Google

gálni.« [3]) S ha mindez megtörtént, mondja Révai, akkor irassék meg a magyar nyelv grammatikája és teljes szótára.

Eltekintve ezuttal e gondolatok helyes és érdekes voltától, minden esetre azt bizonyítják, hogy Révai többet foglalkozik most a nyelvvel, mint bármikor azelőtt, hogy immár magát a nyelvet tette elmélkedéseinek tárgyává. Nem többé mint idáig: a nyelvet *is*; de még mindig nem: *csak* a nyelvet.

Midőn 1791-ben az akadémia jelöltjeinek névsorát kiadja, ajánlja magát is és, mi nála természetes, saját magáról ír legtöbbet. E sorok mindenképen igen becses adalékot szolgáltatnak úgy jellemének, mint fejlődésének megitéléséhez. Elmondja ekkor mivel foglalkozik: »Kiválóbb tanúlmányai: a Nyelvtudomány, még pedig első sorban a hazai nyelvé; azután a Paedagogia, Physika és Mathemathika.« [4])

Nyelvészeti fejlődése ezentúl gyorsabb lendületet vesz. A következő évben íly című műve készült: »Brevis Institutionum linguae ungaricae Adumbratio«,[5]) melynek tartalmáról, fájdalom, nem mondhatunk még semmit.

---

3) »Ampla ad hoc materia per totam Patriam colligenda, diligenter, curiose et acri cum judicio explorando singularum Regni Partium usu communi et dialecto papulari.« — *Planum Erig.* 14. l.

4) »Potiora sunt ejus studia: Philologia, et ea imprimis Patria; denide Paedagogia, Physica et Mathesis.« *U. o.* 86 l.

5) Toldy azt mondja Révai életrajzában (213. l.) »1792-ben a magyar nyelv tanmódjáról irt egy vázlatot, mely nem tudom kijött-e ?« S a jegyzetben hozzáteszi: »Kéziratai közt csakugyan találtatik egy a nemzeti muzeumban ily címmel: Brevis Insti-

Digitized by Google

Ez időtől fogva, úgy látszik, főkép nyelvi vizsgálatok foglalták el idejét — sok, igaz, nem maradt a folyton üldözöttnek és folyton nyomorgónak.

1795-iki mártius 20-án a bécsi *Hírmondó* — a Hadi történetek uj czímen való folytatása — egy Toldalékkal jelent meg, mely első helyen egy hosszú verset közöl, aztán egy czím és aláírás nélküli rövidke értekezést, s végül néhány vegyes hírt. A kis értekezés, mely két és fél lapnyi, Révaitól ered [6]) — öt év alatt ennél többet nem írhatott; ez azonban fontos nyelvi kérdéssel foglalkozik.

»Sokan felakadtak, úgy kezdi, a már elég szerencsésen behozatott Tsétsi János orthographiáján, mely az etymologián épült. Isten neki! ezen nem annyira akadok fenn. Hanem azért haragszom, hogy a *szenvedő időszavakban*, in verbis passivis, a harmadik személyt oly szörnyű solecismussal írják. Mi az? *iratasson, olvastasson*, s több e féle. Az Erzsébet gyűszűje *eladatasson* és *elosztassék* a szegények között. Már mért *eladatásson?* ha jól következik reá az *elosztassék*. Ez jól vagyon, de az *eladatasson* nem. Úgy megrémülök, hogy magamon kivűl vagyok, ha azt az *eladatasson*t, *parancsoltasson*t *mondatasson*t hallom.«

---

tutionum stb. Budae typis Unio, 1792. Ez-e az?« — Honnét vette Toldy az első adatot, nem tudom s így tanácsosabbnak tartottam mellőzni. Magához e kézirathoz pedig, mely R. nyelvészeti fejlődésére egyben-másban nagyobb világot fog vetni, még nem férhettem. A pontos idézet minden esetre bizonyítja, hogy Toldy látta, s ezért nem haboztam e tényt a szövegbe is fölvenni.

6) *Hírmondó* 1795. márczius 20. Toldalék, 396—98. l.

Digitized by Google

Ezután közli a szenvedő és ikes ragozás schémáját, úgy a mint vele később nagy nyelvtanában is találkozunk. »Teregette! így folytatja, *eladatasson*, *elosztasson*, *hivatasson*, s több ilyen csoda úgy-e? Haragszom. De majd azt mondják sokan, *haragudjon ő kegyelme* nem gondolunk vele. Mégis ha azt mondanák, *haragudjék ő kegyelme*, örülnék neki, mert Pázmán, Károlyi, Káldi, Sylvester János, Pesti Gábor után mondanák.«

Ezek után az óhajtó mód schémáját közli szintén úgy mint később s így folytatja: —

»Tudom *Verseghy* is botorkázott ebben, de többet nyomnak előttem a régi magyar írók, a kiket felljebb említék, s több mások is, a kiket most nem említek, Verseghy *Proludium*jánál. A többi apró grammatisták tekintetbe sem jöhetnek. Bizony csak jó volna, az igen igen régi könyveket elő venni, szorgalmatosan általolvasni. Jó azokban a conjugatio, ha mindjárt az orthographiájok nem a legjobb is. Az a kézzel írott régiség, melyet Sajnovits is Koller is hibásan adott elő, bizony jobb conjugatiót mutat, a későbbiek is jobbal szolgálnak. Én ezt a különös régiséget ízenként és a mint bizom, szerencsésen fejtegettem. Vajha közre bocsáthatnám! Tanúlhatnának belőle a mi grammatistáink.« Idézi ezután a Halottas Beszédből az *ennék*, Szt. Margit életéből a *haraguvék* s Heltaiból az *áldoznék* szót, s azután így végzi: »De a mostani grammatista azt tanítja *áldozna! áldozna!* Nem érek többre.«

E pár sor mindenképen igen érdekes. Révai »haragszik« azokra, kik az övével ellenkező nézetet vallanak; annyira »megréműl« az ilyen állításokon, hogy »magán kivűl« van; lakonikus rövidséggel biztosítja ol-

Digitized by Google

vasóit, hogy ő az ilyenek miatt »haragszik.« Azután a sorok végén a fölkiáltó jelekbe fektetett, vagy mondhatnók: a dióhéjba szorított epés gúny és indulatos türelmetlenség, mely csak azért nem fakad ki, mert szerző »nem ér többre« — íme a későbbi nyelvész Révai, a ki ellennézeteket megtámad. A sok üldözés elkeseredettté tette, a sok ellenség gyanakodóvá, a nyomasztó szegénység érzékenynyé, és a folytonos betegeskedés epéssé és türelmetlenné. Így indúl meg Révai nyelvészeti pályáján.

Fontosak is azonban e sorok Révai fejlődését illetőleg. A régiséget mint tekintélyt itt idézi először — s nem használja többé, mint 1783-ban, fejtegetéseinek ékesítésére, hanem eszközéül s bizonyít velök a a korabeli grammatikusok ellen. Két pontban teszi ezt: a szenvedő alakot és az ikes igéket illetőleg — ugyanezt a két pontot vizsgálta ő 1783-ban már, ekkor még mint két külön, egymástól független pontot — most tudja már, hogy e kettő összetartozik: a conjugatio szempontjából. S a mit most megállapít, ahhoz ragaszkodik ő ezentúl állandóan s későbbi működésének java részét e két pontnak megállapítására fordítja.

II.

A nyelvtan Révai előtt. Pereszlényi; a Proludium; a Debreczeni Grammatika.

Imént közlött soraiban Révai, láttuk, a grammatikusok ellen fordúl — ő, a nagy grammatikai ujító pontosan ismerte mindazt, a mi nevezetesebb e téren az ő föllépéseig történt.

Digitized by Google

Nem is volt az oly kevés, a mint rendesen hiszik s nem is oly rosz, a mint rendesen mondják. Grammatizáltak eleget s nem is eredmény nélkül — csakhogy kevés volt a tulajdonképi fejtegetés: nem igen törődtek az elvekkel és kevés gondot fordítottak az anyag teljességére vagy csak bőségére is.

Az ujabb magyar nyelvészetet egy nagyérdemű irónk Tóthfalusival kezdeti meg.[7]) Alig hiszem, hogy akadna nyelvész, ki ezt helyben hagyhatná. Tóthfalusi megállapítja ugyan Tsétsivel hosszú időre a magyar helyesirást — de ez minden érdeme. Vitatkozhatni ugyan a fölött: van-e egyáltalában a nyelvészetnek jogosan köze a helyesiráshoz? Akárhogy dűljön el azonban a kérdés, tény, hogy a helyesirás — nem nyelvészet.

Az újabb magyar nyelvészet Pereszlényinek 1682-ben megjelent *Grammatica Linguae Ungaricae*-jével kezdődik. Ez nagyjában a latin nyelv után indúl ugyan, de nem ragaszkodik is hozzá mint Komáromi Csipkés. Élénk érzéke van a magyar nyelv sajátosságai iránt; egynémely dolgokat megállapít végleg, másokban nagyérdemű kezdeményező s még tévedéseiből is az tetszik ki, hogy grammatikai gondolkodású elmével állunk szemben. — Ő szól először al-, föl- és középhangokról és eredeti s származtatott fő- és melléknevekről. Ekkép lesz ő megkezdője a szónak gyök- és képzőre való fölosztásának. Geleji is említi ugyan a »schémákat«, melyekre nem ügyelni »nagy otrombaság«, de Pereszlényi tárgyalja először e fontos tényt tisztán nyelvészeti szempontból. Megemlíti a főnévi képzőket: *igazság*: *igaz*ból, *vadász*:

---

[7]) *Toldy*, Corpus Grammaticorum, Előszó XV. l.

Digitized by Google

*vad*ból, *kulcsár*: *kulcs*ból; a melléknévi képzőket: *ó*, *ú*, *as*, *os*, *lan*, s megfelelő párjaikat; említi az igékből lett főneveket: *ás*, *at*, *mány*, *lom*, képzővel; s végül a részesülőkből s igék multidejéből *ó*, *t*, *ott*, *a*, *andó*-val: *láto*, *járt*, *költ* ember, szél *kergette* polyva, *látandó* vagyok. Egy függelékében említi a *ka*, *cska*, *csa* kicsinyitőket is.

Fölötte érdekes a ragok tana. A *b*, *g*, *j*, *k*, *m*, *p*, *r* végű nevek *j*-t vesznek föl: *dobja*, *rugja*; az *l* végűek *lly*-t: *hallja*; a *d*: *gy*, *adgya*; *t*: *tty*, *mulattja*; *s*, *sz* és *z* pedig kettőztetnek: *hozza*.[8]) Ugyanez álláspontón áll utóbb Verseghy is — a különbség köztök csak az, hogy az utóbbi ugyanezt tisztábban fejti ki.

Az ige gyökeréül Preszlényi is, mint már Molnár, az egyes szám harmadik személyét veszi — így tettek Verseghy, így Révai is. A közép igékben — in verbis neutris — a gyökér *játsz* és nem *játszik* — így tanítja Révai is. Pereszlényi négy igeragozást különböztet meg; az első és második a mai tárgyas és tárgyatlan alak; a harmadik a szenvedő — e háromnak schémáját akár Révaiban olvasnók. A negyedikhez nehány közép ige tartozik, melyekből nem lehet szenvedő; ide tartoznak 1. melyeknek harmadik személyök rendes: *szolgál*, *él*; 2. a harmadik személy *ik*-be végződik: *aluszom*, *-ól*, *-ik*; 3. ha *en*-be végződik: *leszek*, *-esz*, *-en*. Ez íme Pereszlényi igeragozásának egyetlen pontja, melyet a Révai nyelvtanának szempontjából zavarosnak és — a 3. rendbeli igéket vevén tekintetbe — helytelennek mondanánk. Végre a *lesz* ragozása szerint említi

8) *Corpus Gramm.* 444—8. l.

Digitized by Google

grammatikusunk a következő igéket: *teszek, veszek, jövök, szövök, megyek, hiszek,* mi éles grammatikai tekintetet árul el.

Érdemes lesz végezetül megemlítenünk, hogy Pereszlényi a magyar nyelv idegen eredetű szavaira is vet már ügyet; említi, hogy az *István* görögből lett, az *ispitály* és *istrázsa* pedig csehből; — s hogy ő nemcsak az élő hanem az irodalmi nyelvre is hivatkozik, idézi több helyütt a biblia fordítást és Pázmányt is.

Pereszlényi nyelvtanából tanúlt a grammatikus Révai legtöbbet — e kimagasló művet ezért is érdemes volt terjedelmesebben bemutatnunk. Pereszlényi utódait hallgatással mellőzhetjük. Sem Tóthfalvi, sem Kövesdi, sem Tsétsi őt még csak meg sem közelítik, a nyelvtan ügyén nem lendítettek semmit. Kövesdi a szenvedő alakban dőzsöl, bár sokkal mértékletesebb, mint Komáromi Csipkés, kinek *vergölöddögeltethetek* alakja is van; az ikes igéket nem ismeri, *evék, ivék* nála a tárgyatlan, *evém, ivám* a tárgyas alak: így fejtegette azt később tőle függetlenül Verseghy is — e két pontja jellemzi leginkább az *Elementa linguae hungaricae*-t, mely minden esetre nyelvtan. Tóthfalusi és Tsétsi azonban az orthographia kérdésével foglalkoznak egyedül.

Pereszlényi műve óta csakis a Verseghy 1793-ban megjelent *Proludium*a jelez nevezetesebb haladást a magyar nyelvtanirás terén. Ő az első, ki a főnévi, melléknévi, igei és határozói képzőket pontosan és teljesen igyekszik fölsorolni.[9]) A szenvedő alak második személye nála is *ol-el* ragot vesz föl; ugyanez alak vala-

[9]) *Proludium*, 53—56; 59—60; 64. l.

Digitized by Google

mint a óhajtó mód harmadik személye nála *on-en*. Az *ódik-ödik* alakot külszenvedővé tétetni nem engedi. [10]) Az ikes igéket mint ilyeneket nem ismeri. A helyesirást nem fejtegeti, de a ragok módosulásait, mint említők, úgy adja elő mint Pereszlényi.

Ugyanazon évben, midőn Révai az ikes igék külön ragozását először vitatja — bár külön mint ilyeneket még ki nem emeli — jelent meg Bécsben a *Debreczeni Grammatika*, mely minden előzőjét nagyban fölülmúlta teljességre és hatásra egyaránt.

Görög és Kerekes, a Hadi történetek írói, húsz aranyat ajánlottak föl egy magyar nyelvtan megírására; Nunkovich szerb püspök hozzá adott még harminczat s így tűzetett ki Magyarországon 1790-ben az első tudományos pályadíj.

Öt pályamű érkezett be; ezek megitélés végett Erdélybe küldettek a kolozsvári s nagy-enyedi tanárokhoz, a honnét azután Debreczenbe kerültek. Itt a bírák hármat jónak találtak, s a mi jegyzetet bírálat közben írtak, azokat az egyik nyelvtanhoz hozzá akarták toldani Végre abban állapodtak meg: készítsenek magok egyet, melyben a magyar nyelvet nemcsak historiai, hanem philosophiai módon is előadnák. A jutalompénzben a leendő írók nem kivántak magoknak részt. — Görög és Kerekes az ajánlatot elfogadták, de az ötven aranyat mégis kiosztották, huszonhatot kapott a legjobb, Földi Jánosé; a többi huszonnégyet egyenlően osztották föl Kerekes Mihály debreczeni lakós, Benkő László nagyenyedi theologus, Gyarmathy Sámuel és Veres Mihály gyulafehér-

10) *Proludium*, 40. l.

Digitized by Google

vári pap között, a kinek Kassai József volt segítségére.[11]) — Az átdolgozók voltak: Domokos Lajos törvénybíró, Szikszay György predikátor és Benedek Mihály superintendens.[12]) — A kiadás költségeihez végre Széchenyi Ferencz gróf 300 forinttal járúlt, a többit a Hadi történetek írói fedezték.[13])

Így jött létre ama grammatika, melyről tévesen hiszik, hogy nyelvünknek ártott volna. A nyelvtan lehet akár jó, akár rosz — a nyelvnek azért se nem árt, se nem használ egyik esetben sem. Ép oly joggal mondhatnók, hogy a fény tüneményének régi elmélete ártott a fénynek, a hajós-mérnök pontatlan mérései ártanak a tengernek és a természetrajz a természetnek. A Debreczeni Grammatika csak Révai nyelvtani elméletének diadalát késleltette.

De van benne különben tévedés és zavar elegendő, főképen az igetanban. A mit ma tárgyas és tárgyatlan ragozásnak mondunk, ott segítékes és ragasztékos forma, mi magában csak ügyetlen elnevezés volna, de egybe állítva a »harmadik formával«, az igeragozást már elejétől fogva összezavarja. Ez a harmadik forma a csonka, melynek első személye például: *szeretlek*, másodika: *szeretel* — a harmadik szerencsére hiányzik. E szerint második személyek volnának tehát: *ölöl*, *kerülöl*, *halloł*, *irol*, a mi ugyan »sok igékben szokatlan, ámbár ez a következtetéssel épen nem ellenkezik«.[14]) Van továbbá

---

11) *Debr. Gramm.* Előszó.
12) *Kazinczy*, Magy. régiségek és ritkaságok XXX—XXXI. l.
13) *Debr. Gramm.* Előszó.
14) *U. o.* 87. l.

Digitized by Google

három aligmult ideje: *fogok vala, fogék,* és *fogék vala.* Az ikes igék itt középszenvedők. A szenvedő alak a *tat -tet* miatt »csupa' zürzavar«;[15]) az *ódik -ödik* ellenben ily bajt nem okoz, ez legyen tehát a szenvedő alak formája is — így nyert tudományos szentesítést és tekintélyt egy oly alak, melyet akkoriban az élő nyelv használt, melylyel Révai is élt valamikor[16]) s a melyet, mint láttuk, Verseghy támadott meg először.

III.

A nyelvtudomány állapota Révai korában: a zsidó és a magyar nyelv rokonsága.

Így állott a magyar nyelvtan ügye, midőn Révai egész erejét a nyelv vizsgálatának kezdé szentelni. Előzői használtak neki mindenképen: a régiek positive, az ujabbak negative — amazoktól, különösen Pereszlényitől sokat tanúlt, ezek ellenében meg síkra szállott és tanaikat czáfolván, belemélyedt a vitapontok legapróbb részleteïbe.

Révai azonban nem volt csupán grammatikus, hanem nyelvész is. Mint ilyen is, színvonalán állott ő korának és tudományának.

Milyen volt e színvonal?

Midőn a legtágasb értelemben vett nyelvtudomány Európában a XVI-ik században megindúlt, minden kivá-

---

15) *Debr. Gramm.* 114. l.

16) *Hirmondó*: kinyomtatódott; 14. l.; temetődtek el, 22. l. stb.

Digitized by Google

lóbb klasszikus philologus tudott héberül is. Így állt elé a kérdés: vajjon e két nyelvcsoport nem szintén rokon-e egymással, valamint a latin és a görög nyelv az? A kérdés eldöntésére nagy befolyással volt az, hogy a kereszténység is magáévá tette a biblia azon hagyományát, mely szerint az emberi nyelvek egy közös nyelvből, őseredeti nyelvből erednek. Melyik volt azonban ez ősnyelv?

A septuagintához idők jártával még három görög fordítás csatlakozott, melyek egymástól eltérvén, szükségessé tették, hogy magát a héber eredetit tanúlmányozzák. S miután Reuchlin a héber nyelvet az európai tudományba behozta, lassan-lassan alkotó része lett az a keresztény tudománynak, a protestantizmus pedig — a bibliára nagy súlyt fektetvén — ezt az irányt jó sokára megállapította. Hogy tehát a bibliának igaza legyen, elfogadták az ősnyelv föltevését, s minthogy a biblia nyelve a héber, elfogadták, hogy a héber az ős nyelv.

Ez a nézet általánosan el volt terjedve s oly mély gyökeret vert, hogy Leibnitz hiába küzdött ellene. Nem is volt még e kornak módjában e föltevést tudományosan megdönteni — mint ellenfelei, Leibnitz is csak philosophált a nyelvről, de mégis tények számbavétele alapján. A nyelveket ő két főágra osztja s ez ágak egyikét ismét két részre: szittyára és keltára; az elsőhöz tartozik szerinte a szláv, a török, mongol, finn, lapp és magyar nyelv is. Leibnitz azonban csak nehány tudóst térített nézetéhez — a nagy többség tovább is vitatta, hogy minden nyelv a héberből ered. A XVIII-ik század irodalma azonban megtanította az embereket arra, hogy a bibliát is elfogulatlanúl, biráló szemmel, szóval tudományosan vizsgálják, s így ingattatott meg a héber ősnyelvi voltának

Digitized by Google

alapja. De valójában csak akkor kezdette e nézet hitelét a nyelvtudományban is veszteni, midőn a sanskrit nyelv tanúlmányozásából kitűnt, hogy e távol ázsiai és a legfőbb európai nyelvek egymással rokonok.

Ez pedig jó későn, csak Bopp föllépése után történt, e század első negyedének végével.

Nem csodálhatni tehát, hogy a magyar nyelvészek is, így már Sylvester és Tsétsi nyelvünk »napkeleti« voltát emlegetik. Verseghy külön is tárgyalja a zsidó és magyar nyelv rokonságát. [17]) Senkisem használta föl azonban korának e tévedését rendszeresebben és, mondhatni, tudományosabban, mint Révai. Hogy a zsidó és magyar nyelvek rokonok, előtte föltétlenül bizonyos, kétségbe vonhatatlan igazság. A hasonlatosságot kérdés tárgyává tenni, neki annál kevésbbé juthatott eszébe, mert épen a héber nyelv képzésének analogiája vezette őt a magyar nyelv titkának megoldásában — teljes sikerrel mint ő hitte, ritka szerencsével mint mi mondjuk.

Tudjuk, Révai már 1783-ban találta ki, hogy a magyar igeragok névmások. Örök bizonysága marad ritka nyelvészeti tehetségének, hogy ezt függetlenül és teljesen önállóan fedezte föl. Nem hallott még ekkor Horne Tookeról, ki először állítá, hogy minden végzet eredetileg jelentős szó — s nem is gondolt még ekkor a héberre. De minthogy e nyelvet ő is értette [18]) s nyelvészettel foglalkozván, mint e korban annyian, ő is azt hitte, hogy a magyar nyelv mivoltának tudományos megállapítása a héber nélkül lehetetlen — ezért foglalkozott szorosan a

17) *Proludium*, 48—50 l.

18) *Planum Erig.* 86. l

Digitized by Google

héber philologiával is. És Schroedert, Vatert, Loeschert stb. tanúlmányozván, arra a gondolatra jutott, hogy a magyar és héber igeképzés teljesen azonos módon örténik. S a mit 1783-ban csak sejtett, most bizonyossá lett előtte — elindúlt a héber nyelv nyomán s a mit talált, azt alkalmazta a magyarra. »Hogy az igék hajlításában, mondja ő maga[19]) az igékhez járúló személyes ragok személyes névmások, már régóta sejtettem; valamivel körülményesebben tanúlhattam ki ezt régiségeinkből, számos bővült és puszta személyekből. De még nem voltam ezzel eléggé tisztában, a míg a héber nyelv tanúlása valamivel merészebbé nem tett. Mert ennek nyelvtanai határozottan tanítják, hogy a személyragok valódi személyes névmások.«

Révai megismerkedett Sajnovits munkájával is, mely a magyar és lappnyelvet túlozva mondja azonosnak — *idem esse.* Tudjuk, Révai hazafisága is röstellette a halszagú rokonságot. Baróti[20]) és Rajnis[21]) elfogadták — de az ő biráló eszének, az ő nyelvészeti érzékének több kellett.

S nem is hitte most sem, hogy nyelvészettel foglalkozik. Őt a héber nyelv foglalja el teljesen. S még

---

19) »In verborum per personas inflexione terminationes quae addi solent, pronomina esse personalia, quod dudum supicabar, aliquanto uberius didici antiquitatis nostrae studio. ex personis nonnullis auctioribus, et adhuc rudibus. Nondum vero idem in omnibus tam clare vidi. Sed Hebreae me Grammaticae hic paulo audaciorem reddid erunt. Distincte enim docent, quae verbis accedunt ad formandas eorum personas, ea reuera pronomina esse personalia.« — *Elab. Gramm.* I. 40. l.

20) *Uj mértékre* stb. 137–8. l.

21) *Kalaúz*, 75. l.

Digitized by Google

1800-ban is, midőn Somogyinak megmutatja nyelvtani vizsgálatainak eredményeit — az *Antiquitates* kéziratát — így ir: »Ti most láttok, de balgatagság fog benneteket elborítani s aligha fogjátok érdemeinket kellően méltányolni. De mit csináltok? — kérditek; arabokat csináltok belőlünk? — Be fogjuk bizonyitani, hogy nem ugyan ezek, de a többiek mind amaz ősrégi héberektől vagy inkább chaldoktól származnak, kiknek, mielőtt Abrahám a chald *Ur*ba költözött — igen egyszerű s egytagú szavaikért, kiváló, csodálatos nyelvök volt. E nyelv hagyományait leghivebben őrizték meg az arabok és — a min csodálkozni fogsz — a mi magyarjaink. Oly nagy megegyezés van köztük, hogy a kettőnek ugyanazon származását senki sem fogja tagadni, hacsak nem esztelen. Meg fogod látni, ha Isten engedi, hogy az általam kifejtett magyar szavak közől több mint ezer rokon a héberrel, chalddal, syrral s arabbal. Sőt még tovább is megyek s kimutatom, hogy a mi nyelvünk természete egészen héberes.« [22]) — A finn rokonságot tehát még ekkor sem említi!

Igy ir Révai, midőn grammatikája főbb tanait már irásba is foglalta, midőn Antiquitateseihez az előszót már

---

[22]) Vos nunc videtis, sed postea stupor vos obruet, et nostris meritis vix dignam redditis mercedem. Sed quid agitis? Arabes ne nos facitis? Non hos quidem, sed utrosque ostendimus descendere ab hebraeis illis primis vel potius chaldaeis, quibus ante Abrahami migrationem in Ur Chaldaeorum simplicissima fuit lingua, monosyllabis vocibus insignis et miranda; cujus reliquias arabes fidelius retinuerunt, et quod mireris, nostri etiam hungari. Tanta est consensio, ut easdem utrorumque origines

Digitized by Google

rég megirta s ujra átnézte s Mártonfi püspöknek [23]) már a censurán átesett kész kötetet küldi — igaz, csak kéziratban. Ha Révainak elég pénze lett volna e fontos művét most már kinyomtatni, nyilvánvaló volna minden olvasója előtt e tekintetbeli fejlődése. Igy is azonban világos, hogy Révai a héberből indúlt ki s midőn később a finn rokonságot elfogadta — nem változtatott elvein és eredményein semmit, hanem csak azt kereste a rokon nyelvekben, a mi mellettök bizonyít. S csoda-e, hogy az ő nagy szelleme és éles esze megtalált mindent, a mit keresett?

IV.

A pesti és bécsi kéziratok. Révai és Kulcsár. — Komárom. Nyugalmaztatásáért folyamodik. Sopronyban lakik, utóbb Bécsben.

Bécsben fogamzott meg Révaiban a kiadások eszméje, onnét hozta az Akadémia eszméjét, onnét nyelvészeti első benyomásait — onnét egész nyelvészetét. Révainak minden ujabb bécsi útja egy-egy foka az ő nyelvészeti fejlődésének is. Oda ment ő 1789-ben, 1790-ben

---

nemo neget, nisi insanus. Videbis, modo Deus faveat, mea opera evoluta vocabula hungarica, amplius mille hebraicis, chaldaicis, syriacis et arabias cognata. Ego vero etiam ultra progredior: totam linguam nostrae indolem doceo haebream.« — *Guzmics*, u. o. 29—30. l.

[23]) *Hazánk*, I. k. 359. l.

Digitized by Google

is a korona lehozatala előtt, [24]) s midőn hat évvel utóbb saecularisatiojának ügye szintén oda vitte, s a sok üldözés keserítette és kétségbe ejtette — ugyanekkor ráért ő a bécsi codexet, a magyar biblia fordítást, vizsgálni [25]).

Esztergomban megpihen — de mihelyt elég erőt érez magában, leró egy régi kötelességet hajlamai: önmaga iránt, megírja 1797-ben mathematikai művét s azontúl tisztán nyelvészettel foglalkozik.

Most már az évközti rövid iskolai szüneteket is uj czélja érdekében használja föl és a következő év májusában, tehát a pünkösdi vakácziók alatt, lemegy Budapestre, hogy Jankovich az ő kéziratait neki »reversalis mellett« használatra átengedné. Ez az ügy azonban nem dűlt el azonnal s Révainak nem volt már miből élnie — de segített magán: a belvárosi plebania templomban »misézgetett és gyóntatgatott« ez idő alatt. Fölmegy ez évben Bécsbe is — alkalmasint a nagy vakácziót tölti ott [26]).

Esztergomban együtt tanároskodott Kulcsárral a *Hazai Tudosítások* utóbbi derék szerkesztőjével. Kin múlt, nem tudjuk, de a két férfiú nem fért össze. Révai leveleiből csak annyi adatunk van e »pörről«, hogy Kulcsár Amberg József német grammatikust buzdította föl ellene, adná fel őt a consiliumnál. A megtámadott Révai erre a consiliumnak »vastagon irt« s ezért ha igaza volt is, megpirongattatott. Nem felejti azonban el, hozzá tenni:

---

[24]) *M. S.* 1. a.

[25]) *Révai*, A magyar deáki történet. Tud. Gyüjt. 1833. II. k. 78. lap.

[26]) *M. S.* 1. a.

Digitized by Google

a fődirector neki nem jóakarója [27]) — Révai ismét csak másokban keresi a hibát.

A pör vége az lett, hogy mindketten elhagyták az esztergomi gymnasiumot. — Kulcsárt fölmentették a tanitástól, Révait pedig áttették Komáromba. A bizonyítvány, melyet uj rendeltetése helyére magával visz, fölötte hizelgő Révaira nézve. Az igazgató elismeri, hogy nagy eredménynyel oktatott, s magasztalja feddhetetlen viseletét [28]).

Révai, mihelyt szerét ejtheti, ismét elmegy Bécsbe, hol a bibliafordítás kéziratát másolja. Ez idő alatt a szt. István templomában mondott misékből »éldegélt« mint maga irja [29]). Komáromba kelletlenül megy vissza; csak nehány hónapig volt itt s már érzi, hogy a város, »nem kedvez egészségének« — a télen kétszer is volt nagy beteg [30]) s igy elhatározta, hogy nyugalmaztatását kéri.

Bécsbe ment tehát kész folyamodványával -- tartalmasabbat ennél alig nyújtottak be valaha ily ügyben. Révai kéziratai közt föltünően sok a folyamodvány — de ennél érdekesebb nincs köztök egy sem.

Nyugalomdíja ekkor 300 forint volt, az egész neki később járandó összegnek két harmada; kéri az utolsó harmadnak, tehát még 150 forintnak kiszolgáltatását. Említi, hogy ő már többször nyújtott be kérelmet ez ügyben: most utóljára teszi. Nem érdemli-e meg? Nem követelheti-e joggal? Négy és fél évig tanároskodott ő

---

27) *M. S.* 24—5. sz.
28) *M. S.* 69. sz.
29) *M. S.* 24—5. sz.
30) *Hazánk*, i h.

Digitized by Google

a piaristáknál; tizenkét évig a nemzeti iskolákban Nagy-Váradon és Győrött; amott félévig akadémiai tanár is volt; három évig tanított Esztergomban s egy évig Komáromban. Eléggé szolgálta tehát e téren a közügyet.

De vannak neki írói érdemei is — tudja az egész haza. Kiadta Faludi maradványait és Téli éjszakáit, a saját Elegyes verseit, a Költeményes holmit, és Két nagyságos elmének szüleményeit. Azonkivül még a saját költeményeiből három kötet várja készen a sajtót, de egyelőre nincs módja azokat kiadni.

Foglalkozik ő nyelvészettel is; mi hasznos működés ez, kitünik, ha tekintetbe veszik, milyenek mai grammatikáink. »Ma ugyanis épen úgy írnak tudósok és tudatlanok nyelvtanokat mint verseket.« [31]) Ő azonban uj úton jár — győződjenek meg róla: benyújt ím folyamodása mellé több értekezést; tartalmuk 1. Forma Conjugationum, numerorum, temporum et cumprimis personarum. (A hajlításoknak, számoknak, időknek s különösen a személyeknek alakja.) — 2. Fasciusculus de pronominibus possessivis, origines et formatio. (A birtokos névmásokról, eredetükről és képzésükről.) — 3. De infinitivis et participiis. (A határozatlanokról és igenevekről.) Van neki ezeken fölül kész műve is: *Antiquitates*, volumen primum (Régiségek első kötet), mely már kész s át is van nézve.

Ez a nagy és szakadatlan munkássága megtörte egészségét. Három betegsége van. 1. aranyérben szenved;

---

31) »Scribunt nempe grammaticam hodie, ut et poemata, docti indoctique.«

Digitized by Google

2. szembaja van a sok nappali és éjjeli munka és a tizenkét évi rajztanítás következtében; szemei most már majdnem állandóan vérrel teltek, alig lát; 3. rheumatalgiája van a karokban, a fejben s a szemekben, ezenfölül nagy köhögés bántja. — Nem ő mondja ezt, olvassák el a mellékelt orvosi bizonyítványt; ez elmondja, hogy baja sokszor ágyhoz szegzi s főkép a fejét támadja meg, mely már egészen kopasz, s a mi legveszedelmesebb: a sok tanítás s ezzel összekötött sok beszélés a tüdőt támadta meg; az orvos azt rendeli neki, hogy teste elgyengülése következtében a tanítással hagyjon föl.

Ő nem dicséri magát — de olvassák meg a komáromi igazgató bizonyítványát; kitűnik abból, hogy köteles tárgyain kivül a magyar nyelvet, rajzolást és szépirást is tanította, s hogy jóllehet sokat volt beteg, mégis pontos és szorgalmas volt; hogy Esztergomból hozott jó hírnevét erényes élete és feddhetetlen erkölcse által megőrizte és öregbitette is.[32])

Bécsben voltak neki jóakarói. »A magyarság az oka, írja Mártonfinak, hogy pártomat fogják. Deák oskolára, így mondanak ők, találunk embert, de a kik a magyar nyelvben annyira mentek volna, mint Révai, nincsenek oly sokan. Megkiméljük tehát őtet, nyugalmát szerezzük, hogy inkább itt szolgáljon a míg él. Ne öljük meg az oskola terhével. Az Isten segítse őket jó szándékjokban! Ha boldogulok, Sopronyban veszem lakásomat, hogy Bécstől se legyek messze a censura miatt, Hazámtól se szakadjak el egészen.«[33])

---

[32]) *M. S.* 44. sz. másolata 62. sz.

[33]) *Hazánk*, 359. l.

Digitized by Google

E levelet Révai Rátótról írja 1800. augusztus 27-én, hol Paintner barátja prépost volt. Már juniusban vált meg Komáromtól [34]) s folyamodásának benyújtása után a budai császárfürdőbe ment, hol fölgyógyult; innét Füredre szándékozott, de a savanyúvíz ártott volna nyavalyájának. Ezért ment Paintnerhez — nála és Zirczen jól érezte magát; de alig hogy fölüdült, csakugyan elment Sopronyba.

Szeptemberben itt lakik már, egyelőre ifjúkori barátjánál, a már említett Tóth Farkas gymnasiumi igazgatónál. Hogy állandóan a városban maradhasson, csakhamar külön lakást és kosztosokat fogadott; két uraság bizta reá fiát, fejenként 300 forintnyi fizetés mellett; igértek külön eleséget is s a rajztanításért külön fizetést. [35])

Az év vége felé Révai folyamodványa kedvezően intéztetett el. De a nyugalomdíjt azért nem kapta meg — Szerdahelyi s többi ellenségei úgy intézték a dolgot, hogy a pensió kifizetését húzták, halasztották. Ő pedig a mi kevés pénze volt, ez idő alatt növendékeire költötte s a legnagyobb szükséggel küzködött. »Kérlek, írja Paintnernek, [36]) annyira szegény vagyok, hogy még reverendát sem szerezhetek magamnak, hogy vele egyéb rongyaimat eltakarhassam.« Azt ajánlják neki, engesztelje meg Szerdahelyit egy versével. — »Ha bennem a szív,

34) *Guzmics*, u. o. 26. l.

35) *U. o.* 28. l.

36) »Obsecro te, tam sum egens, ut ne vestem quidem talarem mihi procurare possim, qua floceos reliquos tegerem.« — *Guzmics*, u. o. 29. l

Digitized by Google

feleli,[37]) megmozdúlni nem tud, nem is fogok hizelgést színlelni. Múzsámat sem akarom annyira lealjasítani, hogy érdemetlenek kegyelmét koldúlja.«

Végre megnyeri pensióját, a barátjai részéről nyert segedelemmel ez épen elegendő — eddig csinált adósságainak lefizetésére. Mit csináljon? Az élet Sopronyban nagyon drága volt, szabadúlni siet kosztosaitól. »Igen elnémúltam, írja[38]) a szörnyű nagy drágaságon levő elréműltömben is: mely itt főképen Sopronyban annyira felment, hogy a bécsit is sok dolgokban felűl haladja. Bezzeg megjártam az urfiaknak tartásokkal! Kárát láttam már annyira, hogy egynehány esztendőkre egészen megromlottam volna: ha jókor el nem állottam volna tőle. Itt a nagy urak sokat igérnek, de kevésben állják szavokat. Engem ugyan többé már reá nem szednek. A magamé vagyok már és úgy maradok.«

De nem maradt az soká: ujra kénytelen kosztosokat fogadni. Már Bécsre gondol, s hogy ott megélhessen, Görög és Kerekes mellett — ujságot akar írni, de ezek levélben lebeszélik róla.[39]) Ekkép alkalmasint huzamosb ideig maradt volna itt mégis, ha nem hat közre még egy körülmény, hogy Sopronytól elsiessen. A királyi helytartótanács Tóth Farkast és Révait kérte föl Vályi, budapesti egyetemi tanár magyar nyelvtanának megbirálására. Révai »nem akart a dologba mélyen ereszkedni; nem akará

[37]) »Si adfectus in me loqui non potest, simulare blanditias non novi. Nec tam vilem volo esse musam meam, ut favores ab immerentibus emendicem.« — *Guzmics*, i. h.

[38]) *Hazánk*, 361. l.

[39]) *M. S.* 24—5. sz.

Digitized by Google

találmánya titkát időnek előtte kifejezni, hogy fáradozásaival mások kérkedjenek.« [40]) Azzal mentette tehát magát, hogy roncsolt egészsége helyreállítása végett Badenbe megy [41]) — s elment Bécsbe.

»A mikre szenteltem életemnek végső napjait, írja innét Mártonfi püspöknek ugyanez év október elsején, [42]) azokat Bécsben inkább tehetem. Egészen a magamé vagyok: a bibliothekákban tölthetem minden időmet; a nyomtatásban is könnyebb módom van itt, mint Magyar országnak akármelyik városában. Én ugyan ezzel sietek már, hogy a közelgető halál velem együtt el ne temesse sok fáradsággal készült munkácskáimat. — Nagy örömöm telik abban is, hogy itt Bécsben csak egy héten is több magyarokkal nyájaskodhatom, mint Sopronyban a hénczek között egy egész esztendeig. Nagy a részről is az én örömöm, hogy itt Bécsben kegyes párfogóimnak kebelekben inkább ujulok, mint Magyarországnak, az én igen mostoha anyámnak kebelében épűlhettem.«

Levelét e sorokkal fejezi be: »Ha méltoztatol terhes foglatosságid közt engem egykét sor írásocskáddal boldogítani: már ide utasítsd kegyes leveledet, im Bischofgassel, beym silbernen Schiff, im 4-ten Stock. Látod, micsoda magasan lakom, kevés jövedelmeim nem engedik, hogy alacsonyabban lakhassam. De jobb úgy magasabban lennem, hogy közelebb érhessem a menyországot. Isten veled Édes Barátom! Kegyes Pártfogóm!

---

40) *Guzmics*, u. o. 30. l.
41) *U. o.* i. h.
42) *Hazánk*, 362. l.

Digitized by Google

Szeressed téged holtig tisztelő és igazán szerető szegény Barátodat.«

Bécsben Révai ekkép jól érezte magát. Forgách gróf leányát oktatta a magyar nyelvben, a miért havonként három aranyat kapott; e mellett volt 300 forint nyugalomdíja s ha épen megszorult, nyitva állottak neki »valamint a könyvtárak, úgy több barátinak és jótevőjinek kebeleik.« [43])

Nyitva állottak a könyvtárak: Révai dolgozhatott kénye szerint — ez volt reá nézve a legfontosabb.

V.

Az Ilias fordítása; Carmina quaedam; német ódája. — Beregszászi és Gyarmathy. A török nyelv rokonsága; mi vezette erre. — Adelung.

Révai azonban nem feledkezhetett meg oly könnyen — a nyelvművelésről. On revient toujours à ses premiers amours, főkép ha még nem estünk tőlök nagyon messze.

Révai nagy munkába kap: az Iliást kezdi fordítani. Be akarta-e végezni? nem tudhatjuk. 1801-ben készült kéziratának czímlapján megemlíti, hogy az »az I. II. III. könyvet foglalja magában«, de csak az első készült el, mely 1815-ben meg is jelent.[44]) — E fordítás nem igen szerencsés. A vers technikájában Révai, daczára a hosszú

[43]) *Guzmics*, u. o. 30. l.

[44]) *Erdélyi Muzeum*, 2. k. 154. l. s. k.

Digitized by Google

szüneteknek, jártasabb most mint azelőtt. De hiányzik az egészben az epikai hang — inkább versbe szedett krónikának tarthatnók, mint eposnak. Megemlíthetjük azt is, hogy az Iliásból 456 sor Révainál 577-et tesz. Neki a műfordításhoz nem volt sem hivatása, sem tehetsége.

Ugyanez évben adta ki a legutóbbi időkben írt latin verseit *Carmina quaedam* (Néhány vers) czím alatt. Fölvette ide az ujszázadot üdvözlő ódájának német fordítását is »a püspökömnek azután a bécsi atyafiaknak is kedvökért«[45]) mint mondja. Kitetszik ebből, hogy Révai jól tudta kezelni a német nyelvet, de annyi ritkábban használt szót halmoz, oly keresett ékességgel fejezi ki magát, hogy kitetszik, hogy az mégis idegen nyelv maradt rá nézve. E német fordításon kivül fölveszi még a kis füzetbe Paintnernek és Mártonfinak hozzája írt magasztaló verses sorait is.

De dolgozott — ez a legfontosabb. A bécsi könyvtárakban megtalált ő mindent, könnyebben mint akárhol.

Két fontos magyar nyelvészeti mű jelent meg ekkoriban — ezeket tanúlmányozta Révai. Az egyik Beregszászi műve volt, mely 1796-ban Bécsben jelent meg e czím alatt *Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit der morgenländischen, nebst einer Entwickelung der Natur und manchen bisher unbekannter Eigenschaften;* — a másik Göttingában jelent meg 1799-ben a magyar Scaligertől, Gyarmathy Sámueltől: »*Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammatice demonstrata.*«

---

45) *Hazánk*, 360. l.

Digitized by Google

A mit az első vitatott, nem volt előtte uj: ő is, tudjuk, az egész magyar nyelvet a héberből akarta származtatni. De a második igen nagy, sőt döntő befolyással volt reá. Gyarmathy könyve figyelmeztette őt Rudbeckre és Hagerre, ez győzhette csak meg Révait a finn rokonságról s 1800-ból közlött nyilatkozata után bátran mondhatjuk, hogy csak ekkor, tehát egy évvel utóbb és Bécsben ismerkedett meg e művel.

E mű hatását Révaira pontosan meg lehet határozni: elfogadta a finn rokonságot és megtanúlta az éjszaki nyelveket. 1791-ben, tudjuk, Révai magyarúl és németűl beszélt, franciáúl és olaszúl eléggé értett s a görög és zsidóban is eléggé jártas volt, Boldogréti azonban már dicsekedve említi, hogy Révai tud magyarúl, latinúl, görögűl, franciáúl, olaszúl, tótúl, ráczúl, oláhúl, s érti a napkeleti és éjszaki nyelveket is.[46])

E hatás továbbá abban nyilatkozott, hogy lemondott teljesen arról, a mit azelőtt tanított, hogy nyelvünk természete egészen héberes. Gyarmathy vonta el tehát őt attól, hogy nem esett ő is nyelvtanában Beregszászi túlzásaiba.

De tudjuk, nyelvtanának nagyrésze 1799-ben már kész volt, habár csak vázlatosan is; az *Antiquitates* első kötete ekkor át is ment már a censurán: említi, hogy az már teljesen kész és át is nézte.

Mit csinált tehát Révai Gyarmathy művének hatása után?

Azt, a mire őt ugyancsak Gyarmathy figyeltette. Ez azt mondja művének előszavában[47]), hogy a tudni-

[46]) *Boldogréti*, Verseghy megcsalatkozott okoskodása, 136. l.

[47]) *Affinitas* stb. XII. l.

Digitized by Google

vágyó olvasó sok olyant fog találni Beregszászi művében, a mit nyelvünk keletről kölcsönzött — mit vett nyelvünk az éjszaktól, annak kimutatása az ő művének föladata.

És e műben közölve van a híres Schlözernek is egy levele, melyben azt írja a szerzőnek: »Legyen rajta, hogy kutatásait a közönségnek minél előbb bemutathassa, főkép azért, hogy nemzete tudósainak becsületét megmentse.« [48]) Ez is sokat nyomhatott Révai szemében. Schlözer bizonyára nemcsak a művet, de az előszót is helyesli. A mit pedig ez mond — az az egyetlen, a mi Révai zavarán segithet.

Megmarad mindaz, a mit eddig fejtegetett a kizárólagos héber rokonság alapján — de ki kell azt bővíteni a finn rokonság tekintetbe vételével is. Kutatnia kell tehát: vajjon az igeragok is névmások-e? S mindaz, a minek mását eddig hasonlítás útján megtalálta a zsidó és arab és chald és perzsa nyelvben: azt meg kell találnia az uj rokonságban, az éjszaki nyelvekben — is.

És Révai csakugyan így járt el. A mit ezentúl talált, azt egyszerűen hozzáírta ahhoz, a mit már azelőtt megállapított. A héber nyelv azonban neki ezentúl is »elsőrendű rokonságnak« tetszett [49]); nagy grammatikájában is, Sajnovits és Gyarmathy összehasonlításait említvén, így szól: »Örömest jártam én is azon az ösvényen, s húzamosabban, leginkább keleti fáklyák fénye mellett,

---

48) »Eilen sie diese Ihre Untersuchungen ins Publikum zu bringen, hauptsächlich um die Ehre der Gelehrten Ihrer Nation zu retten!« — *U. o.* i. h.

49) *Fényfalvi*, 44. l.

Digitized by Google

hogy a már bizonyos nyelvrokonságból mindkettőnek megerősítésére kölcsönös támasztékokat találhassak.« [50])

De Révai semmiben sem puszta másoló. Bármit kölcsönzött ő idáig mástól, nemcsak magáévá tette önálló gondolkodása által, de bővítette is kiváló éleselmüsége által. Így tett a Gyarmathy művével is.

Ez a munka tagadja a török-tatár nyelveknek a magyarral való hasonlatosságát. Révai elfogadja rokonoknak ezeket is — s így ő lett az első, ki a magyar nyelv rokonságának egész körét állította és fejtegette.

Csakhogy ez nem történt *elvi* szempontból. Hogy a magyar és a török nyelv rokonok, azt Révai állította; de hogy a török és a finn nyelv is rokonok, hogy e nyelvek *egy* családot képeznek, azt Révai nem tudta, nem is sejtette. Azért hasonlítgat a törökkel, mert e nyelvet is ismerte. S nem is az *éjszaki*, hanem a *keleti* nyelvekhez sorozza azt. [51])

Ez sokat levon ugyan a tény becséből, de nem érdekességéből is. Minden esetre érdemes kutatnunk, mi vitte Révait a török nyelvnek is kutatására?

Révai Győrött Rajnissal volt együtt; — mennyi vitapont lehetett e két támadó és vitatkozó természetű

---

50) »Eandem inire semitam et mihi placuit, et longius etiam in ea progredi, accensa praesertim ab orientalibus face: ut, ex linguae affinitate jam certa, mutua eruerem subsidia ad utrasque certius figendas.« — *Elab. Gramm.* I. k. 51. l.

51) *Segedelemkérés*, 1806, 11. l. ekképen hirdeti kiadandó szótárát: »vocabula Hungarica cognata *Orientalibus*, cumprimis Hebraicis, Chaldaicis, Syriacis, et Arabicis, *Turcicis item*, et Persicis. Quibus intersecta sunt etiam *Septemtrionalia*, Lapponica, Fennica et Esthonica, utrisque affinia.«

Digitized by Google

férfiú között, részben tudjuk, részben elképzelhetjük. Vitájuk a *h* betű fölött már tisztán nyelvészeti volt. Hozzá járúl, hogy Rajnis elfogadta a finn rokonságot, Révai nem. Amaz sokfélével foglalkozott, sok nyelvet tanúlt meg s »némileg jártas volt a törökben« is, mint Révai róla mondja, midőn akadémikusnak ajánlja. [52]) Hogy Rajnis sokszor összevethette vitatkozásaiban a törököt a magyarral, több mint valószinű, mert Révai maga is később így szól: »Számos segédeszközt nyújtanak az ázsiai nyelvek is a hazai nyelv mívelésére, mert ez is ázsiai eredetű. Ezért tehát sokszor igen szükséges azok közűl nehányat ismerni, főleg a hébert és a törököt.« [53])

A magyar — és a héber — és a török — ez a három benső összefüggés nélkűl élhetett még ekkor Révai elméjében: azután elszunyadt egy időre végkép. De ime, most Gyarmathy műve felkölti e gondolatát ujra — s Révai fejtegetvén Antiquitateseiben az *ysa* szót, azt már a török *iszsze*-vel veti össze s így ír: »Ezen szavunk is közös lehetett hajdan a törökökkel, mert a történetírók bizonyítása szerint, velük egy eredetűek vagyunk; sőt ma is sok szavunk él az ő nyelvükben.« [54])

---

52) *Planum Evig.* 82. l.

53) »Multa praeterea subsidia repeti possent ad excolendum imprimis Sermonem Patrium ab Asiaticis quoque Linguis: quod et nostra origine Asiatica sit. Quare et harum aliquarum, inprimis Hebreae et Turcicae, notitia in nonnullis necessaira esset.« — *U. o.* 28. l.

54) »Et istam quidem olim communem cum Turcis habere potuimus: quid, ut Historici quidem volunt, et origine cum iis communi sumus; et multa vel hodie nostra apud illos supersunt vocabula.« *Antiquitates*, 82. l.

Digitized by Google

Még egy nyelvész volt Révaira nagy hatással — a német Adelung. Már Verseghy az ő Proludiumját »ad systema Adelungianum« — Ad. rendszeréhez — alkalmazta. Adelungot említett nálunk ekkor mindenki, ki tudósnak akart tartatni, s Kazinczynak minden magyar nyelvész a »magyar Adelung« volt — előbb Révait tiszteli meg e névvel, 1817-ben már Pápay Sámuelt is.

Révai maga így nyilatkozik [55]) e nagyhirű nyelvészhez való viszonyáról: »Én ugyan mielőtt Adelungot olvastam volna, ezen rendszerhez csak azon fáklyácska világánál jutottam, mit nekem a mi nyelvünknek s a napkeletieknek tanúlmányozása gyújtott — oda jutottam továbbá a mienknek az éjszakiakkal összehasonlítása által a természet vezetése mellett. Azután pedig, hogy láttam, hogy oly ritka tudományú férfiú elvei is megegyeznek az enyéimmel, szándékomban még jobban megerősödtem.«

Adelung azt tanította, hogy a nyelv minden szavát alkotó részeire kell fölbontani, hogy meg kell különböztetni bennök az eredetit a származottól, a lényegest a mellékestől. A puszta analogiák után induló etymologia

---

55) *Elab. Gramm.* II 1060. l. »Ego vero, antequam Adelungum legissem, illa tantumfacula, quam mihi accendit orientalium linguarum studium, etfacta cum his, nostrae, et semptentrionalium comparativ, spente mea perveni ad hanc rationem, naturae ductum secutus: sumque postea inpropositio meo tanto magis confirmatus. Viri tam rari scientia adeo cum meis principiis conspirante.« — V. ö. *Verseghy* mocskolódása, 54. l.: »Igen megörült rajta [Révai] s feltételében még inkább megerősödött: hogy később ezen az uton találta Adelungot is, azt a legjelesebb német nyelvtanítót, csak egyedül az útnak jóságáért s ugyan a zsidó nyelvtanítóknka példájok után «

Digitized by Google

nem vezet semmihez: csak a zsidó nyelv járt a helyes úton — ezt kövessék más nyelvek is. Így — szólott Adelung; tetteiből azonban nem látszik ki egyéb a XVIII-ik század szokott nyelvészeti eljárásánál, mely abban állott, hogy a fogalmilag hasonló szóknak csak hangzásbeli hasonlatosságát kutatták. Így állítja ő *Mithridates*ében a sanskrittal rokon nyelveknek a perzsát, a latint, a szlávot, de még a sémi, sőt a török, magyar stb. nyelveket is. Adelungnak az összehasonlító nyelvészetről fogalma sincs.

Említi ő a régiséget is: vizsgálja a góth nyelvet — de csak szótári és régiségi szempontból. Adelungnak a történeti nyelvészetről sincs sejtelme.

Révai azonban dicsőiti Adelungot, foglalkozik műveivel, egyet át is dolgoz — úgy járt ő Adelunggal, mint ez a saját útbaigazítójával: Adelung hivatkozik Meinerre, ki neki útját egyengette: Révai meg Adelungot magasztalja ugyanezért. Így tulajdoníthatná művészete nagyságát a műépítő a kőművesnek, a szobrász a kőfejtőnek.

Ez az egyetlen pont, melyben Révai magát kelleténél — kevesebbre becsülte. És miért tette? Mert Révai saját már idézett szavai szerint, a magyar »annyit tulajdonít a külföldieknek,« mert a magyart »a rabság alá szokott könnyű hiteladás« jellemzi.

Digitized by Google

VI.

A Theresianum. — Vályi meghal. Révai folyamodása az egyetemi magyar tanszék ügyében. A helytartótanács ajánlata egy grammatika megirása ügyében. Révai meghivatása.

Mialatt Révai szorgalmasabban és eredményesebben dolgozott mind valaha, bécsi barátjai nem szűntek meg őt tettel és tanácscsal támogatni. Kerekes rá akarta venni, folyamodnék a Theresianumhoz a magyar nyelvi oktatás elnyeréséért — ez az intézet hihetőleg akkor is évente keresett ez állásra uj erőt, csakúgy mint ma. Révai hajlandó volt pályázni, de Somogyi lebeszélte — csakhamar azonban arra szólítá föl, venné át gyermekének nevelését. »A háladatosság engedni parancsolt, bátor az alkalmatlanságok tudva voltak.«[56])

Ekkor halt meg Vályi, a budapesti egyetemen a magyar nyelv tanára. Budai barátai biztaták Révait, folyamodnék a fejedelemnél e tanszék elnyeréséért. Révainak tetszett az ajánlat, megírja folyamodását, melylyel immár harmadszor készül kisérletet tenni: nem juthatnabe ő is az egyetembe?

Erejét, így kezdi Révai, azon foglalkozásnak szenteli ő egyedül, mely a megürült egyetemi tanszék betöltésénél megkivántatik. Nemcsak az ifjúságnak volna ő nagy hasznára, mely hallgatná — hanem patriae universae, az egész hazának.

---

56) *Guzmics*, u. o. 31. l.

Digitized by Google

Több rendbeli kiadatlan költői művein kivül készen birja ő már »több kötetben a hazai nyelv valódi alkatának, ha nem csalatkozom, legbehatóbb vizsgálatát.«[57]) S így folytatja: »Már régóta és nem méltatlanúl vetik szemünkre orthographiánk következetlenségét. Szemünkre fogják vetni s teljesen méltán, szabályaink ingadozását, visszásságát, miket mostanában iróink önkénye néhány év óta rohamosan fogadott el. Ha ez a veszedelmes buzgóság tovább is így tart, a hazai nyelv tisztasága lassanként szörnyű barbárságba fog átmenni.«[58])

Íme, ily hangon indítja meg Révai a nyelvharczot Verseghy ellen — a királyhoz irt folyamodásában! S csakugyan: ez nagyon udvarias, fölötte szerény és igen türelmes hang ahhoz képest, a melyet tőle csakhamar, bár nem többé meglepetéssel, de még is megütközéssel fogunk hallani.

Révai okát is adja állításának s most említi először a finn nyelveket is. »Beláttam úgymond[59]), hogy e

---

57) »... in voluminibus pluribus genuinam Linguae Patriae indolem ex ipsis visceribus, si opinione mea non ludor, penitius erutam « — *M. S.* 49. sz.

58) »Dudum et merito objicitur nobis inconstans orthographia; objicientur et non fixa immo jam praepostera plane digna Praecepta; quae modo praesertim, ab annis aliquot, Scriptorum nostrorum intemperantia ingenti nisu obtruduntur. Patrii quidem sermonis puritate, si iste perversus durat fervor in monstrosam barbariem sensim abeunte.« *U. o.*

59) »Sensi haec vitia inde esse: quod Scriptores nostri proprium Linguae Patriae genium non noscerent; neglecta nimium quae haec plurimum faceret, antiqui Sermonis nostri cognitione; neglecto et orientalium Linguarum, Finnicarumque auxilio. Tanto huic malo opportune occurri posse putavi: si his omnino subsi-

Digitized by Google

hibák onnan származnak, hogy íróink nem ismerik a hazai nyelv szellemét, hogy elhanyagolják — pedig ez nagyon fontos — régibb nyelvünk ismeretét, el a keleti és finn nyelvek segítségét is. Ennyi és ily nagy bajnak azáltal véltem elejét vehetni, ha általában mind ama segítő eszközökkel élve, főleg azokat, a mikben a mieink nem bírnak megegyezni, különféle kutatásokkal valamivel szorgalmasabban megvizsgálom; s ha már kellő vitatkozás után az igazság el lenne döntve, akkor egy hazai grammatika állíttassék össze, mely végre egészen biztos törvényeket szolgáltasson.«

»Már ez körülbelől huszadik éve, így folytatja, hogy e végtelen tengeren hajóra szálltam. Sok fáradsággal szerkesztettem össze észrevételeimet, miket kettős nevezet alatt fogok kiadni, ha Isten s Ő Felsége kegyessége engedni fogja« — s megemlíti az *Antiquitates*-t három s *Disquisitiones Grammaticas*-t (Grammatikai Vizsgálatok) négy kötetben.

Ha pedig nem nyerné el az állást, legalább járúljon hozzá Ő Felsége »kegyes adományozással ezen munkáimnak már-már megjelenő kiadásához« [60]).

---

diis adhibitis ea cumprimis, de quibus inter nostros non convenit, variis disquisitionibus paulo diligentius excuterentur; et cum satis fuisset disceptatum, veritasque satis eluceret, tum enim vero Grammatica Patria concinnaretur legibus tandem certissimis circumscripta. Jam prope vigesimus labitur annus, ex quo passa dedi vela ingens hoc mare ingressus. Multo labore congestas habeo Observationes duplici titulo edendas, si Deus et Vita Sacratissimaeque Majestatis Clementia faveat.« — *M. S.* 49. sz.

60) »... pensionis beneficio ad hos labores meos, sensim jam edendos.« — *U. o.*

Digitized by Google

Somogyi azonban nem tanácslá e lépést — s Révai nem küldötte el folyamodását. Úgy találja, hogy a *honestum otium* neki mégis legkedvesebb, melyben nyugodtan dolgozhatik [61]). Eközben a helytartótanács Tóth Farkas véleményét kérte ki Révai felől; s az ő meleg ajánlatára csakhamar beérkezett egy hivatalos fölszólítás: írná meg Révai a magyar grammatikát, de ugyanazt a módszert kövesse — methodum eandem sequatur — melyben Meidinger olasz és franczia nyelvtana van megírva; s ha elkészült, bocsássa a helytartótanács ítélete alá [62]).

Révai hajlandó az ajánlatot elfogadni, de megmarad a mellett, hogy a tanárságért nem folyamodik. »Ha azonban, írja Paintnernek [63]), a helytartótanács a maga jószántából szólítana föl, nem tudnám visszautasítani. Lásd, mit mond rólam Tóth. Talán jobb gondolatra vezethetné a tanácsot, arra, hogy engem magára a tanári székre is meghívjon. De én mégis inkább óhajtozom a nyugalom után, melyet meg kezdettem ízlelni.«

Ellenségei azonban most is »nyomták.« Az egyetem Dugonicsot, a referens, Szerdahelyi, Czinkét »iparkodtak a magyar Kathedrára tolni.« De mellette volt Bécsben Somogyi, Budán a helytartótanács — az eredmény nem volt többé kétséges.

---

61) *Guzmics*, u. o. 31. l.

62) *M. S.* 38. sz.

63) »Si tanen consilium, proprio motu me provocaret, recusare non possem. Vide quid de me Tóthius nugetur. Hoc fortasse Consilio mentem meliorem posset injicere, ut me provocet ad ipsam etiam cathedram. Ego tamen quietem, quam gustare coepi, praeopto.« — *Guzmics*, u. o. 31—2. l.

Digitized by Google

Budapesten ekkor híre terjedt Révai halálának. Midőn Kulcsár ezt meghallja, ír Tóthnak, szerezné meg neki Révai commentárját a Halottas Beszédhez és Ruth Könyvéhez — ezekért s a nagy férfiúnak bármi csekély jegyzetéért örömest adna két száz forintot[64]).

Révai azonban régóta nem érezte magát oly jól, mint ekkor. Jól esett neki tudnia, hogy becsültetik, s midőn Paintner neki nagy jövőt jósol, Révai nem szerénykedik, hanem azt feleli: »Vajha kedveznének a te szeretednek a menybeliek és meghallgatnák kívánságodat«[65]).

1802-ik évi augusztus 16-án[66]) Révai beiktattatott a budapesti egyetemen mint a magyar nyelv és irodalom rendes tanára.

---

64) *U. o.* 32. l.

65) *U. o.*

66) *Guzmics*, u. o. 84. sz.

Digitized by Google

HETEDIK FEJEZET.

A MAGYAR NYELV RENDSZERE.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

Beköszöntő fölolvasása. Betegsége. -- Műveinek kiadását sürgeti; mennyi nyereségre számít. — A veszprémi káptalan és Marczibányi segélyezése. — Megjelennek az Antiquitates és az Elaboratio Grammatica. Miért írta ezeket Révai latin nyelven.

1802-ik évi november 8-án tartotta Révai a budapesti egyetemen beköszöntő fölolvasását »*De praejudicio communi et noxio, natis hungaris studium linguae patriae non esse necessarium*« — azon közönséges és ártalmas előítéletről, mintha a született magyaroknak a hazai nyelvet nem kellene tanúlniok. — Annyira meg van ő győződve elveinek egyedűli helyességéről, hogy a rövid bevezetés után tárgyára térvén, ez ép oly merész, mint őt jellemző szókkal kezdi:

»Nem tudunk magyarúl! Mert úgy beszélni magyarúl, a mint a legtöbben közönségesen beszélnek, nem érdemli meg a tudás nevezetet!« [1])

---

1) »Nescimus Hungarice. Sic certe Hungarice loqui, ut vulgo loquimur prelique, non est dignum hoc sciendi nomine.« *Prolusiones*, 5—6. l.

Digitized by Google

Még ez év deczember havában írja meg nagy nyelvtanának előszavát, s készül nyelvészeti műveinek kiadásához. E szakadatlan munkássága közben megujúl régi baja — sokkal hevesebben mint ezelőtt. »A halál belém vágta már kaszáját, írja Mártonfinak [2]), csak azt várom, mikor ránt le egészen a talpamról.« Az aranyér daganatja szörnyű fájdalmak után megfakadt, de rossz útat vágott magának s ő fistulát kapott. Az orvosok megakarják metszeni, de ő ettől irtózik, elélhet még a sippal is jó ideig. »A jó Isten csak annyi időt engedjen már, hogy kiadhassam munkáimat!«

Azonban egyre rosszabbúl lesz, s már végrendelkezést tesz irományairól: Takácsot rendeli örökösül, s megbizza azzal, hogy dolgozatait halála után adja ki.

Szombathy orvos azonban kigyógyítja — »Oly jól érzem magamat, írja ekkor az örvendező Révai [3]) mintha halhatatlan volnék, vagy mintha újra születtem volna. A halhatatlan férfiú bennem nem a beteget gyógyította meg, hanem az elveszettet mintegy új teremtéssel állította helyre — önmagamnak, a barátoknak, a Hazának!«

Mihelyt hozzá láthat a munkához, műveinek kiadását kezdi sürgetni, s mint ez időben írt leveleiből kitetszik, jóformán mindenütt: »Nagyon biztattak, hogy a felségnek kegyelmes rendelése szerint a közönséges erszényből veszem segedelmemet a kinyomtatásra. Csak

---

[2]) *Hazánk*, u. o. 363. l.

[3]) »Immortaliter valeo, quasi renatus. Vir immortalis non me aegrotum curavit, sed perditum nova creatione recentissimum restituit, mi ipsi, amicis, Patriae« — *Guzmics*, u. o. 37. l.

Digitized by Google

1000 forintocskával fenyegettek. Megörűltem neki, s noha meg nem fogtam még a madarat, már is mellyesztettem. Jól biztomban adósságtétellel kezdettem a kiadást. Azonban jelentik: hogy azt a szegény közönséges erszényt igen meglikasztotta a franczia háború, az ánglus és más ezer szükség! megjártam volna a tánczot minden pengő eszköz nélkűl: ha Paintner barátom rajtam nem könyörűlt volna. Sok dús magyar nagyságnak szégyenére az ő kész adakozása neki ragadta el a halhatatlan dicsőséget.« [4])

Révai tehát elesett az ezer forintnyi segedelemtől, melyet a fejedelem neki az egyetemi nyomda alapjából rendelt, de ennek pótlására az az ajánlat tétetett neki, hogy a nyomda ki fogja adni művét s fizet is a szerzőnek ívenként 6 forintot s a műből kap 50 példányt. [5]) Révai nem állott reá — azt hitte ő még ekkor, hogy kiadandó művei neki ép annyi dicsőséget, mint anyagi hasznot fognak hozni. Pedig inkább keserűséget hoztak neki, s hogy nem vesztett anyagilag, csak annak tulajdonítható, hogy nem volt mit és miből vesztenie.

A különben praktikus Révai a saját műveinek sikerét mindig nagyobbnak képzelte, mint a milyen valósággal volt. Hogyan számított ő s mennyire csalódott azután, érdekesen mutatja a következő egybeállítás, melyet magának készített, midőn nyelvészeti munkáit — melyeknek egy részök meg sem volt még írva, s nem is íratott meg soha — szándékozott kiadni. [6])

---

4) *Hazánk*, u. o. 364. l.
5) *Guzmics*, u. o. 35. l.
6) *M. S.* 13: sz.

Digitized by Google

A kiadandó munkáknak nemeik	Árok	Az előfizetők számok	Adakozások	Jótevők adakozások	Nyomtatás költsége	A 100-tól 5 frt jutalom	Tiszta nyereség
Elab. Grammat.	6 frt.	1,000	6,000 frt	1,100 frt	2,300 frt	150 frt	4,650frt
Antiquitates	5 „	1,000	5,000 „	410 „	1,700 „	150 „	3,560 „
Vocabula Hung	5 „	1,000	5,000 „	—	1,700 „	150 „	3,150 „
Compehd. Gramm	2 „	2,000	4,000 „	—	1,340 „	225 „	1,435 „
Magyar Deákság	5 „	2,000	10,000 „	—	3,780 „	225 „	6,695 „
összesen	23 frt	—	30,000 frt	1,510 frt	10,820 frt	1050 frt	19,640 frt

Milyen jövedelmezőnek tartotta Révai a magyar tudományt! Számítja már a művei után járó tiszta nyereséget, pedig egyelőre még az *Antiquitates*-eket és a *Grammaticát* sem adhatja ki!

Paintner közbenjárása a veszprémi káptalan főbb agjaihoz fordúlt segedelemért. — »Az első esztendővel, írja ekkor Kapuvári odavaló kanonoknak,[7]) igen sokat kell küzködnöm: mert nehezen bírhatom puszta szegénységemet. Jól mondják, hogy a költözködés mindannyi tűzzel való megégés. Sokat költöttem Bécsben a hivatalomra szükséges orientális és finnus drága könyvekre. Fel kelletett magamat valahogyan ruháznom is. Sokat evett meg lejövetelem. Sokat kiván gyarló egészségem megerősödésére a fördés s a szükséges orvoslás. Új gazda létemre holmi ingó jószágocskát is kell szereznem, amin űlhessek, irkálhassak s megnyughassam.« Látni való, neki magának nincs pénze a kiadásra, ezért kér — igenis, kér, de nem koldúl. »Valamit adandanak, írja nemes önérzettel,[8]) azzal

[7]) A levél másolata az *Akadémia* birtokában van; *Toldy* kéziratával került oda.

[8]) *U. o.*

Digitized by Google

a Hazának tesznek áldozatot; ugyan a Haza szolgájának csüggedő terhes állapotján oly készséggel könnyebítvén, és őtet hivataljának nehéz kezdetén ugyanannak kellemesebb folytatására felébresztvén.« A kegyes adományt pedig küldje a főtiszteletű kanonok úr pósta útján szállására: In der Ungargasse, bey Adalbertus Rőmer Hafner Meister, Nro. 421. in oberem Stock. — Mennyit kapott mindössze, mutatja a táblázat.

Az Antiquitates első kötetét Paintnernek akarta ajánlani,[9]) ki neki külön a nyomtatás költségeire is küldött 60 forintot. De később az ajánlás elmaradt. »Nevettem s képzelheted magadnak, mi igen jóizűen nevettem — magyarázza ezt Révai Mártonfinak,[10]) hogy Marczibányit, udvari tanácsos és gazdag magyar földesurat bántani kezdette az irigy bánat: mert hogy egy német nevű szegény Prépost lett a magyar igyekezetnek e mostoha időkben oly jeles pártfogója. Boszút állott rajta; s nekem a második darabnak mennél előbb való kinyomtatására 500 forintot adott. Hallom, hogy még mások is buzognak, hogy Paintnert megtorolják. De ugyan Paintner is úgy őrvend ezen, hogy majd kibújik a bőréből.«

1803-ban kiadhatta tehát végre Pesten első nagy művét, mely e czím alatt jelent meg: *Antiquitates Literaturae Hungaricae, Volumen I. quod complectitur duas allocutiones funebres, genuinae veteri pronunciationi restitutas et commentario grammatico illustratas. Monumentum inter manuscripta hungarica, quae sciuntur, omnium vetustissimum. Studio et opera* ***Joannis***

---

9) *Guzmics*, u. o. 35. l.

10) *Hazánk*, u o. 364. l.

Digitized by Google

***Nicolai Révai**, presbyteri sec. dioec. jaurinens. Linguae ac Literaturae Hungaricae Professoris publ. ord. in Regia Scientiarum Universitate Pestinensi.* — Magyar irodalmi régiségek. I. kötet, mely két, a régi igazi kiejtés szerint közölt és grammatikai magyarázattal ellátott Halottas Beszédet tartalmaz, a melyek valamennyi ismeretes magyar kézirat között a legrégibbek. Révai Miklós Jánostól, a győri egyházmegye saecularizált papja, a magyar nyelv és irodalomnak nyilvános rendes tanára a pesti királyi tudományos egyetemen. —

S még ugyanez évben jelent meg második munkája: »*Elaboratior Grammatica Hungarica. Ad genuinam patrii sermonis indolem fideliter exacta, affiniumque linguarum adminiculis locupletius illustrata. — Dua volumina in totidem Tomos subdivisa. Volumen I. Tomus I. II.* — Bővebb magyar grammatika, a hazai nyelv igazi természetéhez híven alkalmazva s a rokonnyelvek segítségével bőven megvilágosítva. Két kötet ugyanannyi részre fölosztva. Első kötet. I. és II. rész. — A harmadik rész 1805-ben május végén [11]) jött ki. Később uj czimlapokkal s némi megtoldásokkal bővítve kiadta ujra e három részt két kötetben s a czímlapra ezt írta: *Tribus voluminibus comprehensa* — az egész mű három kötetből áll. — A harmadik kötetet azonban már nem adhatta ki s nem is jelent meg az soha.

Révai e két művét latin nyelven írta, mert mint nagy nyelvtanának előszavában mondja, más nyelvű polgáraink inkább értik a latint, mely a nyilvános iskolákban, gymnásiumokban és akadémiákban különben is még

[11]) *Boldogréti*, 77. l. jegyzet.

Digitized by Google

mindig a tudomány nyelve. A különböző nemzetiségű ifjúság is könnyebben él a latin műszavakkal és a latin nyelvvel. De ajánlatos egyáltalában a komoly férfiaknak, kik grammatikáról írnak, hogy a mi kevésbbé ismert nyelvünket más ismereteknek segítségével fejtegessék — az ismeretlen nyelv, ha ismerthez hasonlíttatik, könnyebben fogható föl — s vajjon micsoda nyelv ismeretesebb iskoláinkban a latinnál?

De a mit ő magyar nyelvről ír, annak a külföldiek miatt is nagyobb tért kiván szerezni. Hadd szűnjenek meg végre a rágalmakkal szomszédos igazságtalanságok, melyekkel egynémelyek nyelvünket illetik — hadd lépjenek végre helyökbe helyes és igaz itéletek nyelvünk dicséretére és ajánlására. —[12])

E két mű korszakos jelentőségű a magyar nyelvészetnek — általánosabban: a magyar tudományosságnak terén. Soha Magyarországon még nem jelent meg mű magyar embertől, mely eljárásában ily módszeres, fejtegetéseiben ily tudományos, eredményeiben ily örök becsű lett volna — mint Révai e két munkája. Ő általa, Révai által, lépett föl először a magyar tanúltság mint igazi tudomány — Révaiban követel magának először helyet a magyar ész, a magyar szorgalom az európai tudományos nemzetek körében — Révai által nyúlt bele először a magyar tudomány az európai tudomány fejlődésébe.

Csakhogy Révai tanítványok és követők nélkül dűlt ki — a külföld meg a latinúl irott műveket sem olvasta, minthogy a magyar nyelvről szólottak. Így hang-

12) *Elab. Gramm.* Praefatio, XV—XVI. l.

Digitized by Google

zottak el a pusztában Révai tanai — idehaza ép úgy, mint külföldön.

A tudományok történetének tiszte azonban jóvá tenni, a mit az élet elmulasztott — föl kell vennie Révai nagy nevét a nyelvészet nagy hőseinek gyér számába.

II.

E művek ellenzést keltenek. Verseghy. — Révai tanítványai; hogyan írnak ezek mesterökről. — Kik voltak a vitairatok szerzői?

A grammatika előszavában Révai fölhívja a szakértő férfiakat, birálják meg nézeteit, hogy tudja, mit kelljen változtatnia vagy mellőznie.

»Óhajtom azonban, így szól,[13]) e munkám felől hozzáértő férfiaknak szigorú s helyes itéleteit hallani. Mert jól tudom, hogy ember vagyok, a ki véleményében tévedhet is. Én maga után az igazság után törekszem s nagyon óhajtok tökéletesbűlni. A biztos, kikutatott dol-

---

13) »Interea, de meo hoc opere lubens experiar Virorum, qui hoc intelligant, severiora et recta judicia. Probe enim memini et me hominem esse; qui ad opinionem minus probabilem labi possim. Veritatem ipsam assequi et meliora edoceri ultro volo. Certis enimvero et exploratis, firmum praebeo assensum. Verum eau, quae et ipse mihi videor conjectura tantum assecutus esse, pro veris non obtrudo, sed examinanda propono. Quare, si qua futura sunt, quae mutanda, rejicienda, vel addenda esse videbuntur; ea equidem curis secundis, et, si necessum sit, tertiis etiam. ut cuncta emendata prodeant, quam fidelissime providebo.« — *Elab. Gramm.* u. o. XIV. l.

Digitized by Google

gokhoz ugyanis szilárdúl hozzá csatlakozom. De azokat, a miket magam is csak hozzávetésekből származottaknak ismerek, nem fogadom el kész igazság gyanánt, hanem a megvizsgálás tárgyává teszem. A miért is, ha szükség lesz valamin majd változtatni, viszszavetni, vagy hozzáadni, kétszeres, sőt ha szükséges háromszoros gonddal fogok őrködni, hogy minden hiba eltávolíttassék.«

Azonban jó soká nem szólalt föl nyilvánosan senki, — bár elegen lehettek, kik tanait helytelenítették. Hiszen a Debreczeni Grammatika még mindig tekintély — s eddig az egyetlen tekintély volt. Révai pedig nyiltan síkra szállott ellene. Takácstól hallja is, hogy sokan elégedetlenek vele. »Nehéz felhők gyülekeznek, írja erről Paintnernek;[14]) a tied ijesztően és panaszt emelően, az enyém a tied által előidézve. E viadalban öklelődzések lesznek és menyköveket fogunk enni. Én már hallottalak titeket, ti is hallgassatok meg engem, mily új és régi fájdalommal bánkódom. Kérlek, ha barátaim vagytok, ne bánjatok velem méltatlanúl. Én már elmondtam a magamét. Akármi következzék is ezután, mélyen fogok hallgatni s nem fogom tűrni, hogy föltett szándékomban engem valaki háborgasson.«

Hallja, hogy többen nyiltan készűlnek ellene föllépni, különösen pedig — Rajnis. Révai erre azt mondja:

---

[14]) »Nubes gravidae concurrunt, tua terrificans et expostulans, mea per tuam incitata. In hac pugna fiunt corruscationes, eduntur tonitrua. Ego vos jam audivi, et vos me audite, quo dolore doleam, novo et antiquo. Obsecro vos, si amici estis, ne viliter mecum agatis. Ego jam elocutus sum mea. Quidquid porro sequatur, altum tacebo, et me in proposito meo labore turbari non patiar « — *Guzmics*, u. o. 38. l.

VÁROSI KÖNYVTÁR FŐKÖNYVA BUDAPEST.

Digitized by Google

»Bátran megtámadhatsz; sziklaként fogok állani s mitsem fogok felelni. Talán válaszolnak majd helyettem tanítványaim. Én nem akarok veszekedésekbe elegyedni.« [15])

Rajnis azonban meggondolta magát s támadás helyett barátságos levéllel kereste föl őt. [16]) Nem lépett föl senki — az a nagy tudományos készültség s alapos forrástanúlmány, mely Révai művében jelentkezett most először iródalmunkban ily gazdaságban és tiszteletet parancsoló bőségben — ez, úgy látszik, elriasztotta az ellenvéleményűeket. Nem akadt szakférfi, ki Révai fölszólítását magához intézettnek merte volna venni.

De akadt csakhamar. 1804-ben hazajött végre a külföldi börtönökből a Martinovics-féle mozgalom miatt elitélt Verseghy, a Proludium tudós irója, és folytatta nyomban írói és nyelvészeti működését, mintha akár szórakozása kedvéért kereste volna föl Kufsteint, Gráczot és Brünnt. Megírta Rikŏtiját és Szarvas Gergely víg életét — föl is kereste Révait, ki neki átküldé Budára az Antiquitatest: [17]) s foglalkozott Révaival, foglalkozott a nyelvészettel.

És ő volt az egyetlen, ki Révai fölszólítását magára értette — az egyetlen, ki szakembernek tartotta magát. Talált ő az Antiquitatesben és a Grammaticában eleget, mi neki nem tetszett, mit ő helyesnek el nem ismerhetett. Tehát írt ellene — nem külön, hanem mint tudósok szokták. Egy német nyelven írt magyar grammati-

15) »Tuto me impetas, stabo ut rupes; nil rescribam. Fortasse discipuli mei pugnabunt pro me. Ego vixis modo involvi nolo. — *Cuzmics*, i. h.

16) *U. o.* i. h.

17) *Fényfalvi*, 11. l

Digitized by Google

kát adott ki, s itt említi czáfolólag Révainak egyikmásik elméletét — azután írt egy magyar könyvet: *A tiszta magyarság, avagy a csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések* czím alatt, s ebben bővebben foglalkozik ellenfelével — Révai nevét azonban egyik művében sem említi. Ezt az akkori irodalmi szokás szerint tiltotta az illem. A ki a személyeskedés vádját ki akarta kerülni, annak akkoriban így kellett tennie — és Verseghy így tett.

Révai pedig, mint láttuk, arra a puszta hírre, hogy mások ő ellene föllépni készűlnek, siet kijelenteni, hogy ő nem fog felelni — ő úgy áll majd mint a szikla a zajló habok között — talán felelnek majd helyette tanítványai — és kérve kéri az ellennézetű barátokat, ne bánjanak vele méltatlanúl.

Hát nem akart Révai tudós vitatkozást? Nem hivta föl ő maga a szakértőket »szigorú és helyes« itélettételre? Vagy e fölszólítása a tudós szerénység álczája alá rejtett fenyegetés volt-e csupán? —

Révai elolvasta Verseghy művét, s így ír róla Mártonfinak: »Nem elég nekem a nagy drágaságban szorongató szegénységemmel küzködnöm: más veszett indulatú ellenségem is támadott. Verseghy Ferencz, egy szédűlt fejű, zavaros tudományú, patvaros Paulinus Barát kikelt tanításom ellen embertelen mocskolódásokkal. Nem méltó arra, hogy személyemben vetekedjem vele: de a Nyelv, a Nemzet Méltósága csakugyan megkivánta a penna csaát. Háborunk vagyon tehát — kikeltek jól elkészűlt, tanitványaim három erős haddal.» [18])

18) *Hazánk*, u. o. 368. l.

Digitized by Google

Valóban »háború« volt ez. Révai tanitványai »erős haddal« indúltak neki az ellenségnek.

Az első ez volt: *Verseghy Ferencznek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága. Melyet nyilván való egyenes okokkal tisztán megmutat Révai Miklósnak hív tanítványa s igaz jó barátja* ***Világosvári Miklósfi János.*** Ez még ugyanazon évben jelent meg mint a Verseghy műve: 1805-ben.

A következő évben jelent meg a másik kettő: *Verseghy Ferencznek megcsalatkozott illetlen mocskolódásai a tiszta magyarságban. Melyet valóságok szerént nyilván megmutat és méltán megdorgál Révai Miklósnak buzgó hív tanitványa s igaz tisztelője* ***Fényfalvi Kardos Adorján.***

A harmadik végre ez: *Verseghy Ferencznek megfogyatkozott okoskodása a tiszta magyarságban. Melyet a józan okoskodásnak törvényeiből kihozatott igaz okokkal megbizonyít Révai Miklósnak hív tanítványa és szerető barátja* ***Boldogréti Vig László.***

Valóban hív tanítványai, szerető barátjai voltak ezek mesteröknek. Az első, Miklósfi, így szól róla.[19]) »Révait támasztotta az Isteni Gondviselés a szörnyű fertelembe dűlt Szegény Nyelvünknek felsegéltetésére. Bátor szívvel, dologgyőzéssel, sok tapasztalással, belátó nagy észszel, s a jót a rosztól megválasztó józan itélettel jeleskedik Halhatatlan Tanítónk, Győzethetetlen Vezérünk: s e földön találtatható egyik boldogságunknak tartjuk; hogy tőle tanúlhatunk, s alatta vitézkedhetünk. A Hazaszeretés, az a Nemes Erkölcsi Jóság, a Társaságban min-

[19]) *Miklósfi*, 90. l.

Digitized by Google

den nagy dolognak rúgó ereje, gyullasztotta fel a mi Kedves Révainkban a Tiszta Ékesszószeretést. Erre tekintett az Országlás, mikor reá bízta: hogy ő a Közönséges Tudományoknak Főoskolájokban, mint egy erős fellegvárból, a Magyar Nyelvet védelmezze.«

A hang pedig, a melyen ezek ellenfelökről szólanak, világosan rávall a hittérítés irodalmi korszakára, a midőn a könyveknek szintén voltak e vitairatókéihoz hasonló czímeik: Okuláré egy hályogos szemű Kálomista prédikátor orrára, vagy — Tök, mak, zöld tromfjára Pósaházinak veres tromf.

Fényfalvi így ír Verseghyről: [20]) »Az igazat ki kell már egyenesen mondanunk, más az ő bibéje. Csak tettetett gyanú, csak szín, csak patvar, a jó szívű Révaira fogatott embertelenkedő keménység. Hogy a szánakodásra hajló Közönség előtt valamiképen igazságosnak tessék, mocskolódó, és szünet nélkűl csúfolódó bánása: ezzel fedezi nyilván kitörő indulatait, a kevély megáltalkodást, a rágó irigykedést. Igen elragadták ezen vétkes hibái, hogy még magát sem kéméllené szégyene megújulásával, csak hogy másokat is legyalázhasson: kik a nyelvtudásban nem hagyják helyben vakoskodó tévelygését; s a világ előtt ezen igyekezetben nálánál dicsőségesbben jeleskednek. Bizony világosak már, tagadhatatlanok, s hijában hímeztetnek hamis ürügygyel, a titkon rágódó valóságos sérelmek, a mocskolódásokra izgató főokok. A Nagy Közönség, az országlás, melynek hatalmával akarná ő rémítő éktelenségeit támogatni, méltán megbúsúlt méltóságának sérelmén. Kárhoztatja a tévelygőnek

[20]) *Fényfalvi*, 12—13. l. és 164. l.

Digitized by Google

Érdemes Tanítónkra, reánk, és annak Mennyei Tanítására irigyül hányatott mocskolódásait. Tapsol örömében nemes eltökéllésünknek: hogy megutálván az ámítót, állhatatosan hallgatunk valósággal győző Kedves Oktatónkra. Kit nyomós ideig tartson a Kegyelmes Isten jó egészségben, boldog állapotban, Hazánk Nagyjainak kedvökben: hogy Nyelvünk titkait, felséges tulajdonságait, igaz eredeti épségét, a mint kezdette, oly szerencsésen minden részeiben teljesen megmutathassa; Gondos Nemzetünknek tisztán megtért fő kincséből áradó vigasztalására, s fenmaradó örök dicsőségére!«

E tanitványok kiléte iránt még a kortársak sem voltak tisztában. Kazinczy, ki minden irodalmi mendemondát tudott s ha nem tudta, kitalálta, de mindkét esetben terjeszteni szerette — Kazinczy azt írja benső barátjának, Kisnek: »Nem lehetetlen, hogy ezen nevek alatt maga Révai lappangott.« [21]) Másutt meg védelmezi Révai jó hírnevét — e tanítványok ellen. Elismeri, hogy »igen jól esett volna, ha az a három írás soha nem iratott volna« főképen pedig a Fényfalvié, melyet »a szebb érzésűek kezekbe venni is undorodnak« — de tehetni-e ezért őt, a mestert, felelőssé? Révai is megtámadta Verseghyt — »ő azt elevenséggel cselekedte ugyan, de római nyelven és móddal és nem bántó szándékkal.« [22])

Arra a föltevésre, hogy Révai maga írta volna e három iratot, alkalmasint a Hazai Tudósítások vezették a közönséget. Révai nekrológjában ugyanis itt egyebek között az is áll, hogy »Több munkáit, melyeket nem

---

21) *Levelek*, Kishez I. k. 203. l.

22) *Kazinczy* Régiségek XXXVI. l. és XXXVIII. l.

Digitized by Google

saját neve alatt eresztett napfényre, itt nem említhetem.« [23]) De Verseghy maga sem tudta bizonyosan a szerzők nevét — Sághy Ferencz, ki életrajzát írta meg, azt említi: »Úgy vélekednek, hogy mindenik név alatt maga Révai rejtőzik.« S hozzá teszi, hogy Miklósfi maga Révai, Boldogréti pedig Révainak egy igen jeles tanítványa, de a mester ezt is »kénye szerint alkalmaztatta.« [24]) Úgy látszik, szándékosan hallgatja el az iró nevét. Mert ezt ismerték — Horvát István volt az, Révainak valóban hív tanítványa és szerető barátja — elmondotta ő azt később maga is. [25]) Fényfalviról azonban Sághy maga sem tud semmit.

Senki azóta e dolgot nem feszegette. Irodalmunk történetírója, Toldy Ferencz, megemlíti Révai életrajzában, hogy Boldogréti nem más, mint Horvát. Miklósfi könyvéről már csak azt mondja »mely közönségesen magának Révainak tulajdoníttatik«; Fényfalviról csak annyit tud, hogy ez »álnév alatt Ferenczy János, a Közönséges Geographia szerzője mondatik lappangni.« [26])

Nem csoda, hogy Toldy, Révai életrajzának legelső és legutóbbi megirója, nem találta ki a szerzők kilétét, minthogy Révai kortársai sem tudták. Beszélhet-e úgy ember maga magáról, a mint Révai tette volna, ha ő volna Miklósfi? S írhat-e egy Révai oly élvezhetetlen stilussal, mint írt Fényfalvi?

Pedig Révai a Miklósfi; és Révai a Fényfalvi is.

---

23) *H. Tudósítások*, 1807, 290. l.

24) *Sághy*, Verseghy Ferencz maradványai és élete, 174—5. l.

25) *Fejér*, u. o. 203. l. jegyzet.

26) *Toldy*, Költők élete, I. k. 217. l.

Digitized by Google

Nagy nyelvtanának uj czímlapos kiadásához Révai egy 78 lapos függeléket csatol Verseghy ellen »*Adjectae vindiciae justissimae de secunda verborum forma indeterminata*« czím alatt. És elmondja — a szövegben, hogy ebben Miklósfi könyvének »majdnem legnagyobb részét szerzőnek tulajdon szavaival« használja föl.[27]) S ha utána nézünk a dolognak, azt találjuk, hogy valóban benne van a Miklósfi könyve, két helyet kivéve: a 34—61 lapot, mely kivonata a harmadik formáról — az ikes igékről — szóló tannak, és a 87—118 lapot, melyben az ikes ragozásnak schémája van előadva. E két toldalék nyilván azért nem került a nagy nyelvtanba, mert az ott el van már mondva a maga helyén; Miklósfi könyvében meg e helyek szükségesek, hogy a kis vitázó munkát önállósítsák.

Már pedig fölvette-e volna Révai egy tanítványának fejtegetéseit a maga nagy művébe, mely meggyőződése szerint neki halhatatlanságot fog biztosítani?

De maga a név: *Miklósfi János* — Révainak neve. Atyja, tudjuk, *Miklós* volt; ő tehát Miklósfi. Bérmálási neve, melyet használt is latin művei homlokán mindenütt, *János* volt; ő tehát a Miklósfi János.

Lássuk ezután Fényfalvit. E munkában a 165—219-ik lapig teljesen magán természetű levél-kivonatok és bizonyítványok vannak, annak föltüntetésére, mily nagy és előkelő urak Révainak barátjai, ismerősei, jóakarói. Ez Révaira vall. De hátha ő csak megcsinálta volna a levélkivonatokat s úgy adta volna oda a bizonyítványo-

---

[27]) »... partem vero maximam verbis prope iisdem Latine redditae.« *Elab. Gramm.* II. k. 981. l.

Digitized by Google

kat tanítványának, hogy azokat fölhasználja? Nem lehetetlen. De íme, Toldy azt mondja Fényfalviról »bizonyos, hogy a sajtó alá maga Révai irta le« s hozzáteszi a jegyzetben »Kézirata a nemz. muzeumban«. [28]) Tehát Toldy látta — Révai kéziratára lehetetlen rá nem ismerni, lehetetlen máséval összezavarni. Már most föltehető-e, hogy a folyton beteges Révai, ki éjjel nappal dolgozik, hogy műveit elkészítse, folyton nyomoz és kutat, hogy e művek mind olyanok legyenek, a milyeneknek ő azokat akarja — hogy e Révai egy munkát, mely nyomtatás ban 164 lapot tesz — le fogna tisztázni? le fogna másolni? Ez lehetetlen.

De ha kit mindezek az okok nem győztek volna meg állításunk igazságáról, íme olvassák, mit mond Révainak hív tanítványa és szerető barátja, Horvát István.

Fejér a pesti egyetem történetében elmondja — különben ép oly pontatlanúl mint hibásan — mit írt Révai. Itt olvassuk a következő sorokat:

»Magától Horvát Istvántól, Révainak kedves tanítványától hallottam, hogy a Verseghy Ferencz ellen való küzdelemben Révai két vitázó munkáját tanítványainak neve alatt adta ki.« [29])

Ime egy uj adat Révai jellemzéséhez. Nem mocskolja ez őt be — korántsem. De igenis leszállítja ide közénk, halandó emberek közé a halhatatlant, őt, kinek szintén voltak gyengéi, kit az élet elkeserített, a sok

[28]) *Toldy*, u. o. 217. l.

[29]) »Opera duo Polemica in certamine grammatico contra Fr. Verseghy, quae per Révayum, nomine discipulorum edita fuisse, ex ore grati ipsius discipuli, Stephani Horvát comperi« — *Fejér*, u. o. 158. l.

Digitized by Google

nyomor és betegség kiméletlenné és, hogy úgy mondjuk, szellemileg idegessé tett. »Hol vagyon az megírva, mondja igen helyesen Kazinczy Révairól, hogy az igazán nagyokat azért, hogy erőtlenségek ő bennek is találtatnak, tiszteletünkre méltónak nem kell tartanunk? lettek volna-e ők ily nagyok, ha nékiek a természet csak abban a mértékben adta volna meg a gyengeséget is, a melyben azt azoknak a mindennapi embereknek adja, kik inkábbára azért jók, mert nem lehetnek igen roszak? s a hol az igazán nagy ember elhajlik az útról, az ő elhajlása egy-e a púlyák elhajlásával?« [30])

A ki Révai tanait fejtegeti, mindenütt talál elevenre — kinek? Soknak, mindenkinek. Elevenére a nyelvésznek, az irónak, a puszta olvasónak is. Vannak ennek is, annak is kedvelt nézetei, egyéni meggyőződései, melyeknek támadását, de még csak feszegetését is nem veszi szivesen. S mindenki természetesen a nyelv lényegének hajlandó tartani azt, a mi tán csak egyéni fölfogás. Ez is, az is emberi dolog. De e tudományt csak emberűl — emberi észszel űzhetjük. Azonegy dolgot vitatták Révai és Verseghy, s mily zajos volt az elméletek harcza! Azóta sok év múlt el, de az ő vitakérdéseik maig is azok. Azért, mert nemcsak az élet s nemcsak a tudomány kérdései azok — hanem az életnek is, meg a tudománynak is — egy szóval: mert az élő magyar nyelvnek kérdései.

---

30) *Kazinczy*, Régiségek, XXXVII. l.

Digitized by Google

III.

A nyelvtan segédeszközei. Révai a nyelv történetét teszi a nyelvtan alapjává. — A nemzeti elem Révai fölfedezésében. — A régiség haszna; túlbecsülése.

Honnan eredt a nyelv?

E kérdésre való felelet-adással kezdi meg Révai grammatikáját. E nagy mű legelső mondata ez:

»Az Isten, a dolgok teremtője, az embert a többi állatoktól főkép azzal különböztette meg, hogy fölruházta őt oly tehetséggel, minél fogva képes ízült hangokat adni, hogy gondolatait másokkal is közölhesse.« [31])

Ezután fejtegeti a »szóllás módját« mint ma mondjuk: a nyelvjárásokat vagy tájnyelvet, de Adelung után indúlva, ő is csak az irodalmi dialectusokat említi: a dunáninnenit és túlit, az erdélyit, s főkép a székelyt — a göcsejit, a palócz és csángó nyelvjárásokat nem is említi. Szól azután a nyelvtan anyagáról: a szókról, betűikről, hangsúlyukról és nemeikről s említi, hogy a szók eredetiek vagy származottak. Fölosztja ezután a nyelvtant helyesolvasásra, hangmérséklésre, helyesirásra, szóvizsgálásra és összehelyheztetésre, végűl syntaxisra. — A nyelvtan általános törvényei: *consuetudo*, a szokás; *ana-*

---

31) »Deus, rerum parens, hominem a ceteris animalibus eo maxime separavit, quod ipsum praeditum esse voluerit facultate sonos articulatos edendi, ad ea, quae mente concepisset, horum ope aliis indicanda.« — *Elab. Gramm.* 12. l.

Digitized by Google

logia, hasonlóság; *etymologia*, szóvizsgálás; és *euphonia*, jóhangzás.

Mindez a korabeli különböző nyelvű grammatikák szokott eljárása, szokott meghatározása. Ezentúl kezdődik Révai sajátossága és eredetisége.

Melyek a nyelvtannak segédeszközei — *grammaticae adminicula?*

A következő három: »I. A hazai nyelvnek behatóbb ismerete, még pedig ép úgy a mai, mint a régi nyelvnek. — II. A keleti nyelvek tanulmányozása. — III. Szorgalmas átkutatása az éjszaki nyelveknek, mint a melyek velünk rokonok.« [32])

E három pont Révai kifejtett fejlődésére vet világot: a harmadikat nyilván csak később írta hozzá az első kettőhöz. Voltakép csak két alapelv van itt fölállítva: — a nyelvtan segédeszközei

I. A nyelv történetének ismerete.
II. A rokon nyelvek tanulmányozása.

Mi vezette Révait a régiséghez, tudjuk. Eleinte a költői régiségeket tanúlmányozta, azután a prózaikat. Amazokon erősödött prosodiája, emezeken grammatikája. Már mint nyelvművelő támasztotta Révai — még pedig valamennyi között az első — azt a követelményt, hogy a régi nyelvből vett szókkal kell az irodalmi nyelvet bővíteni. Így vezette őt nyelvművelése a régiséghez. S

---

32) »I. Penitior linguae patriae cognitio, cum hodiernae, tum etiam antiquae. — II. Studium linguarum orientalium. — III. Diligentior perscrutatio linguarum septentrionalium, nostrae affinium.« *U. o.* 35—6. l.

Digitized by Google

minél inkább lép azután fejlődésében a nyelvészet az előtérbe, annál nagyobb fontosságra emelkedik a régiség is — most már önmagáért, nyelvészetileg. Az irodalmi nyelv ingadozását és a grammatika zűrzavarát nem lehet semmivel sem inkább megszűntetni, mint — a régiséggel. Ez mondja meg, milyen a helyes ragozás és hajtogatás, mit kell kétség esetében jónak tartanunk s mit kerűlnünk. Csak a nyelv múltja igazíthat el jelenének útvesztőjében.

Révai Antiquitateseinek előszavában majdnem szóról szóra találjuk mindezt a saját szavaival elmondva. Ez előszót négy évvel írta a mű megjelenése előtt — innét van, hogy fejlődése menetének nyomai megosztozkodnak még benne a kivívott uj tannak fejtegetésével.

»E kiváló gyönyörűséggel, így szól [33]), nem közönséges haszon van összekötve. Ezt leginkább azok értik

[33]) »Est vero honestissimae huic voluptati et utilitas conjuncta minime vulgaris. Hanc illi comprimis intelligunt, et aestimare norunt: qui excolendae linguae patriae, amore, ac studio incensi, eius indolem penitius perspectam habere contendunt, ac propterea crebras in ea observationes, per omnem, quoad regredi possunt, aetatem, curiosius instituunt. Hoc enim pacto, et de vocum inflexionibus, derinationibusque, et de genuina eas construendi ratione, leges Grammaticae figi posunt certiores; quod, non modo usus melior, a praepostero pulchre discretus, sed et rationes ipsae, quibus iste usus innititur, ex intima linguae indole erutae, et clare evolutae in promtu sint, ad coercendas opiniones vagas, et incertas. Accedunt praeterea vocabula copiosa, ad augendam linguam patriam, ex his monumentis postliminio restituenda: quae posterorum incuria, non sine gravi iactura, iam dudum exoleverunt; partim peregrinis in eorum locum adoptatis; partim prolixioribus, pro iis, quae olim brevitate placebant, affectatione adscitis.« — *Antiquitates*, Praefatio, 4—5. l.

Digitized by Google

és tudják, kik a hazai nyelvművelésének szeretetétől és tanúlmányától lángolva, annak alkatát minél behatóbban igyekeznek megismerni, s épen ezért gyakran teszik azt vizsgálódásuk tárgyává és pedig annak minden korában és minden idejében. Ily módon ugyanis — mind a szavak hajtogatása és ragozása, mind azoknak rendes természetes elrakása felől bíztosabb nyelvtani törvényeket lehet föllállítani: hogy az ingadozó és bizonytalan vélemények korlátozására necsak a visszástól megkülönböztetendő helyes használat, de egyszersmind az ennek támasztékúl szolgáló módok is kikutatva és tisztán fejtegetve legyenek. Ehhez járúl továbbá még számos szó, miket emlékeinkből kiszedve, a hazai nyelv bővítésére régi jogukba kell visszahelyeznünk, minthogy az utódok gondatlansága folytán nagy kárunkra elavúltak, mivel mesterkéltségből helyettük részint idegen szavakat használtak, részint a hajdani rövidségük által tetszetőseket hosszabbakkal váltották föl.«

Révai fejlődésének e szoros menete magyarázza csak, miért nem volt ő reá is befolyással a korabeli magyar nyelvészet ellenkező iránya? Verseghy azt mondá *Proludium*ában: nem lehet nyelv dolgában a régi könyvekre hivatkozni — mert tele vannak sajtóhibákkal[34]); a Debreczeni Grammatica meg[35]) egyenesen a Halottas Beszédnek rontva, azt állította, hogy írója magyar »nem lehetett«, másképen nem írná *zumtuchel,* hanem *zumtuchel,* s nem írná *halalnec* e helyett: *halalnac.*

---

34) *Proludium,* 78. l.

35) *Debr. Gramm.* 146—7. l.

Digitized by Google

Révai azonban, úgy szólván, újra fölfedezte a nyelv történeti anyagát — s megírta egyszersmind történetét is.

De Révai ez irányban nemcsak a magyar, de a korabeli európai nyelvészettől sem tanúlhatott semmit. Senki még a nyelv régiségeit nyelvészetileg föl nem használta, sem nem kutatta. Említették a philologia történetét a klasszikus nyelvészek rendesen, a héber nyelvészek ritkábban — de a nyelvét nyelvészeti czélból senki, módszeresen, tudományosan nem kutatta senki, elvi szempont magaslatáról nem nézte azt senki.

A magyar nyelvészek az irodalmi régiségekről azt sem akarták elismerni, hogy kétségbevonhatatlan tények; Révai ellenben belátta — hogy megoldandó problemák. Ki kell mutatni, hogyan változott a nyelv; a régi alakban is rá kell ismernünk a mai alakra. Elemeire kell bontanunk az egészet s fejtegetni, fejteni a részeket.

Így lesz a régiség az egész nyelvtannak *alapjává*. »Minden okaimat, mondja Révai világosan[36]), és minden segítő eszközömet, mikkel nyelvünknek tanúlásában többre jutottam, kiadni óhajtom, mielőtt ezen alapokra fektetett nyelvtanomat kibocsátanám, hogy azok a tudós világ itélete alá essenek.« S midőn az ikes igék megtámadói ellen kél ki, megtalálja a saját eljárását jellemző általános kifejezést is: »Nem ismerik ezek, hogy egy szóval kimondjam, *nyelvük történetét*, mely pedig igen bőséges

---

[36]) »Omnem itaque rationem meam, omnia praesidia, quibus mihi in linguae nostrae studio ad meliora pertigisse videor, ante, quam ipsam darem Grammaticam istis fundamentis superstructam, in lucem publicam emittere avebam, literati orbis judicium subitura.« — *Elab. Gramm.* Praef. XI—XII. l.

Digitized by Google

és számos szabályokat szolgáltat«[37]). A nyelv története tehát az, mely a nyelvben a legbiztosabb szabályokhoz vezet. A nyelv története tehát a nyelvtannak alapja.

Révai Grammatikájában a régiség hasznáról készülvén szólni, így kezdi: »Tanúlmányozóinak a munka e neme csodás gyönyörűség mellett hihetetlen hasznot is nyújt.«[38]) — ez a fölfedezők ismeretes hangja. Gondolatuk, elméletök, eljárásuk, találmányuk mindenek előtt lelki gyönyörűséget szerez, s azonfölül hihetetlen hasznot is hajt! Így szólnak ők mindnyájan — a szellem nagy hősei. A lángész naivitásával gyönyörködnek önnön elméjök teremtményében, s a lángész energiájával túlozzák annak hatását, eredményét. —

Háromféle hasznát említi Révai a régiségnek. Legyen szabad nekünk a sorrendet annyiban fölcserélni, hogy a második helyen említettel kezdhessük.

Az elsőt ismerjük: »A nyelvkincs ily módon nagyon gyarapodik s a hazai nyelv természetességéről és csorbítatlanságáról nagyon gondoskodik.«[39]) Ez a pont nem tudományos, de a mi előttünk — hadd mondjuk ki habozás nélkül — ép oly becses: ez a pont Révai uj gondolatában a nemzeti, a magyar elem.

---

37) Fugit hos, ut verbo complectar uno linguae historia, quae copiosa apud nos quoque exstat, et certissimas suppeditat discernendi regulas.« — *Elab. Gramm.* II. 948. l.

38) »Habet enim illa, praeter delectationem, quam sui studiosis miram adfert, utilitatem quoque in hoc laboris genere incredibilem.« — *U. o.* I. 37. l.

39) »Linguae thesaurum hoc pacto multum augeri, ac genuinae patrii sermonis integritati praeclare consuli.« — *Elab. Gramm.* I. k. *U. o.*

Digitized by Google

Midőn a magyar renaissance megindítói a nyelvet ismét használni kezdették, csak akkor érezték, mily ügyetlenné és ügyefogyottá tett e hosszú heverése. Írtak tehát, hogy a nyelvet éleszszék és fejleszszék, írtak, hogy írjanak. S mindegyikök át volt hatva a föladat nemzeti voltától — s nem akadt ezek közt egy sem, ki a nyelv felsége előtt meg ne hajolt volna. Ez úttörő lelkes sereg egyik hőse: a nyelvművelő Révai, leszállott a nyelv múltjába, kutatta a nyelv történetét, hogy a nyelv gazdagabb és ékesebb legyen. Ekkép ő a nyelven *belül* teremtette meg a renaissancet — ő egyedül.

Ebben a pontban találkozik a nyelvművelő Révai és a nyelvész Révai. Ez a pont az ő fejlődésének tudományos kifejezése, s ezzel egyszersmind a tulajdonképi nemzeti elem az ő fölfedezésében. —

A régiség másod rendbeli »hasznának« kifejtésében Révai az általános elv magaslatára emeli a nyelv történetét. »A mi a különböző szokásokat illetőleg vita tárgya, ugyanis hogy melyik birássa bb — erről sokkal pontosabban lehet itélni, midőn annak különböző folyamait s annyi időn keresztül egészen napjainkig való állandóságát mintegy tükörben. világosabban és pontosabban kiemelve láthatjuk.« [40])

Helyes-e ekkép a szokást inkább a régiséghez, mint az élő nyelvhez fűzni? alkalmasabb helyen fogjuk vizs-

---

40) »Quod de consuetudine diversa quaeritur, quaenam sit potior, tum de ea multo rectius decerni poterit: cum, et motus ejus varii, et constantia, in tanta temporum ad nostra usque deducta serie, tanquam in tabula, clarius, ac certius distincta proponetur.« — *Elab. Gramm.* 37. l.

Digitized by Google

gálni. Itt a fő az, hogy Révai e pontban a nyelv történetét tudományos tekintély erejére emeli s itélő biróvá teszi. —

Harmadik helyen így szól:[41]) »Hozzáadom még, hogy a hajlítás azon helyes törvényeit illetőleg, melyeket az ember az etymologia utján nyer, a régiség is szolgál becses fölvilágosításokkal s hogy uj ösvények fölfedezésére vezet.«

De minthogy e fejtegetései a régiség fontosságát nyomósan és terjedelmesen vitatják s eljárására különben is világot vetnek, lássuk az érdekes pontot Révai tulajdon előadása szerint:[42])

---

41) »Addo jam illa, quae homini etymologo, de rectis inflexionum legibus sollicito ab antiquitate acceduntur lumina, et quae deteguntur semitae.« — *Elab. Gramm.* 37—38. l.

42) »Terminationes, quae vocibus ad inflexionem accedunt hodiernae sunt pleraeque contractae, et plurimae sono multam mutatae. De contractis nonnullae, quo altius antiqua repetimus, eo auctiores comparent, et rudi adhuc formatione; hocque suo, ut ita dicam, cultu simplices, decorae tamen a vetustatis lege, ultro sese manifestant: unde sumtae sint, quid separatae proprie valeant, quid affixae praestant accomoda significatione.

»Si a primordiis ad ista ultima, quae hodie vigent per aetates sensim regrediamur: mira in iis, et varians observatur euphonia. Nam ea continenter operosa, ut loquentium erant organa, ut mos invaluit, sonos illarum aliquo interjecto modo auxit, et mutanit; modo eodem interjecto imminuit, duosque in unum contraxit: dum denique nostra nata est pronunciandi svavitas; quam consuetudine firmatam, putamus optimam. Si quid prisco more, olim aeque jucundo, proferri audiamus, aut legamus ipsi; vel laedimur illico, vel certe ridemus

»Sed quia similia sine causa ita poni ab antiquitate non poterant; satius est ea, cur ita sint, attente rimari; et obser-

Digitized by Google

»A hajlításkor a szavakhoz járuló végződések mai alakjukban már többnyire összevontak s majd mindnyájan nagyobb fokú hangváltozást szenvedtek. Minél régibb emlékeinket nézzük, annál bővebb és kezdetlegesebb alakban látunk igen számosat az összevontak közül; ezen egyszerű, úgy szólván műveletlen alakjaik, miket a régiség előttünk oly tiszteletesekké tesz, világosan kivallják, honnan kerültek, mi önálló értékük s minő változtatott jelentéssel bírnak összetéve. —

»Ha legelső emlékeinktől a mai közbeszéddivatig az egyes korokat megfigyeljük, csodálatos és különféle euphoniával találkozunk. Ez ugyanis folytonos tevékenységgel részint a beszélők szervei szerint, részint a minő szó kapott lábra, azon végzeteknek hangjait valami közbevetés útján bővítette és megváltoztatta; majd ugyanoly módon megkisebítette, kettejét egybe rántotta össze: míg végre létrejött a mai kiejtésmód, melyet — a szokás által is meglévén az erősítve — ma már a legjobbnak tartunk. Hogyha valami régieset, a mi abban az időben pedig csak oly jó és helyes volt,

---

vatas mutationum leges, de illis olim tam nudis, ac manifestis, ad explicandas vocum inflexiones transferre, quo fiant et istae jam certae neque praebeant imposterum, ut antea praebuerunt; tam frequentem errandi occasionem.

»Equidem sic ista sumere jam dudum consvevi. Et vero, siquid homo candidus, sine jactantia. de laborum suorum successu memorare potest: quid-quid ego, vel in hac ipsa Grammatica mea, de vocum inflexione, clarius, ac melius tradere non vane mihi videor; id quidem a diligentiore antiquitatis nostrae studio ortum duxisse, sensimque postea et aliis adminiculis firmatum esse, aperte profiteor.« — *Elab. Gramm.* 38—39. l.

Digitized by Google

hallunk vagy épen magunk olvasunk, azon vagy épen megütközünk, vagy legalább nevetünk.

»De mivel a hasonlók ily helyzetbe ok nélkül nem juthattak a régiségben, czélszerűbb lesz e helyzet okait figyelemmel vizsgálni s az egykor oly egyszerű és világos változási törvényeket kikutatva, ezeket a szavak hajlításainak megmagyarázására rá alkalmazni, s itt is bizonyságra jutva, az előbbeni gyakori tévedéseket kikerűlni.

»Én magam, így zárja be e sorait, már régóta követem e módot. S ha nem kérkedés munkák sikeréről őszintén szólani: én azt tartom, hogy én magam bármit is világosabban s jobban adtam elő ezen nyelvtanomban is a szók hajlításait illetőleg: mire nézve nyilván vallom, hogy ezt a mi régiségünk szorgalmasabb tanúlmányozásának s egyszersmind azután más segitő eszközöknek is köszönhetem.«

Röviden és velősen foglalja mindezt később e szavakba[43]): »Az ékesszószeretésnek (philologia) derékfeneke, az első és a legszükségesebb segedelem: a hazai nyelvnek története, a régiségtudás, a régi szerzőkkel való megismerkedés.« Verseghy összes tévedéseit pedig épen ennek hiányából magyarázza: »Feneketlen alkotmányából, így szól,[44]) mikor ezt a megvettetett derékfeneket büszkén mocskolja: szükségesképen a következik, hogy szélyel kapodosó hítvány okaival leszakadjon s elmerűljön méltó szégyenében.« —

---

[43]) *Fényfalvi*, 66. l.

[44]) *U. o.* i. h.

Digitized by Google

Nagyon természetes, hogy Révai is a fölfedezők szokott hibájába esik: hogy túloz. Annyira elfoglalja őt uj iránya, uj gondolata, hogy mindent ennek szempontjából néz és itél. E túlzás lehet egyszerűen tévedés — de ha a tárgy igaz lényegét érti félre, lehet hiba is. Révairól ez utóbbi áll.

Midőn Antiquitateseiben a palócz és dunántúli nyelvjárást említi, azt mondja: tiszteletre méltóknak találja őket, mert sokban »hűségesen megőrizték a tiszteletre méltó régiség maradványait.« [45])

Nagy nyelvtanában a népnyelvről általában ezeket mondja:

»Valóban behatóbban kell megismerkedni nyelvünkkel, nemcsak azon alakjában, a mint az a magokat művelteknek tartó körökben található, hanem a mint az a köznépünknél is létezik, kiket a finnyások úgy lenéznek. S pedig nagyon jogtalanúl és bárdolatlanúl. Mert az elfogulatlan inkább tisztelni kénytelen a köznépet, mivel nála véli föltalálhatni a régi szokások iránt tanúsított bizonyos vallásos ragaszkodásánál fogva, a fönséges hajdankor emlékeit híven fentartva.« [46])

---

45) »Palótziis autem et plebi Transdanubianae . . . injuria fit a delicatulis: quos usu tantum hodierno contentos, in retro actas linguae nostrae aetates, et fata superiora, piget respicere. Mihi vero potius veneratione digni esse videntur: utpote apud quos . . . venerandae Hungaricae antiquitatis reliquiae, fideliter, ac sincere conservatae habentur.« — *Antiquitates*, 101—2. l.

46) Sane penitius cognita esse debet lingua nostra, qualis ea et hodie viget non modo in iis, quae pro cultioribus habentur, regionibus, verum etiam apud illum ipsum, quem delicatuli despiciunt, vulgum nostrum. Injuria hoc fit, et valde imperite.

Digitized by Google

De ez nem von le semmit Révai halhatatlan érdemeiből. Melyik fölfedező nem tévedett? melyikök nem hibázott? Nem mondá-e Grimm, a hangtörvény fölfedezője, hogy minden egyes hangnak megvan az őt létrehozó műszertől függő sajátos tartalma, mely a szóban mindenütt meg is találta önálló kifejezését? És nem bizonyítá-e Bopp, az összehasonlító nyelvészet fölfedezője, hogy a malaji-polinesiai és a kaukazusi nyelvek az indogermán családhoz tartoznak?

Az ily túlhajtások kétségtelenül árnyékok — de a fénynek árnyékai.

IV.

Schlegel Frigyes. Grimm Jakab. Révai és Grimm összehasonlítása. — Révai a történeti nyelvészet megalapítója. — A nyugateurópai és a magyar renaissance.

A mit Révai a régiségről és hasznáról, a nyelv történetéről és fontosságáról mond, mind ismeretes ma már. Közel hatvan éve, hogy a nyelvész ez elv nyomán halad, hogy a nyelvészet e módszert magáévá tette. Ezek az elvek és fogalmak azóta általánosak lettek s ma már az ujkori műveltségnek teszik egyik elemét.

Nam, qui ulteriora hic spectant, vulgum potius veneratione dignum esse judicant: quod apud hunc, prisci moris tenacitate magis religiosa, putent Augustae antiquitatis quadeam quasi tabularia fideliter conservata inveniri.« — *Elab. Gramm.* 36—7. l.

Digitized by Google

De Révai fejtegeté ezeket először. Ő volt az első, ki ezeket hírdette és alkalmazta is. És ezek az elvek azóta tisztúltak, de nem bővültek; ez a módszer azóta pontosabb lett, de nem változott.

A nyelvészet eddigi története szerint Schlegel Frigyes »*Ueber die Sprache und Weisheit der Indier*« című művében lép föl először a történeti módszer az összehasonlitóval karöltve; e munka 1808-ban jelent meg. A történeti nyelvészet megalapítója meg Grimm Jakab lett volna e műve által: »*Deutsche Grammatik*«, mely 1819-ben jelent meg.

Révai Antiquitatese pedig már 1799-ben készült el s már 1803-ban jelentek meg egy időben az ő nagy Grammatikájával. Öt évvel előzte meg tehát Schlegelt, és tizenhat évvel Grimmet.

A mi Schlegelben inkább elmés kezdeményezés dolga volt, az Grimmben a módszeres eljárás föladata lett: megírni a — német — nyelvtant történeti alapon, vagy mint ő mondja: megírni a történeti nyelvtant.

Ugyan ezt tette Révai is — de nem így, nem is tehette így. Grimm magyarázza az ó-fölnémetet, ó-szászt és angolszást, a közép fölnémetet, a közép alnémetet és középangolt, a uj fölnémetet — stb. stb. A német nyelv egy negyven milliónyi néptörzsnek nyelve, mely más-más viszonyok között más másképen fejlődött, — és szerencsésen fejlődött: neki már a góth nyelvtől kezdve vannak irodalmi maradványai.

A magyar pedig legfölebb egy nyolcz milliónyi néptörzs, mely azért sem tudja bizonyosan, kik voltak elődei, mert nem maradt tőlük egyetlen útbaigazító nyelvi

Digitized by Google

adat sem -- melynek legrégibb irodalmi maradványa legfölebb a XII-ik századig nyúl vissza.

De nem annál nagyobb dicsősége-e Révainak, hogy mindemelett úgy jár el, mint a sokkal szerencsésebb német tudós? Ő is fejtegeti és magyarázza a nyelv történetét — ő nem történeti nyelvtant, hanem az élő nyelv grammatikáját irta meg, de a történeti módszer szerint, melyet ő teremtett meg először.

De nem fedezte föl Grimm a hangtörvényt, mely útbaigazítója, alapja a nyelvészetnek? A nyelvészetnek — melyiknek? Az összehasonlítónak! A betűk változásának történeti ismerete nélkül az összehasonlító nyelvészet nem tehet egyetlen biztos lépést sem; a szoros értelemben vett történeti nyelvészet — el lehet nélkűle. Hiszen Grimmnek *Grammatik*je, mely a történeti nyelvészetet megalapította volna, a hangtörvény *nélkül* jelent meg először! —

A német nyelvészek, kik e tudomány módszerének fejlődését vizsgálják, nemzeti önérzettel szokták kiemelni, hogy a nyelvészetnek az indusoktól eredő természettudományi, és a görögöktől örökölt philosophiai — két hagyományos módszerét a germán szellem gazdagította két ujabb módszerrel: a történetivel, és az összehasonlítóval.

A történeti nyelvészet megalapítója azonban Révai. A történeti módszerrel a magyar szellem gazdagította a tudományt.

Láttuk, hogyan történt és értjük, miért történt.

A nyugat-európai renaissance országról országra haladt, s a mit fölvirágoztatott itt, a minek lételt adott amott, az előbbre vitte az akkori egész czivilizált Euró-

Digitized by Google

Pát. Olaszországban megujította a művészetet, Franciaországban az irodalmat, Németországban a vallást.

A magyar renaissance, mely a nyelvből indúlt ki, megujította a nyelvészetet.

Ámde Európa kultur-népei nem voltak hozzá szokva ahhoz, hogy a műveltségnek és tudománynak mi magyarok is lehetünk nemcsak fogyasztói, de terjesztői, de öregbítői is. Ekként, Európa közepében élvén, még is elvoltunk szigetelve Európától. Ez az elszigeteltségünk volt oka, hogy a nyelvtudósok nem tudták meg, mily lendületet adott a nyelvtudománynak a magyar szellem.

De a műveltség története föl fogja jegyezni a majd nem páratlan tényt, hogy a hosszú aléltságából föleszmélt magyar nemzet rövid idő alatt megujította nyelvét és irodalmát, fejlesztette alkotmányát és biztosítá nemzetiségét — föl fogja jegyezni, hogy a népnek, melynek nyelve a hírneves német történetbölcselő állítása szerint ekkor már kihaló félben volt — hogy ennek a népnek rövid harmincz évi szellemi mozgalom elég volt arra, hogy nemcsak a saját nyelvét, hanem hogy Európa nyelvészetét is fejleszsze.

És föl fogja jegyezni a nyelvészet története a Révai nevét legnagyobb hősei közé; el fogja mondani, hogy e férfiú, kit nyugodt fejlődésében folyton megakasztottak az üldözések és elnyomások és küzködések, ép úgy mint nemzetét is — ki rokontalanúl és szegényűl élt, de lelkesedéssel küzdött és vas-szorgalommal dolgozott, ép úgy mint nemzete is — hogy e férfiú, egy maroknyi nép fia, Európa tudósainak uj eszméket hirdetett és uj útat jelölt ki; — hogy pedig ezeket tekintetbe nem vették, az nem

Digitized by Google

kisebbítheti sem a magyar szellemnek, sem a Révai nevének dicsőségét — hanem csak lassította e tudománynak fejlődését.

V.

A rokon nyelvek; *Révai nézete a héber és finn rokonságról. A betűváltozás törvénye*; *Révai összehasonlító módszerének birálata. — Verseghy a régiség és összehasonlítás ellen. — Révai és Verseghy összehasonlítása.*

A nyelvtan második segédeszköze Révai szerint: a rokon nyelvek tanulmányozása.

»A rokon nyelvek, úgy mond ő[47]) a kétségek megoldása s a szabályoknak biztosabb megállapítása körül, a tanúlmányozóknak nagy könnyebbségére, gyakran kölcsönös segítséget szolgáltatnak.« S fölhozza, mi eredményre vezették őt a rokon nyelvek tanúlmányozása a magyar grammatikát illetőleg: —

»I. Az igék személyragjai személyes névmások.

II. Ugyanezen személyes névmások továbbá nevekhez is járúlnak a birtok kifejezésére.

III. Hozzá járúlhatnak a mi nyelvünkben a személyes névmások a névutókhoz is, miként a nevekhez szoktak.

---

[47]) »Linguae cognatae, in solvendis dubiis, legibusque certius figendis, magno discentium commodo, saepe mutuam suppeditant opem.« — *Elab. Gramm.* 39. l.

Digitized by Google

IV. Ezen segédeszközökkel gyakran képesek vagyunk szerencsésebben megfejteni egyes szóknak valódi jelentését. A számos példa közül csak épen a leginkább közkeletben levőket említem föl, melyek bár hangzásuk rokon, jelentésükre különbözők — s miket az átvitt beszédmódok nem magyaráznak meg mindig eléggé.«[48])

Az utóbbi esetre fölhozott példák közül lássuk az elsőt — melyet mintegy typikusnak vehetünk Révai ez irányban való eljárására nézve.

Nyulat süt — elsüti az álgyut — lesüti szemét, a *süt* itt mindegyikben azonos hangzású, de mily különböző az értelme! Az egyik latinúl: *leporem assat*, a második: *explodit tormentum*, az utolsó *dejicit oculos suos*. »A rokonnyelvek segítségével pedig be fogjuk látni, hogy e szavak rokonhangzásuak ugyan, de különböző eredetűek s így tehát különböző jelentésűek is.[49])

---

48) »I. In verborum per personas inflexione terminationes quae addi solent, pronomina esse personalia.

II. Eadem porro pronomina personalia, etiam nominibus adnexa esse, ad indicandam horum possessionem.

III. Adnectuntur in lingua nostra pronomina personalia prorsus eadem et postpositionibus ratione, qua ipsis nominibus

IV. Subjungo quaedam de vocum quoque vera significatione saepe his adminiculis felicius eruenda. De quarum numero tales dumtaxat adducam: quales in lingua nostra recurrunt non paucae, sono similes, significatione tamen diversae; et quibus explicandis rationes translate loquendi non semper sufficiunt.« — *Elab. Gramm.* 40—42. l.

49) »At vero linguarum cognatarum adminiculo discemus: haec, sono, similia, origine tamen sua diversa esse, ac propterea etiam significatione.« — *U. o.* 42. l.

Digitized by Google

Sü ugyanis annyi mint: *assatio, incensio*; amaz kiavúlt, de hogy régente élt, bizonyitja a *sü-l: assatur incenditur*; a másik *sü*-t: *assat, incendit.* »Meggyőzőbb azonban a bizonyítás, ha valamely rokon nyelv nyújt segédkezet.« [50])

Segít pedig az arab nyelv, melyben megvan a *schuf: assatus fuit,* annyi mint nálunk a *sü.* Más értelemben, de már mint cselekvő ige, meg van a finnben is: *syt*: *accendit, incendit, sytyn, accendo, incendo.* »A miért is *nyulat süt, elsüti az álgyut,* oly szóval vannak kifejezve, mely az eredeti gyökéralaktól, *sü,* származik.« [51])

A másik *süt* meg van a héberben: *schot* és a syriai *schat*-ban *discurrit oculis, despexit,* átvitt értelemben: *contemsit*: »Ez a mienknél kezdetben bizonyára *söt* volt, az *o* zsidóhangzóval megegyezőbben, a kényesb különbség később elhanyagoltatván.« [52]) A *söt* is eredetileg »sane« azt jelentette, hogy: *oculis discurrit*; a *le* igekötővel megtoldva: *lesöt, oculis decurrit, despicit.* »Később az *ö ü*-vé lett, *lesüt,* hogy jobban elüssön a másiktól: *süt*« [53]) Így lett: lesüti szemeit, dejicit oculos, despicit.

---

50) »Sed firmior est probatio, si hanc et cognata lingua aliqua juvet.« — *Elab. Gramm.* 43. l.

51) Quare *nyulat süt, leporem assat, elsüti az álgyut,* proprie *incondit tormentum,* Latine *explodit,* sunt expressa verbo, de primigenio semine *sü* derivatio.« — *U. o.* i. h.

52) »Fuit hoc nostris principio certe *söt, o* vocali Hebraicae tanto proprius, ad discrimen delicatius, quod postea neglectum est« — *U. o.* i. h.

53) »Postea, vocali *ö* in *ü* mutata, *lesüt,* ad majorem differentiam ab altero *süt*: *assa, incendit.*« — *U. o.* i. h.

Digitized by Google

»Ha tehát e szónak valódi eredetét s jelentését kifejtettük, mi akadályozza, így kérdi [54]) hogy vele egymagára is élhessünk? Bátran és helyesen fogjuk mondani: *lesüt a magasról*, és átvitten: *lesüt másokat.*«

Magát a nyelvrokonságot természetesen ő is, mint e kor minden nyelvésze, történeti elmélkedések alapjává teszi.

»Hogy a héber nyelv, így szól, [55]) a mint a Szentirásban fönmaradt, nem az ős-eredeti, elég világosan bebizonyította számos kiválóan tudós férfiú. Eleinte ez is egyszerűbb volt s az, a melyiktől származott, bizonyára a legegyszerűbb. Emezt Noé utódjainak idejénél feljebb vinnünk nem szabad.

»Ez utódoktól mások származván és sokaságuk nagyobbodtával mind szélesebben terjedvén el, az első nyelv lassanként megváltozott. Így jött később létre a héber

---

54) »Evoluta nihilominus vera hujus verbi origine et significatione genuina, quid prohibet eo nos etiam solo uti? Tuto dicemus et proprie: *lesüt a magasról*, despicit exalto; et translate: *lesüt másokat*, despicit alios.« *Elab. Gramm.* 44. l.

55) »Hebraeam linguam, qualis in Sacribus Codicibus superest, non esse primigeniam, jam ad evidentiam demonstraverunt complures viri eruditi. Principio fuit et ipsa simplicior et de qua haec ortum duxit, ea certe simplicissima. Hanc proximis Noachi posteris altius repetere non licet.

»Ex istis alii nati, et multitudine in crescente latius diffusi, linguam primam sensim mutarunt. Sic nata serius Hebraea, et ejus sorores potius, quam filiae, Chaldaea, Syriaca et Arabica. Eodem prorsus tempore sic natae aliae reliquarum gentium linguae innumerae. Ut gentium fuerant novae propagines, ita et linguarum novi ortus.

»Jam de his quae reperiuntur linguae, non modo fere eadem habere vocabula, pronunciatione tantum mutata; sed similem etiam ea inflectendi ac derivandi rationem; syntaxim quoque

Digitized by Google

nyelv s ennek testvérei inkább mintsem leányai: a chaldaei, syriai és arab. Épen ugyanezen időben keletkeztek a többi nyelveknek számtalan nyelveik is. Valamint a nemzeteknek lettek új sarjadékaik, úgy lettek a nyelveknek is új származottaik.

»Az ismert nyelveknek nemcsak ugyanazon szavaik is vannak, bár a kimondás által változtatott alakban, de még a hajlítás és származtatás módjaiban is hasonlítanak egymáshoz; a rokon syntaxis is nyiltan vallja a rokonságot, még pedig annál közelebbinek, minél inkább egyeznek meg a most említettekben. De még maga a nemzetség sincs tisztába hozva, következőleg az eredet sem bizonyos.

»Mégis a mi nyelvünkben az időkornak bizonyos utalásai kimutatják, vajjon egybe lehet-e azt a héberrel foglalni. A mi nyelvünk ugyanis szavainak egyszerűbb alakjával, ama bizonyosan őseredeti alakjával, a hébernek ma is fölötte áll: hogy csodálatra méltó legyen a

similem apertam produnt cognationem eamque tanto propiorem; quanta in his, quae modo dixi, magis conveniunt. Sed ipsa generatio nondum clara est, proinde neque origo certa.

»Aetatis quaedam tamen indicia in nostra sese manifestant, si Hebraea conferatur. Nostra enim vocum simpliciore forma, illa certe primigenia, Hebraeae et hodie praecellit, ut miratu digna sit in gente nostra primordiorum tanta tenacitas, post tot etiam migrationum, rerumque vicissitudines, et in isto in quo est modo, situ. Videtur illa mihi nata esse de matre seniore, quam sit Hebraea: de una certe earum sororum, facie non una, sed simili tamen, ad quarum numerum, et Hebraeae mater referri debet.

»Ab Hebraeis itaque non descendimus. Linguae tamen cognatio intercedit, qualis est inter neptes, ortas ab avia ex filiabus diversis.

Digitized by Google

mi nemzetünknek oly nagy szívóssága a kezdet iránt, annyi vándorlás, viszontagság után s mostani helyzetében is. Én azt hiszem, hogy a mi nyelvünk a hébernél idősebb anyától származott: bizonyára azon nővérek egyikétől, kiknek arczuk nem egy s mégis hasonló s a kiknek sorába tartoznia kell a héber nyelv anyjának is.

»A héberektől tehát nem származunk, de nyelvük s a mienk közt mégis oly rokonság van, a minő egy nagyanyának különböző leányaitól eredt unokái közt.

»A Finnekről pedig azt tartom, hogy ők ugyan velünk egy közös ős törzsből eredtek s keleten lassanként mind több és több nemzetségekre oszlottak szét, de ezeknek legtöbbjét a vándorlások viszontagságai s a hatalmas nemzetek uralma már egészen elnyomta.

»Csakis a magyaroknak és finneknek jutott jobb sors: emezek igen hamar éjszakra szorúltak, amazok később, miután keleten működtek, Európa szelídebb tájékaira jutottak.

»Jam de Fennicis gentibus illud teneo: eas quidem de eadem. qua nos esse stirpe prima, in oriente sensim in plures propagines latius diffusa. Sed quarum plerasque migrationum vicissitudines, potentiorumque gentium imperia, jam penitus oppresserunt.

»Nobis tantum Hungaris. et Fennis. meliora obtigerunt fata: alteris in septentrionem maturius retrusis: alteris serius, post res in oriente gestas in mitiores Europae regiones deductis

»Neutri itaque ab alteris descendimus; sed utrique ab altiore origine communi.

»Linguarum cognatio certa est. Quae sunt in domesticis, seu primigeniis, ac propriis vocibus discrimina: ea, et temporum, et regionum tanto intervallo, climatumque diversitate, facta sunt.« — *Elab. Gramm.* 46—8. 1.

Digitized by Google

»A kettő közűl tehát egyik sem származik a másiktól, hanem mind a ketten régibb közös eredettel bírnak.

»A nyelveknek rokonsága bizonyos. A mi különbözést hazai vagy őseredeti és sajátlagos szavak mutatnak, azt az idő- és térbeli nagy távolság s az éghajlat különbözése okozta.«

Ezek alapján fejtegeti azután Révai a magyar nyelvet a rokon nyelvek segítségével. E fejtegetéseknek láttuk egy példáját. Hogy már alapjukban el vannak hibázva: természetes; a rokon nyelvek ez időben megállapítva és osztályozva nem voltak még — Révai tehát, kora befolyása alatt, hasonlított a héber és arab és a többi sémi nyelvekkel is.

De magukban e hasonlításokban sincs neki biztos kalaúza. Nem ismeri a betűváltozás törvényét.

Az Antiquitatesekben mindössze egy pár igen érdekes nyomára akadunk a betűváltozásnak. Említi, hogy a finn *p* a magyarban *f*; a betűk »ugyanazon műszerbeliek és rokonhangúak« a *p* tehát *f* lesz és viszont;[56]) továbbá, hogy a *w* lesz *f*;[57]) hogy a *h* »némelyekben *ch*-ra, többekben *k*-ra változott«;[58]) végre, hogy »*b* *v*-re változott, tehát ugyanazon műszerbeli betűre.«[59])

Nem szabad azonban mind ennek bármily tudományos értéket tulajdonítanunk. Hányszor vét Révai hason-

---

56) ». . . ejusdem praesertim organi et soni proximi«. — *Antiquitates*, 219. l.

57) ». . . in aliquibus mutatum sit in *ch*, in pluribus in *k*.« — *U. o.* 60. l.

58) ». . . *b* in *v* mutato, in ejusdem scilicet organi literam.« — *U. o*, 76. l.

59) *U. o.* 83. l.

Digitized by Google

lításaiban a hangváltozás elemei ellen! Így lett volna szerinte az assimilatioból — dissimilatio: a magyar *kegyd*-ből lett volna a *kend*.[60]) »A rokon nyelvekben tehát, így magyarázza, igen elterjedt és régi szokás az *n* betűt más kettősbetű helyébe beszúrni«[61]) — ennek pedig épen az ellenkezője áll.

Vagy kiemeljük-e, hogy Révai az egyik nyelvnek képzőjét összehasonlítja a másiknak gyökével[62]) — hogy egy magyar indulatszót is finn igéből származtat[63]) — hogy még egy német szóra is[64]) ráfogja, hogy a lapból lett?

Összehasonlításaiban nincs, de nem is lehetett sem helyes elv, sem tudományos módszer. Elmésen találgat és sokszor meglepően hozza össze a legtávolabbit — el is találja néha a helyest, tudományos értéke azonban ekkor sincs.

De örök bizonysága kiváló nyelvészeti tehetségének, hogy a történeti módszeren kivül az összehasonlítót is értékesíteni törekedett s hogy ebbe is mélyebbre hatott, mint kortársainak bármelyike. Ő nemcsak szókat és ragokat, hanem alakokat és ragozást hasonlít össze — szóval az egész nyelvet az egész nyelvvel. Az összehasonlító nyelvészetet — szorosabban: a rokon nyelvek-

---

60) »*Elab. Gramm.* II. 768. l. — V. ö. a lapp: *kalg* s a magyar: *kell* u. o. 697. l. stb.

61) »Stat ergo usus per affines linguas latissimus, idem et vetustissimus, *n* literam substituendi in locum alterius de geminandis.« — *U. o.* II. 769. l

62) *U. o.* II. 674. l.

63) *U. o.* II. 710. l.

64) *U. o.* II. 768. l.

Digitized by Google

kel való összehasonlítást pedig mint a grammatikai vizsgálódásnak második alapvető és lényeges segédeszközeit — ő határozta meg először, ő követelte és követte először.

Révai éleseszű ellenfele, Verseghy, volt az egyetlen, ki őt teljesen értette, ki belátta, hogy e két segédeszköz megingatásával megdűl Révai rendszere is.

A régiség ellen Herder nézeteivel küzd: Az emberiséget, úgymond, magányos emberként kell nézni: volt gyermek ideje, ifjú kora, férfi esztendeiben kezd csak az ész bimbózni s gyümölcsöt csak vénségében hozhat. Nyelvünk is »gyermekségében vegyetált akkor, midőn nemzetünk Európában letelepedett; ifjú gyanánt heveskedett és forrott a reformatiónak alkalmatosságánál amaz irókban, melyeket a polemika szült; és csak harmincz esztendőtől lehet mondani, hogy férfi korához illő józan csinosítások és kellemetes törvények alá vettetik. A kik tehát a régi magyar kézirásokat és könyveket akarják a tiszta magyar beszédnek és helyes orthographiának mustráivá tenni, fölfordítják a rendet, és azt akarják velünk elhitetni, hogy nyelvünk sokkal tökéletesebb volt gyermek korában, mikor a tót és deák nyelvekkel való szövetkezés által, ha nem is romlani, legalább virágzásában gátoltatni kezdett, mint most férfi korában a józan filologyiának szépitései által lehetne. Csak a magyar nyelvnek volt volna különös privilégyiuma arra, hogy culturája fölfordult rendű legyen, azaz: hogy akkorában, midőn magyar Grammatikáról senki sem gondolkodott, filologyiabeli nyomazásokról senki sem álmodhatott és a nemzeteknek culturája bölcsőben feküdt, a tökéletességnek legmagasabb pontyán ragyogott legyen? Ne tegyük magunkat az ilyen állításokkal nevetsége-

Digitized by Google

sekké s legyünk egy kevéssel figyelmetesebbek a természetnek szokott járására, mely parányi magból kicsiny kezdetből csak lassankint visz tökéletességre mindent.

»A régi kézirások és könyvek még akkor sem lehetnének a mostani nyelvnek mustrái, ha bizonyos volna, hogy azon nyelven irattak, mely akkorában az egész nemzetnél közönséges volt; mivel tudjuk, hogy a nyelv a culturával együtt majdnem mindenik században érezhetőképen megváltozott, s mivel nevetséges volna azt kívánni, hogy most magyarúl úgy beszélyünk és irjunk, a mint a régiek beszéltek és írtak. Szeretném látni annak a prédikátornak a dicsőségét, ki most egy holt test felett így kezdene prédikálni: *Latiatuc feleim zümtüchel mic vogmuc*, sat.; vagy annak a könyvnek a divattyát, mely e halotti beszédnek orthografiájával a világra jönni merészelne.« [65])

Ez érdekesen és szellemesen van fejtegetve, de hibás alapból indúl ki. Verseghynek nem volt történeti érzéke, ő a nyelvet bölcseleti szempontból nézi: ezért Révai ujításának fontosságát meg sem értette.

Az összehasonlítás ellen is síkra száll — s itt éles szemmel veszi észre Révai eljárásának alapgyöngéjét s klasszikus egyszerűséggel és világossággal emeli ki főtételét: »Elhagyom én, úgymond [66]) az efféle származtatások bajnokirul amaz átallyában való jegyzést, hogy eggy betüből két vagy háromféle betüt, vagy ellenben többféle betükbül eggyet deriválnak, minden állandó törvény nélkül, ammint eszekbe jut.« És ismét [67]): »Az

[65]) *Verseghy*, Tiszta Magyarság 6—7. l.

[66]) *U. o.* 15. l.

[67]) *U. o.* 107. l.

Digitized by Google

efféle enyelgéseknek bajnoki minden törvény nélkül hánynyák, vetik és metamorfizállyák, ammint eszekbe jut, a betüköt, hogy a tűzből vízet, a tevéből lovat deriválhassanak.«

Verseghy ezen ellenvetésének súlyát meg alkalmasint Révai nem értette meg. Amaz lényegében bölcseleti tehetség, emez meg nyelvészeti tehetség. Verseghy messzebb lát, de Révai élesebben; amaz többnyire az általánost taglalja, ez a részleteket is. Verseghy mélyebben hatott be a nyelv mivoltába — Révai a nyelvészetébe.

A magyar tudomány története pedig jogos büszkeséggel említheti mindkét fiát. Egyetlen európai nemzet sem dicsekedhetett ez időben két ily kiváló nyelvészszel, mint a milyen a nagy Révai és az ő méltó ellenfele: Verseghy.

VI.

Az összetett mássalhangzók egyszerüsítése. Révai helyesirási elvei. A helyesirási vita. Révai etymologikus kiejtése. Kazinczy a szófejtő orthographiát diadalra juttatja.

A nyelvtan fősegedelmének vizsgálata után áttér Révai magára a nyelvtan előadására. Az orthoepiával kezdi, melyből érdekes kiemelnünk, hogy a: *c*, *q*, *x* és *y* mint önálló betük nála a magyar *abc*-ben nem szerepelnek; úgy írjuk tehát: *kvártély*, *Artakszerkszesz*, *Feliksz*, *Tzitzero*. S minthogy nálunk *ch*, *ph*, *th*, *rh*

Digitized by Google

sinsen, senki sem fogja összezavarhatni *Paphus*-t a *Paphus*-sal. [68])

E fejezet végén fölemlíti, hogy Ráth Mátyás által vezettetett a mássalhangzók egyszerűsítésének megfontolására [69]) s közli is az 1783-iki értekezésében javasolt betűket:

Ćomb, Ç̨at, Ç̨öng, Ḷuk, Ṇár, Ṭuk, Ṣem, Ẓeb.

ćafrang, papuç̨, ǵom. faǵ, ḷuk, nadáḷ, ponṭ.

ʒag, veʒʒő, ẓenge, moẓár, roẓ.

Prosodiáját ismerjük, Révai csak öt lapon át tárgyalja, azután áttér nyelvtanának harmadik részére: a helyesirásra.

»Az orthographiának, így kezdi, [70]) első és legbiztosabb elve az *etymologia*, de nem kell elhanyagolni a közhasználat által megerősített euphoniát sem, hogy általában kikerűltessenek a kemény és kellemetlen hangok.

---

68) *Elab. Gramm.* 83—85. l.

69) *U. o.* 134. l.

70) »Ortographiae principium primum et certissimum est etymologia; quae tamen non omnem euphoniam negligat, communi consensione firmatam, ad vitandum sonum omnino durum et ingratum.

»Ubi etymologia deficit, in vocibus tantum primitivis, alterum succurrit orthographiae, principium recta consuetudo.

»Veterum Monumenta MSS et libri typo descripti quia mirum in modum variant, orthographiam directe docere non possunt.

»Vulgi pronunciatio, quia vaga et vitiosa est pro orthographiae principio, quod utique fixum, et sincerum esse debet, haberi non potest.« — *U. o.* 152—3. l.

Digitized by Google

»A hol az etymologia nem elégséges, mint csak ős régibb szavainkban, az orthográphiának másik elvéül szolgál a *közhasználat.*

»Régi emlékeink, kéziratok és nyomtatványok, útmutatóúl nem szolgálhatnak, mert roppantúl különböznek egymástól s változóak.

»A népnyelvi kiejtés különböző és romlott, így tehát a orthográphiának pontos és szilárd elvéül nem szolgálhat.«

Ezek azok elvek, melyek mai magyar helyesirásunkat végleg megállapították — egyelőre. Az etymologikus és phonetikus elv fölötti vita napjainkban megindúlt újra, mint már Révai idejében, s körűlbelűl ugyanazokat a szempontokat és okokat érvényesítették most is, mint akkor.

Az irók helyesirási küzdelmét ismerjük — most a nyelvészeké indúl meg. Akkor a prosodia kérdései forogtak szóban, most a nyelvtanéi. Amaz heves volt, emez elkeseredett — mindkét esetben nem a tárgy, hanem a személyek miatt. Rajnis heves volt, Révai már indulatos. Baróti csűréssel-csavarással védi ügyét, Verseghy nyomás okokkal.

Verseghy elvei, melyeket egy franczia grammatika után idéz, ezek[71]): »Valahány különös czikkelyezett hang van a nyelvben, annyi különös betűkkel kell azoknak kifejezésére élni.

»Egy egy betü soha se jelentsen többféle hangot, és egy hang soha se fejeztessen ki többféle betüvel.

»Ugy irjunk, a mint beszélünk.

---

71) *Tiszta Magyarság*, 23. l.

Digitized by Google

Az ellentétet csak e különböző elvek alkalmazása tűnteti föl világosan. Így fogjuk csak megtudni, mit vétettek Trója falain belül is, kivül is.

Az orthographiai harcz leginkább a *j* és *y* körül forogván, elnevezték a feleket jottistáknak és ypsilonistáknak. Révaiék így írtak: *kivánja, imádja*; Verseghyék pedig: *kivánnya, imádgya.* Amazok vigyáztak a szó tövére, emezek a szó kiejtésére.

Az etymologikus helyesirás mellett megtettek már Geleji Katona, Tsétsi és Tótfalusi jóformán mindent. Újabb elvi okot Révai sem tud fölhozni — Verseghy sem variálhatta igen az ő elveit. A harcz grammatikai oldala tehát csakis abban áll, hogy egymásra — következetlenségeket iparkodnak kisütni.

Miért irja Verseghy: *ad-gya, mond-gya?* Ő a kiejtésre sem hallgat, mely így van: *agy-gya, mon-gya.* Azután mikor az ő elvök szerint *gygy*-t kellene írniok, *dgy*-t írnak, mint ebben: *nádgya.*

Verseghy erre azt mondja: »A ortografiának csak ezt az eggy tökéletlenséget vethetik szemére; még az ő ortográfiájukban pözsögnek a hibák és a belőlök származó alkalmatlanságok. Szemrehányásokra én csak azt mondom még, hogy csak a szokásban levő ortografiák közül választottam azt, melyben legkevesebb hibák vannak; mert a közönséges szokás ellen a legtökéletesebb ortografiát az egész nemzetnek parancsolni, nemcsak nem eggy filologusnak, hanem még a régi és új irók egész seregének hatalmában sem áll. Ha az etimologyia és a régi szokás méltán arra kénytelenítik a jottistákat, hogy jottával írják e szókat: *tudja, látja, vonja, nádja, lenje* sat. jóllehet máskép ejtik; szintolyan jussal kénytelenít

Digitized by Google

hetik őket arra is, hogy jottával irják e szókat is: *rázja, szidalmazja, veszjük* sat., de máskép ejtsék.« [72])

És Verseghy elnevezte a Révai helyesirását »féltótos és félnémetes«-nek [73]), Révai pedig azt mondá a Verseghyéről, hogy az nem is »orthographia, hanem cacographia.« [74])

A mi azonban Révai szellemének energiája iránt a legnagyobb elismeréssel, de állitásának veleje iránt a legnagyobb idegenkedéssel tölt el — az, hogy ő az etymologikus helyesirás szerint akarja a kiejtést is szabályozni. Már Boldogréti kérdezi Verseghytől, [75]) kinek beszédje szerint akar ő írni? A tudatlanokat nem követheti; kénytelen tehát a tudósokra szorúlni, kik úgy beszéllenek valóban, a mint munkáikban írnak, és viszontag úgy irnak, a mint beszélnek.

Ez csak körűlírása annak, a mit Révai mond: Vulgi pronunciatio vaga et vitiosa est: a népnyelvi kiejtés különböző és romlott. Példái meglepő módon magyarázzák állításának velejét. A *ravasság, imátság* neki »inkább henyén mint kellemesen« [76]) van mondva. S hivatkozik füleire, hogy ő *imád-ja* s nem *imád-gya* szót hall. »Az én jó füleim az én *imád-ja* alakomnál keményebbnek érzi az ő *imád-gya* alakjukat: pedig ők azt így akarják írni és kiejteni.« [77]) Ha *j*-vel fogjuk írni e szót: *áldja*,

---

72) *Tiszta Magyarság*, 25. és 23. l.

73) *U. o.* 26. l.

74) *Prolusio*, I. 9. l.

75) *Boldogréti*, 122. l.

76) »Magis pigre quam blande.« — *Elab. Gramm.* 33 l.

77) »Bonae certe aures nostro *imád-ja* durius esse percipiunt illorum *imád-gya*: ut hoc illi scribi et pronunciari volunt.«

Digitized by Google

úgy szól, »akkor törekedni fogunk azt helyesen ki is ejteni.« [78]) És e különös sorokban: [79]) »A mely kiejtés az írást hibássá és roszszá teszi, maga is hibás és rossz. Ilyenné pedig azáltal válik, hogy a beszélők némely tisztán kiejtendő betűknél műszereiket lomhasággal használják mint ezt már mind magunk eléggé kimutattuk, mind pedig ellenfeleinknek, ha méltányosak akarnak lenni, be kell ismerniök.

»A mi kiejtésünk tehát megegyezvén a helyes kiejtéssel s a régiség használatával, a helyes. Legrégibb

---

78) »Itidem recte enunciare conamur.« *Antiquitates* 310. l.

79) »Quae pronunciatio scriptionem invehit vitiosam et perversam; ultro intelligitur et ipsa vitiosa et perversa esse. Talem autem fieri loquentium segnitie organa rite adhibendi ad quoque literas genuine exprimendas, iam satis et nos exposuimus, et ipsi adversarii, si aequiores esse velint, ultro fateri debent.

»Nostra ergo pronunciatio, par ipsi rectae scriptioni, aeque recta est, probata et veterum usu. Antiquissima exempla, ut sunt scripta, ita sunt etiam pronunciata: *látjátok, temetjük, szakasztja*; *vónja, kivánja, kínja, falja, csodálja*; *tudja, módja, mondja, gondja.* Haec et alia, sic et nos tuto proferimus, et sic proferenda docemus.

»Qui istam pronunciationem, ingratam, et audita horrificam dictitant, fastidio suo saepa immoderatius expresso, eodem id vitio factitant: quo aures malo fidium concentu adsvefactae, rectum tolerare non possunt. Nostra pronunciatio in his quidem exemplis, *tudja, módja, mondja, gondja,* sono est aperte leniore; quam adversariorum sit pronunciatio in suis illis, vel vulgi morem excedentibus, formis certe violentioribus: *tud-gya, mód-gya, mond-gya, gond-gya.* Litera *d* cum *j* multo amicius convenit. Conveniunt cum ea et reliquae *l, n, t,* etiam sociae liquescentes *ly, ny, ty,* pariter et *gy,* sono ite facili; ut nulla opus sit corruptione: *falja, csodálja*; *vonja kivánja*; *látjátok, temetjük*; *anyja, atyja*; *nagyja, hagyja.*« — *Elab. Gramm.* I. k. 163—4. l.

Digitized by Google

példáink úgy mondattak ki, a hogy leírva vannak: *látjátok; temetjük, szakasztja, vonja, kivánja, kínja, faljа. csodálja*; *tudja, módja, mondja, gondla.* Így ejtjük ki mi ezeket és másokat s így kiejtendőknek is tanitjuk.

»A kik az ilyen kiejtést, gyakran igen erős kifejezésekkel, kellemetlennek s rosszhangzásúnak mondják, azok e hibába azért esnek, mert hallásuk a rosszhoz lévén szokva, a jót nem tűrhetí. A mi kiejtésünk e példákban: *tudja, módja, mondja, gondja*, valóban lágyabb hangzású, mint a hogy ellenfeleink még a közhasználatnál is hibásabban ejtik: *tud-gya, mód-gya, mond-gya, gond-gya.* A *d* betű a *j*-vel sokkal jobban fér össze. Összefernek vele az *l, n, t* is. Úgy lágyított társaik: *ly, ny, ty* és pedig oly könnyű hangzással, hogy semmi rontásra sincs szükség: *falja, csodálja*; *vonja, kivánja*; *látjátok, temetjük*; *anyja, atyja*; *nagyja, hagyja.*«

Ime — Révai az etymologikus, vagy népszerűbben, a »művelt« magyar kiejtésnek bajnoka! — —

Révai azonban minden túlzása mellett is megmarad nagy tudósnak. Ő tudja és vallja is, hogy az orthographia a nyelvre nézve igen mellékes dolog. A nyelv lényegének és tisztaságának nincs is voltakép köze az orthographiához. »A helyesirás nem fődolog a nyelvben, mondja Révai,[80]) ha fogyatkozása vagyon is, azzal nem rontja a nyelvnek valóságát.« Irhatja valaki: *háborodjam*, vagy: *háborod-gyam*, vagy akár: *háborogy-gyam* »megmarad a nyelvnek épsége.« Más helyütt meg úgy szól:[81]) »A helyesírásnak dolga csak apróság. Ha meg

[80]) *Fényfalvi*, 88—9. l.
[81]) *Miklósfi*, 63—4. l.

Digitized by Google

lehetne ennek is tökélletessége, ékesítené a nyelvet és igen ajánlaná: de ha meg nem lehet, a képtelenül viszszálkodó megátalkodás miatt, annak belső valóságát nem rontja.«

Így szól a vitát befejezőleg Verseghyről és az orthographiáról — Révai. De ekkor Kazinczy a kérdést magaévá tette, s a mi a tudósnak »nem fődolog« és »csak apróság« az nála főfődolog és első rangú elvi kérdés lett.

Kazinczy volt ekkor az irók közt a legbefolyásosabb, nem ugyan tehetségénél vagy termékenységénél fogva, hanem műveltsége és tevékenysége következtében. És Kazinczy, tudjuk kitünően ismerte a német irodalmat — ez volt az ő ideálja, ennek gazdagságát és mozgalmasságát szerette volna az ő buzgósága meghonosítani mi nálunk is.

A német irodalomnak azon kora pedig, melyet Kazinczy különösen tisztelt és utánzott, a Wieland kora volt. Ekkor pedig Németországban is nagy helyesirási viták folytak. Klopstock 1778-ban a divatos német orthographia helyébe egy szorosan phonetikus helyesirást akart tenni. Javaslata nem igen talált pártolókra, de nagy mozgalmat keltett: mindenki más-másképen kezdett írni. Ekkor fölszólalt Adelung s energikusan védelmezte a régi és szokott helyesirást. Fölszólalt Wieland is, panaszkodott az orthographiai javítások járványossá tétele felől és szintén a régi, az etymologikus helyesirást védelmezte.

Nálunk is szólott a »magyar Adelung«. Fölszólalt tehát Kazinczy is. Nagy kiterjedésű levelezésében mindenütt kiváló helyet foglalnak el helyesirási magyará-

Digitized by Google

zatai és tanításai. Elve: »Nem a henye szokást kell követni, hanem a grammatikai származtatásokat.« [82]) És ebben az irányban hatott ő fáradhatatlanúl, s hogy helyesirásunk megállapodott alakot nyert, hogy a Tsétsi-Révai-féle helyesirás lett általános, nagyrészt Kazinczy fáradozásának eredménye.

A régi *ts* és *tz*-nek *cs* és *cz* által való helyettesítése Kazinczy műve. Révai így szól e betűkről.[83]) »Az összetett *tz* és *ts* helyett, mely ma általánosan el van fogadva, sokan a régi *cz*- és *cs*-hez tértek vissza. Az a kérdés, melyik összetétel a jó, szerintem nem nagy fontosságú. A hangok jelei ugyanis önkényesek. Hogy náluk jobbat is használhatni, vakmerő, vagy szelidebben szólva: könnyelmű eltávozás a közszokástól s némi régiséget negédeskedés.« Kazinczy azonban nagyon fontosnak tartja; vitatja, hogy nagy a különbség köztök s hogy »Révai haláig védte a *ts* és *tz*-t, és mégis az igazság vallástételre szorította a *papuczban* és *frissitsben*.« [84]) Csakugyan tény, hogy Révai az Antiquitatesben[85]) a *frissíts* szóban nem helyettesíti a *ts*-t uj egyszerű betűje

---

82) «Non usus negligentium sequendus est, set derivationes grammaticae.« — *Levelek Szentgyörgyihez*, 17. l.

83) »Pro combinatis *tz* et *ts* hodie usu communi receptis nonnulli resumunt vetusta *cz* et *cs*. Disceptatio, quae propterea suscitatur, utra combinandi ratio melior sit, mea quidem opinione, non est magni momenti. Signa sonorum sunt utique arbitraria. Quod his aequius objici possit: est temeritas, vel, ut mitius dicam, levitas recedendi ab usu communi, et quaedam antiquitatis affectatio.« — *Elab. Gramm.* I. 173.

84) *Levelek Kishez*, I. k. 292. l.

85) *Antiquitates*, 56. l.

Digitized by Google

által, mint a *papucban*. És Kazinczy oly behatóan magyarázza Kisnek a dolgot tovább is, mintha első rendű nyelvészeti problémáról volna szó: »A *cs*, így folytatja, olyan egyszerű mint a *gy*, a *ts* oly compositum mint a *dj*, s ha jó a *tsets*, jó a *djöndj* is.«[85]) Más helyütt prosodiai fontosságát emeli ki a különbségnek: »Egyszerű hang lévén a *cs* hangja, e szók: *makacs*, *csacsog*, *fecseg*, pyrrhichius lábakat tesznek (∪∪). De ird *ts*-vel *cs* helyett s az első szó jambussá változik (∪—), a többi trocheussá (—∪); a *ts* által festett hang mindenkor kettős.«[87]) Itt Kazinczy határozottan téves grammatikát hirdet ugyan, de az iró közönség megszokta Kazinczy orthographiai tekintélyének meghódolni — s így ébred föl a régi *cs* uj helyesirásunkban.

Az orthographia apróságain soká el lehet vitatkozni, szólhat is hozzá mindenki — ezért lettek Révai grammatikájának e fejtegetései oly népszerűek Kazinczy által. A közönség a *j* és *cs* használata vagy mellőzése szerint osztályozta az irókat. A *j*-t kálomista orthographiának mondották, az *y*-t meg Pázmánynak tulajdonították.[88]) »Y. úr, írja egy helyen igen elmésen Kazinczy, a *cs* és *cz*-vel élést pápista módnak nevezi. Ha a *ts* és *tz* kálvinista, úgy Lutheránus Kulcsár lesz, mert ő *ts*-t ír és *cz*-t.«[89])

---

86) *Levelek Kishez*, I. k. 293. l.
87) *Régiségek*, 145. l. jegyzet.
88) *Kazinczy*, Kishez I. k. 290. l.
89) *U. o.* II. k. 264. l.

Digitized by Google

VII.

A rendhagyó igék és az óhajtó mód ragozása. — Az ikes igék; nem Révai kezdette elöször sürgetni állandó használatukat. Ez alak elleni vetségek okai; Verseghy az ikes igék ellen. — A nyelvszokás; az ellenfelek túlzása. Miért lett az ikes használat állandó?

A Révai előtti magyar nyelvtanokban az alaktan egészben teljesen és pontosan ki volt fejtve. De az igetant illetőleg legnagyobbak az eltérések, legnagyobb a zavar. Révai grammatikai nagysága épen e pont tisztázásában fekszik. Senki ő előtte még csak megközelitőleg sem hatott be oly mélyen e tárgy fejtegetésébe, s valamennyi addigi grammatikus együttvéve még csak távolról sem oly tudományos készültséggel, mint ő. Révai a nyelvész annyi, mint a történeti nyelvészet megalapítója; Révai mint grammatikus annyi, mint az igetan tisztázója és hosszú időre megállapítója.

Pereszlényi óta ő fejtette tovább először az úgynevezett »rendhagyó« igéket. Fölosztja *gy* enyésztő, *sz-* és *v*-enyésztőkre s a másod rendbeliekhez számítja azokat is, melyeket ujabban némelyek két tőjü igéknek neveznek különösen (haragszik, haragudik). E pontban Révai óta alig haladtunk.

Az igék ragozásában különös súlyt fektet Révai az óhajtó módbeli tárgyas alak többes számának első személyére; az *ók-ök* rag az egyedüli helyes: *látók, kérök,*

Digitized by Google

— így mondá az egész régiség, így mondja Erdély. Már Geleji katona is küzdött az ánk-énk ellen s a kizárólagos ók-ök mellett;[90]) Komáromi Csipkés azonban ez utóbbi alakot nem is említi; Pereszlényi pedig idézi mind a kettőt[91]) Hiába küzdött Geleji és hiába Révai — az irók nagy többsége e pontban ma is az élő nyelvre hallgat inkább, mint ő reájuk.

Szerencsésebb volt Révai az igék egy másik pontjában, grammatikai működésének ide esik súlypontja — az ikes igék tanát értjük.

Révai szerint az igetan így oszlik föl. Két alak van: határozott, és határozatlan; ez utóbbi ismét kétféle: puszta és bővült gyökű. *Verborum indeterminata forma secunda radice aucta* — az igék bővült gyökű második határozatlan alakja — tehát röviden: az ikes ige.

Először, tudjuk, 1795-ben szólott róla a Hirmondóban, de nem önállón s nem is elvileg; el sem nevezte itt őket. Csak a szenvedő igealak schémája mellé tette ezeknek is schémáját. Az Antiquitatesben azonban már bőven s kimeritően foglalkozik velök[92]) — e nagy művében Révai egyáltalában a grammatika összes kérdéseit tárgyalja; mai szigorúbb tudományos követeléseink szerint nem és volna szabad többé ily módon írni commentárt. Úgy tesz ő itt, mint Aristoteles középkorbeli commentárorai tettek: minden megmagyarázandó fogalmat fölhasználtak mesterök egész rendszerének előadására. A ki az Antiquitatest figyelmesen átolvasta, nem is talál

90) *Corp. Grammaticorum*, 321. l.
91) *U. o.* 476. l.
92) *Antiquitates*, §. 79. és § 90.

Digitized by Google

már elvileg ujat a Grammatikában; s ha ki ezt olvassa először, nem igen talál olvasni valót az Antiquitatesben. Révai például az *odut* magyarázata alkalmából majdnem az egész igetant mondja el, s a *helhezie* szó alkalmat nyújt neki az egész helyesirás megvitatására.

»Az igéknek második határozatlan alakja bővült tővel, mely a másik kettőtől különbözik, így kezdi nagy nyelvtanában az ikes ige fejtegetését,[93]) tiszta, hazai s igen régi, állandó használatú — ma immár szomorú sorsra jutott. A múlt századnak körülbelől közepe táján kezdett megromlani a mieink vétkes gondatlansága miatt. Idő folytán e hiba mindinkább nagyobbodván s terjedvén, végre annyira el lett hanyagolva, hogy főleg mostanában a legtöbben összezavarják a határozatlan alak elsejével, sokan még megis támadják s egészen el is vetik.

»Ezt merte mindenekelőtt igazán ferde észjárással, a Proludium szerzője. Más hibákat hozott ismét be a nagy Debreczeni Grammatika.«

---

93) »Verborum forma indeterminata secunda, radice aucta, distincta a reliquis duabus, genuina, vere domestica, usu antiquissimo, et perpetuo stabilita, triste hodie et iniquum experitur fatum. Corrumpi coepit fere circa medium seculi proxime elapsi, culpabili nostrorum incuria. Successu temporis, errore crassiore sensim latius propagato, ita demum neglecta est: ut, nunc praecipue, a plerisque temere confundatur cum forma indeterminata prima; a nonnullis vero impugnetur etiam, ac tota rejiciatur.

»Et hoc quidem alterum, adverso revera calamo prae caeteris ausus est Auctor Proludii. Alia porro vitia intulit Magna Grammatica Debretzinensis.« — *Elab. Gramm.* II. k. 885—6. l.

Digitized by Google

Már e bevezetés sajátságos s meglepne, ha nem Révai írta volna. Így nem ír grammatikus egy nyelvtani alakról, hanem csak politikus pártbeli meggyőződéseiről. Látjuk, Révai oly dologról kezd szólni, melyhez szive ép úgy hozzá van kötve, mint elméje. S ekként előre sejthetjük, mily hangon fogja Révai a kérdést tárgyalni. Révai oly férfiú, kinek barátjának lenni is terhes lehetett. Ellenfelének lenni valódi szerencsétlenség volt.

Révai úgy szól az ikes alakról, mint a ki először akarja azt ismét jogaiba visszahelyezni. Tény azonban, hogy ujonnan való használatát sürgetni nem Révai kezdette először. »Egy tudós hazafi, így ír Verseghy,[94]) a ki a magyar filologyiában szinte oly járatlan volt, mint én, mások példája után indúlván, engemet is arra az útra csábított, melyet maga járt. Csak azután tértem vissza tiszamelléki magyarságomhoz.« Hogy micsoda útra csábította egy tudós hazafi, azt elmondják a következő sorai: [95]) »Ifjú koromban engem is elragadott példájok; de minekutána e harmadik formában az irás között, számtalanszor megütköztem s eggyátallyában magamat a filologyiabéli nyomozásokra adtam, úgy néztem e pretendált harmadik formát, mint a közönségesen uralkodó analogyiának méltatlan sérelmét.«

Ki lehetett e tudós hazafi?

Nem lehet kétségtelenné tenni, de minden körülmény és adat a mellett szól, hogy Bacsányi volt az.

---

94) *Tiszta Magyarság* 174. l.

95) *U. o.* 96 l.

Digitized by Google

Verseghy »ifjú korában« a *Kassai Muzeum* dolgozó társa volt s tudjuk, mily erőszakos természetű szerkesztő volt Bacsányi. Philologiával sokat foglalkozott ez időben. Föltételül tűzte, hogy az *y*-t fogadják el a *j* helyett; Rajnisnak javítja a *gerjedezek* és *megelégednék* használatát: mind a kettő nem lehet jó, mert emez első, amaz meg harmadik személy[96]). Verseghynek egy igen folyékony nyelvű fordítása ugyanitt »Az antiparosi barlang« czím alatt pedig valóban — az egyetlen népi: *vakarodgy* kivételével — híven követi az ikes igeragozást. S ha ilyenekből is szabad tán következtetni — Bacsányi a »Tiszta Magyarság« saját kézi példányában[97]) azon sorok mellé, hol a tudós hazafiról az van mondva, hogy a filologyában járatlan volt »!! *N. B.*« áll — ily erős szinezetű megjegyzést e könyvben többet nem találni.

Bárhogy álljon azonban ez ügy — az ikes igék elvi fejtegetését a nyilvánosság előtt Révai kezdette először. Es nem fordított ő egyetlen nyelvi kérdés tisztázására sem annyi türelmes munkásságot és epés indulatosságot, mint épen erre. »Mi azt tanítjuk, hogy az igéknek határozatlan alakját vallásos buzgósággal kell megkülönböztetni« — mondja egy helytt igen jellemzően.[98])

Huszonkilencz sűrűen nyomtatott lapon át[99]) mutatja ki Révai magyarázat nélküli puszta tényekkel, hogy az ikes igét használták a legrégibb időktől egészen Faludiig. De a lelkiismeretes kutató idézi a forma iránti

---

96) *M. Muzeum* I. k. 324. l.

97) A Muzeum birtokában.

98) »Nos verborum formam indeterminatam religiose distinguendam esse docemus.« — *Elab. Gram.* II. 939. l

99) *U. o.* 889—918. l.

Digitized by Google

vétségeket is »*enormia sermonis vitia ex corruptione secundae formae indeterminatae*« — rendkivüli beszédbeli hibák, melyek a második határozatlan alak megromlásából eredtek — czím alatt;[100]) ott szerepelnek Pázmány, Mikes, Telegdi; Faludi e soraiban —

Rút forgó szél indula
Csak álom volt elmula —

nem bocsáthatja meg neki Révai a jó rímet. Idézhetne, úgymond, élő irókat is, de »kellemetlen dolog volna másokat, még élőket is megneveznem; még mai iróink közül is sokan, kik a hazai nyelv ismerésével büszkélkednem, egy oldalt sem képesek írni számos ilyen hiba nélkül.[101])

Ha Révai idézte volna mindazokat az élő irókat, kik az ikes ikég ellen vétettek, vajjon idézte volna-e — önmagát is?

Mert tehette volna. Íme:

1779: *gerjedel* —	Elegyes	Versek	II. k.	V.	alagya.
1781: *helyre hozol*	»	»	III. »	II.	»
1782: *bátorkodj*	»	»	III. »	V.	»
1783: *el viszel*	»	»	III. »	VII.	»

100) *Elab. Gramm.* 931—35. l. és 952—54. l.

101) ... »ingratum est nominare alios, qui adhuc vivunt, saepe inter Scriptores hodiernos linguae patriae cognitione non ultimos jactant: cum tamen vel unico hoc orrore nullam habeant paginam non saepius inquinatam.« — *U. o.* 934. l.

Digitized by Google

1783: *kellenék* — A Régi magyar irásmódról.
— [102]): *nézzel* — Elegyes Versek » XII. ének.
— [102]): *álmodok* » » » XV. »
— [102]): *úsz* » » » XVIII. »
1790: *munkálkodj* — Levele Péczelihez, Akad. kézirata.
1801: *fáradozok* — Levele Mártonfihoz, Hazánk 361 l.

Miért vétenek oly sűrűn az ikes ige ellen? kérdi Révai. És így felel rá[103]): »Mindazon hibáknak, melyek nyelvünkben megerősödtek, a főoka mindenesetre a hanyagság s a grammatikai tudománynak bizonyos lenézése, mely régóta ama téves előitéletből eredt, hogy a magyar az anyja tejével szopja be hazai nyelvét, s a mindennapi használat által teljesen megerősödvén, ez mindenre elégséges. Hiába vannak azon nemzetek példái,

---

[102]) R. alagyái homlokán mindig megnevezi szerzésök évét és helyét; énekeinél ezt nem teszi.

[103]) »Princeps causa vitiorum omnium, quae in lingua nostra invalescunt, est utique neglectus, et quaedam dedignatio studii grammatici malo praejudicio jam dudum nata: quod Hungarus linguam vernaculam cum lacte materno imbiberit, et usu quotitiano firmatam penitus teneat eaque ad rem omnem valeat. Frustra sunt exempla gentium, quarum linguas accuratius ediscit. Non advertit animum ad Germanos. Et isti, nati scilicet Germani, linguam certe Germanicam a pueris loquuntur: ipsam nihilominus grammatice perdiscunt multa cum diligentia; antequam calamum ad scribendum arripiant; antequam ad munia publica, vel privata accedant.

»Antea in socholis nostris diligenter nobis inculcatum audivimus: quod sint Latinae conjugationes vocis activae et passivae; interea vero nihil unquam de nostris ... Verba Hungarica formae indeterminatae nudae, subscripta. Latinis paradigmatibus vocis activae, ut eorum significatum darent, id mali sensim attu-

Digitized by Google

kiknek nyelvét pontosabban tanúlgatja. Nem figyel a németekre. S ezek, tudniillik a született németek, a német nyelvet már gyermekségüktől fogva beszélik ugyan, de azért azt nem kisebb szorgalommal tanúlják grammatikailag, mielőtt írni kezdenének, mielőtt nyilvános vagy magán hivatalba lépnének.

»Ezelőtt az iskolában eléggé belénk verték, hogy a latin igének van cselekvő és van szenvedő alakja, de a mi igéinkről mit sem hallhattunk. . . . A pusztán határozatlan alakú magyar igék a latin cselekvő ige-példák fölébe iratva, hogy ezeknek adják jelentéseiket, általunk úgy betanúltatva azon rosszat eredményezték

---

lerunt: ut altera illa verba, activa nempe, et neutra formae passivae, ad horum analogiam. inflecterentur a pueris, praesertim de natione alia, Germanis, et Slavis; quorum consvetudine et nostri in idem vitium pronius trahebantur. Utrique postea, e scholis ad munia publica promoti, saepe cum populo agere debuerant, et hunc demum erroribus suis implicuerunt. Principio adhaesit in his purior populus; pedetentim cessit postea et multa consuetudine, et quadam auctoritate: ut istos doctiores utique, proinde et linguae patriae peritiores reputans, ipse sibi in errore esse videretur. Quo factum est, ut in ipso etiam populo serperet hoc vitium . . .

»Nunc tandem institutio linguae patriae in scholas nostras lege introducta est. Utinam vero lex ista universos aequaliter teneret: ne Hungari veteri suo praejudicio huic se institutioni subducerent! Sic enim juventus nostra, magistrorum fideli opera, mature melioribus imbuta, cum aliis, tum vero his vitiis in omni sermone propter verborum frequentiam tam crebris, tam enormibus, inciperet demum modum aliquem ponere: sensimque finem adferret: et ipsum adeo populum pedetentim traduceret in consvetudinem avitam et sinceram.« — *Elab. Gram.* 936—9. l.

Digitized by Google

lassanként, hogy a cselekvő igéket s a szenvedő alakú középigéket is ezeknek mintájára hajlítgatták a gyermekek, főleg a németeknél és szlávoknál, s kiknek hibájába mi is annál könnyebben estünk bele. A kik azután az iskolából közhivatalokra lépve a néppel többszörösen érintkeztek, hibáikkal ezt is megmételyezték. Kezdetben ugyan még a jóhoz ragaszkodott a nép, de a hosszas használatnak s némi tekintélynek engedett: azt hitte ugyanis, hogy ezek, mint nálánál tudósabbak, a hazai nyelvet is jobban értik s így ő a hibás. Így csúszott be a nép közé is e hiba.

»Most már végre a hazai nyelvnek tanítása az iskolába törvény által van behozva. Vajha ez a törvény egyenlően kötne le minden magyart, hogy ezen tanítás alól régi előítéletük miatt magukat ki ne húznák! Így azután a mi ifjaink, a mesterek hű fáradozása által korán jobbakat tanúlva, úgy más hibáknak mint ezeknek, melyek a beszédben az igéknek gyakorta előfordúlása miatt oly gyakoriak s oly rettentőek, végre határt kezdene vetni s lassanként véget is vetne azoknak: magát a népet pedig visszavezetné a régi helyes szokáshoz.«

Révai tehát — hogy egyelőre e fölötte érdekes fejtegetésnek csak legfeltünőbb pontját emeljük ki — Révai az ikes igealak mellőzését németesnek és tótosnak mondja. Ellenfele Verseghy meg épen a vele való élést tartja tótosnak; ő szerinte ez alak »hihetőképen a tót nemzettel való közlődésből már régen támadt, s a könyvszerzőknek gondolatlansága által nagyon elterjedt.« És ezt így magyarázza: »A tótok nem tudván elegendőképen e két magyar formát [a határozottat és határozatlant] megkülönböztetni, inkább választották még az

Digitized by Google

egyenes formában is, mikor magyarúl beszéllettek, az *m* betűt, mely nálok az első személyt formállya, mint a törvényes *k* inflexiót. Így beszéllenek ők magyarúl többnyire, még most is: *én is tudom magyarúl*; *adnám én az úrnak eggy lovat.* Hogy az efféle hibákat a velek élő magyarok könnyen fölkaphatták, kiki átláttya.« [104]) Ez is benne van Révaiban — bizonyítékúl az ellenkezőre! »Ez a hiba, így szól ő, [105]) a vegyesajkú népek szokása szerint csúszott be; s valóban ott jelentkezik sűrűbben, a hol vegyesebb a magukén kivűl a saját nyelvünket is beszélő nép. Ők ugyan észre veszik a mondatok igéiben a határozott szerkezetet, de a különbözés okát módját behatóbban megfigyelni nem képesek: s ezen zavarban azután leginkább a gyakortább előforduló puszta határozatlan alakot veszik mintáúl.«

Révai tehát az ikes igealak mellőzésében csak kétfélét lát: megátalkodott rosszakaratot és hallatlan tudatlanságot. »Kissé élesebb hangon, úgymond, [106]) szólottam ezekről, hogy kiűzhessen azon méltatlan makacskodással

---

104) *Tiszta Magyarság*, 96—7. l.

105) »Irrepsit porro hoc vitium et intermixtarum gentium onsvetudine: idque re ipsa ibi cumprimis regnat, ubi major est diversitas populorum, qui praeter linguam suam et nostram loquuntur. Notant utcunque verborum constructione determinatam; alteram, quo sit discrimine accuratione subdivisa, non adeo observant: et in hac confusione proclivius arripiunt analogiam frequentioris formae indeterminatae nudae.« — *Eleb. Gram.* II. k. 937—8. l.

106) »Eram, in his depromendis paulo acrior; ut exagitarem illam etiam latentem superbiam, cum indigna conjunctam pertinacia; qua nonnulli has objectiones non ponunt propterea, quod de veritate ambigerent, sed ne se hactenus errasse faterentur . . . Tam

Digitized by Google

párosúlt gőgösséget, melynél fogva sokan nem azért nem teszik az ellenvetéseket, mintha az igazságról nem kétel kedének, hanem azért, hogy azt ne kelljen vallaniok, hogy eddig hibáztak. . . . Igen távol állanak az olyan emberek a becsületességtől s a jó polgár kötelességétől, a kik nem a hiba megvallását tartják jónak, hanem a rosszban megátalkodást, mert gonosz hibát pártolnak s ez ügyet közönséges dolognak tartják s bármi alábbvalót is inkább kedvelnek.«

A második pontra nézve pedig így szól: [107]) »Ezeknek vastag tudatlansága annál kiállhatatlanabb, mert azt, a mi saját hibájuk és így csakis magán visszaélés, népszerűnek állítván, nagy jogtalanságnál másokra is rá fogják. Mi a napnál fényesebben be fogjuk bizonyítani, hogy a bővebb alaknak általunk védett használata a *közönséges*; hogy az *egész nép* ajkáról jött át a tudós nyelvbe s *közmegegyezéssel* lett elfogadva; továbbá, hogy ez alak *ősi, igen régi* és *állandó használata* ma is föltalálható Magyarországon s főleg Erdélyben a hazai szo-

longe absunt isti ab indole hominis ingenui, bonique civis officio: qui errorem fateri non putat probrosum esse; sed perseverare in errore malitiam; impium vero errorem tuendo, rem communem et charissima quaeque inferiora habere.« — *U. o.* II. 952. l.

[107]) »Crassa horum ignorantia eo *fit* insolentior, quod errorem suum, *abusum* revera *privatum*, et *popularem*, gravi tamen injuria aliis audeant affingere. Jam ostendimus luce clarius, *usum* quem nos tuemur formae auctae, *esse communem*; ex ore *populi universi* venisse in linguam eruditam *consensione universali*; eundem in sua hac possessione *avita, antiquissima, perpetua*, hodieque sustineri potiorum constantia, nata de fideli domestici moris tenacitate, de genuina et certa scientia cum in Hungaria, tum veroquam maximum Transilvania.« — *U. o.* II. 948—9. l.

Digitized by Google

káshoz ragaszkodó és tisztúlt, biztos tudománynyal biró jobbjainknál.«

Verseghy nyugodtan szól Révai kifakadásai ellen: »A sértő tonus soha sem hiheti el az emberrel még az igazságot is, hanem fellázítja inkább ellene, mivel nem tartja lehetségesnek, hogy a szelid igazságnak mardosó tanitói legyenek. A hevesség bizonyos jele annak, hogy a disputálónak vélekedése rosz lábon áll.« A vita tárgyára nézve pedig úgy vélekedik, hogy Révainak »arra valóban senki sem adott hatalmat, hogy az egész nemzetnek nyelvet csináljon, hanem kötelessége csak azt hozza magával, hogy az élő nyelvet előadgya, és a józan észnek csendes vezérlése szerint okosan tisztogassa.« [108]) Verseghy, grammatikai ellenokainak egyenkénti tárgyalása után [109]) az egész vita alapvető kérdésének megvitatására tér — a nyelvszokás kérdésére. »Auctorunk megvallván, hogy a régi könyvirók közül vannak, kik az *ik* végzésű verbumokat nem az ő tótos formája szerint, hanem regulaliter conjugállyák, megvallván tovább azt is, hogy a most élő nemzetnek eggyik része az *ik* végzésű verbumokat regulaliter, a másik része pedig a tótos forma szerint conjugállya, szükségképen megvallja azt is, hogy e verbumoknak contugátiójára nézve már rég üdötől fogva kétféle a szokás. Most tehát az a kérdés támad köztönk: micsoda biró választhattya meg nekünk, melyik szokás e kettő közül a helyesebbik?« [110])

108) *Tiszta Magyarság* 175. l.
109) *U. o.* 96—114. l.
110) *U. o.* 170—1. l.

Digitized by Google

Valóban: ez a kérdés veleje. Eldöntése határozottan a nyelvészet föladata — s tegyük hozzá: legkényesebbjeinek egyike. Révai a nyelvszokást illetőleg a következő főpontokat vitatja.[111])

»I. A mit a közszokás rontott el, azt nem is javíthatjuk a közszokás nélkül.

II. Az etymologiából is kiviláglik, hogy a régiek folytonos, meg nem szakított szokása jobb az újabbnál, mely a régitől föltűnőbben eltávozik.

III. Azok közűl, a miket a hosszas és általános szokás vegyesen használ, ha az etymologia csak az egyiket fejti ki teljes alaknak, a másikat pedig hibásnak bélyegzi, ítéletét mint a leghelyesebbet kell elfogadnunk s a hibásakat általában elvetvén, egyedűl a helyeseket kell a közhasználatban megtartanunk.«

S mit látunk ezzel szemben?

Révai panaszkodik, hogy az ikes igék mintegy félszázad óta tünni kezdenek, s ezt a *dedignatio studii grammatici*, a grammatikai tanulmányok megvetéséből, magyarázza — mintha a grammatika tartaná életben a nyelvet vagy egyes formait, mintha a grammatika a nyelv

111) »I. Quae sunt consustudine depravata, eadem non sine consuetudine corriguntur.

II. Veterum consuetudinem. diuturnam, non interruptam, meliorem esse recentiore, quae a veteri insolentius deflectit, confirmabit etiam etymologia.

III. Quae consuetudo diuturna et universalis, variantia promiscue usurpat: si etymologia horum altera tantum recta esse evoluat, altera vero vitiosa demonstret, aequissimo ejus arbitrio, alteris reiectis, omnino vitiosis, altera recta sola erunt in usu retinenda.« — *Elab. Gram.* I. 29—31. l.

Digitized by Google

volna! A latin ige rossz tanítás-módjából magyarázza a magyar ikes ige használatának tünését! Szerinte ez alak elhanyagolása az iskolában kezdődik, s innét terjed azután a nép közt is! Tanítsák jól az iskolában, úgymond, s a hibás használat meg fog szünni. De nem tanítják-e ma jól az iskolákban mindenütt? Nem vigyáz-e ma az irók legnagyobb része félénk gonddal, nehogy ez alak ellen vétsen? És még sem szűnt meg a hibás használat.

Révait a régiség uj elve a régiség föltétlen bámulójává tette — ő miatta mellőzi a nyelvészet egyik sarkalatos tételét: *az élő szokást.* A újabb irók, mondja, egy helyütt[112]), mintegy 50 év óta »nem tudom melyiket mondjam, tudatlanságból vagy vakmerőségből — de alkalmasint mind a kettőből, tudatlanságból és vakmerőségből« az ikes igéket iszonyatosan (horrendum in modum) eléktelenítik — itt a szokást már nem is említi többé.

Verseghy helyesebben itél e fontos kérdésről[113]): »A nyelv eránt való vélekedésekben a most élő nemzetnek közakaratját ösmerem én legfőbb, legbátorságosabb és egyetlenegy birónak; feltalálni ezt ama közönséges szokásban, mely a hasonló szókkal hasonló esetekben egyenlőképen bánik és a filologyiában analogiának nevezetik.« És pontosabban e sorokban[114]): Az ész azt parancsolja, hogy a közönségesen bevett és az analogyiának törvényeiben fekvő szokást kövessük, ne pedig az egy-

---

112) ... »vix scio, utram dicere debeam, ignorantia an temeritas, certe utraque simul conjuncta, et ignorantia et temeritas.« — *Prolusio* I. 7—8. l.

113) *Tiszta Magyarság* 11. l.

114) *Magyar Grammatika* 1817, 8. l.

Digitized by Google

mással ellenkező rideg szokásokat, melyeknek erőszakoskodásai a művelt és csinos nyelvhez illő rendtartásnak talpszépségét nem eszközölhetik.«

Az ikes igék kérdésében azonban Révai és Verseghy egyaránt túloz. Verseghy elejétől fogva hibásnak és tótosnak mondja az ikes igék használatát; Révai hibásnak és tótosnak ujabb elhanyagolását. Amaz a régi nyelvszokást sem ismerí el jogosnak — ez csak a régit tartja annak.

Felejti mind a kettő, hogy a nyelv élő egész, s ezért egy-egy alak szervezetéhez hozzá tartozhatott azelőtt, de hogy idők jártával kiveszett.

Az irodalom — ezt ne feledjük — megállapítja a nyelv használatát, a nyelvtan a nyelvformákat. Ezért conservativ mind a kettő, főkép az utóbbi. Ez hajlandó azt hinni, hogy minden változás: romlás — pedig lehet fejlődés is. A nyelv egyszerűségre, egyszerűsítésre törekszik — ez látszik legalább sok alakban, ez az ikes igékben is. Mintegy száz éve, hogy a hanyatlás, a fölloszlás proczeszusa megkezdődött — mit tehet ez ellen a nyelvész? Értjük, hogy küzd ellene —, s Révai nagy eredménynyel küzdött, nagyobbal, mint nyelvész valaha! Csakhogy az élő nyelv erről tudomást nem vett: a proczeszus tovább folyt. A nyelvésznek pedig az *élő adatokat* ép úgy számba kell venni, mint az *irottakat*. Sőt több: itéletet kell mondania ez adatokról, e tényekről. Hiába itt tekintélyre hivatkozni! A nyelv nagyobb a tekintélynél: hatalom az, mely meghódítja, ki önkényt nem hódol.

De szólhatni-e itt általában tekintélyről? élő, ható tekintélyről? Nem; csak történeti nagyságról. Aristoteles is tekintély *volt*, s mi ma? Csak klasszikusa a philoso-

Digitized by Google

phiának. A tudomány az örök igazságot keresi a változó tények alapján. S itt minden egyes tény fontos. Hát még ha a tények nagy száma nem egyezik az elvvel!

És Révai nem történeti grammatikát akart írni, hanem történeti alapon az élő nyelvnek grammatikáját. S ha neki az ikes igékre nézve nem volt elegendő ötven év élő használata — nekünk százhúsz már elegendő lehetne — mire nézve? Nem arra, hogy akár az akademiától akár az irodalomtól az ikes igealak mellőzését követeljük, mint már megtörtént; jó, legyünk conservativek; kötelességünk azoknak lennünka nyelv érdekében. Csakhogy ne feledjük: a minden áron való conservativizmus tulajdonképen reactio, mert szintén föl akarja forgatni a viszonyokat a múltnak érdekében; ezért egyszersmind radikalizmus is s ép oly káros, mint ez — elzárja az irodalmat éltető forrásától: a nyelvtől.

E százhúsz évi proczeszus elegendő lehetne arra nézve, hogy indulatosság nelkűl vitassuk meg a kérdés nyelvészeti oldalát; hogy elismerjük, hogy itt a nyelv egyik *nyilt* kérdésével állunk szemközt; hogy eltűrjük, ha az egyik vagy másik költő, vagy akár író nem is akar ez alakkal élni. —

Révai sikert aratott az ikes igék kérdésében — nem annyira okai miatt, hanem azért, mert Kazinczy e pontban melléje állott. Levelezéseiben nem szűnik meg barátait és ismerőseit az ikes ige helyes használatára figyelmeztetni. »Kérke*dik* és így kérke*djél*, írja Kisnek, [115]) nem: kérke*dj*. Nagy vétek a Grammatika ellen,

115) *Levelek Kishez* I. k. 351. l.

Digitized by Google

mely bűnt magam is követtem Egyveleg stb.« S hozzá teszi, Révaira utalván: »Az, a kitől itt tanulom, hogy olvas*sz* van jól s az olvas*sol* rosz, ezt a vétket meghagyni bizonyosan nem fogja« — de használja és védi azért a *bánsz* alakot, *bánol* h elyett,[116]) és a *nyugodj* és *aludj* alakokat is.[117])

Tény ugyanis: nehezen tanúltak bele az írók! Úgy jártak mint maga Révai: megmegbotlottak, ha megfeledkeztek a szabályról. Verseghynek 1818-ban írt *Felelete* szerint azért fogadták el »a mértékletes könyvszerzők, kik inkább a tárgyra, mint a nyelvnek tisztaságára vigyáznak«, mivel czivakodni nem akartak; de még a védők is mind a közbeszédben, mind nyomtatott irásaikban oly szembetünőkép eltávoznak az alaktól, hogy saját szájukból és munkáikból világosan látni, hogy a harmadik formát tökéletesen nem ismerik; vallja meg akárki, ha olvas vagy hall-e e forma védőitől ily második személyeket: *bánol, botlol, illel, lakol, ugrol, válol?*

A ki az ikes ige fölött akkor megindúlt vitát s a korabeli irókat olvassa, azt a benyomást nyeri, hogy valamint Révait Kazinczy támogatta, úgy ezt is kellett még valakinek támogatni arra nézve, hogy az ikes igealak diadalra jusson. Mert Révainak okokban és támadásban bővelkedő fejtegetése és Kazinczynak nagykörű munkássága és folytonos sürgetése valóban elegendő lehetett volna-e arra, hogy a magyar írók egy oly alakkal éléshez szokjanak, melyet a közbeszédben ők maguk sem használtak rendesen? Bizonyára nem.

---

116) *Levelezése Kisfaludy Károlylyal s körével*, kiadja Kazinczy Gábor, 234. l.

117) *U. o.* 31. l.

Digitized by Google

Hozzájárult azonban az általánosan megindult nyelvujítás. Ez szoktatta az írókat az ujnak és szokatlannak keresésére, a ritkának s ezért föltünőbben hangzónak alkalmazására. — Kazinczy működése és a nyelvujítás terjesztette szellem szerezték meg tehát Révai ikes alakjának a teljes diadalt.

VIII.

A szenvedő alak. Révai egyetértésben Verseghyvel. — Révai korának legnagyobb grammatikusa és nyelvésze.

Még egy szenvedélyes vitája volt Révainak az igetanban, melyre nézve Verseghy egyetértett vele: a szenvedő alak kérdését illetőleg, melyben a Debreczeni Grammatika ellen száll síkra.

Ezt is fejtegette már az Antiquitatesben[118]) s nagy nyelvtanában, de a kérdés és harcz mibenlétét legvilágosabban a »Magyar szép toll« czímű kézirati munkájának következő sorai tűntetik föl.[119])

»Kikeltem győző okokkal a Debreczeni Nagy Grammatikának iszonyatos újítása ellen, a Magyar Deákság Régiségeinek első kötetjökben, azután főképen a bővebb nyelvtanításban: hogy abban a tanúlt urak szőrszálhasogatással kerestetett hamis homálynak eltávoztatására, a szenvedő igéknek *et, at* és *tet, tat* közönséges, régi, gyökeres igaz, saját formáló szavacskáitól elállottak: s azoknak helyökbe az *öd, ód,* nem ide tartozó, egészen külön-

118) *Antiquitates* 257—70. l.

119) A kézirat a N. Muzeumban; az idéztük hely le van nyomtatva Boldogrétiban is, 275—9. l.

Digitized by Google

böző értelmű, s csak a maga helyén alkalmas formáló szavacskát, színre ugyan engedelmes ajánlással, de igazán mégis csak nyelvrontó erőszakkal tolják.

»Az ilyen igék, *egybe vonódik*, *egybe fonyódik*, *bétevődik*, a szenvedést a dologra fordítják, a melyektől vezettetnek, mint személyeiktől. Magokra forduló, visszatérő szenvedő igék ezek (reciproca, reflexa verba passiva): a mit szenvednek személyeik, azt magoktól szenvedik, nem külső erőtől. Azért jól mondá Káldi: *megszáradott a böröm*, és *egybevonódott*. (Job. VII. 5.) Hasonlóúl helyesen ejti a kézzeliratott régi szentírás: *a tövisek egymással egybe fonyódnak*. (Nahum I. 10.) Jó ez is, *bétevődik az ajtó*, mikor az magától esik: ha külső erő járúl hozzá, az emberi kéz; akkor *az ajtó betétetik*. Nincsen-e elég eszünk, hogy ezeket úgy érjük föl, a mint maga a nyelv veszi? A hamisan okoskodó újítok után csak vakon s oktalanúl indúljunk-e el? A hol külső erőtől vagyon a szenvedés: oda ezek az igék, a magától való belső szenvedéssel, nem illenek. Vagynak a külső erőtől való szenvedést jelentő helyes formáink: azoktól el ne csábíttassunk színes okon épűlt állatásra.

»Mások ezen újításnak hiányosságát általlátván, azon jobbítani akartak, éles elméjökkel játszódva: s még ennél is iszonyúabb tévelygésnek eredtek. Úgy járnak, valakik a nyelvvel nem tanácskoznak annak saját dolgában. A külső erőtől való szenvedésnek jele megkivántatik; tehát úgy mondanak ők, ezek az igék így formáltassanak: *bétét-let-őd-ik*, *egybe von-at-ód-ik*, *egybe fony-at-ód-ik*. Mennyire mentek az ilyenekkel? Megvagyon ezekben a külső erőtől való szenvedés is. Azután hallatlan rémítő csodák ezek a mi tiszta nyelvünkben. Más rendet tart

Digitized by Google

ez a formáló szavacskákban; ha ugyan szükséges mind a kétféle szenvedést jelentenie: az *öd, öd*, előre megyen; utána következik a *tet, tat.*« —

Íme ezek főpontjai a magyar nyelv rendszerének, a mint azt Révai megalkotta. E főpontok vitapontok voltak már az ő idejében is, de az ő nagy szellemének és nagy tudományának — ha nem is közvetlenül — sikerült azokat hosszú időre megállapítani. És megállapította Révai a magyar tudományos grammatika módszerét is örök időre. És megállapította végre a történeti nyelvészetet is — öntudatosan, tudományosan.

Saját eljárását így adja elő:[120]) »Én nyelvünket mindenek előtt úgy véltem kifejtendőnek, a mint az önmagában van s teljességgel azon módon, a mint az lassanként kifejlődött. S hogy ezt minél sikeresebben tehessem, szükség volt nemcsak mai nyelvünket, hanem annak legrégibb alakját is vizsgálnom — s az így szerzett észrevételekkel a rokon nyelveket is szorgalmasan összevetve, lassanként magába nyelvünknek eredetébe is behatolni.«

Révai beváltotta nagy programmját nagy és elkeseredett harczok között. Midőn Grammatikájának második kötetét befejezni készűl, utolsó előtti mondatával szekeréhez fűzi a legyőzött Hektort a diadalmas Akhilles:

120) »Ego linguam nostram ante omnia ita sumsi explanandam, ut est ipsa in se, et eo prorsus modo, quo se ipsa sensim efformavit. Et hoc quidem ut felicius potuerim praestare: necessum erat, me totam linguam nostram, non hodiernam tantum, sed antiquam etiam, quam altissime repetitam, penitius perscrutari; et perpetuis observationibus in ea fortis, affiniumque linguarum diligenti collatione, pedetentim ad ipsam ejus originem penetrare.« — *Elab. Gram.* I. 7. l.

Digitized by Google

»A legjobb ügybe vetett bizalom s a bátorság állhatatossága, így szól[121]), eléggé serkent és erősít, hogy az ellenkedők ellen síkra szálljak s támadásaikat visszaverjem. Verseghy, ezeknek vezére s a nyelv megrontására indított mozgalomnak fejedelme, ám védje őket s a grammatikában is szerencsétlen sorsú lévén, mind eszével mind tollával bátran visszaélhet: hamar utól fogja azonban érni a hiú embert a megérdemlett gyalázat.«

Az utolsó mondatban önmagáról szól:[122]) »Én pedig e viszontagságos időben bő vigasztalást találok helyes törekvésemnek öntudatában: s ha a jelenkor nem is hajlik részemre mindenben, legalább a késő utódok tisztelni fogják hamvaimat. Késő jutalom ez, de nagyon bizonyos — és nem árthat meg neki az irígység sem.«

Ugy van. A hálás utókor hervadhatatlan babért nyújt nagy szellemének — kora legnagyobb grammatikusának és nyelvészének: Révainak!

---

121) »Causae optimae fiducia, et virtutis constantia, satis me erigit et confirmat; ut contra audentior ire, hosque impetus retundere possim. Versegius, horum Dux et facto in corrumpenda lingua motu insigni Princeps, tueatur ipsos: ac fato suo infelici etiam in grammaticis abutatur et mente, et calamo: hominem vanum celere pede merita consequetur ignominia.« — *Elab. Gramm.* II. k. 1056. l.

122) »Ego vero, in hac temporum iniquitate, abunde me solor recti studii conscientia: et, si mihi praesens aetas non usquequaque favet, cineres saltem meos venerabitur grata posteritas. Serum est hoc praemium sed certissimum, et non obnoxium invidiae.« — *U. o.* i. h.

Digitized by Google

NYOLCZADIK FEJEZET.

A NYELVUJÍTÁS.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

Milyenek voltak a magyar nyelv tanitói. — Révai egyetemi tanári állása; minő egyetemi reformokat kiván a magyar nyelvoktatás ügyében; hallgatóinak száma.

Révai azt irja Fényfalvijában[1]): »A mi nyelvünk magában tiszta, hibátlan, alkalmas minden meghatározásra, felséges, mennyei: csak a nyelvtanítások tisztátalanok, hibásak, tétovázók, alacsonyak, egy szóval roszak, kiváltképen az utóbbiak irtóztató mértékben roszak; mert olyanok irják, kik eddig csak *hallotátk*, s csak úgy *tudják*, nem pedig *tanulták* a nemzeti nyelvet.« Ilyenek voltak a grammatikusok — hát még azok a magyar tanítók, kik nem irtak nyelvtant!

Péczeli keserűen panaszolja róluk: »A grammatikában olyan tanítók tétettetnek, a kik semmit se tudnak magyarúl, s nagy részént a gyermekek úgy fordítanak s úgy tanúlnak meg valamint könyv nélkűl, mint a szajkók.«[2]) A tüzes Révai pedig Ferencz királyhoz irt ala-

1) *Fényfalvi* 74. l.

2) *Mindenes Gyüjtemény*, 1790, 6. sz.

Digitized by Google

gyájában ugyan ekkor ezeket mondja a Haza képében:

... Partita quibus commititur ardua cura,
Rebus ut est horum mens inimica meis!
Hi, tanquam nil det coelum mihi mite bonorum,
Natisque ingenium deneget omne meis:
Hi cathedras opplent peregrinis saepe magistris,
Quoque magis doleam, deteriore nota.
Faecem, parce mihi, vestra regione rejectam,
Cogor et invito moesta fovere sinu [3])

Voltaképen ezen nem is csodálkozhatunk. Az 1790-iki országgyűlés nyelvtanításbeli határozata után sok magyar tanító kellett egyszerre s a hatóságok, mint látjuk, nem voltak igen válogatósak a kinevezendő tanerőket illetőleg. Talán nem is lehettek még ekkor. De 1805-ben is találkozunk még ily panaszszal. »Tudjuk, és nyílván tudjuk, mondja Horvát István,[4]) kik választatnak magyar nyelvtanítóknak. Nem áll-e ezeknek nagyobb részök tótokból, horvátokból, németekből, kik magok is csak imígy amúgy vakogják nemzeti nyelvünket? Hát ha sokszor a bor, búza s egyéb kereskedés hozzá járúl az ilyen csekély magyar tudományhoz! Innen történik, hogy a

3) »A kikre megosztva van bizva e nehéz gond – mennyire ellenkezik azoknak gondolkozása az én ügyemmel! Ezek a tanszékeket leginkább idegen tanítókkal töltik be s hogy még jobban fájjon, az alábbvalók fajtájából, mintha az én szelíd egem alatt s emmi jó nem léteznék s az én szülötteim egészen tehetségtelenek volnának. A ti országtokból kivetett söpredéket — ne sértselek szavammal — kénytelen vagyok akaratom ellenére is ápolni szomorú keblemen.« — *Latina*, 140. l.

4) *Boldogréti*, 51—2. l.

Digitized by Google

magyar tanitóktól oly kevés magyar könyveket, oly kevés tiszta magyarsággal élő ifjakat lát, s oly kevés hasznot veszen a gondos haza: noha őket jó reménység fejében fertályonként szorgalmatosan fizeti. A mi időnkben szokássá lett már, hogy akármi ifjak, ha a könnyű élésre egyéb módot nem találnak, magyar tanítószékért esedeznek, akár legyenek arra alkalmatosak, akár nem. Rosz hazafiak az ilyenek, mert hiába fizettetik magokat a hazától: rosz ezeknek az erkölcsök, mert eleget nem tévén kötelességöknek, azért fizettetik magokat, a mit meg nem cselekesznek.«

Ilyenek voltak a magyar nyelv tanítói — de nem csak személyök, hanem tárgyuk miatt sem volt igen tekintélyök. Olyanoknak nézték őket az iskola tanító testületében, mint körűlbelűl ma a torna — vagy énektanítókat. Így volt ez a népiskolákban, így volt a középiskolákban — és így volt az egyetemen is.

Azt hinnők: Révainak mint egyetemi tanárnak előkelő állása volt, mely kielégíthetette volna az olyant is, kiben több ambitio volt volna, mint Révaiban. És íme, Révai nincs megelégedve. Panaszolja, hogy »maguk az egyetemi tanárok, kik mindenféle nemzetségűek, a hazai nyelvnek többnyire gyűlölői, a hazának ellenségei.« [5]) Saját magáról meg azt mondja Somogyi jóakarójához írt levelében,[6]) hogy ő az egyetemen »csaknem utolsó Professor,« hogy — de lássuk e fölötte érdekes levél egyrészét szószerint.

---

[5]) ... »in ipsa Universitate Professores plerosque de varia gente collectos, esse Linguae Patriae osores, esse hostes Patriae« — *M. S.* 105. sz.

[6]) *M. S.* 106. sz.

Digitized by Google

»Méltóságos Úr

Kegyelmes Úram és Pártfogóm!

»Valamint elejéntén, úgy szeretem most is hivatalomat s gyönyörködöm benne: noha már kezdetben láttam, azóta is hova tovább mind inkább tapasztaltam annak szinte a megvetésig való alacsonyságát. Mert a magyar oskola mindenütt igen roszul áll, a gymnasiumokban, az Akadémiákban, de legroszabbúl az universitásnál. Engem azonban igen táplált a reménység, s még most sem hagyott el: hogy azt felemelem idővel s illő méltóságába helyheztetem, a Hazának kivánsága szerént.

»Erre a volt előbb szükséges: hogy megmutathatnám, mennyire terjednek annak tárgyai, mi nyomósak, mi szorgalmat s mennyi időt kivánnak. Ki kellett továbbá tanúlnom az akadályokat. Tudom már ezeket is, tudok többeket, nyomósan szólhatok mindennek elháríttatására, derekán foghatom a dolgot. Érdemes előljárom Vályi András beléjek kapott több ízben, dicséretesen búzgódott, de mindig elnyomatott: mert nem volt, most sincs, soha sem is leszen a fölséges Helytartó Tanácsnál, a hova mozdította ügyét, Igaz Hazafiúi Oltalom; nagy volt az universitásnál is a hidegség, a mely utoljára gyűlölséggé vált, a sok válaszadásokkal és csudákkal. Olvastam ezeket az archivumban s elréműltem rajtok, de meg nem ijedtem. Érte voltam, hogy tehetségemről jó vélekedést indítsak a collegákban, azután hogy őket megnyerhessen a mennyire lehet.«

Így ír Révai 1805-ben, miután három évig volt már uj állásában.

Digitized by Google

Mit kér itt Révai Somogyitól? Alkalmasint a királyhoz benyújtandó folyamodásának támogatását, mely e levéllel egy napon — május 26-án — kelt. Úgy látszik, sem az egyiket, sem a másikat nem küldötte el.

E folyamodásában [7]) előadja, hogy alig van hallgatója — neki, a nemzeti nyelv és irodalom tanárának! Hogy tárgya ne tartozzék a philosophiai karhoz, melynek három évi folyamában ugyis annyi a rendkivüli tárgy, hogy a magyar nyelv számára idő sem marad. Tétessék át tárgya a jogi karhoz, ne hagyják meg rendkivüli tárgynak, hanem tegyék köteles tárgygyá, még pedig mindenkire nézve két éven át. Legyen legalább 60 órája évenként; a maximum legyen 68 órája. Az első év előadásainak tárgya legyen nyelvtan, a másodiké irodalomtörténet és stilus; mindkét évben pedig azonfölül magyar chrestomathia, mely ó-, közép- és ujkorbeli irókból volna összeválogatva.

Láttuk, Révai panaszolja, hogy nincsenek hallgatói. Nem is igen voltak. Az első évben volt tizenhárom hallgatója, a másodikban huszonhárom, azután kilencz, a negyedikben huszonegy, az utolsóban nyolcz. [8])

Íme Révai hatása az egyetemen.

---

[7]) *M. S.* 100. sz.

[8]) *M. S.* 95, 96, 97, 93, 92. és 91. sz.

Digitized by Google

II.

Révai Budapesten; *hogyan él. A drágaság*; *szegénysége. Mártonfi pártfogása.*

Magánélete is ép oly sanyarú és küzdelmes most, mint volt azelőtt.

Fizetése mindössze 600 forint volt,[9]) — 1805-ben javíttatott csak kegyelem útján további 200 forinttal.[10]) Ebből kellett a folytonosan betegeskedő férfiúnak megélnie — a már akkor is drága Budapesten!

»Valami zsidó, őrmény, rácz és német pénzfosztó, vérszopó, uzsora és fösvénység lehet a magyar világon: annak a lángja mind itt vagyon Pesten — így ír ő Mártonfi püspöknek 1803-ban.[11]) — Hiában adott az Isten elég jó bőséget. Mindennek az ára éktelen nagy. Még csak a kenyérből is alig lakhatik jól a szegény ember. A fának egy öle 15 forint volt, 1 a haza hozatása, 1 a vágatása, és azon felül a borravaló annyi, hogy megfuladást kivántam a gonosz embereknek. Hallatlan dolog! hat öl fám 104, az az *Száz négy* forintomba telt. Bezzeg, ha fölmehettem volna a mennyei palotába; ott ingyen való fűtés mellett jól melegedném most, boszúság nélkül.«

Egy 1804-ben kelt elküldetlen folyamodásában azt mondja:[12]) »Csekély jövedelmem alig fedezi mindennapi

9) *M. S.* 84. sz.

10) *M. S.* 82. sz.

11) *Hazánk* u. o. 365. l.

12) »Res meae tenues aegre sufficiunt quotidianis vitae necessitatibus.« — *M. S.* 99. sz.

Digitized by Google

szükségleteimet« — az egyetemi tanárnak alig van annyia, hogy megélhessen!

Ez év január elsejére egy folyamodvány hátlapján készített egy havi költségvetést.[13]) Általános dolgokkal kezdi:

Kell a háztartásban: Tehénhús és aprólék, disznóhús és aprólék, baromfi és eleség, zöldség, bor, öntött gyertya, konyha-gyertya, orvosság, mosás, edények, ruházat, szolgálat, ajándék, alamizsna, posta.

Azután áll:

2 háló süveg	2	frt	— kr.
6 keszkenyő	5	»	24 »
2 »	1	»	48 »
	7	frt	22 kr.

Ezután következik egy részletesebb összeállítás:

Tobák	1	frt	12 kr.
Papiros	1	»	3 »
Uj esztendő az inasnak . .	1	»	3 »
Ismét	2	»	— »
2 háló süveg	2	»	— »
8 keszkenyő	7	»	12 »
Adósság	5	»	— »
Könyvkötő	1	»	3 »
Uj esztendő másnak . .	—	»	14 »
Borotválás	—	»	8 »

13) *M. S.* 82. sz.

Digitized by Google

Még jó szerencse, hogy már 1799 óta parokát hord [14]) — hajnyírásra legalább nem igen kell pénz.

Fölötte érdekes az imént említett »baromfi és eleség« egy fönmaradt részletes kimutatása:

Otthon való baromfi tartás				Eleségvétel a tartásra			Baromfi szaporodás	Baromfi tojása
Annak megjelöltetett ideje	A baromfi vétel jobb húsra, szaporodásra, tojásra			Annak neme	Az ára		Annak száma	Annak száma
	Annak neme és száma	Az ára frt	kr.		frt	kr.		
1805 Februar.	4 Tyúk	1	28	Árpa . . . Kukoricza	— —	24 28	—	70
Martius	—	—	—	Árpa . . . Kukoricza	— —	26 30	—	80
Aprilis	—	—	—	Árpa . . . Kukoricza Köles . . .	— — —	30 30 15	Tsibe 7	50
Május	2 Liba	1	18	Árpa . . . Kukoricza Köles . . . Kendermag	— — — —	25 30 21 36	Tsibe 12	50
Junius	5 Liba 1 Tsibe	2 —	54 6	Árpa . . . Kukoricza Kendermag	1 1 1	— 40 —	—	20
Julius	2 Tsibe	—	36	—	—	—	Tsibe 10	—

14) *M. S.* 1. a.

Digitized by Google

E táblázat oly gondosan van csinálva és oly gyönyörűen írva, mintha sajtó alá rendezte volna. Bizonyos meghatottsággal szemléljük a szegénység e pontosságát. — Látszik, Révai szűkölködésének, inségének nem a rosz gazdálkodás volt az oka, hanem az, hogy nem volt neki sem mivel, sem miből gazdálkodnia.

Nagyon természetes ennélfogva, hogy insége képezi leveleinek állandó tárgyát.

»Nem írtam, mert szüntelen zürzavarban voltam, írja Mártonfinak.[15]) Először nyughatatlan lakásom miatt, melyet végtére el kellett hagynom. [Ekkor a váczi úton 246. szám alatt lakott; innét el sem költözött többé. Azután a jövendőről való aggodás felvitt Somogyi status consiliarus urhoz, a ki magánál tartóztatott. Harmincz három napokat töltöttem nála, minden gond nélkül, mintha paradicsomban lettem volna. Csak az az egy bajom volt, hogy igen megkivántam nála a könnyű életet, milyent élnek nálunk a dús papok, példának okáért a váradiak. Ezen te meg nem ütközhetel; mert tudod jól, hogy a szegény ember megúnja végtére a sok fáradozást, a veszett üldözést, s a többi nyomorúságokat, a melyeken én mentem által. Jobbízűen esnék már, hivatalom mellett, a melytől meg nem akarnék válni, a bizonyos falatocska, a tömöttebb erszénykéből. A mostani nem elég a pesti zsidók telhetetlenségöknek. A pogányok már a véremet szívják s a bőrömet nyúzzák. — Sed ea redeat oratio, unde digressa est. Visszafordúltamban a Pesti Pokolba, elfogták utamat néhány jóakaróim, s jó barátaim: Zsolnai, a veszprémi prépost; Paintner, a

15) *Hazánk*, u. o. 365—6. l.

Digitized by Google

rátóti prépost; Dréta, a zirczi apátúrság administratora. Mindenütt jól megtömtek, mint a hízni való ludat. Már féltettem magamat, hogy visszajöttömben elkapnak a pesti zsidók jó husomért. De szerencsére hideglelés jött reám, s csakhamar megapadtam.« [16])

A következő évben ismét ír Mártonfinak s azzal kezdi, bocsássa meg neki, hogy frankó nélkűl kellett levelét elküldenie. De nem tehet róla. »Gonosz időt élünk; szűk a pénz, az is csak papiros, mindennek az ára égbekiáltó. Én a fényes hivatalban egészen elveszek. . . . . Az Isten áldjon meg jótéteményeidért! Rajtam ugyan igen sok ízben kimondhatatlanúl segítettél. Mikor leszek oly boldog, hogy ne panaszolkodjam?« [17])

Egy évvel utóbb — 1806-ban — ismét ír Mártonfinak s keserű humorral írja a Révai Miklós után e czimeit: Koldusházi Apátur és Pusztafalvi Prépost.

»Csakugyan megmarad, írja neki, [18]) rajtam könyörülő jó szíved. Vettem mindjárt uj esztendő után a hozzám küldetett kegyes ajándékodat, az ötven forintot. Azonnal reád mondottam a tenger áldást oly szíves buzgósággal, mint mikor az inséggel küzködő szegény, megújúl valamely kegyes vigasztalónak váratlan adakozására. Hosszú életedért, állandó jó egészségedért, szerencsés állapotodért s teljes boldogságodért forrón könyörgő óhajtásaim egyenesen felhatottak az égbe: a melyekre most is azonképen felgerjedek Dicső Neved-

16) *Hazánk*. 367. l.
17) *U. o.* 367—8. l.
18) *U. o.*

Digitized by Google

nek örvendetes napjain. Nemcsak Erdély, de az én udvarom is ünneplléssel tölti ezt a nagy napot: noha körös körül és hegyettem a szomorúság fellege borong még ebben a vérszopó telhetetlen rácz, görög és zsidó városban. A télen kőszénre szorúltam. Ártott gyenge egészségemnek: csakugyan fát kellett mégis vennem és mi igen égbe kiáltó, pogány áron! Ölét 27 forinttal kellett fizetnem, mely azután a hazahozatással, a felvágatással 30 forintra ment. Ha jobb kenyeret akarok enni, czipócskámnak az ára fél forint: s ha jobb borocskát akarok inni, annak is fél forint az itczéje. Nem tudom, mi íze lehet a borjú húsnak, oly régen nem ettem már belőle. Fontonként nem adják: czímere, vagy egy negyede, 7 forint. Nagy konyhákba való ezüst falat, nem az enyémbe. Képezheted a többi éktelenséget. Áldjon meg a jó Isten teljes bőségű paradicsommal: mert jobb a te szívetek, könyörültök a szegényeken, adakoztok tehetségtek szerint.

»Édes Mártonfim! Fényes Méltóságodban is barátságosan hozzám hajló édes régi Mártonfim! Emberség példája! élj boldogúl, jó erőben, Nemzeted, Hazád és Egyházad javára, s örök dicsőségére! Szeressed, ápolgassad ezek után is Téged igazán szerető és mélyen tisztelő, hálaadatos régi szegény barátodat.«

1807-ben, január 7-kén, néhány hónappal halála előtt, utolsó levelét írja nemes pártfogójának. »Kegyelmes, Nagy Méltóságú, Fő Tiszteletű Püspök Ur! Kegyes Uram! Jótévőm, Pártfogóm! Vettem leveledet kedves ajándékoddal. Vettem s olvastam sűrű könyvhullatásim között. Akkor többet nem tehettem zavaros állapotom miatt: a melyre legottan terhes betegség is következett,

Digitized by Google

a szörnyű köhögés hideglelős változásokkal. Sirtam, Édes Mártonfim! sírtam azonközben is, beteges ágyamban. Sírok most is ezen levelemet irtomban. Felkeltem erőlködve is, hogy el ne késsem válaszommal. Édes Mártonfim! meg nem feledkeztél rólam, bátor nem is jelentettem magamat. Eszedbe jutottam Szegény Barátod! Vigasztalsz, segítesz, ápolgatsz. . . .

»A múlt nyáron inséges állapotomban igenis esedezőképen Paintnerhez folyamodtam, hogy segítene szegény fejemen. Megbántottam szerencsétlen kérésemmel. Dühödő haragjában mocskolt mindeneknél, pap társainál, a professorok, sőt asszonyok előtt a társaságokban: fenyegetőzött, hogy bolond kérésemet megbűnteti örök megvetéssel és engem többé soha nem méltóztat levelére. Ilyen a német ember. Édes Mártonfim! Magyar vagy te: azért édes nekem a Te Barátságod. . . . Minden jótéteményét keményen megfizettette velem a dicséreteken kapkodó emberke. Oly könnyű állásokban voltam, hogy a Fő Direktorságban segítő eszköz lehettem. Édes Mártonfim! ebben való fáradságommal kellett az utolsó fillérig mindent pogányúl lefizetnem. Nem elégedett meg vele, hogy sokfelé írtam dolgában: megkivánt minden beszélgetéseket, a hol csak szóval folytathattam ügyét. Iragalmatlanúl megfárasztott. Ő Fő Direktorrá lett, ennélfogva kanonokká is — s engem farba rúgott.

»Édes Mártonfim! a pesti pogány fösvénység elnyeli 800 forint fizetésemet és még más 800 forintot is meghúz rajtam, akárhol vegyem, adósággal, koldulással, béres munkával. Fáradozásimban nem segít a Király, nem segít a Haza. Az egészségem is teljességgel megbomlott. El kell vesznem a zsidó földön. Nyugodalomra és ha-

Digitized by Google

lálra kéredzem: talán meghagyják 600 forint pénziócskámat. Ezzel hozzátok kivánkozom. Kérlek, engedj valahol helyecskét valamelyik jószágodon; rendelj valami segedelmecskét élelmem és melegedésem könnyebbségére; hagyjad, hogy csendesen húnyhassam bé szemeimet a te állhatatos barátságodnak Édes Oltalma alatt. Már nem élhetek soká. Ha Hazámban kell meghalnom, kétsze fogok meghalni; hamvaim sem nyughatnak kegyetlenkedő mostohámnak fagyos kebelében. Meg ne vesd kérésemet. Haldokló barátod esedezik.« [19]) —

III.

A magára hagyott irodalmi mozgalomnak központjával a nyelv lesz. Nyelvmüvelés és nyelvujítás. — Barczafalvi ellen Kazinczy.

A magyar renaissance a nyelvből indúlt ki, és czélja a nemzetiség volt. Hatását tapasztalta a haza, politikai és társadalmi téren egyaránt. Csakhogy a politikai viszonyok a franczia háborúk kezdetével ismét mostohábbak lettek és a társadalmi élet is a nagy lendület után ismét elhanyatlott. Ekkép az irodalom és a nemzet között még mindig a régi viszony állott csak fön: amaz volt az adó, emez az elfogadó. S mert az irodalom ekkép éltető talaj nélkül, mintegy magától fejlődött, vagy — a dolog másik oldalát föltüntető hasonlattal: — mert nem

19) A levél másolata az Akadémia birtokában.

Digitized by Google

a társadalmi élet, hanem az írók független tevékenysége fejlesztette az irodalmat tovább: ezért a mozgalom csakhamar uj alakot öltött — egyre szükebb és szükebb körben forgott, míg végre arra ébredt, hogy maga körül forog.

Az uj irodalmi mozgalom czélja és központja a a nyelv lett.

Így hatott vissza a politikai és társadalmi hanyatlás az irodalomra. Így fejlődött nálunk Magyarországon oly mozgalom, mely páratlanúl áll az irodalmak és nyelvek összes történeteiben. Így fejlődött a nyelvujítás.

Midőn a magyar renaissance megindúlt, a nyelv szegény volt és tehetetlen. Hiszen ki volt zárva a törvényhozásból és a társas életből, az iskolákból és a tudományból. A renaissance hősei a szegény nyelvet gazdaggá és fordúlatossá, a magával tehetetlent ügyessé és simulékonnyá ügyekeztek tenni. Szóval: művelték a nyelvet. Habozás nélkül vallották, hogy a nyelvet bővíteni kell; mint magától értetődőt hirdették, hogy szavaink éktelen hosszú voltáról tenni kell. Maga Révai is hangoztatta az első rendbeli követelményt s Verseghy boszús megvetéssel említi a »középkori zabkultúrát,« mely a szókat a bánhatatlanságig megnyújtotta. Íme: igy szólottak s a szerint tettek még azok is, kiknek mindig élénk grammatikai érzékök is volt, s kik később az ország vezér grammatikusai lettek.

Mindezek azonban mit tettek voltakép? Ők a nyelvet, mint magok mondják, művelték. Ők — s ezt is magok mondják — nyelvművelők voltak.

Nyelvművelők, de nem nyelvujitók.

Digitized by Google

Ő nekik a nyelv még csak eszköz volt, de nem czél. Ők még a fogalom számára keresték a szót és nem a szó számára utólagosan a fogalmat.

Abban az évben, midőn a klasszikus iskola Révai Elegyes Verseinek kiadásával elérte tetőpontját, hogy azután gyors fölbomlásnak indúljon — abban az évben, 1787-ben, jelent meg Barczafalvi »Szigvárt klastromi története.«

Ez a nyelvujításnak előre vetett árnyéka volt.

Szigvárt megbotránkozást keltett. Kazinczy volt az első, ki ennek élénk kifejezést adott: »Én a szószerzést átaljában tilalmasnak nem állítom: de azt kivánnám meg: 1. Hogy az ujonnan talált szó azt, a mit jelenteni akar, alkalmasint kinyomja. — 2. Hogy bizonyos gyökértől jöjjön. — 3. Hogy magyar hangzású legyen és a nyelvnek analogiájához alkalmaztassék. — 4. Hogy az ilyenek félénken és igen ritkán hordattassanak elő. — — Ide tartozik már az, hogy az olyan dolgokat, a melyek magyar nevezeteket szorosan nem kivánnak, megszokott nevezetek alatt hagyjuk meg. Csak nevetséget indított azzal a Fordító, midőn a nemzetet *aprósdi*nak, a concertet *muzsikadalom*nak, az ecclogát *galagá*nak, az orthographiát *irásnág*nak, az ethicát *erkölcsedeleméy*nek nevezte. Különben ez a cselekedete a Fordítónak sokkal szenvedhetőbb lett volna, ha nem mulatságra írott, hanem valamely philosophia munkában élt volna velek. Teli vannak ilyenekkel a *Rácz* orvosi munkái; teli a kanonok *Molnár* physikája s a *Dugonics* algebrája és geometriája s még is ezekben nem sok helyt botránkozik meg a legkényesebb fül is: de románt fordítani s a gyönyörűségre szolgáló dolgokat is

Digitized by Google

idétlen nevekkel mocskolni el, megengedhetetlen vakmerőség.« [20])

Ez volt még ekkor az irók és a hozzáértők közvéleménye. Kazinczyban a nyelvművelés szólalt föl a nyelvujítás ellen.

De a szellemi mozgalom csakhamar előtérbe tolta az uj czélt és uj irányt s valamint azelőtt mindenki — tudós és tudatlan, mint Révai mondá — verseket írt, úgy csinált ezután mindenki szókat. Akkor a versekkel a nemzetiséget élesztették, most a szókkal a nyelvet ékesítették.

IV.

Révai a nyelvujítás ellen; elitéli a purizmust; a szócsinálás is fölösleges. Egyetemleges itélete a nyelvujító írók fölött.

Révai, ki múltjánál és meggyőződésénél fogva tartozott a régi, a nyelvművelő, párthoz — szükségképen ellenkezett az uj mozgalommal. És az ő harczias, heves, epés természete csakhamar őt is kivitte a porondra.

Már az Antiquitatesben fölszólal azok ellen, kik az idegen szókat a magyar nyelvből ki akarják küszöbölni. Fölötte jellemzők e sorai a hazafira és nyelvészre egyaránt: [21]) »Helyesen állítják a Debreczeniek

---

20) *Kassai M. Muzeum*, I. k. 185—6. l.

21) »Bene monent Debrecinenses in Magna sua Grammatica: quod tantam adoptaverimus vocum peregrinarum copiam; ac

Digitized by Google

az ő Nagy Grammatikájukban, hogy a miért oly nagy csoport idegen szót vettünk föl s ázsiai nyelvünk oly kevés őseredeti szóból áll — azért épen nem kell pirúlnunk. Valamint sem a rómaiknak, sem az angoloknak, sem a franczióknak, sem a németeknek nem kell, nem lehet szégyelniök, hogy nyelvük úgy tömve van idegen szókkal. Ezen helytelenül belénk öntött szégyenérzet épen olyasmit késztet szégyenlenünk, a mivel dicsekednünk illenék. A mi nyelvünk ugyanis a legrégibb s kétség kivűl azon időkorból való, midőn még nem voltak mesterségek, kereskedés és semmi uj még fölfedezve nem volt. Így tehát sokkal helyesebb a mi őseink szokásait továbbra is követni, s a ma már nyelvünkhöz alkalmazkodott idegen szókat kész örömest ezután is meghagyni nyelvünkben, mintsem mocskos uj szókat nem a nyelv természete szerint hálátlan ügyekezettel kovácsolni.«

Így itélé el Révai a nyelvújításnak egyik ágát, melyet később *purizmusnak* neveztek el.

---

nostra proinde lingua Asiatica paucis constet primigeniis vocibus: ea de causa nos pudore suffundi non opportere. Quemadmodum, et Romanis, et Anglis, et Gallis, et Germanis ceterisque pudori non est, neque esse potest; sermonem patrium tot peregrinis vocibus refertum habere. Hoc enim pudore nobis inepte offuso, earum certe rerum nos puderet: de quibus nos potius gloriari deceret. Linguam nempe nostram esse vetustissimam, procul dubio prima illa natorum hominum aetate simplici ortam: quando nullae ad huc artes erant, nulla commercia, nulla nova inventa. Atque ita sane multo praestabilius est, morem majorum nostrorum et porro sequi, accomodatisque jam ad usum nostrum vocibus peregrinis datam civitatem promto gratoque animo concedere; quam voces inficetas non ad indolem linguae effictas, ingrato nisu obtrudere.« — *Antiquitates*, 89—90. l.

Digitized by Google

Egyetemi beköszöntő beszédjében meg egyáltalában tagadja, hogy nyelvünk annyira szegény volna, mintha szókat kellene csinálunk. »Nem nyelvünk hiányos, mondja klasszikus rövidséggel, [22]) hanem mi voltunk és vagyunk hiányosak. Inkább vallják meg azok vétküket, kik ezáltal sarokba szoríttatnak, hogy ők, a mit magyarúl kifejezni kívánnak, saját hanyagságuk miatt nem tudják magyarúl kifejezni, ne pedig a nyelvnek rójják föl hibáúl.« És hozzá teszi kíméletlen modorában: »Mert a mikor magyarúl beszélünk avagy irunk, magyarúl is kell gondolkoznunk.« [23])

Így itélvén el Révai a nyelvujítás irányait, nem kíméli a nyelvujítók eljárását sem. Nagy nyelvtanában az elvi szempont magaslatáról néz ő le reájok; keresve sem találhatni megsemmisítőbb és kegyetlenebb itéletet róluk, mint Révai e soraiban: [24])

»Ezt a nyelvet nem magok az irók teremtik: az ő érdemök másban határozódik. Az irók ugyanis boldo-

---

22) »Nihil deest linguae nostrae, nos illi defuimus, nos illi desumus. Culpam isti suam fateantur potius, qui sic ad angustias rediguntur: se quae exprimenda poscuntur; Hungarice exprimere non scire sua negligentia; non vero linguae vitio eo Hungarice non posse exprimi« — *Prolusio* I. 11. l.

23) »Dum enim Hungarice loquimur, aut scribimus: oportet nos etiam cogitare Hungarice« — *U. o.*

24) »Non ipsi scriptores crearunt hanc linguam: aliud est eorum de hac meritum, inde hoc nomen ortum ducit Scriptores enim, in regione beatiore, quam cives vitae cultioris studio ad statum evehunt florentiorem, in horum lingua communi, sese una evolvente, hoc tantum praestant: quod eam, secundum naturam omnino suam, intimamque proprietatem, collata opera adjuvent.

Digitized by Google

gabb tartományban mint polgárok tudós törekvéseikkel az államot akarják virágzóbbá tenni; az ő nyelvükre nézve annyi áll, hogy azt kifejtvén, teljesen saját természete és benső hajlama szerint vállvetve iparkodnak segíteni. Tulajdonképen nem ők maguk művelik a nyelvet, csak mindazt összegyűjtik és szép egészbe fűzik össze a nemzet számára, a mi általánosan jó, szép és kiművelt van a nyelvben. Az ő példaik tanítanak másokat is, mint kelljen mindent, a mi a nyelvben szép és jó léte-

---

Proprie non ipsi excolunt linguam; sed colligunt tantum, quod est universe bonum, et pulchrum, quodque in lingua adest jam excultum; idque inde sumtum proponunt nationi in quodam toto pulchre connexo. — Eorum exempla et alios docent, illud ipsum bonum, ac pulchrum, quod revera adest jam in lingua, imitatione ad rem natam accomodare. — Atque hi non possunt alii esse, nisi qui, praeter sufficientem rerum cognitionem, habeant et suae linguae cognitionem eruditam, atque una sint et pulchri sensu praediti. — Singularia horum vitia, quae habere debent, cum sint individua singularia, facile possunt detegi comparatione plurium hujus modi scriptorum: neque labemur unquam errore, si id, de quo est omnium, aut saltem potiorum consensio, pro usu habeamus universali et optimo

»Periculosa est illa quorundam scriptorum persuasio, in qua sibi stulte placent: *linguam* nempe *nostram vivam adhuc, in sua esse manu, se esse hujus fictores.* Nam et sensu corrupto esse possunt; et linguae peritia, quae requiritur, destituti: quare facile sunt ab eo recessuri, quod est in lingua pulchrum, rectum, universale. Et vero scriptor hujusmodi, elatus arrogante hac persuasione, ignorata, vel contemta linguae natura, et proprietate ad effictas arbitrio suo analogias ipse sibi linguam creat, abhorrentem a sensu communi; monstrosamque hanc sobolem suam insigni impudentia obtrudit patriae nimium patienti. Graviter sunt, et saepe, hujus aures obtundendae voce meliore.« — *Elab. Gram.* II. 942—4. l.

Digitized by Google

zik, a körülmények szerint fölhasználni. De erre csakis azok képesek, a kik a körülmények kivül saját nyelvüket is tudományosan ismerik s egyszersmind szép érzékkel is bírnak. Ezeknek is vannak egyes tévedéseik, mert ők is csak egyes egyének; de azokat könnyen beláthatjuk, ha több ily rendbeli irást hasonlítunk össze: és soha sem fogunk tévedésbe esni, ha azt, mire nézve mindenki, vagy legalább legtudósbjaink megegyeznek, általános és legjobb használatúl fogadjuk el.

»Veszedelmes némely iróknak azon öntetszelgő meggyőződése, hogy a *mi még élö nyelvünk az ö kezükben van s hogy ök ennek képezöi.* Mert ők mind romlott érzékűek lehetnek, mint pedig a nyelvnek szükséges ismeretét már elveszthették s így könnyen eltávozhatnak attól, a mi a nyelvben szép, helyes és általános. És az ilyen, e kérkedő meggyőződésben levő iró nem ismervén vagy megvetvén a nyelvnek természetét és sajátságát, saját lénye szerint alkotott analogiák után maga alkot magának nyelvet, olyat, mely a közhasználattól rettentően eltér, s e szörnyű szülötteit bámulatos szemtelenséggel tukmálja rá a szerfölött türelmes Hazára, melynek füleibe igen gyakran érczszóval kell bele harsogni az igazságot.«

Mindebben a nyelmüvelő Révai szólal csak föl. A mit ő itt elmond, a mint ő itt itél, azt elmondá és a szerint itélt már Kazinczy is — 1788-ban.

Digitized by Google

V.

Révai a nyelvtanujítást is nyelvrontásnak bélyegzi. Révai mint nyelvőr; fölszóllalása az ujságok rossz magyarsága ellen. — Veszprém, a dunántúli orthologai székhelye, nyelvrontásról vádolja Révait.

A nyelvész Révainak külön kifogásai vannak a nyelvujítás ellen — nyelvészetiek.

Az ő grammatikája hozza be újra az ikes igéket; az ő grammatikája küzd a debreczeni nyelvtan szentesítette uj szenvedő alak ellen. Mindezeket a régiség alapján teszi. A nyelv épségét Révai szerint tehát nemcsak a nyelvujítás támadja meg, hanem a nyelvtanujítás is. Nyelvrontók azok is, ezek is.

Révai nyelvujítás elleni harcza tehát kétféle: ő küzd az irók ellen és a grammatikusok ellen — ugyanazon az alapon, ugyanazért a czélért.

Így lesz az ő szemében Verseghy is nyelvujító — az a Verseghy, ki nem talál elég kemény szókat a nyelvujítók megbélyegzésére, kik szerinte a nyelvnek Herostatusai, a kik gyújtogatják a nyelvnek, nevünk, létünk, nemzeti characterünk legszentségesebb forrásainak és oszlopának tiszteletreméltó templomát. [25])

Révai következetessége azonban szükségképen sújtja őt is, valamint a Debreczeni Grammatikát. »A nyelvész,

25) *M. Grammatica*, 32. l.

Digitized by Google

így szól ő Adelunggal,[26]) nem törvényhozója a nemzetnek, hanem csak összegyűjtője az ez által alkotott törvényeknek. Mindenben tiszteli a nyelvbeli használatot, de ezt nem téveszti össze a nyelvbeli hibákkal, melyek szintén közönségesek, főleg mikor könnyen kimutathatni, hogy a nemzet saját törvényét tudatlanságból, figyelemhiányból vagy gondatlanságból sértette meg.«

A magyar széptollról irt kéziratban maradt művében pedig összefoglalja már a mindkét rendbeli nyelvrontókat: a nyelv- és a nyelvtanujítókat.[27])

»Ártalmas következéssel rettent az irónak maga elvéltében gőgösködő hiúsága: hogy az ő kezében vagyon a nyelv, ő annak az alkotója. Mert, veszett izlésű, s a nyelvben is nem eléggé járatos lehet: s azért könnyen eltávozhatik a szépségestől, a közönségestől. Az ilyen elhitt iró, mikor maga akar teremteni, megveti a nyelvnek tiszta hibátlanságát, keveri a szólás módjait, s ő gondolta hasonlóságok után új nyelvet kohol magának. Harsányan kell az ilyennek oda kiáltani Adelung állítását: az iró, az ő iró létével nyelvet nem alkothat, nem is ékesíthet; mert minden irónyelv nem egyéb, nem is lehet egyéb, a megékesült tartományban társalkodó életnek nyelvénél.

26) »Grammaticus non est legislator nationis sed collector tantum legum ab ea factarum. Veneratur linguae usum in singulis ejus partibus: sed eum non commiscet cum linguae vitiis, utut ista communia sint; praesertim cum facile conjici potest, a natione legem propriam violatam esse ignorantia, defectu attentionis, vel incogitantia.« — *Elab. Gram.* II. 944. l.

27) *A magyar deákság* II. k. 9—11. l. — A N. Muzeumban.

Digitized by Google

»Oly buzgón akarom nyelvünk hibátlanságát: hogy többször kikelek mostani iróink ellen; ámbátor úgy érje e miatt szegény fejemet a sok rút szidalom, mint a jégeső. Felesen közülök bírnak ugyan jó ízléssel, bővelkednek mindenféle szép tudománynyal, jeles dolgokban foglalatoskodnak, irásaikban mindazon magyar szavakkal élnek, azokat a nyelvnek tulajdon szólása szerént veszik: azonban ezt csaknem mindnyájan megszeplősítik egy néhány, de szüntelenül azonképen előforduló, hibás szóhajtogatásokkal és helytelen szókötésekkel. Némelyek pedig, ime gáncsokon kivűl, még a szószármaztatásban is, magok fejéből költ leleményekkel, új képtelenségeket szaporítanak. Apróságnak, s magokra nézve szükségtelennek tartják a gondosabb nyelvtanulást. A puszta szokáshoz ragaszkodnak: s mikor annak magával meg nem egyezhető ellenkezésén fenakadnak; ide s tova haboznak, s a nyelv ellen tusakodnak. Zavarják a jó szokást a roszszal; megvesztegetik a jó szokáson gyarapodott hasonlóságot. Nincsen velős okos megállapodott egyezésök. Ezekben mi ugyan ő utánok el nem igazodhatunk.«

Révai már grammatikájában mutat rá egyes hibákra; említi, hogy az *önként* helyett: *önképen*-t kellene mondani — hogy az *önön magad* rosz a *tennen magad* helyett[28]) — hogy az *egy* sűrű használata germanizmus.[29]) Mióta azonban egyetemi tanár, szigorúbban fogja föl nyelvtanirói tisztét — Révai nyelvőrösködik.

»Édes anyánk a Haza; ennek nyelve közös kincsünk s megbecsülhetetlen örökségünk. Nekem is igazságom

---

28) *Elab. Gram.* I. 383. l.

29) *U. o.* 409. l.

Digitized by Google

vagyon hozzá, mint akárkinek közülünk, mert magyar vagyok. Azonban öregbíti iránta való gondoskodásomat különösen hivatalomnak is megfelelő hívségem. Jó okon tehát senki sem neheztelhet reám: ha annak ügye mellett, belső meggyőződésemen erősödött nemes bátorsággal, oda szólok már Urainknak, Tisztbeli Deákjainknak, Jegyzőinknek s ezeket igazgató Nagyjainknak. Ha ezeknek tollaikon megfordúl nyelvünk, csaknem nagyobb terjedéssel, hogysem a mennyire az Irók érhetnek; tehát illendőképen fordúljon meg, s azoknak tekintetektől, mely nagyobb a mienkénél, erőt vegyen, nem csorbúlt és gáncsos, hanem mindenestül ép, és hibátlan gyarapodására.« [30])

S mily hangon nyelvőrösködik Révai! Kikeresi za országgyűlés jegyzőkönyveiből a hibákat, s mielőtt kijelölné s kijavítaná, egy pár bevezető sorban elmondja többi között, hogy »szakad az igaz magyarnak szíve: mikor ezekben rútúl korcsosodni tapasztalja édes anyanyelvét.« [31])

S mily indulatos, szenvedélyes hangon kél ki az ujságok ellen! Soha nem szólott még senki így a hirlapok nyelvéről, mint Révai: »A szerencsétlen ujságok is terjesztettek s ma is terjesztenek némely szörnyű alkotású szókat. Így hálálják meg a Hazának az előfizetők bőkezűségét!« [32]) De mintha fölébredve benne a régi

30) *A magyar Szépt'oll.*

31) *U. o.*

32) »Propagarunt, hodieque propagant . . voces . . monstrose effictas . . . ephemerides infaustae. Ita et haec ingratae sunt Patriae, ad tantam Praenumerantium liberalitatem!« — *Elab. Gramm.* II. 935. l.

Digitized by Google

ujságiró, hozzá teszi — »Pedig az ujságok, ha szorgalmasabb s a hazai nyelvet alaposan ismerő férfiaktól irattatnának, kiváló helyet foglalhatnának el azon segítő eszközök sorában, melyeket minél számosabbakat óhajtunk a hazai nyelv föntartására s előmozdítására.« [33])

Így kardoskodik Révai mindkét rendbeli nyelvrontók ellen. A nyelvujítók ellen küzd a nyelvművelő — a nyelvujítók ellen a nyelvész.

A nyelvtanujítók — de nem tartozik-e Révai is közéjök? S nem-e még inkább, mint maga Verseghy? Révai előtt e kérdésnek nem is lett volna józan értelme — de volt az ország előtt, s meg is feleltek reá.

Révainak a régiség nagyobb tekintély volt az élő nyelvnél. Szerinte az ikes ige alak használandó — a kivét ellene, nyelvrontó; szerinte a birtokosnak a birtokkal egyeznie kell számban — a ki vét ellene, nyelvrontó. Mert mindkét esetben úgy használta a *veneranda antiquitas*, a tiszteletre méltó régiség.

S íme, Dunántúl nyelvrontónak mondja ezért — Révait.

Eddig az orthographiának csak egy központját szoktuk említeni; pedig kettő volt. Debreczen mellett helyet foglal Veszprém. Sőt Veszprém mozgalmasabb, tevékenyebb, elevenebb. Debreczenben egy pár tudós hazafi kiadta a Debreczeni Grammatikát. Ez már 1795-ben történt. Azóta megjelent Révai Grammatikája,

---

33) »Quae, si a Viris scriberentur diligentioribus, et patrii sermonis cognitione probe imbutis, praecipuo essent loco inter ea subsidia: quae copiosiora optamus, ad sustentandam, et provehendam linguam patriam.« — *Elab. Gramm.* i. h.

Digitized by Google

és Debreczen hallgatott. Megjelent a Tiszta Magyarság, és Debreczen hallgatott. Megjelentek a vitairatok, és Debreczen egyre csak hallgatott. Nem is szólott soha.

Máskép Veszprém. Dunántúl hegyvölgyes vidékének fiai mozgalmasabbak a síkság szülötteinél. Itt mindig részt vettek a szellemi mozgalmakban, és ha irodalmunk történetét e szempontból néznők végig, azt hiszem, kitetszenék, hogy az írók nagyobb része dunántúli születésű volt.

Veszprém különösen pártolta a nyelvészetet és foglalkozott is vele. A veszprémi püspök adta ki 1748-ban Desericius nyelvtörténeti munkáját; Veszprémben jelent meg 1770-ben az odavaló Kalmár Prodromusa, mely először panaszkodott a nyelv szegénységéről és uj továbbképzéseket is ajánlott. Révai Grammatikája három veszprémi kanonoknak van ajánlva — nálok nélkül e korszakos mű tán meg sem jelenhetett volna.

Veszprém a nyelvujításnak ellensége volt. Itt lakott Verseghy törzskara; itt adták ki az ő becses »Tudományos Mesterszókönyvét.« Innét került ki a Mondolat, mely nem is annyira »hirhedt« mint mondják, hanem elég ügyesen csinált gúnyirat.

Tekintetes Nemes Veszprém Vármegye tehát 1807-ben a Haza elejébe terjesztette az ő »Észrevételeit a Magyar Nyelvnek a polgári Igazgatásra és Törvénykezésre való alkalmaztatásáról« — a melyben imigyen szól:

»Igen tetemesen sérti Nyelvünket az is, hogy némely mai felesleg okoskodó Nyelvtudósaink szavainknak ezen természeti összeigazítását: *a dolgok folytatása, Vármegyék dolga, Rendek gyülései, Magyarok törvényei* stb. már ma így kezdik tenni: *a dolgok folytatások, Vármegyék*

Digitized by Google

dolgok, Rendek gyüléseik, Magyarok törvényeik ; melyeket minden igaz Magyar első hallásra is igen erőltetett szólásoknak talál. Az ilyen Magyarjaink tehát ezeket is: *a Magyarok lova, a Németek tehene, a Tótok ökre, a Barátok szamara*, így teszik ki az ő regulájok szerint: *a Magyarok lovak, a Németek tehenek, a Tótok ökrök, a Barátok szamarok.* Mely botránkoztató Constructiók ezek a Magyar fülnek! Soha sem szólanak így az igaz Magyarok: soha sem mondották ők: *a Magyarok Istenek, Uraknak urok, Királyoknak Királyok, Egek Teremtőjök*; hanem így: *Magyarok Istene, Uraknak Ura, Királyoknak Királya, Egek Teremtője.* Ójjuk tehát magunkat az ilyen ujságokon való helytelen kapkodástól s maradjunk inkább nyelvünknek természeti együgyűsége mellett, hogy még utóbb nyelvrontóknak ne mondattassunk.« [34])

Íme az élő nyelvérzék jellemző tiltakozása Révai nyelvtanának a régiség alapján kifejtett szabályai ellen. A nyelvet még egy Révai sem akadályozhatja meg fejlődésében — az élő nyelvtudat íme a régiséget »ujságon való helytelen kapkodásnak« mondja, védelmezőjét pedig »nyelvrontónak.«

---

34) Idézve: *Sághy Ferencz:* »Verseghy maradványai és élete« című művében, 211—12. l. jegyzet

Digitized by Google

VI.

Miért tartották Révait nyelvujítónak. — Hogyan vert gyökeret a nyelvujítás. — Kazinczy és Révai.

A ki bennünket idáig türelemmel kisért, a ki némi figyelemmel követte a mozgalmak keletkezésének és lefolyásának rajzát s látta, mily kiváló hely illeti meg ezekben a magyar renaissance legnagyobb hősét — Révait; a ki immár tudja, mily ellenséges állást foglalt el ő a legujabb irodalmi mozgalommal: a nyelvujítással szemben — s azután elgondolja, mint fejlődött e mozgalom tovább, — fejlődött tovább Révai tekintélye, Révai neve alatt is: valóban rejtvény előtt áll, melynek megoldását jogos érdekeltséggel követelheti.

Nem látja-e mindenki, hogy e szerint ép oly joggal foglalhatták volna le Verseghy hívei is Révait? hogy az ő nagy nevével hóditsák meg a közönséget helyesirásuknak és igeragozásuknak?

Nem — Verseghy hívei ezt nem tehették volna.

De miért nem?

Egyedül azért, mert a vitairatok Révai tanának e pontjait megismertették a közönséggel; ez hallotta az üldözők éktelen zaját s ha csak félfüllel hallgatott is is oda, tudta, hogy a helyesirásról és az igeragozásról van szó. S ha netán volt még valaki, ki innét sem tudta meg, megmondotta annak Kazinczy.

Ezt tehát tudta a közönség. . . .

Digitized by Google

S mondjuk-e még tovább? Tán jobb volna e helyen már bejelenteni hősünk halálát. Meghalt, eltemették. A többit tudjuk. A ki nem tudja, következtetheti. A ki erre nagyon kényelmes, képzelje el magának. Akkor azután nem is csalódhatik.

De Révai szelleme kiszól olvasatlan műveiből. A polczon hevertette őket a külföld és hazája — így veszett el hatása, így dicsősége — nem! joga ne vesszen.

Ha sejthette volna Révai, mily zászlóra fogják fölírni az ő nevét is — óh mily Miklósfiakban és Fényfalviakban magyarázta volna el tüzes lelke tanainak egyéb részeit is: hogy tudja a haza, tudja minden egyes fia, mit vall ő magáénak és mit nem? —

Latinúl írta nagy műveit, hogy olvassa a külföld is. És azt érte el vele, hogy nem ismerték itthon sem. . .

Sokat vitatkoztak már nálunk a nyelvujítás fölött. Eldicsérte az egyik, elitélte a másik fél; van, ki benne látja csak irodalmi nyelvünk ujjászületését, megteremtését — nem csoda, hiszen a Kazinczy előtti irodalmat legfőlebb ha itt-ott nézegetik, de olvasni nem olvassák. Van, ki nyelvünk épségének megromlását látja csak benne — ismét nem csoda, mert hisz oly soká dicsérték föltétlenül, hogy a visszahatásnak szükségképen be kellett állnia.

Sem az egyik, sem a másik fél azonban nem kutatta még eléggé a nyelvujítás történetét. Pedig az adatok megállapítása talán eredményesebb volna, mint az elvek vitája.

E történet egészének előadása nem tartozik körünkbe. De tisztáznunk kell a nyelvujítás viszonyát Révaihoz.

Digitized by Google

Hogyan függnek össze Révai és — Kazinczy?

Kazinczy láttuk, 1788-ban még nyelvművelő volt. De már itt tetszik ki, hova fog ő fejlődni. Két dolog jelentkezik itt nála először: a szenvedő alak sűrű, németes használata; azután az eredeti magyar kifejezések megrovása, melyeket »paraszt szólások«-nak bélyegez.

Kazinczy csak akkor kezdett Révaival össze nem férni, midőn ez meghalt. De addig jó barátságban éltek egymással. Verseghy elleni harcza alkalmából Kazinczy írt neki egy levelet, mely a Boldogréti művében meg is jelent; Régiségeiben ismét kinyilatkoztatja, hogy Révainak volt igaza, s erre vonatkozólag írja később Kisnek:[35]) »Szólottam volna, ha nem itt, bizonyosan másutt, ha Vig László a levelem kinyomatásával arra nem szorított volna is, hogy magam mellett apologizáljak.«

Íme: Kazinczy önmagát védelmezi, midőn Révai mellett száll síkra. Nagyon természetes — Verseghy megtámadja Révai helyesírását: ezt Kazinczy elfogadta; megtámadja Révai ikes igeragozását: Kazinczy ezt is elfogadta. Ő tehát valóban Révai védelmeztében önnön magát védelmezte.

De Verseghy megtámadott egyebet is: a régiséget és az összehasonlítást, a Révai grammatikájának két oszlopát. Erre Kazinczy nem szólt semmit; ezek a pontok őt nem is érdekelték. Ő nem nyelvész, hanem író.

S miért fogadta el ama másik két pontot? A helyesírást azért, mert megfelelt az irodalmi használat folytonosságának. Voltakép itt Verseghy újított; s még

35) *Levelek* I. k. 289. l.

Digitized by Google

mielőtt föllépett orthographiai rendszerével, Kazinczy már, mint láttuk, Révai mellé szegődött.

Az ikes igeragozást meg azért fogadta el — mert ujítás volt. Nincs nyoma, hogy ő e kérdést valaha nyomozta volna. Hogy vizsgálta volna: valóban nagyobb tekintély-e a régi használat az uj használatnál? s ha az, miért az? Révai nagy tudománya is befolyással lehetett elhatározására: mily alapos készültségű ujító ez a Révai!

A nagy nyelvész műveit pedig nem olvasták; az írók legkevésbbé. Ezek ismerték helyesírását és ikes ragozását — Kazinczy révén. A mit ez nem terjesztett, elmaradt temetve.

A nyelvujításnak azonban kétfélé tekintélyre volt szüksége, hogy gyökeret verhessen: iróra, ki a nyelvet ékesítse, és nyelvészre, ki az ékesítéseket szentesítse.

Az írói közönség eddig megtalálta mind a kettőt. Az író volt Kazinczy, a nyelvész — Révai. Gondolhattak-e ők egyebet? Hiszen Révai nagy műveit nem olvasták. Révainak a Magyar Széptollról írt munkája fölvilágosította volna őket tévedésök felől — de ez a mű nem jelent meg. A miről tudtak — abban Kazinczy és Révai egyezett.

Révaival kidült a nyelvész. Akadt csakhamar helyettesítője — Kazinczyban. Ez törekszik ezentúl egyesíteni mind a két rendbeli tekintélyt.

Alighogy Révai meghalt, kiad ő is »Magyar Régiségeket és Ritkaságokat« — tán a nagy nyelvész Antiquitatesének második kötetét? Nem, hanem Sylvester grammatikája mellett egy magyar abécét, azután professor Varjasnak hóbortos *e* vocalisú énekét.

Digitized by Google

Azután egy nyelvtant készül kiadni — a Révainak harmadik kötetét talán? Nem, hanem a Révai két kötetéből egy harmadikat. »Révainak perlő írásait s Grammatikáját, írja 1807 szeptember 15-én Kisnek,[36]) én excerpálni fogom, hogy előforduló kétségeimben ő legyen a kalauzom. Nem esküszöm én neki szavaira s zászlaja alá.« — Erről valameddig Révai élt, nem sejtett senki semmit. S vajjon melyek az uj grammatikai harcz vitapontjai? »Az *ő* és *ű* eránt világosan elpártoltam tőle s nem *ts*-vel, hanem *cs*-vel s *cz*-vel élek, a hol nincs forradás. De bizony ő nyelvünknek a Statorja, ő a magyarok Adelungja.«[37])«

Mintha Révai grammatikájának ezek volnának legfontosabb pontjai: az *ű* és a *cs*!

Kazinczy elkészült az excerpálással. Ekkor találkozik vele gróf Dezsőffy József a zempléni gyűlésen, hol »reá vett, hogy írnék egy könyvírónak való Magyar Grammatikát, minthogy még egy sincs, a mi e végre szolgáljon. A Révaié igen jó, de oly felette bőv, oly tele van tömve mindennel, hogy kifárad a Tanuló olvasásában. Én azt tettem törvényeműl, hogy az enyém minél lehet rövidebb, tisztább légyen, a legnagyobb gonddal, praecisióval s elevenséggel s oly *ízléssel*, hogy gyönyörűségesen lehessen olvasni. Orthoepejámnak egyik része már kész.«[38])

E grammatika nem készült el — nem is volt már reá szükség. Minden írónak megvolt ezentúl a maga

---

36) *Levelek*, I. k. 212. l.
37) *U. o.* i. h
38) *U. o.* 250—1. l.

Digitized by Google

grammatikája: az ízlés. Ez megmondá neki, mit s hogyan szabad; s bátran indúlhatott utána — hiszen Kazinczy, a nagy nyelvésznek, Révainak követője, utódja hirdeté: »Tisztelni kell a szokást és a grammatikát s jaj annak, a ki törvényt nem ismer: de az ízlés nem kevésbbé szükséges és biztos vezér.« [39]) És hogy tisztán megértsék, elmondja, miben különbözik a nem-ujítoktól: »Ezeknek csak az a jó, a mi közönségesen van elfogadva, s nem árúl el idegen színt. Nekem az, a mi jó, s kivált a mi szép.«[40])

Idők jártával már egészen meg is feledkezik Révairól, kit azelőtt magának »kalauzúl« választott. 1828-ban írja Toldynak: [41]) »De hát azokról mit mondjunk, a kik magok tudják miért, talán, hogy kálvinista ne triumpháljon, Verseghy mellé csatlák magokat és vitatták az ypsilont és több sületlenséget.«

Már nem Révainak, hanem Kazinczynak triumphusáról volt tehát szó a helyesírásban. Nem Révai, hanem ő, Kazinczy, volt a vezér. . . .

Igenis, ő volt, csakis ő volt. A midőn Kazinczy megfeledkezett már Révairól teljesen — akkor emlékezett mindenre legjobban. Révainak, a nyelvujítás ellenségének, e mozgalomban nem volt positiv része. —

Hiszen bár lett volna! Révai arra az ellenfelére tört először, ki rendszerét előbb támadta meg — ártalmatlanná tette ő Verseghyt Kazinczy segítségével, a ki nem szűnt meg e boldogtalan férfiút üldözni megszólással, váddal és

---

39) *Levelek Kisfaludy Károlyhoz* 5. l.

40) *U. o.* 57. l.

41) *U. o.* 139. l.

VÁROSI KÖNYVTÁR
FIÓKJA
BUDAPEST.

Digitized by Google

gyanúsítással egyaránt.[42]) Hiába szólalt föl a *Tiszta Magyarság* írója a nyelvujítás vétkei ellen, hiába intette őket mérsékletre — ő nem volt grammatikus az irók előtt, hanem »szédült fő és rendbontó«, ki »beszínleli magát némely nagyjainkhoz«, kinek »minden szent, ha czélra visz« s kit egy 17 éves — ifjúnak mondjuk? kiméletlenül volt szabad legyalázni — s nem akadt senki, senki széles Magyarországon, ki a haldókló költőt és tudóst védelmébe fogta volna . . . Toldy Ferencz ellen!

Ennyit Révai bizonyára nem akart. Ha látta volna, mily árát adja ő a szövetségnek! Hogy reá hivatkoznak mint a nyelvujítás bajnokára! Hogy őt bemutatják mint Kazinczy követőjét!

Mert megtörtént ez is.

Kazinczy ismeretes Sylvester czímű költeményében azt mondja:

> Hiveim sorában nem volt még nagyobb
> És oh mikor lesz annyi! mint te voltál,
> Pancratiasta férfi, Révaim!

Más szól-e itt, mint a grammatikus Sylvester a nyelvész Révaihoz? — Toldy szerint[43]) Kazinczy Révait nevezi itt a maga követőjének.

Ne rágalmazzuk Kazinczyt.

---

42) *Levelek Kisfaludy Károlyhoz*, 25. 139. l. *Kishez* II. 298; *Guzmicshoz* (kiadja Gulyás) 151. l. stb. stb.

43) *Irodalmi Beszédek* II. k. 350. l.

Digitized by Google

VII.

Kiadatlan munkái. Alázatos segedelem kérése e munkák kiadása ügyében. — Kecskemét mezővárosa és Pest megye segítik.

A folytonos szükség és küzdés és izgalom megemésztették Révai erejét; folyton beteges; érzi közelgő halálát.

Csak egyetlen gondja van még az 54 éves, megtört erejű férfiunak: műveinek kiadása. 1806-iki évi májusban ez iránt bocsátott ki egy fölhivást, melyben a következő munkáit ajánlja: Grammatikájának mind a három kötetét; a harmadiknak tartalma lesz: *De vocum derivatione* (a szószármaztatás), *De vocum compositione* (a szók összetétele), végre *Syntaxis* (mondattan). — Továbbá e grammatikának *kézikönyvét*, mely legközelebb kerül majd sajtó alá (proxime imprimendum). — Közöttük van továbbá a *Vocabula Hungarica* (magyar szók gyűjteménye), de most már nem egyedül: *cognata ex orientalibus* (a keleti nyelvekből megfejtve), hanem »*intersecta sunt septentrionalia*« (az éjszaki nyelvekből) is. — Hirdeti az *Antiquitates* (régiségek) mind a három kötetét; a másodikban lesz a *Bécsi biblia*, a harmadikban *Observationes grammaticae* (nyelvtani észrevételek). Végül a *Magyar Deákság* (irodalom) három kötetben, az első lesz: az irodalom *története*; a második: *A Széptollról* Adelung után; a harmadik: *chrestomathia.*

Digitized by Google

E fölhivásának címe: »Alázatos segedelem kérés az igaz eredeti magyarságot híven megfejtő tudós készületeknek mennél előbb való kinyomtatásokra, ujólag való tudósítással.«

Kegyelmes, méltóságos, főtiszteletű, tekintetes, és nemzetes Urak! — így kezdi — gondoskodtatok a dicső Hazának védelméről s ugyanakkor bölcsen fölfogtatok egy más nagy dolgot is: a hazai nyelvnek ügyét. Valóban azon egy szentségű kötelesség a hazát valamint a külső, úgy a belső ellenségtől is védelmezni.

Ez a belső ellenség: a hazai nyelvet elmulató nagy gondatlanság. Ennek kárhozatos terjedése, valamint a nyelvet, úgy fogyasztja lassanként a fejedelemért élő és haló nemzetet is. Ha pedig a magyar nemzet elveszti nyelvét, maga is elvész. Ezt tudván, törvényt is szereztek ez ellen; ezentúl az alsó és felső iskolákban is fogják már tanítani a magyar nyelvet.

De a dicső haza ezen nemes buzgóságával kétségkivűl az Igaz Magyar Nyelvet akarja fölemelni, a mint hajdan virágzott, s reánk maradt eredeti épségében. Irtóznak, méltán gerjedő boszankodásokban, annak mostani csúfos képétől, a melylyel azt némely ujítók szépíteni és bővíteni akarják, de szerencsétlen törekedésökkel minden részeiben elrútítják s rémítő hitvány gyommal megrakják. Iszonyuságokat követnek a szóhajtogatásokban; helytelen és idegen szólásokat ejtenek a szókötésekben. S ugyanezért méltán vagynak kedvében a nagy közönségnek: valakik ez ellen bátran kikelnek világosító és győző oktatásokkal a Nyelv és a Nemzet Méltóságának védelmére. Érdemeseknek itéli őket azon Nagyságos Nemzet, hatható kegyes oltalmára: s meg nem vonja tőlök az

Digitized by Google

ilyen hasznos és dicsőséges dicsekedésekre megkivántató segedelmeket.[44])

Ezeknek számokba, folytatja, tette őt is buzgósága és szentséges hivatala. Vegyék szivökre a szorongató időnek keménységét s e miatt kiadásának szomorú fönakadását. Vegyék meg számosabban már megjelent nyomtatott darabjait, azután fizessenek elő minél többen kézirásban már elkészült darabjainak nyomtatására. Csak arra kéri még, kiméljék meg őt az éktelen drágaság miatt már a nélkül is eléggé megszorongattatott szegény állapotában a posta költségtől és a szállítás terhétől.

A szörnyű nagy drágaság igen megnehezíti a nyomtatást is. Mindegyik darabja több száz forintba kerül. Nagy a készület, mert úgy kivánja Nyelvünk Méltósága; számosabbak azért a darabok. Egyes jótevő, ki egy egész darabot egy maga adna ki, ily mostoha időben nem támad. Hogy pedig többen állnának össze ily czélra, az is nagy ritkaság és sok ízetlenséggel jár az ajánlásbeli előségen való ízetlen vetekedés miatt. A nyelvről szóló irásokon egyáltalán kevesebben kapnak, hogysem egyéb neműeken: azok is, a kik az ilyeneken kapnak, a teljes munkát várják. S eképen a teljesítés, melyet így várnak egészen elmarad.

Az előfizetés sem elegendő, ha úgy leszen, mint eddig volt: hogy az egész országban csak ötvenen vagy hatvanan fizessenek előre. Ezen Segedelem Kérésnek 3000 példában lett kinyomtatása és béköttetése, azután Helyes Tanitását védelmező apró munkák kiadatása 1000 példában, melyekből csak kedveskedésül kiosztogat

---

44) *Segedelem kérés* 3—4. l.

Digitized by Google

500 példánál többet mind béköttetve — igen ám, csak ezen kisebb költsége 1200 forintnál többre mégyen mindöszveséggel. Ez a nagy szám a kegyes adakozásból való szép segedelmet többel haladja meg 500 forintnál: a mely teher már őt nyomja, ha nem boldogúl a többinek számosabb elkélésével.

A dicső Haza most buzog ismét a nemzeti nyelvnek méltósága mellett; legalkalmatosabb időben jelenti tehát be e tárgyra néző fáradságos készületét: s erre forrón és bizodalommal kéri utólszor is a Nagy Lelkű Hazafiaktól a kegyes segedelmet. —

Kecskemét mezővárosának nemes tanácsa volt az első, mely Révainak 70 forintot küldött. Következett Pest megye, melynek september 27-én tartott gyűlésén mutatták be a Segedelem kérést, s itt alá is írtak 470 forintot. A szerző »ezen rendkivűl való jótéteményre föléledvén« elhatározta, hogy a Magyar Deákság második kötetét, a nemes megye rendjének áldozza, mindenik adakozó nemes urnak becses neve, állapotja és méltósága kitételével. — A Hazai Tudósítások, melyek e hírt közlik [45]). hozzá teszik: Bár tenné ezt még egy pár megye! Ugyanily tisztelet adatnék nekik.

Nem — késő volt már. Révai nem adhatott többé tiszteletet senkinek. A toll kihullott kezéből.

---

45) *H. Tudósítások*, 1806. I. 213. l.

Digitized by Google

VIII.

Révai halála.

A Hazai Tudósítások 1807-ik évi april 4-én kiadott számának homlokán e sorok olvashatók: —

»*Pestről.* Ezen hónapnak első napján [szerdán] délután két óra tájban holt meg Tisztelendő *Révai Miklós* úr, a magyar nyelvnek és literaturának a pesti főoskolában királyi Tanítója. A kik ezen nyelvünk Bajnokának fáradhatatlan igyekezetét esmerték, és tudják a nyelv természetének vizsgálásában és a grammatika törvényeinek meghatározásában tett fontos nyomozásait; nem fogják szomorú érzés nélkül hallani e közönséges kárunkra lett érdemes Hazafinak elhalását. Hideg tetemei tegnap az egész tanító ifjúságtól és tanító uraktól, valamint a nemes vármegye főtisztjeitől és más uraságoktól kisértetve eltemettettek.«

Digitized by Google

FÜGGELÉK.

A Révairól irandó monographia történetével kitünő nevek vannak összekapcsolva. Horváth Mihály és Fraknói Vilmos bocsátottak e czélra 100 aranyat az Akadémia rendelkezésére s ez a pályakérdést Gyulai Pál ösztönzésére tűzte ki. Nem kisebb ember mint Toldy Ferencz dolgozott először e kérdésen s e sorok irója csak Szarvas Gábor buzdításának köszöni, hogy a felejthetetlen férfiú által elejtett munkát ujra föl merte venni.

E férfiak közül azóta kettő meghalt. Nekik nemcsak emlékök halhatatlan, mely egy hosszú élet ernyedetlen munkásságához fűződik, hanem szellemök is, melyet itt hagytak örökbe nekünk — a hálás világnak!

Toldy Ferencz utolsó irodalmi gondja a Révai volt. A mit ebből megirt, megjelent a »Fővárosi Lapokban« (1875, 295—6. sz.) E sorok irója azonban szerencsés volt magára a tervrajzra akadni, a mely szerint Toldy e művet föl akarta dolgozni. Midőn ezt e helyen közölném, nemcsak érdekes irodalmi ereklyét őrzök meg, hanem a fáradhatatlan férfiú emléke iránt táplált kegyeletemnek is óhajtok kifejezést adni.

Digitized by Google

E tervrajz betűről betűre a következő:

II. 1749—69.

Születése. Első tanulása.

III. 1769—1777.

Piarista. — Különféle helyeken tanít és tanúl. — Áldor lesz. — Rendetlen viszonya a szerzethez. — Bécsbe.

IV. 1778—1781.

Károlyba. — Váradon rajztanító. — Tankönyvek. — Költői dolg. — Lemond.

V. 1781—5.

Bécsbe megy — Los, Hédervár — vissza Bécsbe, 1782. Grácz, Pozsony — 1784. hirlap.

A költői gyűjt. hirdette.

Irodalmi törekvései.

VI. 1785—88.

Győr, költ. Gyűjt. (1785, 86, 87) Nevelő, Pozsony — Faludi költ. gy. — Amalthea.

Révai a költő.

VII. 1788—90.

Győrött tanító.

VIII. 1790.

Nemzeti igyekvései, korona. — *)

*) Itt még egy szó áll, de olvashatatlan A tervrajz, mely M. S. csomagban van, puha czeruzával lévén írva, az irás eltörlődött.

Digitized by Google

IX. 1791—96.

Győrben.

X. 1796—1802.

Elhagyja Győrt. Esztergom. Komárom. — Nyugalom Füreden, Rátóton, Sopronban. — Bécsben.

XI. 1802—7.

Pesti tanár. Nagy munkái, Tollharczai.

XII.

R. a nyelvész. Kiadatlan munkái.

Digitized by Google

TARTALOM.

ELSŐ FEJEZET.

Révai fejlödése.

1752—1777.

Lap.

I. Bevezetés 3

II. Révai 1752-ben született; hogyan hívták; mért másította meg születése helyét 6

III. Atyja közkatona, utóbb csizmadia volt; testvérei; Mátyás Csanádon neveltetik; az apa meghal; a család tönkre megy — egy leány-gyermek kivételével 10

IV. Mátyás Szegeden tanúl; Karaba latin verselésre buzdítja; szülöföldjének szeretete birja a kún romok megéneklésére 13

V. Kecskeméten a piarista szerzetbe lép; mi birta erre. Jelleme ellenkezik választott pályájával. Milyen volt viszonya a szerzethez s hogyan fogja föl ő maga? 17

VI. Révai történettel foglalkozik; Cicero hatása Révaira. Molnár Jeles Épületei. A költészet; első alagyáit írja 25

VII. A latin próza; a józanság Révai jellemében. A XVIII. század philosophiája; Révai türelmessége; mily philosophiát tanúlt. 31

Digitized by Google

Lap.

VIII. Révai Nagy-Károlyban. Károlyi gróf; Varjas János. Nyitrán mathematikával és architecturával foglalkozik. A tanítás befolyása Révaira. — Révai nemzeti programmja 36

MÁSODIK FEJEZET.

Révai írói föllépése.

1777—1780.

I. Bécs a múlt században. Mária Terézia germanizálása; miért szerette őt a nép. Bécs a magyar szellemi élet központja 47

II. Révai Bécsben. Megismerkedik a testőrök irodalmi működésével. Sonnenfels és Denis. Bécs befolyása Révaira 51

III. Révai Nagy-Váradon; tankönyveket ír a nemzeti iskolák használatára; magyar nyelvtanát nem fogadják el. Az irodalom-történet kétféle adatai . 56

IV. A Magyar alagyák első könyvek. E kor olvasó közönsége és bírálata. Az alkalmi költés. A Szinyér Váraljai szüret; Révai helytelen nézete a műfordításról 59

VI. A physika. A menykövek mivoltáról; miért fordította ezt Révai. A műszók 68

VI. Révai akadémiai tanár; miért megy el innét. Emlékbeszéde Mária Terézia fölött 72

HARMADIK FEJEZET.

Révai mint nyelvművelő.

1780—1787.

I. Révai ujra Bécsben. Itt fogamzik meg benne a kiadások eszméje; fölhivása; a tájszók és közénekek gyűjtése. Cornides; a heraldika. Révai nevelő Looson; Hédervár. Visszamegy Bécsbe 79

Digitized by Google

Lap

II. A régi magyar irásmódról — Révai a Halottas Beszéd kiejtéséről; a szenvedő alakról; az ikes ige. Az igeragok. Révai nem fogadja el a finn rokonságot. A magyar betűk egyszerűsítése. A szók továbbképzése. Későbbi tanok első elemei 86

III. Révai Gráczban, nevelősködik; de hirtelen megy el; insége 93

IV. A Hirmondó a nyelvmüvelés eszköze; a kiadásoknak ujonnan való bejelentése 96

V. Révai mint ujságiró 109

VI. Az ujság közönsége. Az irók eredménytelen küzdése a latin nyelv ellen; erőszak kellett, hogy végleg mellőzzék. A germanizáló rendelet. II. József nem volt germanizátor; a bizonyító tények. Mária Terézia és II. József összehasonlítása 116

VII. Révai akadémiát sürget; II. József és Révai . . . 122

VIII. Révai Győrött. A költeményes gyüjtemény hirré adatása; az előfizetések. Ellenfelei gyanúsítják; insége. A magyar Amalthea. Hogyan szerzi meg a költséget kiadásaihoz 125

NEGYEDIK FEJEZET.

A magyar renaissance.

I. A magyar renaissance kezdete; az irodalmi iskolák; a három irány eredete és közönsége. A magyar renaissance kiinduló pontja. 143

II. Az uj méretü versek elsősége. Baróti nyelvrontása; a latinos szórend 148

III. A prosodiai elvek. — Molnár naturalisztikus eljárása; Baróti prosodiáját a magyar hangsúlyra alapítja; Rajnis az uj méret magyar eredetét vitatja; ingadozó elmélete. A prosodiai harczok 156

IV. A helyesirás kérdése; az elvek és elvtelenségek; a reformáló törekvések. Révai befolyása 165

Digitized by Google

Lap.

V. Révai magatartása a prosodiai harczban; a magyar és a latin prosodia különbségei; a *h* betű kérdése; Révai a mai prosodia megteremtője 170
VI. A tudós költés; a dilettantizmus; az iskolák fölbomlása 177
VII. Révai költői méltatása 183
VIII. A magyar renaissance irodalmi fejlődése. Révai a történeti szellem megtestesítője 190

ÖTÖDIK FEJEZET.

Tiz év küzdelmei.

1787—1797.

I. Révai Győrött rajztanitó; ismeretségei; Fengler püspök. Viszálya tanitó-társaival; az ügy elintézése . 195
II. József visszavonja rendeleteit. A szent Korona Győrött; Révai ünneplése 200
III. Bessenyei Jámbor szándéka; Révai akadémiai izgatásai. Eszterházy József gróf és Sándor Leopold főherczeg. A helytartótanács leirata; Révai Budára megy 205
IV. A renaissance a politikában és a társadalomban . . 210
V. Kedvezőtlen fordulat az Akadémia ügyében. Révai fölirata a helytartótanácshoz; kik voltak az akadémiai eszme kifejtői. Fölterjesztése a nádorhoz . . 214
VI. Az Akadémia terve, czélja, költségvetése és alapja; az Akadémia jelöltjei. Révai miért nem kandidálja Bessenyeit 221
VII. Révai az egyetem aesthetikai tanszékére folyamodik; Bécsbe megy; saecularisatiója. Viszálya a várossal; ellenségei és üldöztetése. A numismatika tanszékére pályáz. — Esztergom 232
VIII. A Martinovics-féle mozgalom. Latina. Angulorum Trisectio 242

Digitized by Google

Lap.

HATODIK FEJEZET.

Révai nyelvészeti fejlödése.

1797–1802.

I. Hogyan lett Révai nyelvészszé 251
II. A nyelvtan Révai előtt. Pereszlényi; a Proludium; a Debreczeni Grammatika 257
III. A nyelvtudomány állapota Révai korában: a zsidó és magyar nyelv rokonsága 263
IV. A pesti és bécsi kéziratok. Révai és Kulcsár. Komárom. Nyugalmaztatásért folyamodik. Sopronyban lakik, utóbb Bécsben 268
V. Az Ilias fordítása; Carmina quaedam; német ódája. Beregszászi és Gyarmathy; a török nyelv rokonsága; mi vezette erre. — Adelung. 286
VI. A Theresianum. — Vályi meghal. Révai folyamodása az egyetem magyar tanszékére. A helytartótanács ajánlata egy Grammatica megírása ügyében. — Révai meghivatása 284

HETEDIK FEJEZET.

A magyar nyelv rendszere.

1802–1807.

I. Beköszöntő fölolvasása. Betegsége. — Műveinek kiadását sürgeti; mennyi nyereségre számít.—A veszprémi káptalan és Marczibányi segélyezése. — Megjelenik az Antiquitates és az Elaboratior Grammatica. Miért írta ezeket Révai latin nyelven . . 291
II. E művek ellenzést keltenek; Verseghy. — Révai tanítványai; hogyan írnak ezek mesterekről. — Kik voltak a vita-iratok szerzői? 298

Digitized by Google

Lap.

III. A nyelvtan segédeszközei. Révai a nyelv történetét teszi a nyelvtan alapjává. — A nemzeti elem Révai fölfedezésében. — A régiség haszna; túlbecsülése 309

IV. Schlegel Frigyes; Grimm Jakab. Révai és Grimm összehasonlítása. — Révai a történeti nyelvészet megalapítója. A nyugateurópai és a magyar renaissance 320

V. A rokon nyelvek; Révai nézete a héber és finn rokonságról. A betűváltozás törvénye; Révai összehasonlító módszerének birálata. Verseghy a régiség és összehasonlítás ellen. — Révai és Verseghy összehasonlítása 324

VI Az összetett mássalhangzók egyszerűsítése. Révai helyesirási elvei. A helyesirási vita; Révai etymologikus kiejtése. — Kazinczy a szófejtő orthographiát diadalra juttatja 334

VII. A rendhagyó igék s az óhajtó mód ragozása. Az ikes igék; nem Révai kezdette először sürgetni állandó használatukat. Ez alak elleni vétségek okai. Verseghy az ikes igék ellen. — A nyelvszokás; az ellenfelek túlzása. Miért lett az ikes használat állandó? 344

VIII. A szenvedő alak. Révai egyetértésben Verseghyvel. — Révai, korának legnagyobb grammatikusa és nyelvésze 361

NYOLCZADIK FEJEZET.

A nyelvujitás.

1802–1807.

I. Milyenek voltak a magyar nyelv tanitói. — Révai egyetemi tanári állása; minő egyetemi reformokat kiván a magyar nyelvoktatás ügyében; hallgatóinak száma 367

Digitized by Google

Lap.

II. Révai Budapesten ; hogyan él. A drágaság ; szegénysége. Mártonfi pártfogása 372

III. A magára hagyott irodalmi mozgalomnak központjává a nyelv lesz. Nyelvmívelés és nyelvujítás. — Barczafalvi ellen Kazinczy 379

IV. Révai a nyelvujítás ellen ; elitéli a purismust ; a szócsinálás és fölösleges. Egyetemleges itélete a nyelvujító írók fölött 382

V. Révai a nyelvtanujítást is nyelvrontásnak bélyegzi. Révai mint nyelvőr ; fölszólalása az ujságok rossz magyarsága ellen. Veszprém : a dunántúli orthologia székhelye, nyelvrontásról vádolja Révait . . 487

VI. Miért tartották Révait nyelvujítónak. — Hogyan vert gyökeret a nyelvujítás. — Kazinczy és Révai . . 394

VII. Kiadatlan munkái. Alázatos segedelem kérése e munkák kiadása ügyében. Kecskemét mezővárosa és Pest megye segítik 401

VIII. Révai halála 405

Függelék. Toldi Révai-tervrajza 406

Digitized by Google

ÉRTELEMZAVARÓ SAJTÓHIBÁK.

5	l.	6	sor	alulról,	bevétette	helyett	bévetette.
54	»	4	»	felülről,	ünnepeltekké	»	ünnepeltté
93	»	2	»	alulról,	Innét	»	Ismét
157	»	7	»	»	középértékünk	»	középértéküek
181	»	15	»	felülről,	illeti	»	illetni
190	»	11	»	»	vagy	»	nagy
235	»	8	»	»	végök	»	vége
300	»	8	»	»	gazdaságban	»	gazdagságban.
318	»	8	»	»	bizonyság	»	bizonyosság
339	»	9	»	alulról,	nyomás	»	nyomós
345	»	5	»	»	és	»	is
379	»	11	»	felülről,	központjával	»	központjává
391	»	8	»	»	nyelvujítok	«	nyelvtanújítók
391	»	6	»	alulról,	orthographiának	»	orthologiának

Digitized by Google

Digitized by Google

18.- D 288

Digitized by Google

U.C. BERKELEY LIBRARIES
C020078318

Digitized by Google

Digitized by Google